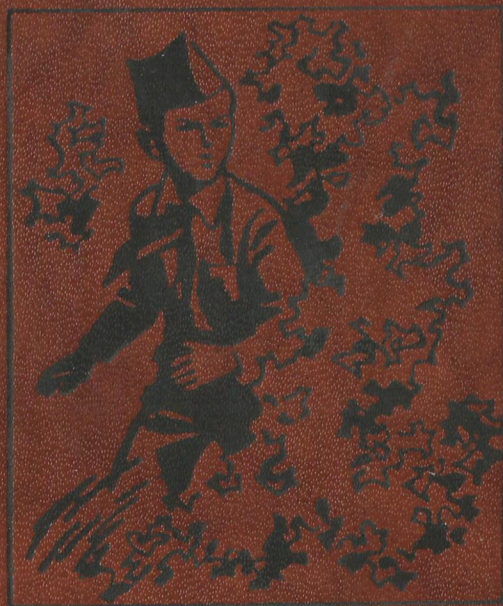

Аркадіу
Гайдар

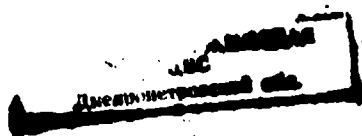
Доля
барабанищика

Аркадіу Гайдар

Доля барабанщика

Повісті

28020-3

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО
ЦК ЛКСМУ «МОЛОДЬ»
1984

P2
Г14

В сборник вошли
широко известные произведения
русского советского писателя А. Гайдара,
рассказывающие
о жизни пионеров нашей страны:
«Военная тайна», «Голубая чашка»,
«Судьба барабанщика»,
«Тимур и его команда».

Ілюстрації
В. Є. САВАДОВА

Завжди Гайдар!

Ледь виповнилось Аркадію Голикову чотирнадцять, як він став бійцем Червоної Армії. Рослим був хлопчиною, мав широкі плечі, веселу вдачу і сміхотливі та добрі сині очі. Такими очима говорить сама правда. Тож командири, до яких звернувся юний Голиков, не запідозрили, що хлопчина додав до своїх чотирнадцяти ще два роки. Зачислили його в полк.

Фронтів у той грізний 1918 рік було безліч, вороги з усіх кінців так і наповзали на нашу молоду Вітчизну, на її захист ставали всі чесні люди, всі, хто міг тримати гвинтівку в руках.

Взяв до рук гвинтівку і Аркадій Голиков, майбутній славнозвісний російський радянський письменник Аркадій Гайдар, та й зостався бійцем до останнього свого подиху.

Спочатку був рядовим, сміливо гасав на коні, з шаблею в руках, з гвинтівкою за плечима, потім командував відділенням, взводом, ротой і нарешті — полком. І пройшов не одним фронтом: на українській землі бився проти петлюрівців і білополяків, на кавказькому — супроти всілякої іноземної погані, боровся супроти антоновської банди, а завершив бойовий шлях у роки громадянської війни аж поблизу монгольського кордону. Шість років прослужив юнак у Червоній Армії.

Про свою службу пізніше Гайдар сказав так:

«Я був тоді дуже молодий, командував, безумовно, не так, як Чапаєв. І це в мене не виходило, й інше. Інколи, бувало, закрутишся, глянеш у віконце і подумаєш: а добре було б відстебнути шаблюку, здать маузер та піти з діворою гратися в гилки».

В цьому визнанні — весь Гайдар. Відвертий, щирий, самокритичний, далекий від честолюбства.

Коли йому сповнилось двадцять, далася взнаки контузія, під час медичного огляду виявилось, що до служби в армії нездатний, та він переконував лікарів, що зуміє ще послужити в рідній армії.

Не допомогло: юного командира полку відчислили в запас. Молодий воїн-орденоносець опинився віч-на-віч з суворим цивільним життям, незвичним для нього. І не розгубився — він взявся за перо.

Що спонукало його стати письменником? Та ще й обрати такий гарячий письменницький цех? Адже писати для юних читачів нелегко.

Сам Гайдар пізніше пояснював:

«Напевне, тому, що в армії я був ще хлопчиком, мені захотілось розповісти новим хлопчикам і дівчаткам про те, яке то було життя, як воно починалось та як продовжувалось, тому, що побачити я все ж устиг чимало».

Він і справді пройшов у дитинстві та ранній юності велику і важку, навіть для дорослого, школу життя і боротьби. Події громадянської війни, в яких він брав активну участь, дали майбутньому письменникові багатющий матеріал для його перших творів. У знаменитій повісті «Школа» він змалював яскравий і привабливий образ Борі Горикова, в якому неважко розпізнати автобіографічні риси самого автора. Написана «Школа» в 1930 році. Засвідчив цей твір неабиякі здібності молодого автора. Ще до того було написано чимало, але тільки «Р. В. Р.», невеличка повість, була визнана самим автором за твір викінчений.

Працював Гайдар натхненно і невтомно, майже кожного року даруючи своїм юним друзям то «Четвертий бліндаж», то «Далекі країни», то «Військову таємницю» і «Голубу чашку», «Долю барабанщика», «Чука і Гека» та нарешті в 1940 році — «Тимура і його команду». Коли до цього додати кіносценарії фільмів «Клятва Тимура» та «Командант снігової фортеці», а також написані ним для журналів та газет нариси, в тому числі і воєнного часу — для «Комсомольської правди», військовим кореспондентом якої він був з перших же днів Вітчизняної війни, його матеріали з обложеного Києва, — то на повний зріст постає велич здійсного письменника всього лише за якихось п'ятнадцять творчих літ.

У жовтні 1941 року партизан Аркадій Гайдар загинув у одному із боїв на залізниці поблизу села Ліплявого Канівського району. Вже в мирний час його останки було перенесено і поховано у старовинному Каневі, неподалік від могили великого Кобзаря.

З сивого Дніпра видно на Канівській кручі могилу Аркадія Гайдара. Допитливо і сумовито задивився він одвічним поглядом на безмежні плавні, на рукотворне Канівське море. Пропливають по морю швидкі «Ракети» і величні кораблі, а на них веселоока та дзвінкоголоса дівгора гукає на весь світ:

«Привіт Гайдару!», «Слава Гайдару!».

Безсмертної і нев'янучої слави зажила серед усіх поколінь радянських дітей чудова творчість Гайдара. Його твори, адресовані юним, залюбки читають і до-рослі, незамінними посібниками стали вони для тих, хто виховує юне покоління радянських людей — учите-лів, піонервожатих, вихователів дошкільних дитячих установ, бібліотекарів.

Аркадій Гайдар володів талантом глибоким і само-бутнім. Він упевнено дивився далеко вперед. Про це свідчить один з найкращих і найпопулярніших творів письменника «Тимур і його команда».

Сама ж повість — це натхненна, візерунчаста, багата на вигадку, близьку до дійсності, і на дійсність, схожу на вигадку, розповідь про глибинні інтереси і діла дитвори мирного часу.

Діти є діти, їхнє діло — вчитися, зростати мужніми і всебічно розвиненими, ставати достойними громадя-нами своєї Вітчизни. І вони зростають саме такими, допитливими, добрими і невгамовними. Вони прагнуть творити корисні діла. Тимур і його друзі щоденно йдуть на поміч старшим, тим, кому необхідна допомога. Граючись, створивши для самих себе таємницю, пиль-но її оберігаючи, вони непомітно допомагають людям похилого віку, опікають малечу, борються за справед-ливість і доброту.

Не всі діти однакові. Є й Квакіни. Є ледачі, розби-шакуваті, злодійкуваті та нечемні — такі, як поплічни-ки Квакіна. Тимур і його команда ведуть з ними не-примиренну боротьбу, намагаються будь-що перевихо-вати їх, перетворити своїх супротивників на друзів, щоб разом із ними робити одне добре діло.

Хтозна, чого більше в цій всесвітньовідомій по-вісті — гри чи серйозного діла, але саме без цього і не стала б вона рівні кращих творів світової літе-ратури для юних.

З часу появи на світ ця повість видавалась і пере-видавалась десятки і сотні разів мовами народів Ра-дянського Союзу, мовами країн народної демократії, в демократичних видавництвах світу капіталістично-го. І, починаючи від того першого покоління, якому адресував її автор і по сьогодні, всі покоління дітей захоплено читають твір, всіляко наслідують добрі діла героїв славнозвісної повісті.

Гайдара — веселого і життєрадісного Аркадія Гайдара — давно немає на світі. А твори його живуть,

герої, покликані ним до життя, діють. На творах Аркадія Гайдара виховувались Зоя Космодем'янська і Олександр Матросов, Микола Гастелло і Олексій Смирнов, герої Краснодарона і Кримки.

На творах Гайдара виховувались молоді покоління радянських письменників, зокрема ті, хто нині пише для юних читачів. Життєва і творча школа Гайдара діє і сьогодні. В ній виховуються митці завтрашньої літератури. Вона виховує мільйони сьогоднішніх школярів — життєлюбними, працьовитими, чесними трудівниками завтрашнього дня.

Гайдар завжди Гайдар!

ЮРІЙ ЗБАНАЦЬКИЙ.

Військова таємниця

*У бібліотеці-музеї А. П. Гайдара в Каневі є
знімок, перед яким відвідувачі затримуються
особливо довго.*

*На ньому серед групи відпочиваючих
московського санаторію «Сокольники»
впізнаємо Аркадія Петровича
і... Зою Космодем'янську.*

*Так, вони були знайомі, за рік до війни
міцно потоваришували, багато розмовляли,
палко сперечалися.*

*І хтозна, можливо, в останні хвилини свого життя
легендарна комсомолка*

*згадувала незламних гайдарівських героїв,
які перед лицем смерті, після нелюдських мук
не видали священної таємниці...*

*А ще задовго до війни, 21 серпня 1934 року,
А. Гайдар записав у щоденнику:*

«...Нарешті закінчую «Військову таємницю».

Ця повість моя буде про горду Радянську країну.

Про славних товаришів, котрі в тюрмах.

Про міцну дружбу.

Про любов до наших дітей.

І просто про любов...»

Частиною повісті

є відома казка про Хлопчиша-Кибальчиша.

*Вона стала самостійним твором, який письменник
присвятив своєму синові Тимуру.*

ЧЕРЕЗ якусь біду поїзд дві години простояв на полустанку і прийшов у Москву тільки о пів на четверту.

Це засмутило Натку Шегалову, бо севастопольський швидкий відходив рівно о п'ятій і в неї не лишалось часу, щоб зайти до дядька.

Тоді автоматом, через комутатор штабу корпусу, вона попросила кабінет начальника — Шегалова.

— Дядьку,— крикнула засмучена Натка,— я в Москві!.. Авжеж: я, Натка. Дядьку, поїзд відходить о п'ятій, і мені дуже, дуже шкода, що я так і не зможу тебе побачити.

У відповідь, очевидно, Натку вилаяли, бо вона швидко заторохтіла свої виправдання. Але потім сказали їй щось таке, чому вона одразу зраділа й почала усміхатись.

Вийшовши з телефонної будки, комсомолка Натка поправила синю косинку і підкинула на плечі не дуже тугий похідний мішок.

Ждати їй довелось недовго. Незабаром рявкнув гудок, біля під'їзду вокзалу зупинилась машина, і кремезний старик з орде-ном відчинив перед Наткою дверці.

— І чого гарячкувати?— вилаяв він Натку.— Ну, поїхала б завтра. А то — «дядьку», «шкода»... «поїзд о п'ятій годині...»

— Дядьку,— винувато і весело заговорила Натка,— добре тобі — «завтра». А я і так на три доби спізнилася. То в міськкомі сказали: «завтра», то раптом мати попросила: «завтра». А тут ще поїзд на дві години... Ти вже багато разів був у Криму і на Кавказі. Ти й на бронепоїзді їздив, і на аероплані літав. Я одного разу твій портрет бачила. Ти стоїш, та Будьонний, та ще якісь начальники. А я ніде, ні на чому, нікуди й ні разу. Тобі скільки років? Уже понад п'ятдесят, а мені вісімнадцять. А ти — «завтра» та «завтра»...

— Ой Натко! — майже злякано відповів Шегалов, спантеличений її безладним, галасливим натиском. — Ой Натко, і до чого ж ти на мою Маруську схожа!

— А ти постарів, дядьку, — говорила далі Натка. — Я тебе ще, знаєш, яким пригадую? У чорній папасі. Збоку в тебе довга блискуча шабля. Шпори: брязь, брязь. Ти звідки до нас приїздив? У тебе рука була прострелена. От якось ти ліг спати, а я та ще одна дівчинка — Вірка — потихеньку витягли твою шаблю, сховалися за піч і розглядаємо. А мати побачила нас — та хворостоиною. Ми — в плач. Ти прокинувся і спитав матір: «Чого це, Дашо, дівчатка плачуть?» — «Та вони, клятї, твою шаблю витягли. Ще, бува, зламають». А ти засміявся: «Ех, Дашо, погана б у мене була шабля, коли б її такі дівчатка зламати могли. Не займай їх, нехай дивляться». Ти пригадуєш це, дядьку?

— Ні, не пригадую, Натко, — усміхнувся Шегалов. — Давно це було. Ще в дев'ятнадцятому. Я тоді з-під Бессарабії приїздив.

Машина повільно їхала по Мясницькій. Був час, коли люди поверталися з роботи. Неугавно гуркотіли грузовики і трамваї. Але все це подобалося Натці — і людський потік, і запилені жовті автобуси, і дзвінки трамваї, які то сходилися, то розбігалися своїми плутаними дорогами до якихось далеких і невідомих їй околиць: до Дангауеровки, до Дорогомиловки, до Сокольних ій околиць: до Дангауеровки, до Дорогомиловки, до Сокольних ій околиць, до Тюфелевого й Мар'їного гаїв та ще і ще кудись.

І коли, звернувши з тісної Мясницької до Земляного валу, шофер збільшив швидкість так, що машина з легким пружним гудінням помчала по асфальтовій мостовій, широкій і сірій, як туго розтягнута сукняна ковдра, Натка зірвала синю хустку, щоб вітер дужче бив у обличчя і куйовдив, як хоче, чорне волосся.

Чекаючи поїзда, вони розташувалися на тінистій терасі вокзального буфету. Звідси було видно залізничні колії, яскраві семафори і круті асфальтові платформи, якими поспішали люди на дачні поїзди.

Тут Шегалов замовив два обіди, пляшку пива й морозиво.

— Дядьку, — замислено сказала Натка, — три роки тому я говорила тобі, що хочу бути льотчиком або капітаном морського пароплава. А от сталося так, що послали мене спочатку в радпартшколу, — учись, кажуть, в радпартшколі, — а тепер послали на піонерроботу: іди, кажуть, і працюй.

Натка відсунула тарілку, взяла блюдечко з рожевим морозивом, що швидко тануло, і подивилась на Шегалова так, ніби вона чекала відповіді на задане запитання.

Але Шегалов випив склянку пива, вітер долонею шорсткі вуса й чекав, що скаже вона далі.

— І послали на піонерроботу,— уперто повторила Натка.— Льотчики летять своїми шляхами. Пароплави плывуть своїми морями. Вірка — це та сама, з якою ми витягли твою шаблю,— через два роки буде інженером. А я сиджу на піонерроботі і не знаю — чому.

— Ти не любиш своєї роботи?— обережно спитав Шегалов.— Не любиш чи не справляєшся?

— Не люблю,— призналася Натка.— Я й сама, дядьку, знаю, що потрібна і важлива... Все це я знаю сама. Але мені здається, що я не на своєму місці. Не розумієш? Ну от, наприклад, коли грянула громадянська війна, взяли б тоді тебе та й сказали: не займайте, Шегалов, гвинтівку, покиньте шаблю і їдьте у таку-то школу й учіть там дітей граматики і арифметики. Ти як би?

— З мене граматик поганий би тоді вийшов,— насторожившись, жартома відповів Шегалов. Він помовчав, згадав і, усміхнувшись, сказав:— А от одного разу зняли мене з загону, відкликали з фронту. І цілих три місяці в самісіньку гарячку лічив я вагони з вівсом і сіном, відправляв мішки з борошном, вантажив бочки з капустою. І загін мій давно вже розбили. І вперед наші давно вже прорвались. І назад наших давно вже шарахнули. А я все ходжу, лічу, важу, відправляю, щоб точніше, щоб більше, щоб краще. Це як, по-твоєму?

Шегалов глянув в обличчя нахмуреної Натки і добродушно перепитав:

— Ти не справляєшся? То давай, доню, підучись, підтягнись. Я й сам раніше кислу капусту тільки в солдатському борщі ложкою сьорбав. А потім пішла і капуста вагонами, і тютюн, і оселедці. Два ешелони напівдохлої худоби — і ті зберіг, вигодував, виходив. Приїхали з фронту з шістнадцятої армії приймальники. Дивляться — худоба рівна, гладка. «Господи,— кажуть,— та невже ж це нам таке привалило? А у нас полки на самій картоплі сидять, потомлені, охлялі». Пригадую, один неспокійний комісар так і намагався, так і намагається зі мною поцілуватись.

Тут Шегалов спинився і серйозно подивився на Натку.

— Цілуватись я, звичайно, не став: характер не дозволяє. Їжте, кажу, товариші, на добре здоров'я. Так... Ну от. Про що це я? Так ти не бійся, Натко, тоді все як слід буде.— І, дивлячись мимо розгніваної Натки, Шегалов не кваплячись привітався з командиром, що проходив повз них.

Натка недовірливо глянула на Шегалова. Що він: не зрозумів чи навмисне?

— Як не справляюсь?— обурено спитала вона.— Хто тобі сказав? Це ти сам вигадав. Ось хто!

І, почервоніла, вражена, вона кинула йому цілий десяток доказів того, що вона справляється. І справляється непогано, справляється добре. І що на конкурсі на кращу підготовку до

літніх таборів вони взяли перше місце в краї. І що за це вона одержала оцю саму путівку на відпочинок у найкращий піонерський табір, у Крим.

— Ех, Натко! — присоромив її Шегалов. — Тобі б радіти, а ти... І подивлюсь я на тебе... ну до чого ж ти, Натко, на мою Маруську схожа!.. Теж була льотчик! — з сумною посмішкою промовив він і, брязнувши шпорами, встав із стільця, бо вдарив дзвоник і рупори голосно закричали про те, що на севастопольський № 2 — посадка.

Через тунель вони вийшли на платформу.

— Поїдеш назад — телеграфуй, — говорив їй на прощання Шегалов. — Буде час — приїду зустрічати, а ні — то когонебудь пришлю. Погостюєш днів зо два, зо три. Побачиш Шурку. Ти її тепер не впізнаєш. Ну, до побачення!

Він любив Натку, бо дуже вона нагадувала йому старшу доньку, яка загинула на фронті в ті дні, коли він гасав із своїм загonom по кордонах палаючої Бессарабії.

Вранці Натка пішла до вагона-ресторану. Там було порожньо. Сидів рудий іноземець і читав газету; двоє військових грали в шахи.

Натка замовила собі варених яєць і чаю. Ждучи, поки чай прохолоне, вона витягла з-за вазона забутий кимось журнал. Журнал був торішній.

«Звичайно... все старе: «Розстріл робітничої демонстрації в Австрії», «Страйк марсельських докерів». — Вона перегорнула сторінку і примружилась. — І ось це... Це теж уже минуле».

Перед нею лежала фотографія, обведена чорною жалобною рамкою: це була румунська, вірніше, молдавська єврейка-комсомолка — Маріца Маргуліс. Засуджена на п'ять років каторги, вона втекла, але через рік її знову ввіймали і вбили в похмурих баштах кишинівської тюрми.

Смагляве обличчя з м'якими, не дуже правильними рисами. Густі, трохи розпатлані коси і яскраві спокійні очі, що дивилися просто на вас.

Отакою, певно, і стояла вона: так, мабуть, і дивилася вона, коли привели її для першого допиту до лискучих жандармських офіцерів або слідчих нещадної сигуранци¹.

...Маріца Маргуліс.

Натка закрила журнал і поклала його на те саме місце.

Погода мінялася. Дув вітер, і з обрію насувались стрімливі, важкі хмари. Натка довго дивилась, як вони сходяться, чорніють,

¹ Сигуранца — румунська жандармерія.

потім рухаються разом і водночас немов плывуть одна крізь другу, уперто збираючись у грозові хмари.

Наближалася негода, і офіціанти похапцем зачиняли важкі заповишені вікна.

Поїзд різко загальмував перед невеличкою станцією. У вагон увійшло ще двоє: високий, сіроокий чоловік з хрестоподібним шрамом нижче лівої скроні, а з ним шестирічний білявий хлопчик, але з очима темними й веселими.

— Сюди,— сказав хлопчик, показуючи на вільний столик.

Він моторно виліз на стілець і, стоячи навколішки, підсунув до себе скляну вазу.

— Тату...— попросив він, показуючи пальцем на велике червоне яблуко.

— Добре, але потім,— відповів батько.

— Гаразд, потім,— згодився хлопчик і, взявши яблуко, поклав його поряд з тарілкою.

Чоловік вийняв цигарку.

— Алько,— попросив він,— я забув сірники. Піди принеси.

— Де?— спитав хлопчик і швидко скочив із стільця.

— В купе, на столику, а коли немає на столику, то в кишені в пальті.

— То в кишені в пальті,— повторив хлопчик і пішов до відчинених дверей вагона.

Чоловік у сірому френчі розгорнув газету, а Натка, що з цікавістю слухала всю цю коротку розмову, подивилася на нього скоса і з осудом.

Та ось за вікном, подаючи сигнал до відходу, засюрчав кондуктор.

Чоловік у френчі відклав газету і швидко вийшов. Повернулися вони уже вдвох.

— Ти чого приходив? Я б і сам приніс,— запитав хлопчик, знову вилізаючи коліньми на стілець.

— Я це знаю,— відповів батько.— Та я згадав, що забув другу газету.

Поїзд прискорив хід. З гуркотом пролетів він через міст, і Натка задивилася на річку, на луги, на які лила грозова злива. І раптом Натка помітила, що хлопчик, запитуючи про щось батька, показує рукою в її бік. Батько, не повертаючись, кивнув головою.

Хлопчик, придержуючись за спинки стільців, попрямував до неї і привітно усміхнувся.

— Це моя книжка,— сказав він, показуючи на журнал, що стирчав з-за вазона.

— Чому твоя?— спитала Натка.

— Бо це я забув. Ну, вранці забув,— пояснив він, підозріваючи, що Натка не хоче віддати йому книжку.

— Що ж, візьми, коли твоя,— відповіла Натка, помітивши, як заблищали його очі і швидко зійшлися ледве помітні брови.— Тебе як звуть?

— Алька,— виразно промовив він і, схопивши журнал, побіг до свого місця.

Ще раз Натка побачила їх уже тоді, коли вона зійшла в Сімферополі. Алька дивився у відчинене вікно і щось говорив батькові, показуючи рукою на голубі верхів'я вже недалеких гір.

Поїзд помчав далі, на Севастополь, а Натка, взявши на плечі сумку, пішла до міста, щоб сьогодні ж першою автомашиною поїхати на берег цього зовсім незнайомого їй моря.

У синіх шароварах і в майці, з рушником у руках, покрученими стежками спускалася Натка Шегалова до пляжу.

Коли вона вийшла на платанову алею, то зустріла дітей-новачків, що сходили на гору. Вони йшли з вузликami, баульчиками і кошиками, веселі, запорошені й стомлені. Вони тримали настіж підібрані круглі камінці та крихкі черепашки. Багато хто з них уже встигли набити роти кислим придорожнім виноградом.

— Здорові були, діти! Звідкіля?— спитала Натка, порівнявшись з цією галасливою ватагою.

— Ленінградці!.. Мурманці!..— охоче закричали їй у відповідь.

— Машиною,— спитала Натка,— чи з пароплава?

— З пароплава, з пароплава!— ніби зрадівши хорошому слову, дружно загаласували діти, які щойно припливли.

— Ну, йдіть, та йдіть не по алеї, а зверніть ліворуч, угору стежкою,— тут ближче.

Коли Натка вже спустилася на гаряче каміння, до самого берега, то побачила, що по дорозі з Ялти щодуху котить на велосипеді старший вожатий піонерського табору Альоша Ніколаєв.

— Натко,— зіскакуючи з велосипеда, закричав він згори,— уральці приїхали?

— Не бачила, Альошо. Ленінградців тільки що зустріла та вранці чоловік з десять якихось. Здається, знов українці.

— Ну, значить, ще не приїхали... Натко,— закричав він знову, стрибаючи в сідло велосипеда,— як скупаєшся, то зайди до мене або до Федора Михайловича. Є важлива справа.

— Яка там ще справа?— здивувалася Натка, але Альоша махнув рукою і помчав з гори.

Море було тихе; вода світла й тепла.

Після завжди холодної і бистої річки, де Натка звикла купатися ще з дитинства, пливти по солоних спокійних хвилях здалось їй до смішного легко. Вона запливла далеко. І тепер звідси, з моря, ці кипарисові парки, зелені виноградники, криві стежки й широкі алеї — увесь цей табір, що розкинувся біля схилу могутньої гори, видався їй світлим і прекрасним.

По дорозі назад вона згадала, що її просив зайти Альоша. «Які в нього до мене справи, та ще важливі?» — подумала Натка і, звернувши на круту стежку, розсуваючи гілки, попрямувала туди, де стояв штаб табору.

Незабаром вона опинилась на галявині, біля низенької будки з водопровідним краном. Їй схотілося пити. Вода була тепла й несмачна. Недавно несподівано помілкував басейн, що поповнювався гірськими джерелами. У таборі стурбувалися, кинулись розшукувати нові джерела і нарешті знайшли невеличке чисте озеро, що лежало в горах. Але роботи посувалися щось дуже повільно.

Альошу Ніколаєва Натка не застала. Їй сказали, що він тількино пішов у гараж. Виявляється, в уральців за 12 кілометрів від табору поламалася машина і вони прислали гінців просити допомоги.

Гінці — Толька Шестаков і Владик Дашевський — сиділи тут же на лавці, почервонілі й горді. Проте гордість ця не завадила Тольці дорогою понапихати кишені яблуками, а Владикові — шпурнути недогризок у спину якомусь товстому, неповороткому хлопчикові.

Хлопчик цей довго й сердито обертався і все ніяк не міг зрозуміти, від кого йому влетіло, бо Толька і Владик сиділи незворушні й спокійні.

— Ти звідкіля? Вас скільки приїхало? — спитала Натка у вайлуватого і недогадливого хлопчика.

— З-під Тамбова. Сам я приїхав, — басистим і соромливим голосом відповів хлопчик. — З колгоспу я. Мене в премію послали.

— Як у премію? — не зовсім зрозуміла Натка.

— Баранкін моє прізвище. Семен Михайлів Баранкін, — охоче пояснив хлопчик. — А послали мене в премію за те, що я завод придумав.

— Який завод?

— Похідний, фільтрувальний, — серйозно відповів Баранкін і, недовірливо подивившись у той бік, де сиділи сумирні й лукаві гінці, він додав сердито: — І хто це в спину кидається? Тут і так упрів, а ще кидаються.

Натка не встигла розпитати Баранкіна докладніше, бо з ганку її гукнув високий старик. Це і був начальник табору Федір Михайлович.

— Заходь,— сказав він, пропускаючи Натку в кімнату.— Сідай. Ось що, Нато,— почав він таким ласкавим голосом, що Натка одразу стурбувалася,— у верхньому санаторному загоні захворів вожатий Корчаганов, а його помічниця Ніна Карашвілі порізала ногу об камінь. Ну, звичайно, нарив. А ми, сама бачиш, зараз приймаємо, хапанина; добре, що ти так до речі нагодилася.

— Але я нічого не розумію ні в прийманні, ні в хапанині,— злякалася Натка.— Я й сама тут, Федоре Михайловичу, третій день.

— Та тобі й розуміти нічого не треба,— змахнув довгими, кістлявими руками наполегливий старик.— Там є і фельдшеріця, і сестри. Вони самі приймуть. А твоє діло яке? Ти будеш вожатим. Ну, поділиш на ланки, намітиш ланкових, оберете раду загону. Та що тобі пояснювати? Була ж ти вожатою!

— Два роки,— сердито відповіла Натка.— А чи довго, Федоре Михайловичу, цей Корчаганов хворітиме? Він, може, ще тижнів зо два пролежить?

— Що ти, що ти!— відмахуючись руками й хитаючи головою, заговорив начальник.— Ну, п'ять, шість днів. А там знову гуляй скільки хочеш. От і добре, що швидко домовилися. Я люблю, щоб швидко. Ну, а тепер іди. А то Ніна сама зовсім замоталася.

— Та скільки хоч чоловік у цьому загоні?— сумовито спитала Натка.

— Там довідаєшся, іди, іди,— повторив начальник, підводячись із рипучого очеретяного стільця. І, широко ступаючи до виходу, він додав:— От і добре. Дуже добре, що швидко домовилися.

Всіх загонів у таборі було п'ять. Три дні у верхньому санаторному, куди несподівано потрапила Натка вожатою, бушувала невгамовна метушня.

Тільки що прибула остання партія — середньоволжці та нижньогородці. Дівчата вже вимилися і порозбігалися по палахах, а хлопці, брудні й запошені, нетерпляче товпилися коло дверей ванної кімнати.

До ванної вони заходили партіями по шість чоловік. Дорвавшись до води, вони вищали, борсалися, хлюпалися і затикали пальцями крани так, що вода біла бризками в широко відчинене вікно, з-під якого вже кілька разів чувся суворий голос чорнороба Гейки, що порпався в квіткових грядках.

— Годі, годі вам пустувати!— хрипким басом кричав у вікно босий довгобородий Гейка.— Ось заждіть, нарву кропиву та через вікно кропивою. І що за пустотлива нація!..

Кілька разів забігав у ванну черговий по заgonу, веснянку-патий піонер Йоська Розенцвейг, і, страшенно гаркавлячи, кричав:

— Що за дурощі? Годі бешкетувати!

І новенькі діти, які ще не знали, що й сам Йоська лише третій день як у таборі, а пустун він ще більший, ніж багато хто з них, затихали. Під грізні Йосьчині окрики вони збентежено вискакували з води і, сьак-так витершись, натягали труси.

Вибігали вони з ванної групами. Чисті, в синіх трусах, у сірих сорочках з резинкою, і, ще не встигши зав'язати червоні галстуки, наввипередки мчали зайняти чергу до перукаря.

— Йосько!— гукнула Натка.— Ось що, черговий. Усіх, хто від перукаря, посилай до фельдшера — віспу прищеплювати... А то як по майданчику ганяти, то всі ганяєте, а як віспу прищеплювати, то нікого нема. Ану, швиденько!

— Віспу!— вибігаючи на майданчик, грізно кричав маленький і головатий Йоська.— Хто не прищеплював, вилітай живо!

— Ніно!— гукнула Натка, побачивши на терасі свою невдачливу помічницю, яка помаленьку переступала, спираючись на бамбукову палицю.— Ти навіщо ходиш? Ти сиди. Скільки у нас жовтенят, Ніно?

— Жовтенят у нас десять чоловік, якраз ланка. До них ланковим треба Розу Ковальову. А як з черкесом Інгуловим? Він, Натко, ні слова по-російському.

— Інгулова, Ніно, треба до тієї самої ланки, де козаченя — кубанець.

— Либатько?

— Авжеж, Либатько. Він трохи розмовляє по-черкеському. А башкирку Еміні залиш поки у жовтенят. Вони добре одне одного розуміють і без мови. Он як вона гасає!

Із-за рогу прожогом вилетів черговий Йоська.

— Час вечеряти!— задихавшись, крикнув він, переводячи дух і підстрибуючи, неначе хтось ввіймав його арканом за ногу.

— Подавай сигнал,— відповіла Натка,— зараз я прийду.

«Треба Йоську на ланкового виділити,— подумала Натка.— Маленький, смішний, а спритний хлопець».

О пів на дев'яту вмивалися, чистили зуби. З цілою пачкою градусників приходила чергова сестра, що ставала до роботи на ніч, і Натка вирушала з коротким рапортом про справи минулого дня до старшого вожатого всього табору. Після цього вона була вільна.

Вечір був душний, місячний, і з волейбольного майданчика, де грали комсомольці, довго лунали крики, удари м'яча і короткі свистки судді.

Але Натка не пішла до майданчика, а, зійшовши на гору, повернула стежкою до підніжжя самотньої скелі.

Непомітно зайшла вона далеко, втопилась і сіла на кам'яну брилу під стовбуром крислатого дуба.

Під обривом чорніло спокійне море. Десь торохкотів моторний човен.

Тут тільки Натка роздивилася, що майже рядом з нею, у тіні кипарисів, причаївшись над обривом, під скелею, без світла у вікнах, стоїть маленька, наче іграшкова, хатка.

Чиїсь кроки почулися з-за повороту, і Натка посунулася глибше в чорну тінь листя, щоб її не помітили. Вийшло двоє. Місяць освітив їхні обличчя. Але навіть найтемнішої ночі Натка пізнала б їх, почувши їхні голоси.

Це був той самий високий, білявий, у френчі, а поряд з ним, тримаючись за руку, йшов маленький Алька.

Перед тим як підійти до дерева, в тіні якого заховалася Натка, вони, видно, про щось посперечались і кілька кроків пройшли мовчки.

— А як, по-твоєму, — зупиняючись, спитав високий, — чи варто нам, Алько, через такі дрібниці сваритися?

— Не варто, — згодився хлопчик і додав сердито: — Татку, татку, ти б мене хоч на руки взяв. А то ми все йдемо та йдемо, а дому все нема й нема.

— Як нема? Ось ми і прийшли! Ну, дивись — от хата, а от я вже ключа витяг.

Вони повернули до ганку, і незабаром у крайньому вікоці, що виходило на море, спалахнуло світло.

«Вони через Севастополь приїхали, — догадалася Натка. — Що ж вони тут роблять?»

У кімнаті в чергової сестри Натці сказали, що Толька Шестаков, підкравшись на карачках у палату до дівчат, тихенько схопив башкирку Еміне за п'яту, від чого ця башкирка страшенно закричала, а рудоволоса товстушка Вострецова довго реготала і заважала дівчатам спати. А загалом уклалися спокійно. Це обрадувало Натку, і вона пішла за ріг до своєї кімнатки, що була тут же, поруч за палатами.

Ніч була душна. Вночі у морі щось гриміло, але спала Натка міцно, і перед світанком їй приснився гарний сон.

Прокинулася Натка близько сьомої. Загорнувшись у простино, вона пішла під душ. Потім боса вийшла на широку терасу.

Далеко в морі диміли військові кораблі, що відходили до обрію. Звідусіль з-під густої непросохлої зелені лунало дзвінке щebetання. Недалеко від тераси чорнороб Гейка рубав дрова.

— Гарно!— неголосно крикнула Натка і розсміялася, почувши звідкись з-під скелі такий самий, як і її, вигук,— веселу чисту луку.

— Натко... ти чого?— почула вона позаду себе здивований голос.

— Кораблі, Ніно...— не перестаючи усміхатись, відповіла Натка, показуючи рукою на далекий блискотливий обрій.

— А ти чула, Натко, як сьогодні вночі вони в морі бахкали? Я прокинулась і чую: у-ух! у-ух! Встала і пішла до палат. Нічого, всі сплять. Один тільки Владик Дашевський прокинувся. Я йому кажу: «Спи». Він ліг. Я — з палати. А він прожогом на терасу. Виліз на перила, вхопився руками за стовп, і не відірвеш його. А в морі вогні, вибухи, прожектори. Мені й самій цікаво. Я йому кажу: «Йди, Владика, спати». І просила, і лаяла, і обіцяла на лійці викликати. А він стоїть мовчки, вхопився за стовп і мов кам'яний. Невже ти нічого не чула?

— Ніно,— помовчавши, спитала Натка,— ти не зустрічала тут таких двох?.. Один високий, у чоботях і в сірому френчі, а з ним маленький, білявий, темноокий хлопчик.

— У сірому френчі...— повторила Ніна.— Ні, Натко, в сірому френчі з хлопчиком не зустрічала. А хто це?

— Я й сама не знаю. Такий забавний хлопчик.

— Бачила я чоловіка у френчі,— не одразу згадала Ніна.— Тільки був без хлопчика і їхав верхи стежкою в гори. Кінь у нього був високий, худий, а чоботи брудні.

— І великий шрам на обличчі,— підказала Натка.

— Так, великий шрам на обличчі. Це хто, Натко?— спитала Ніна і з цікавістю подивилася на подругу.

— Не знаю, Ніно.

— Я встав, можна дзвонити підйом?— басистим голосом повідомив, висуваючись із-за дверей, черговий.

— Можна,— сказала Натка.— Дзвони.

«Який вайло!» — подумала вона, дивлячись, як, розмахуючи короткими руками, Баранкін упевнено попрямував до дзвона.

Це і був той самий піонер тамбовського колгоспу Баранкін, якого послали «в премію» за те, що він під час весняної сівби організував похідний ремонтно-фільтрувальний завод.

Все устаткування цього заводу вміщалося на ручному возику і складалося з двох цебрів, одного решета, трьох старих мішків, двох скребачок та купи ганчір'я. І, виїжджаючи на поле за тракторами, цей дитячий завод фільтрував воду для моторів і під час стоянок очищав трактори від грязюки.

Баранкін підійшов до дзвона, міцно затиснув у кулак край кошлатого мотузка і вдарив так сильно, що Ніна і Натка, обернувшись разом, закричали йому, щоб він дзвонив тихіше.

Серед соснового парку, на піщаному горбі, діти, поділившись на групи, розташувалися на відпочинок.

Робили хто що хотів. Одні, зібравшись коло Натки, слухали, що читала вона їм про життя негрів, другі щось записували або малювали, треті потихеньку грали в крем'яхи, четверті щось стругали, п'яті просто нічого не робили, а, лежачи на спині, лічили шишки на соснах або нишком пустували.

Владик Дашевський і Толька Шестаков розмістилися дуже зручно. Коли вони поверталися на правий бік, було чути те, що читала Натка про негрів. Коли на лівий, вони чули те, що читав Йоська про полярні подорожі криголама «Малигін». Якщо відповзти трохи назад, то можна було з-за куща, і дуже непомітно, шпурнути в спину Кашину і Баранкіну ялинову шишку. І, нарешті, коли посунутися трохи вперед, можна було кінчиком лозини полоскотати п'яти башкирки Еміні, яка спритно вигравала в крем'яхи у трьох дівчаток-росіянок та жовтеняти Карасикова, що встряв у їхню гру.

Так вони й зробили. Послухали і про негрів, і про криголам. Кинули дві шишки в спину Баранкіну, але не наважилися провести Еміні лозиною по п'ятах, бо наперед знали, що підстрибне вона з таким вереском, наче її за ногу вхопив собака.

— Только,— спитав Владик,— а ти чув, як сьогодні вночі бабахнуло? Я сплю, раптом бабах... бабах... Як на фронті. Це кораблі в морі стріляли. У них маневри, чи що. А я, Только, на фронті народився.

— Брешеш!— байдуже відповів Толька.— Ти завжди що-небудь вигадась.

— Нічого не брешу, мені мама все розказала. Вони тоді біля Брест-Литовська жили. Ти знаєш, де в Польщі Брест-Литовськ? Ні! Ну, то я тобі потім на карті покажу. Коли прийшли в двадцятому червоні, цього мати не запам'ятала. Тихо прийшли. А от коли червоні відступали, то дуже добре запам'ятала. Гуркіт був чи день, чи два. І вдень і вночі гуркіт. Сестричку Юльку та бабку Юзефу мати в погріб сховала. Свічка в погребі горить, а бабка все бурмоче, молиться. Як трохи стихне, Юлька нагору вилазит. Як загуркоче, вона знову шмиг у погріб.

— А мати де?— спитав Толька.— Ти все розказуй, по порядку.

— Я й так по порядку. А мати все нагорі бігає: то хліба принесе, то глечик молока добуде, то вузли зав'яже. Раптом на ніч стихло. Юлька сидить. Нема нікого, тихо. Хотіла вона вилазити. Спробувала, а ляда погребам замкнена. Це мати кудись пішла, а зверху ящик поставила, щоб вона нікуди не вилазила. Потім грюкнули двері — це мати. Відчинила вона погріб, сама розпатлана. «Вилазьте»,— каже. Юлька вилізла, а бабка не хоче. Не вилазить. Насилу умовили її. Входить батько з гвинтівкою. «Готові?— питає.— Ну, швидше». А бабка не йде і люто батька лає.

— Чого ж це вона лаялась? — здивувався Толька.

— Як чого? Та того лаялась, що батько поляк, а з росіянами червоними йде.

— Так і не пішла?

— І не пішла. Сама не йде й інших не пускає. Батько як посадив її в куток, так вона й сіла. Вийшли наші надвір та на віз. А навколо все горить: село горить, костюл горить... Це від снарядів. А далі у матері все переплуталось: як відступали, як їх оточували, бо тут у дорозі я народився. Через мене наші від червоних одбилися і потрапили в полон до німців, у Східну Пруссію. Там ми чотири чи п'ять років прожили.

— А батько чого з гвинтівкою приходив?

— А він, Только, в народній міліції був. Коли в Польщу прийшли червоні, то у нас народна міліція з'явилася. Поміщиків ловили та ще там усяких... Як спіймають, так і до ревкому.

— Не можна було батькові лишатися, — згодився Толька. — Могли б, чого доброго, потім і повісити.

— Дуже просто. У нас дідусь ніде не був, тільки в ревкомі розсильним, та й то рік у тюрмі держали. А сестра в мене — їй уже тепер двадцять вісім років, — то вона й тепер у тюрмі сидить. Спочатку посадили її — три роки сиділа. Потім випустили — три роки на волі була. Тепер знову посадили. І вже чотири роки сидить.

— Скоро знову випустять?

— Ні, ще не скоро. Ще чотири роки мине, тоді випустять. Вона в Мокотівській тюрмі сидить. Звідти скоро не випускають.

— Вона комуністка?

Владик мовчки хитнув головою, і обидва принишкли, обдумуючи свою розмову і прислухаючись до того, що читала Натка про негрів.

— Тільки! — тихо й жваво заговорив раптом Владик. — А що, якби ми з тобою були вчені? Ну, хіміки, чи що. І вигадали б ми з тобою таку мазь чи порошок, яким коли натрешся, то ніхто тебе не бачить. Ядесь таку книжку читав. От би нам з тобою такий порошок!

— І я читав... Та це ж усе брехня, Владика, — посміхнувся Толька.

— Ну й нехай брехня! Ну, а коли б?

— А коли б? — зацікавився Толька. — Ну, тоді ми з тобою вже що-небудь придумали б.

— Що там придумувати! Купили б ми з тобою квитки до закордону.

— Навіщо ж квитки? — здивувався Толька. — Адже нас і так ніхто б не побачив.

— Дивак ти! — посміхнувся Владик. — Так ми б спочатку, не натершися, поїхали. Чого нам на рядянській стороні натира-

тися? Доїхали б ми до кордону, а там пішли б у поле і натерлися. Потім перейшли б кордон. Стоїть жандарм — ми повз нього, а він нічого не бачить.

— Можна було б підійти ззаду та кулаком по макітрі стукнути,— запропонував Толька.

— Можна,— згодився Владик.— Він, мабуть, теж, як Баранкін, усе оглядався б, оглядався: звідки це йому влетіло?

— А от і ні,— заперечив Толька.— В Баранкіна це ми помаленьку, жартома. А тут так лупонули б, що, чого доброго, і перекинувся б. Ну, гаразд! А далі?

— А далі... далі поїхали б ми просто до тюрми. Убили б одного вартового, потім далі. Убили б другого вартового. Увійшли б у тюрму. Убили б наглядача...

— Щось уже дуже багато вбили б, Владика!— пошулюючись, сказав Толька.

— А чого їх, собак, жаліти?— холодно відповів Владик.— Вони наших жаліють? Недавно до батька товариш приїхав. І коли почав він розказувати батькові про те, що в тюрмах робиться, то мене мати на вулицю з кімнати відіслала. Теж розумна! А я собі нишком сів у садку під вікном і все до слова чув. Ну от, забрали б ми у наглядача ключі і відчинили б усі камери.

— І що б ми сказали?— нетерпляче спитав Толька.

— Нічого б не сказали. Крикнули б: «Біжить, хто куди хоче!»

— А вони б що подумали? Адже ми натерті і нас не видно.

— А був би їм час роздумувати? Бачать — камери відімкнуті, вартових побито. Мабуть, зразу догадалися б.

— От би вони зраділи, Владика!

— Дивак! Просидиш чотири роки, та ще чотири роки сидіти, звичайно, зрадієш... Ну, а потім... потім зайшли б ми до найбагатшої кондитерської і наїлись би там різного печива та тістечок. Я одного разу в Москві чотири штуки з'їв. Це коли друга сестра, Юлька, заміж виходила.

— Не можна наїдатися,— серйозно поправив Толька.— Я в цій книжці читав, що їсти нічого не можна, бо тістечка — вони ж не натерті, їх наїсися, а вони в животі просвічувати будуть.

— А й справді будуть!— згодився Владик.

І обидва вони засміялися.

— Казки все це,— помовчавши, признався і сам Владик.— Все це казки. Дурниці!

Він одвернувся, ліг на спину й довго дивився в небо, і Тольці здалося, що він прислухається до того, що читає Натка.

Але Владик не слухав, а думав про щось інше.

— Казки,— повторив він, повертаючись до Тольки.— А от в Австрії є комуніст один. Він раніше солдатом був. Потім став комуністом. Так цей і без усяких натирань невидимий.

— Як — невидимий?— насторожився Толька.

— А так. З того часу, як утік він з тюрми, три роки його поліція шукає і все ніяк знайти не може. А він то тут з'явиться, то там, у нас. У Львові він просто відкрито на зборах деповських робітників виступив. Всі так і ахнули. Поки поліція прибігла, а він уже півгодини проговорив.

— Ну, і що ж поліція? Ну, й куди ж він подівся?

— А от спробуй спитай — куди,— з гордістю відповів Владик.— Тільки-но поліція в двері, раптом хлоп... світло погасло. А вікон багато, і всі вікна чомусь розчинені. Кинулася поліція до механіка, а механік кричить, лається. «Ідїть,— каже,— до дїдька! У мене і без того лихо: здається, обмотка якоря перегорїла».

— Так це він навмисне!— захоплено вигукнув Толька.

— А от спробуй доведи, навмисне чи не навмисне,— посміхнувся Владик і додав поблажливо:— Робітники ховають, через те й невидимий. А ти що думав? Порошок, чи що?

Здалеку долинув гул дзвону — на обїд, і дїтвора, хапаючи подушки, простині і рушники, з вереском посхоплювалася зі своїх місць.

Після обїду треба було лягати відпочивати. Але в третій палаті теслярї ще зранку пробивали нові двері на терасу. Ліжка повиносили, на підлозі валялися стружки і штукатурка, а теслярї запізнювались.

Через це другїй ланці дозволено було відпочивати в парку.

Владик і Толька забралися в ліщину. Толька незабаром задрїмав, але Владикові не спалося. Він чекав сьгодні важливого листа, а листоноша до обїду чомусь не приїхав.

Владик перевертався з боку на бїк і з заздрїстю дивився на Тольку, що спокїйно хропїв. Незабаром перевертатись йому набридло, він підвівся і посмикав Тольку за ногу:

— Вставай, Только! Чого спиш? Вночі виспишся.

Але Толька дригнув ногою і повернувся до Владика спиною. Владик розсердився і шарпнув Тольку за руку:

— Вставай... вставай, Только! Кругом зрада! Всї в полонї. Командир убитий... Помічник контужений. Я поранений чотири рази, ти тричі. Тримай прапор! Кидай бомби! Трах-та-бабах! Відб'ємось!..

І, ткнувши очманїлому Тольці рушника замість прапора і стару сандалю замість бомби, Владик потягнув товариша через куці під гору.

— За такі дїла можна і по шиї...— почав був розсерджений Толька.

— Відбились!— урочисто заявив Владик.— За такі геройські дїла представляю тебе до ордена.— І, зїрвавши колючий реп'ях,

Владик причепив його до Тольчиної безрукавки. — Кинь, Только, дутись! Он під горою якийсь дім. Он за горою якась вишка. Он там, у яру, щось стукає. Он під ногами у нас звивиста стежка. Який це дім? Яка це вишка? Хто стукає? Куди стежка? Гайда, Только! Усі сплять, нікого немає, і ми все розвідаємо.

Толька позіхнув, усміхнувся і погодився.

Швидко, але обережно, щоб нікому не потрапити на очі, вони перебігали стежки, шмигали в гущавину чагарника, пролізали через колючі огорожі, повзли вгору, спускались униз, нічого не залишаючи на своєму шляху непоміченим.

Так вони натрапили на стару альтанку, біля якої стояла позеленіла кам'яна статуя. Далі знайшли глибокий занедбаний колодязь. Потім потрапили в фруктовий сад, звідки миттю втекли, почувши гарчання злого собаки.

Пробравшись крізь колючі зарості ожини, вони опинились на задньому дворі невеликої табірної лікарні.

Вони обережно заглянули у вікно і в одній з палат побачили незнайомого хлопчика, який, нудьгуючи, ліниво крутив у руках червоне яблуко.

Вони тихенько постукали в шибку і привітно помахали хлопчикові руками. Але хлопчик розсердився і показав їм кулака. Вони образились і показали всі чотири.

Тоді злорадний хлопчина несподівано голосно зарепетував, кличучи няньку. Перелякані хлопці враз перестрибнули через огорожу і побігли навмання стежкою.

Незабаром вони опинилися високо над берегом моря. Ліворуч височіли порізані ущелинами гори. Праворуч, посеред густого дубняка і липи, стирчали залишки невисокої фортеці.

Хлопці зупинились. Було дуже жарко.

Урочисто гримів із-за загорошеного чагарника могутній хор невидимих цикад...

Внизу плескотіло море. А навколо — ні душі.

— Це стародавня фортеця, — пояснив Владик. — Давай, Только, пошукаємо, може, й натрапимо на що-небудь старовинне.

Шукали вони довго. Вони знайшли вицвілу коробку з-під цигарок, бляшану консервну банку, стоптаного черевика і рудого собачого хвоста. Але ні старовинних мечів, ні заіржавленої зброї, ні важких ланцюгів, ні людських кісток вони не знайшли.

Тоді, розсерджені, вони зійшли вниз. Тут, під стіною, серед колючої трави, вони натрапили на темний отвір, що відгонив вологою.

Вони зупинилися, розмірковуючи, як бути. Але в цей час здалеку, від табору, схожий звідси на комариний писк, пролунав сигнал до підйому.

Треба було йти, але вони вирішили повернутися сюди ще раз, взявши з собою вірвочку, палицю, свічку й сірники.

Півдороги вони пробігли мовчки. Потім стомилися і пішли поруч.

— Владика, — з цікавістю спитав Толька, — от ти завжди щось вигадуєш. А чи хотів би ти бути справжнім старовинним рицарем? З мечем, із щитом, з орлом, у панцирі?

— Ні, — відповів Владик. — Я хотів би бути не старовинним, з щитом і з орлом, а сучасним, із зіркою і маузером. Як, наприклад, один чоловік.

— Як хто?

— Як Дзержинський. Ти знаєш, Только, він теж був поляк. У нас вдома висить його портрет, і сестра під ним написала по-польському: *«Милій рицар. Сміливий друг всього пролетаріату»*. А коли він помер, то сестра в тюрмі плакала і ввечері на допиті плюнула в обличчя якомусь жандармському капітанові.

Пароплав з поштою запізнився, і через це товстий листоноша, важко дихаючи і спираючись на стару сучкувату палицю, зійшов угору тільки перед вечерею.

Відмахуючись од дітвори, що обступила його, він називав їх на прізвища, а тих, кого знав, то й просто на ймення.

— Колю, — говорив він басом і тягнув за рукав хлопчика, що тихо стояв, — ану, брат, розпишись. Та не лізьте під руки, розбишаки! Дайте людині розписатися. Тобі, Мишаков, нема листа. Тобі, Баранкін, лист. І хто це тобі такі товсті листи пише?

— Це мені брат з колгоспу пише, — голосно відповів Баранкін, міцно натискуючи плечем і проштовхуючись крізь натовп дітей. — Це брат Василь. У мене два брати. Є брат Григорій — той у Червоній Армії, у броньовому загоні. А це брат Василь — він у нас в колгоспі старшим конюхом. Григорія взяли, а Василь уже відслужив. У нас три брати і три сестри. Дві письменні, а одна ще не письменна, мала дівчина.

— А тіток у тебе скільки?

— А корова у вас є?

— А кури є? А коза є? — закричали до Баранкіна зразу кілька дітей.

— Тіток у мене нема, — охоче відповідав Баранкін, простягаючи руку за шершавим пакетом. — Корова у нас є, свиню закололи, тільки порося залишилось. А кіз у нас в селі не держать. Від кози нам користі мало, тільки город потолочить. І чого смієтесь? — добродушно й здивовано обернувся він, почувши навколо себе дружний регіт. — Самі питають, і самі сміються.

Коли вже більшість дітей порозходилися, підійшов Владик Дашевський і спитав, чи нема йому листа. Листа не було. Він несподівано посварився пальцем на листоношу, потім байдуже

засвистів і пішов геть, збиваючи прутиком верхівки придорожньої трави.

Натка Шегалова одержала рекомендованого листа з Уралу від подруги — од Віри.

Одразу після вечері весь санаторний загін пішов з Ніною на нижній майданчик, де задумувалися ігри.

У просторих палатах і на широкій галявині перед терасою стало незвичайно тихо і порожньо.

Натка пішла до своєї кімнати, розпечатала листа, з якого випав потертий фотознімок, що чомусь тхнув газом.

Біля товстого, охопленого чавунними брусками стовпа, опустившись на одно коліно і відтягаючи пряжки кривої залізної «кішки», стояла Віра. Її чорна наглухо застебнута спецівка була підперезана широким брезентовим поясом, а до металевих кілець пояса були причеплені молоток, обценьки, кусачки та ще якісь інструменти.

Було зрозуміло їй те, що Вірка збирається вилізти на стовп, і що вона поспішає, бо недалечко від неї дивиться на проводи чи то інженер, чи то електротехнік, а рядом з ним стояв хтось маленький, чорнявий — певно, бригадир або десятник. І обличчя в цього чорнявого було стурбоване й сердите, наче його тільки що дуже вилаяли. День був сонячний. Вдалині виднілися неясні сірі споруди незакінчених будівель і клуби густого чорного диму.

Лист був короткий. Вірка писала, що жива, здорова. Що практика скоро кінчається. Що за роботу над достроковим монтажем знижувальної підстанції їй видали премію. Що за коротке замикання вона дістала догану. А загалом усе добре, — стомилася, поздоровшала і перед початком навчання обов'язково заїде з Уралу до Москви, і там добре було б зустрітися з Наткою.

Натка задумалась. Вона з цікавістю подивилася ще раз на чорну, запорошену спецівку, на важкі, грубі черевики, на ту покvapливість, з якою пристібалася Вірка залізні десятифунтові «кішки», і з досадою відсунула фотознімок, бо вона заздрила Вірці.

Несподівано обидві половини віконної завіски розсунулись, і звідти показала кругла голова Баранкіна.

— Баранкін, — здивувалась і розсердилася Натка, — ти чому не на майданчику? Діти граються, а ти чого?

— Це не гра, — переконано вимовив Баранкін, навалюючись грудьми на підвіконня. — Ну, зав'язали мені ноги в мішок — біжи, кажуть. Я ступнув і — геп на землю. Ступнув і — знову геп. А вони сміються. Потім поклали в ложку сире яйце, дали в руку і знову — біжи! Звичайно, яйце бух і розбилось. Хіба ж це гра? У нас у колгоспі за таку гру і хворостиною недовго. — Він докірливо подивився на Натку і добродушно додав: — Я тут

буду. Нікуди не дінусь. А краще піду допоможу Гейці дрова різати.

Кругла голова Баранкіна зникла.

Але через хвилину почервоніле обличчя його знову просунулося до кімнати.

— Забув,— спокійно сказав він, побачивши незадоволене обличчя Натки.— Проходив повз майданчик, де комсомольці в м'яча грають. Спинили й наказують: біжи прудкіше, і якщо Шегалова вільна, хай швидше йде. Зовсім забув,— повторив він і, ніяково усміхнувшись, чомусь згадав:— У нас у колгоспі якось уночі амбар підпалили. Брата не було. Кинувся я до повітки коня запрягати — темно. А черезсідельник з гвіздка як зіскочить та мені просто по макітрі. Так усі памороки й забило. Насилу я у двір виліз. А амбар горить, горить...

— Баранкін,— спитала Натка, поклавши руку йому на міцне плече,— у тебе мати є?

— Є. Олександрою звать,— охоче й зраділо відповів Баранкін.— Олександра Тимофіївна. Вона у нас у колгоспі скотарка. Цілу весну цю пролежала. Тепер нічого... видужала. Бугай її в груди вдарив. У нас хороший бугай, породистий. У Моршанську минулої зими колгосп за шістсот карбованців купив... Іду, іду!— крикнув Баранкін, обертаючись на чийсь далекий хриплий оклик.— То Гейка кличе,— пояснив він.— Ми з ним приятелі.

Коли Натка сходила до майданчика, сонце вже ховалося за морем. Безшумно шугали сірі вечірні стрижі. Задиміли сторожові вогнища на виноградниках. Засвітилися зелені вогні створного маяка. Ніч насувалася швидко, але гра була в розпалі.

«Гарні свічки дає Картузик»,— подумала Натка, дивлячись, як тугий м'яч гучно знявся високо вгору, повис на мить над гострими верхівками старих кипарисів і по тій самій прямій плавно рвонувся до землі. Натка підстрибнула, пробуючи, наскільки міцно застібнуті сандалі, поправила косинку і, вже не спускаючи очей з м'яча, підбігла до сітки й стала на вільне місце, ліворуч від Картузика.

— Пасувати,— стиха суворо сказав їй Картузик.

— Єсть пасувати,— так само тихо відповіла вона і сильним ударом послала м'яч далеко за сітку.

— Пасувати,— повторив Картузик.— Спокійніше, Натко.

Та ось він, кручений, хитрий м'яч, метнувся зразу на третю лінію. Відбитий косим ударом, м'яч знявся прямо над головою Картузика, що відскочив.

— Дай!— крикнула Натка Картузикові.

— Візьми!— відповів Картузик.

— Ріж!— вигукнула Натка, подаючи йому невисоку свічку.

— Єсть!— відповів він і сильно вдарив по м'ячу вниз.

— Один — нуль,— оголосив суддя і, засвистівши, попередив:— Шегалова й Картузик, не перемовлятися, а то запишу штрафне очко.

Натка розсміялася. Незворушний Картузик посміхнувся, і вони хитро і розуміюче перезирнулися.

— Шегалова!— гукнув їй хтось із дітей,— тебе Альоша Ніколаєв чогось шукає!

— От іще!— відмахнулася Натка.— Чого йому вночі треба? Там Ніна лишилась.

Темрява згущалась. На рахунку «один-нуль» догоріла зоря. На «вісім-п'ять» засвітилися зірки. А коли суддя оголосив сетбол, то із-за гір викотився такий сліпучо-яскравий місяць, що жодч знову починай усю гру спочатку.

— Сетбол!— крикнув суддя, і майже в ту саму мить чорний м'яч знявся високо над серединою сітки.

«Дай!»— очима попросила Натка у Картузика.

«Візьми!»— відповів він мовчазним кивком голови.

«Ріж!»— мружачи очі, здригнулася Натка і ще неясно почула глухий удар і голосний свисток судді.

— Шегалова і Картузик, не перемовлятися!— добродушно сказав суддя. Але вже не як зауваження, а ніби попереджаючи.

Повертаючись додому, Натка зустріла Гейку; він тягнув за собою з гори цілу купу жердин, що торохтіли й підстрибували. Впізнавши Натку, він зупинився.

— Федір Михайлович питає,— похмуро сказав він Натці.— Мене посилав шукати, та я не знайшов. Не знаю, для чогось дуже йому потрібні.

«Що-небудь трапилось?»— з тривогою подумала Натка і круто повернула з дороги ліворуч. Дрібні камінці з шарудінням посипалися з-під її ніг. Швидко перестрибуючи від куца до куца, по східчастій стежці вона спустилася на галявинку.

Усе було тихо й спокійно. Вона постояла, роздумуючи: варто йти до штабу табору чи ні, і, вирішивши, що все одно вже пізно і всі сплять, тихенько пройшла в коридор.

Перш ніж зайти до чергової і довідатись, що сталося, вона зайшла у свою кімнату, щоб витрусити із сандалів гострі камінці, що понабивалися туди. Не засвічуючи світла, вона сіла на ліжко. Одна з пряжок чомусь не розстібалась, і Натка потяглася до вимикача. Але раптом вона здригнулась і притихла: їй здалося, що в кімнаті вона не сама.

Не наважуючись поворухнутись, Натка прислухалась і тепер, уже виразно почувши чиесь дихання, зрозуміла, що в кімнаті хтось сховався. Вона тихенько повернула вимикач.

Спалахнуло світло.

Вона побачила, що біля протилежної стіни стоїть невелике залізне ліжко, а в ньому міцно і спокійно спить той самий і знайомий і незнайомий їй хлопчик. Все той самий білявий і темноокий Алька.

Усе це було дуже несподівано, а головне — зовсім незрозуміло.

Світло вдарило сплячому Альці в обличчя, і він заворушився. Натка зняла синю хустку і накинула її поверх абажура.

Прочинилися двері, і до кімнати просунулося сонне обличчя чергової сестри.

— Ольго Тимофіївно,— пошепки спитала Натка,— хто це? Чому це?

— Це Алька,— байдуже відповіла чергова.— Тебе цілий вечір шукали, шукали. Тобі на столі записка.

Записка була від Альошки Ніколаєва.

«Натко!— писав Альоша.— Це Алька, син інженера Ганіна, який працює зараз над водопроводкою біля Верхнього озера. Сьогодні сталося нещастя: перерізали підземне джерело, і вода затоплює виїмки. Сам інженер поїхав до озера. Ти не гнівайся — ми поставили поки що ліжко до тебе, а завтра що-небудь придумаємо».

Коло ліжка стояла біла табуретка. На ній лежали: сині трусики, голуба безрукавка, круглий камінець, картонна коробочка і кольоровий малюнок, що зображував самотнього вершника, який мчав під сліпучо-яскравою п'ятикутною зіркою.

Натка відкрила коробочку, і звідти вистригнули їй на коліна два сірих коники.

Натка тихенько розсміялася і погасила світло. На Альошу Ніколаєва вона не гнівалася.

Не доїжджаючи до верхніх бараків коло нової греблі, інженер повернув до другої дільниці. Ще здалеку побачив він безладно викинуті на берег тачки, мотики і лопати. Очевидно, вода застала працюючих зненацька.

Інженер зіскочив з коня. Каламутна рідина вже більш як на півтора метра залила виїмку. У воді стирчав невитягнутий розмічувальний кілок і спокійно плавали дві дерев'яні лопати.

Інженер зрозумів, що коли води прибуде ще на півметра, вона піде назад, заливаючи сусідню улоговину, а якщо вода підніметься ще на метр, переллється через гребінь і, круто повернувши праворуч, затопить і зірве першу дільницю, де провадилися роботи по прокладці дерев'яних жолобів.

— Погано, Сергію Олексійовичу!— закричав старший десятник Дягілев, спускаючись з гори попереду двох підвід, які, з тріском ламаючи чагарник, тягли дошки й колоди.

— Коли прорвало? — спитав інженер. — Шалімов де?

— Хіба ж з таким народом працювати можна, Сергію Олексійовичу? З таким народом тільки з пустого в порожнє переливати. Прорвало годині о дев'ятій. Шалімовська бригада працювала... Як рвонуло воно знизу, їм би одразу ж брезент тягти та камінням закидати, а вони — туди, сюди, мене шукати... Поки те та се, поки мене розшукали, а її — дірку цю — мало не на сажень розмило.

— Шалімов де?

— Зараз приїде. У своєму селі робітників скликає.

Цілу ніч стукали сокири, палали багаття і тріщали смоляні факели. На світанку збили пліт і цілих три години скидали рогожні мішки з щебенем у те місце, звідки була вода, що прорвалася.

І коли нарешті, скинувши останню купу баласту, забили підводну дірку, мокрий, забризканий болотом інженер витер почервоніле обличчя і зійшов на берег.

Та тільки-но опустився він на коліна, дістаючи з багаття жарину, як на березі залунали галас, крики й лайка. Він схопився і відшпурнув нерозкурену цигарку.

Виринаючись з дна, набагато правіше, ніж уперше, вода клекотіла й пінилася, мов у кип'ячому казані. Закупорену джерельну жилу прорвало в іншому місці і, мабуть, прорвало ще сильніше, ніж раніш.

Повз розлючених землекопів інженер підійшов до Дягілева і Шалімова. Він повів їх краєм улоговини до того місця, де улоговина була перегороджена невисоким, але широким кам'янистим пасмом.

— От! — сказав він. — Поставимо сюди тридцять чоловік. Копайте впоперек, і ми спустимо воду по схилу.

— Грунт же який, Сергію Олексійовичу! — заперечив Дягілев, переглядаючись з Шалімовим. — Добре, якщо спочатку від сили метрів з сорок за добу візьмемо, а далі, самі бачите: голий камінь.

— Копайте, — повторив інженер. — Копайте позмінно, без перерви. А далі висадимо в повітря динамітом.

— Нема у нас динаміту, Сергію Олексійовичу, даремно тільки людей поморимо.

— Копайте, — одв'язуючи повід коня, що застоявся, повторив інженер. — Треба дістати, а то пропала вся наша робота.

Спустившись до табору і не заходячи до Альки, інженер пішов до телефону й довго, настійливо викликав Севастополь. Нарешті він додзвонився, але з Вибухсельпрому йому відповіли, що без наряду з Москви динаміту йому не можуть видати жодного кілограма.

Виїхавши на шосейну дорогу, інженер звернув праворуч і понад берегом моря рясно поскакав до мису, де серед скелястого парку височіли красиві білі будівлі. Це був колишній багатий маєток, а тепер шеф піонерського табору, будинок відпочинку ЦВК і Раднаркому — Ай-Су.

Зискочивши біля високих узорчатих штахет, він зайшов до кімнати чергового й спитав, чи є серед відпочиваючих товариші Самарін або Гітаєвич. Йому відповіли, що Самарін ще зранку поїхав до Ялти і повернеться тільки надвечір, а Гітаєвич тут.

Інженер узяв перепустку і, поляскуючи батоном по халяві брудного чобота, пішов до просвіту, що виднівся в глибині алеї.

Гітаєвича він зустрів біля східців, що вели до моря. Це була чорноволоса людина з сивиною, у великих круглих окулярах, з широкою чорною бородою.

— Здрастуйте! — голосно сказав інженер, прикладаючи руку до козирка.

Гітаєвич здивовано подивився на цього несподівано виниклого чоловіка в брудних чоботях і в забрудненому глиною френчі.

— Чи ба!.. Сергій! — усміхаючись, заговорив він різким, каркаючим голосом. — Звідки? І в якому вигляді — чоботи, френч... батіг! Що ти, просто з розвідки до штабу полка?

— Справа, товаришу Гітаєвич, — сказав Сергій, стискаючи простягнуту руку. — Термінова справа.

— Облиш, облиш, — заговорив Гітаєвич, сідаючи на лавку. — Газет не читаю, телеграм не розпечатую. Про що хочеш? Минуле згадаємо... дивізію, Бессарабію. Так поговоримо — це з великим задоволенням, а щодо справ, годі-бо. У мене тут ні чину, ні посади, ані обов'язків. Лежу на сонечку та ось, бачиш, вірші читаю.

— Справа, товаришу Гітаєвич, — уперто повторив Сергій. — Якби не важлива, то й не просив би.

— Палицин де?.. Матусевич? І той... як його? Ну, з шрамом на щоці... Ах ти! Та як же його, того, що з шрамом? — ніби недочувши Сергія, продовжував Гітаєвич.

— Багато з шрамами було, товаришу Гітаєвич. Я й сам з шрамом, — продовжував Сергій. — Мені динаміт потрібен. Вибухсельпром не дає. Каже, Москву запитувати треба. А коли ви напишете, то дасть. Ваш будинок відпочинку — наш шеф. Ви відпочиваєте, значить ви теж шеф.

— Який динаміт? Які шефи? — роздратовано й стурбовано перепитав Гітаєвич. — І звідкіля ти на мою голову звалився? Я скупався, іду, читаю вірші, а він раптом: справа... динаміт... шефи... Ну, що в тебе таке? Мабуть, яка-небудь дрібниця?

— Справа дріб'язкова, — згодився Сергій і розповів усе, що йому було потрібно.

Кінчилося тим, що Гітаєвич скривився, взяв простягнутий йому папір, олівець, щось написав і передав Сергієві.

— Візьми, — грубувато сказав він. — Від тебе не одчепишся.

— Ваша школа, товаришу Гітаєвич, — відповів Сергій і, сховавши папірця, додав: — Знав я колись на Україні одного комісара дивізії, якого раз командуючий на гауптвахту посадив. Інакше, каже, цей не відчепиться.

Примруживши під димчастими окулярами вузькі суворі очі, Гітаєвич глянув скося і насмішкувато, ніби підбадьорюючи Сергія: ну, мовляв, продовжуй, продовжуй. Але Сергій тепер і сам неспроста поглядав на Гітаєвича і мовчки діставав із портсигара цигарку.

— Так посадив, кажеш? — раптом веселим, але все тим же каркаючим голосом спитав Гітаєвич, і, взявши Сергія за руку, він дружньо плеснув його по плечу. — Давно це було, Сергію, — вже тихіше додав він.

— Давно, товаришу Гітаєвич.

— То ти тепер не в армії?

— Інженер. Командир запасу.

— Чому ж, Серьожо, ти інженер? Я щось не пригадую, щоб у тебе які-небудь інженерні нахили були... Чекай, куди ж ти? — спитав Гітаєвич, побачивши, що Сергій підводиться і застібає польову сумку. — Ага, у тебе ж динаміт. Ну, коли вибереш вільний час, заходь. Тільки заходь без усяких справ. Підемо до моря, скупаємось, поговоримо. Ти сам? — дивлячись Сергієві в обличчя і чомусь тихіше й ласкавіше спитав Гітаєвич.

— Сам. Тобто нас двоє — я і Алька, — відповів Сергій. — Двоє, я і син, — повторив він і замовк.

— Ну, до побачення, — сказав Гітаєвич, який, очевидно, щось хотів сказати чи про щось спитати, але роздумав — не сказав і не спитав, а тільки міцніше, ніж звичайно, потис простягнуту йому руку.

Щоб скоротити шлях до озера, Сергій взяв навпростець стежкою, але, ще не доїжджаючи до перевалу, він згадав, що забув заїхати до табору й замовити машину на Севастополь. Досажуючи на свою необачність і побоюючись, щоб машину не погнали в інше місце, він зупинив змореного коня.

Стежка була глуха, заросла травой і засипана дрібним камінням. Поблизу стирчали залишки маленької старовинної фортеці з зруйнованою маленькою баштою, на уламках якої густо розрісся низькорослий кучерявий чагарник.

Кінь нашорошив вуха, і на стежку з-за кущів вискочило двоє хлоп'ят. Один з них тримав палицю з прив'язаною до її кінця звичайною стеариною свічкою, а другий тягнув великий клубок тонкого мотузка.

Зіткнувшись із незнайомою людиною, обидва вони збентежилися.

— З табору? — спитав Сергій. — А йдіть-но сюди!

— З табору,— похмуро й неохоче відповів вищий на зріст, стараючись сховати за спину палицю з свічкою.— Ми гуляли.

— От що,— сказав Сергій.— Ви потім погуляєте, а зараз я дам вам записку. Несіть її щодуху до начальника табору і скажіть: нехай через годину приготує мені машину на Севастополь.

Поки він писав, обидва хлопчики переглянулись. І старший заспокоєно кивнув меншому.

Догадавшись, що ця людина ні в чому поганому їх не підозрює, вони охоче взяли записку і хутко зникли в чагарнику.

У горах на місці катастрофи вода розлилася широко.

Над низовим чагарником, пронизливо цвірінькаючи, літали стривожені пташенята. Сухі трави, стебла, руда пухка піна — все це плавало й крутилося на поверхні каламутної води.

— Багато вибрали?— спитав Сергій бригадира Шалімова, який лаявся по-татарськи з маленьким сухорлявим землекопом.

— А не міряв ще,— повільно вимовляючи російські слова, відповів Шалімов.— Кубометрів з десять, мабуть, вибрали.

— Мало,— сказав Сергій.— Погано працюєш, Шалімов.

— Грунт важкий,— байдуже відповів Шалімов,— не земля, а камінь.

— Ну, камінь! До каменю ще довго. Гляди, Шалімов, лихо буде. Залле другу дільницю, і залишимо дітей без води.

— Хіба можна без води?— погодився Шалімов.— Пити нема, обід варити нема, ванну робити нема, квіти поливати нема. Хіба ж можна без води?— розвівши руками, закінчив він і спокійнісінько сів на камінь, збираючись почати довгу й благодушну розмову.

— Погано, Сергію Олексійовичу!— крикнув задиханий десятник Дягілев.— Ви подивіться на виїмку — так і рве з дна, так і рве! І звідки така величезна сила? Це не джерело, а ціла підземна річка.

— Бачив,— відповів Сергій.— До ранку продержимось.

— А чи продержимось, Сергію Олексійовичу?

— Треба продержатися.

Сергій наказав: як тільки оголиться кам'яне пасмо, поставити бурити свердловини, а землекопів перекинути рити канаву до другої невеликої улоговини, що могла відтягти воду й затримати перелив ще на три-чотири години.

— Дягілев,— сказав він наостанку,— я повернуся вночі, перед світанком. Ти відповідаєш. Та не сваріться ви з Шалімовим, а працюйте. Коли не прийду, або Шалімов на тебе скаржитися, або ти на Шалімова. З робітниками за минулу декаду розраховалися?

— Давно вже, Сергію Олексійовичу. Це ще по старій відомості, до вашого приїзду, колишнім техніком підписана була.

— Ви потім покажіть мені всі ці відомості,— сказав Сергій.— Я поїхав.

Біля Ялти уперіщила грозова злива. Це затримало машину на дві години: шофер мусив зменшити швидкість, бо на крутих поворотах по слизькій дорозі машину дуже заносило. В Севастополь вони прибули тільки о восьмій вечора. Потрібні були довгі телефонні дзвінки, потрібне було втручання секретаря райкому і навіть коменданта міста для того, щоб одержати перепустку й відчинити вже запечатані склади Вибухсельпрому.

І коли невеликий, але важкий ящик обережно навантажили на машину, годинникова стрілка вже наближалася до половини одинадцятої.

Навіть не просвічувався місяць крізь суцільні чорні хмари. Сховались обриси гірських вершин. Розтанули в п'єтмі гаї, сади, поля, виноградники, і тільки смуга широкого рівного шосе, наче розтопленого сліпучим світлом автомобільних фар, блищала вологою жовтуватою білизнаю.

— Ну, давай!— підбадьорююче сказав Сергій, сідаючи поряд з шофером.— Ніч темна, а дорога довга.

Тільки тепер, сидячи на шкіряних подушках автомобіля, який здригався, Сергій відчув, що він дуже стомився. Загорнувшись у плащ і глибше насунувши кашкета, він заплющив очі. І отак, у напівсні, тільки по собачому гавкоту та по кудкудаканню розполоханих курей угадуючи селища й слобідки, що пролітали мимо, сидів він довго й мовчки.

Ра-а! Ра-а-а!..— дзвінко й тривожно гудів сигнал, і машину плавно похитувало на численних крутих поворотах.

Дорога забирала в гори.

І ця непроглядна, беззоряна п'єтма, і цей свіжий і вологий вітер, притишений собачий гавкіт, запах сіна і стиглого винограду нагадали Сергієві щось радісне, але дуже молоде й дуже далеке.

І от чомусь палало багаття. Тихо дзеленькаючи вуздечками, тут же рядом ворушилися різноманітні коні.

Ра-а-а!..— дзвінко гула машина, злітаючи під гору дедалі крутіше й крутіше.

...Темні коні, ворони й булані, були невидимі, але один, білогривий, маленький і смішний Пегашка, піднявши коротку морду, настовбурчив довгі вуха, насторожено прислухаючись до нерозгаданого шуму.

— Це мій кінь!— сказав Сергій, підводячись від багаття і дзенькаючи брязкучими шпорами.

— Так,— згодився начальник,— ця худа, недобита шкапа — твій кінь. Але що то шумить попереду на дорозі?

— Добре! Подивимось!— гнівно крикнув Сергій і скочив на Пегашку, який зразу ж виявився найкращим конем у цій розбитій, але сміливій армії.

— Погано!— крикнув йому навздогін розумний, обережний начальник застави.— Це тривога, це білі.

І зараз же погасло вогнище, брязнули розхапані гвинтівки, а зрадник Каплаухов потай розірвав партійний квиток.

— Це біженці!— крикнув, повернувшись, Сергій.— Це не білі, а просто біженці. Їх багато, цілий табір.

І тоді всім стало так радісно й смішно, що, нашвидку розстрілявши проклятого Каплаухова, запалили вони яскраві вогнища й весело пили чай, частуючи хлібом біженських хлопчиків і дівчаток, що дивилися на них величезними довірливими очима.

— Це мій кінь!— гордо сказав Сергій, показуючи дівчорі на маленького білогривого Пегашку.— Це дуже хороший кінь.

Але дурненькі діти не розуміли і мовчки жадібно гризли чорний хліб.

— Це хороший кінь!— гнівно й нетерпляче повторив Сергій і подивився на дурненьких дітей недобрими очима.

— Хороший кінь,— трохи гаркавлючи, дзвінко повторила поросійському худорлява, струнка дівчинка, що тремтіла під подертою і яскравою шаллю.— І кінь хороший, і сам ти хороший.

Ра-а-а!..— засигналила машина, і Сергій вирішив: «Стоп! Годі. Тепер час прокидатися».

Але очі не розплющувались.

«Годі!»— тривожно подумав він, бо хороший сон уже круто й уперто повертав туди, де було темно, тривожно й небезпечно.

Але тут його дуже хитнуло, машина зупинилась, і шофер голосно сказав:

— Есть! Закуримо. Це Байдари.

— Байдари...— машинально повторив Сергій і розплющив очі.

Машина стояла на найвищій точці перевалу.

Хмари, що заплуталися в горах, лишилися позаду. Далеко під ногами в кипарисовій чорноті спало все південне узбережжя. Навкруги було тихо і спокійно. Сон відлетів.

Вони закурили і швидко поїхали вперед, бо було вже далеко за північ.

Прокинувшись, Натка побачила Альку.

Алька стояв, відкривши коробку, і дивувався з того, що вона порожня.

— Це ти відкрила чи вони самі повилазили?— спитав Алька, показуючи на коробку.

— Це я ненавмисне,— призналася Натка.— Я відкрила і дуже злякалася.

— Вони не кусаються,— заспокоїв її Алька.— Вони тільки стрибають. І ти дуже злякалась?

— Дуже злякалась,— на велику приємність Альці, підтвердила Натка і повела його до вмивальної кімнати.

— Алько,— спитала Натка, коли, умившись, вийшли вони на терасу,— скажи мені, будь ласка, що ти за людина?

— Людина?— здивовано перепитав Алька.— Ну, просто людина. Я і тато.— І, серйозно подивившись на неї, він спитав:— А ти що за людина? Я тебе впізнаю. Це ти з нами у вагоні їхала.

— Алько,— спитала Натка,— чому це ти і тато? А чому ваша мама не приїхала?

— Мама нема,— відповів Алька.

І Натка пожаліла, що так необачно запитала.

— Мама нема,— повторив Алька, і Натці здалося, що, підозріваючи її в чомусь, він подивився на неї недовірливо і майже вороже.

— Алько,— швидко сказала Натка, беручи його на руки і показуючи на море,— подивись, який швидкий, великий корабель.

— Це сторожове судно,— відповів Алька.— Я його бачив ще вчора.

— Чому сторожове? Може, звичайне?

— Це сторожове. Ти не сперечайся. Так мені тато сказав, а він краще за тебе знає.

Того дня готувалися до першого табірної вогнища, і Натка повела Альку до жовтенят.

На галявинці босий піонер Василюк, залізши на спину Баранкіну, що зігнувся, учив легеньку й спритну башкирку Еміне вискакувати на плечі з розгорнутим червоним прапором.

— Ти не так стрибаєш, Емко,— терпляче повторював Василюк.— Ти коли стрибнеш, то стій спокійно, а не дригай ногами. Ти дригнеш — я колихнусь, і полетимо ми з тобою прямо Баранкіну на голову. Ех, ти! Ну, і як мені з тобою домовитися?— засмутився він, побачивши, що Еміне не розуміє його.— Ну, гаразд, біжи. Пізніше Юлай прийде, він уже тобі по-вашому пояснить.

Еміне зіскочила, й помітивши Альку, зупинилась і з цікавістю роздивлялася цього маленького, незнайомого хлопчика.

— Піонер?— сміливо спитала вона, показуючи на його червоний галстук.

— Піонер,— відповів Алька і простягнув їй кольоровий малюнок з вершником, що мчав.— Це білий,— хитро примру-

жуючи очі і вказуючи пальцем на вершника, спробував обдури-ти її Алька.— Не білий. Це цар.

— Це червоний,— ще хитріше посміхнувшись, сказала Еміне.— Це Будьонний.

— Це білий,— настійливо повторив Алька, вказуючи на шаблю.— Ось шабля.

— Це червоний,— твердо повторила Еміне, вказуючи на сіру папаху.— Ось зірка!

І, розсміявшись, обоє дуже задоволені, що добре зрозуміли одне одного, вони вистрибом побігли до кущів, звідки нескладно лунали пісні жовтенят.

Провівши Альку до жовтенят, Натка повернула до соснового гаю і натрапила на ланкового третьої ланки Йоську. В одній руці Йоська ніс щось довге, згорнуте трубочкою, а в другій — маленький, міцно зав'язаний вузлик.

— Ти звідки? Куди?

— Бігав до клубу,— швидко й неохоче відповів Йоська, підстрибуючи і спритно ховаючи вузлик за спину.— До клубу за плакатами. Ми зараз читатимем оповідання про танки.

— Йосько,— здивувалася Натка,— чому ж це про танки, коли в тебе сьогодні за планом не танки, а пам'ятка піонерів-автодорівцю?

— Пам'ятку потім. Ми сьогодні з купання йшли — дивимось, чотири танки повзе. Цікаво! Я мерщій до бібліотеки. Давай, думаю, сьогодні, поки цікаво, будемо читати про танки.

— Ну, гаразд, Йосько. Це добре. А що ти у вузлику за спиною ховаєш?

— Це? Це горіхи,— у розпачі сказав Йоська, ще нетерплячіше підстрибуючи і одскакуючи від Натки.— Це я таку гру придумав. Мені інструктор написав сім запитань про танки. Ну от, хто вгадає, а хто не вгадає...

— Та ти хоч скажи, де ти горіхів узяв?

Але тут верткий Йоська підстрибнув так високо, ніби каміній дуже припекло йому голі п'яти, і, замотавши головою, не чекаючи розпитувань, він шмигнув у кущі.

Через підготовку до вогнища переплутались і розірвались усі ланки. Співці пішли до хорового гуртка, гімнасти — на спортивний майданчик, танцюристи — в клуб. І, користаючись цією веселою метушнею, ніким не помічені, двоє дітей нишком зникли з табору.

Добравшись глухою стежкою до руїн маленької фортеці, вони витягли клубок тонкого мотузка і недогарок стеаринової свічки. Розсуваючи зарості густого пахучого полину, вони продерлися до невеликої чорної дірки коло підніжжя старезної маленької башти.

Дуже палило полудневе сонце, і від цього отвір, од якого віяло вогкістю, здавався ще чорнішим і загадковішим.

— А що, коли у нас мотузка не вистачить, тоді як? — спитав Владик, прив'язуючи свічку до кінця довгої палиці. — А що, коли раптом під ногами обрив? Я, знаєш, Только, десь читав таке, що от ідеш... ідеш підземним ходом, раптом — беркиць, і летиш ти в провалля. А внизу, в цьому проваллі, різні гадюки... змії...

— Які там змії? — перепитав Толька, поглядаючи на вогку чорну дірку. — І чого ти, Владик, завжди якусь дурницю вигадаш? То тобі порошком натертися, то тобі змії. Ти краще б свічку міцніше прив'язав, а то впаде свічка, от тобі й будуть змії.

— А що, Только, — обмотуючи свічку, замислено казав далі Владик, — а що, як ми спустимось, і раптом обвалиться башта і зостанемося ми з тобою запертими в підземних ходах? Я десь і таке читав. Спочатку вони свічки поїли, потім черевики, далі ремені, а потім, здається, й один одного пожерли. Дуже цікава книжка.

— І чого ти, Владик, завжди якусь дурницю читаєш? — зовсім уже сумно спитав Толька і знову глянув скося на чорну дірку.

— Лізьмо! — урвав його Владик. — Мало чого я говорю! То я тебе, дурня, дражню.

Він засвітив свічку і обережно спустив ноги на похилий кам'янистий вхід. Толька, тримаючи в руках клубок з мотузком, що розмотувався, поліз слідом за ним.

Помаленьку, обмацуючи кожен камінець, вони пройшли метрів з п'ять. Тут хід круто звертав праворуч. Оглянувшись іще раз на просвіт, вони рішуче повернули праворуч. Але, на своє розчарування, вони опинились у невеличкому затхлому підвальчику, заваленому сміттям і щепенем. Ніякого підземного ходу не було.

— Теж фортеця! — розсердився Толька. — А все, Владик, ти. Полізьмо та полізьмо. Ну от тобі й полізли. Ходім краще назад, а то я ногою в якусь гидоту вступив.

Вони вилізли з погребя і, чіпляючись за уступи, забрались на порослу кущами башту. Звідси було видно море — величезне й пустинне.

Лігши на траву, хлопці принишкли і, жмурачись від сонця, лежали довго і мовчки.

— Только! — спитав раптом Владик, і, як завжди, коли він вигадував щось цікаве, очі його заблищали. — А що, Только, якби налетіли аероплани, насунули танки, гармати, зібрались би білі з усього світу й розбили б вони Червону Армію і поставили б вони все по-старому?.. Ми б з тобою тоді як?

— Ще що вигадай! — байдуже відповів Толька, який уже звик до дивних фантазій свого товариша.

— І розбили б вони Червону Армію,— уперто й зухвало продовжував Владик,— перевішали б комуністів, посадили б у тюрми комсомольців, розігнали б усіх піонерів,— тоді б ми з тобою як?

— Ще що вигадай!— уже роздратовано повторив Толька, бо навіть він, звиклий до вигадок Владика, вважав ці слова занадто вже образливими й неймовірними.— Так би наші їм і піддалися! Ти знаєш, яка у нас Червона Армія? У нас радянська... На весь світ. У нас у самих танки. Дурний ти, дурень. І сам ти все знаєш, а сам навмисно питає, питає...

Толька почервонів і, презирливо пирхнувши, одвернувся від Владика.

— Ну і нехай дурний! Хай знаю,— спокійніше продовжував Владик.— Ну, а коли б? Тоді б ми з тобою як?

— Тоді б і придумали,— зітхнув Толька.

— Чого там придумувати?— швидко заговорив Владик.— Утекли б ми з тобою в гори, в ліси. Зібрали б загін, і все життя, до самої смерті, нападали б ми на білих і не зрадили, не здались би ніколи. Ніколи!— повторив він, примружуючи блискучі сірі очі.

Це ставало цікавим. Толька підвівся на ліктях і повернувся до Владика.

— Отак би все життя самі й прожили в лісах?— спитав він, присуваючись ближче.

— Чому самі? Іноді б ми з тобою переодягалися і пробирались би нишком у місто за наказами. Потім до робітників. Адже всіх робітників вони все одно не перевішають. Хто ж тоді працюватиме — самі буржуї, чи що? Потім під час повстання кинулись би всі ми до міста, торохнули б бомбами в поліцію, в білогвардійський штаб, у ворота тюрми, в палаци до генералів, до губернаторів. Сміливіше, товариші! Хай торохкає.

— Щось уже занадто багато торохкає!— засумнівався Толька.— Так, чого доброго, і всі будинки захитаються.

— Хай хитаються,— відповів Владик.— Так їм і треба.

— Тихіше, Владикун!— зашипів раптом Толька і стиснув лікоть товариша.— Диви, Владикун, хто це?

З-за кущів вийшов незнайомий чорнобородий чоловік. У руках він тримав щось довгасте, загорнуте в папір. Очевидно, він дуже поспішав. Оглядаючись на всі боки, він постояв трохи непорушно, потім упевнено розсунув чагарник і зник у чорній дірці, з якої ще зовсім недавно вилізли хлопці.

Не більш як через п'ять-шість хвилин він виліз назад і поквалливо зник у кущах.

Спантеличені, хлопці мовчки презирнулися, тихенько зісковзули вниз і обережно, пригинаючись, вискочили на стежку.

От саме тут і зустріли вони Сергія, що повертався від Гітаєвича. Він і наказав їм передати записку начальникові табору.

— Ти знаєш, де мій тато?— спитав Алька перед тим, як лягти спати.— У нього трапилось якесь лихо. Він сів на коня і поїхав у гори.

Алька подумав, покрутився під ковдрою й несподівано спитав:— А в тебе, Натко, траплялося коли-небудь лихо?

— Ні, не траплялось,— не зовсім упевнено відповіла Натка.— А в тебе, Алько?

— У мене?— Алька запнувся.— А в мене, Натко, дуже, дуже велике трапилось. Тільки я тобі про нього не зараз розповім.

«У нього померла мати»,— чомусь подумала Натка, і щоб він не згадував про це, вона сіла край ліжка й розповіла йому смішну історію про товсту кішку, яку обдурив хитрий заєць.

— Спи, Алько,— сказала Натка, закінчивши розповідь.— Уже пізно.

Але Альці чомусь не спалося.

— Ну, розкажи мені сам що-небудь,— попросила Натка.— Розкажи яку-небудь історію.

— Я не знаю історії,— подумавши, відповів Алька.— Я знаю одну казку. Дуже гарна казка. Тільки це не така... не про кішок і не про зайців. Це військова, смілива казка.

— Розкажи мені, Алько, сміливу військову казку,— попросила Натка, і, погасивши світло, вона сіла до нього ближче.

Тоді, вмостившись на подушці, Алька розказав їй казку про гордого Хлопчиша-Кибальчиша, про зраду, про незламне слово і про нерозгадану Військову Таємницю.

Потім він заснув, а Натка довго ще переверталася з боку на бік, обдумуючи цю дивну Альчину казку.

Було вже дуже пізно, коли далекий, але сильний гул увірвався в розчинене навстіж вікно, неначе вдарили в морі залпом мугутні, важкі батареї.

Натка здригнулась, але тут же згадала, що ще вчора всіх вожатих попередили, що коли вночі в горах будуть вибухи, то хай не лякаються — це так треба.

Вона швидко пішла в палату.

Проте діти, що набігались за день, міцно спали, і тільки троє чи четверо підвели голови, злякано прислухаючись до незрозумілого гуркоту. Заспокоївши їх, Натка пішла в свою кімнату. Відчинивши двері, вона побачила, що, вхопившись за спинку ліжка, Алька стоїть на подушці і дивиться широко розплющеними, хоч ще сонними очима.

— Що це?— спитав він тривожним півшепотом.

— Спи, Алько, спи!— швидко відповіла Натка, укладаючи його в ліжко.— Це нічого... Це твій тато поправляє біду.

— А, тато...— вже заплющуючи очі, з усмішкою повторив Алька і майже в ту мить заснув.

Діти-жовтенята були найдружнішим народом у загоні. Тримались вони завжди купкою: співати так співати, гратись так гратись. Навіть плакали вони і то не поодинці, а зразу цілим хором, як було цими днями, коли їх не взяли на екскурсію в гори.

Опівдні Натка повела їх на галявину, до соснового гаю, бо ланцюва жовтенят Роза Ковальова в цей день була помічником чергового по табору.

Як тільки Натка сіла на траву, жовтенята з галасом кинулися займати місця ближче до неї і швидко розмістилися навколо неї весело босоногою зірочкою.

— Розкажи, Натко!

— Почитай, Натко!

— Покажи малюнки!

— Заспівай, Натко!— на всі голоси закричали жовтенята, простягаючи їй книжки, малюнки і навіть невідомо для чого підсуваючи прорваний барабан і поламане чучело вилинялого безхвостого птаха.

— Розкажи, Натко, щось цікаве,— попросив ображено Карасиков.— А то вчора Роза обіцяла розказати цікаве, а сама розказала, як мити руки і чистити зуби. Хіба ж це цікаве?

— Розкажи, Натко, казку,— попросила синьоока дівчинка й виноувато посмінулась.

— Казку?— замислилася Натка.— Я щось і не знаю казок. Або стривайте... я розповім вам Альчину казку. Можна?— спитала вона настороженого Альку.

— Можна,— дозволив Алька, згорда поглядаючи на пришикліх жовтенят.

— Я розповім Альчину казку своїми словами. А коли я щонебудь забула або скажу не так, то нехай він мене поправить. Отож, слухайте!

У ті далекі-далекі роки, коли тільки-но відгрімилла по всій країні війна, жив собі, був собі Хлопчиш-Кибальчиш.

У той час далеко прогнала Червона Армія біле військо проклятих буржуяків, і тихо стало на тих широких ланах, на зелених лугах, де жита росли, де гречки цвіли, де серед густих садів та вишняків стояла хатинка, в якій жив Хлопчиш, на прізвисько Кибальчиш, та батько Хлопчишів, та старший брат Хлопчишів, а матері у них не було.

Батько працює — сіно косить. Брат працює — сіно возить. Та й сам Хлопчиш то батькові, то братові допомагає або просто з іншими хлопчишами вистрибує та бавиться.

Гоп!.. гоп!.. Гарно! Не дзижчать кулі, не гехкають снаряди, не палають села. Не треба від куль на підлогу лягати, не треба від снарядів у погребі ховатись, не треба від пожеж до лісу тіка-

ти. Нічого буржуяків боятися! Нікому низько вклонятися! Живи та працюй — хороше життя!

От якось — було це надвечір — вийшов Хлопчиш-Кибальчиш на ганок. Дивиться він — небо ясне, вітер теплий, сонце на ніч за Чорні Гори сідає. І все б немов гаразд, та щось негаразд. Вчувається Хлопчишеві, немовби щось гуркотить чи то щось стукає. Здається Хлопчишеві, немовби пахне вітер не квітами з садів, не медами з лугів, а пахне вітер чи то димом з пожеж, чи то порохом од вибухів. Сказав він про це батькові, а батько саме втомлений прийшов.

— Що ти! — каже він Хлопчишеві. — То дальні грози гримлять за Чорними Горами. То пастухи димні багаття розкладають за Синьою Рікою, череди пасуть та вечерю варять. Іди, Хлопчише, і спи собі спокійно.

Пішов Хлопчиш. Ліг спати. Але не спиться йому — ну ніяк не засне.

Раптом чує він на вулиці тупіт, біля вікон — стукіт. Глянув Хлопчиш-Кибальчиш, та й бачить він: стоїть біля вікна вершник. Кінь — вороний, шабля — блискуча, папаха — сіра, а зірка — червона.

— Гей, уставайте! — крикнув вершник. — Прийшло лихо, звідки не ждали. Напав на нас із-за Чорних Гір проклятий буржуяк. Вже знову свищуть кулі, вже знову рвуться снаряди. Б'ються з буржуяками наші загони, і мчать гінці кликати на допомогу далеку Червону Армію.

Отак сказав ці тривожні слова червонозоряний вершник та й подався геть. А Хлопчишів батько підійшов до стіни, зняв гвинтівку, перекинув через плече торбу і начепив патронташ.

— Що ж, — каже він старшому синові, — я жито густо сів — видно, косити тобі чимало доведеться. Що ж, — каже він Хлопчишеві, — я життя круто прожив, і пожити за мене у спокої, видно, тобі, Хлопчише, припаде.

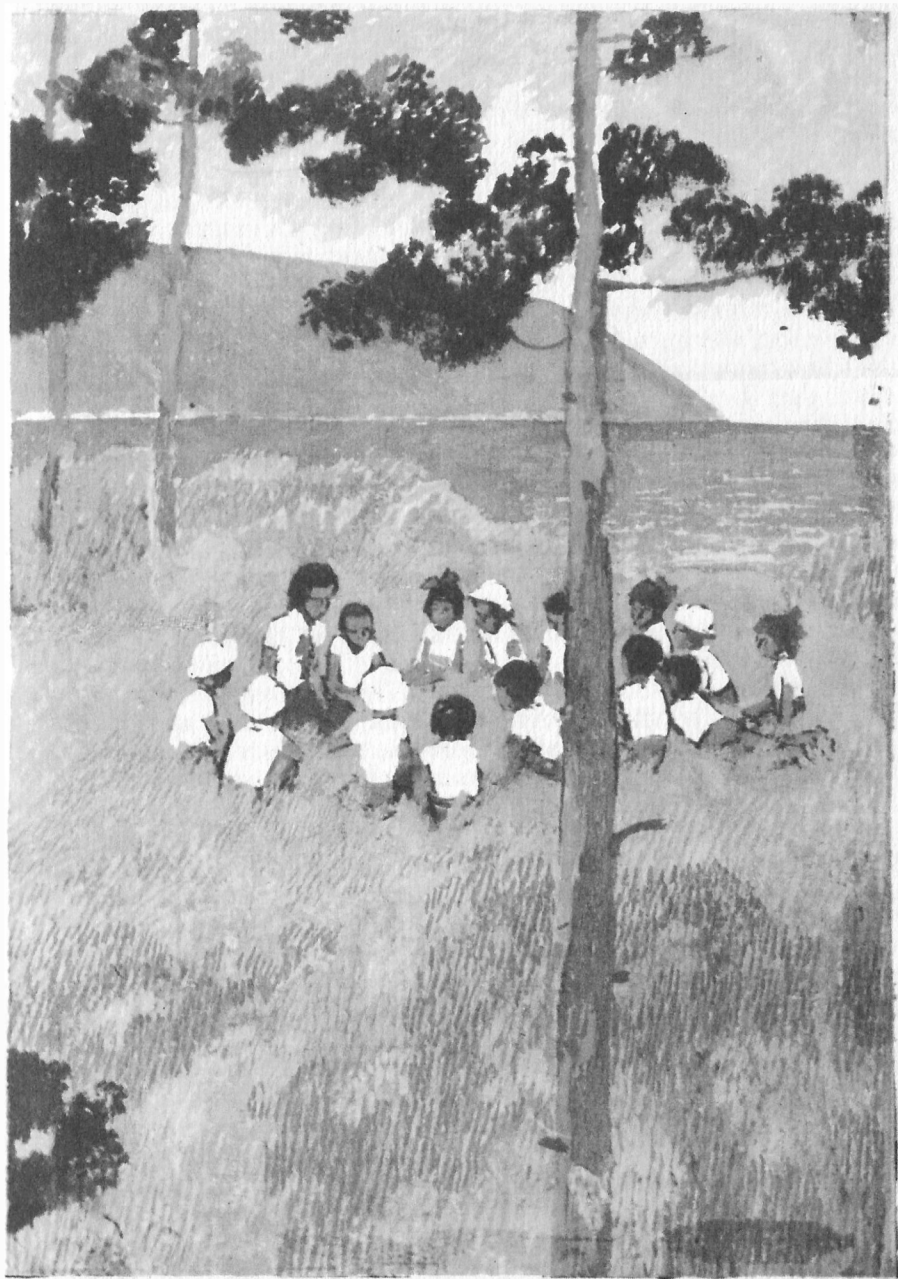
Отак мовив він, міцно поцілував Хлопчиша і пішов. А багато розцілюватись йому і ніколи було, бо тепер уже всім і видно й чути було, як гудуть за лугами вибухи і горять за горами зорі від заграви димних пожеж...

— Так я розповідаю, Алько? — спитала Натка, озираючи припишклих дітей.

— Так... так, Натко, — тихо відповів Алько і поклав свою руку на її засмагле плече.

— Так от... День минає, два минає. Вийде Хлопчиш на ганок: ні... не видно ще Червоної Армії. Вилізе Хлопчиш на дах. Весь день з даху не злазить. Ні, не видно. Ліг він, як смеркло, спати. Аж раптом чує він на вулиці тупіт, у віконце — стук. Виглянув Хлопчиш: стоїть біля вікна той самий вершник. Тільки кінь

схудлий та зморений, тільки шабля погнута, неблискуча, тільки папаха прострілена, зірка розрубана, а голова зав'язана.

— Гей, уставайте!— гукнув вершник.— Було півлиха, а тепер кругом лихо. Багато буржуяків, та мало наших. У полі кулі хмарами, по загонах снаряди тисячами. Гей, уставайте, давайте підмогу!

Устав тоді старший брат, сказав Хлопчишеві:

— Прощавай, Хлопчише... Зостаєшся сам... Борщ у казані, хліб на столі, в криницях вода, а на в'язах голова... Живи, як зумієш, а мене не дожидайся.

День минає, два минає. Сидить Хлопчиш біля димаря на даху, і бачить Хлопчиш, що скаче здалека незнайомий вершник.

Доскакав вершник до Хлопчиша, зіскочив з коня і каже:

— Дай мені, хороший Хлопчише, води напитись. Я три дні не пив, три ночі не спав, троє коней загнав. Довідалася Червона Армія про наше лихо. Засурмили сурмачі в усі сигнальні сурми. Забили барабанщики в усі гучні барабани. Розгорнули прапороносці бойові прапори. Мчить і скаче на допомогу вся Червона Армія. Тільки б нам, Хлопчише, до завтрашньої ночі протриматись.

Зліз Хлопчиш із даху, приніс напитися. Напився гонець і поскакав далі.

От настає вечір, і ліг Хлопчиш спати. Але не спиться Хлопчишеві — ну, який тут сон?

Раптом він чує на вулиці кроки, біля віконця — шурхіт. Глянув Хлопчиш і бачить: стоїть біля вікна той самий чоловік. Той, та не той: і коня нема — загинув кінь, і шаблі нема — зламалася шабля, і папахи нема — злетіла папаха, та й сам він стоїть — хитається.

— Гей, уставайте!— гукнув він востаннє.— І снаряди є, та стрільців побито. Й гвинтівки є, та бійців мало. І допомога близько, та сили немає. Гей, уставайте, хто ще зостався! Тільки б нам ніч простояти та день протриматись.

Глянув Хлопчиш-Кибальчиш на вулицю: безлюдна вулиця. Не грюкають віконниці, не риплять ворота — нікому вставати. І батьки пішли, і брати пішли — нікого не лишилося.

Тільки бачить Хлопчиш, що вийшов за ворота один дід столітній. Хотів дід гвинтівку підняти, та такий він старий, що й не підніме. Хотів дід шаблю начепити, та такий він кволий, що й не начепить. Сів тоді дід на призьбу, похнюпився та й заплакав...

— Так я розповідаю, Алько?— спитала Натка, щоб передихнути, і поглянула навколо.

Вже не тільки жовтенята слухали цю Альчину казку. Хтозна й коли присунулась нечутно вся піонерська Йосьчина ланка. І навіть башкирка Еміне, яка ледве-ледве розуміла по-російському, сиділа задумана й серйозна. Навіть пустун Владик, що

лежав віддалік, удаючи, ніби він не слухає, насправді слухав, бо лежав тихо, ні з ким не розмовляючи і нікого не чіпаючи.

— Так, Натко, так... Ще краще, ніж так,— відповів Алька, підсовуючись до неї ще ближче.

— Ну, от... Сів на призьбу старий дід, похнюпився та й заплакав.

Гірко тоді Хлопчишеві стало. Вискочив тоді Хлопчиш-Кибальчиш на вулицю і голосно-голосно гукнув:

— Гей же, ви, хлопчиші, хлопчиші-товариші! Чи нам, хлопчишам, тільки в цурки грати та в скакалки скакати? І батьки пішли, і брати пішли. Чи нам, хлопчишам, сидіти-дожидатися, щоб буржуяки прийшли й забрали нас у своє прокляте буржуяцтво?

Як почули такі слова хлопчиші-товариші, як загувають вони на всі голоси! Хто в двері вибігає, хто у вікно вилазить, хто через тин стрибає.

Всі хочуть іти на підмогу. Тільки один Хлопчиш-Поганиш захотів іти в буржуяцтво. Але такий хитрий був той Поганиш, що нікому й слова він не сказав, а підсмикнув штани та й подався разом з усіма, немовби на підмогу.

Б'ються хлопчиші від темної ночі до ясного дня. Лише один Поганиш не б'ється, а все ходить та роздивляється, як би це буржуякам допомогти. І бачить Поганиш, що лежить за пагорком купа ящиків, а сховані в тих ящиках чорні бомби, білі снаряди та жовті патрони. «Еге,— подумав Поганиш,— оцього мені й треба».

А в цей час питається Головний Буржуяка у своїх буржуяків:

— А що, буржуяки, здобули ви перемогу?

— Ні, Головний Буржуяко,— відповідають буржуяки,— ми батьків і братів розбили, і зовсім уже була б наша перемога, та примчав до них на підмогу Хлопчиш-Кибальчиш, і ніяк ми його не здолаємо.

Дуже здивувався і розгнівався тоді Головний Буржуяка, і закричав він грізним голосом:

— Хіба може таке бути, щоб не подолали Хлопчиша? Ах, ви, нікчемні страхопахи-буржуяки! Як це ви не можете розбити такого малуватого? Скачіть швидше і не повертайтеся назад без перемоги!

От сидять буржуяки і міркують: що б їм такого зробити? Аж раптом бачать: виповзає з-за кущів Хлопчиш-Поганиш і просто до них.

— Радійте!— кричить він їм.— Це все я, Поганиш, зробив. Я дров нарубав, я сіна наносив, і підпалив я всі ящики з чорними бомбами, з білими снарядами та з жовтими патронами. Ото зараз гуркне!

Зраділи тоді буржуяки, записали швиденько Хлопчиша-Поганиша в своє буржуяцтво і дали йому повну бочку варення та повен кошик печива.

Сидить Хлопчиш-Поганиш, наминає і радіє.

Раптом як вибухнуть запалені ящики! І так гуркнуло, немовби тисячі громів в однім місці ударили й тисячі блискавок з однієї хмари блиснули.

— Зрада!— гукнув Хлопчиш-Кибальчиш.

— Зрада!— гукнули всі його вірні хлопчиші.

Та тут з-за диму й вогню налетіла буржуяцька сила, і скрутила і схопила вона Хлопчиша-Кибальчиша.

Закували Хлопчиша у важкі кайдани. Посадили Хлопчиша у кам'яну вежу. І побігли питати: що ж накаже тепер Головний Буржуяка з полоненим Хлопчишем вчинити?

Довго думав Головний Буржуяка, а потім придумав і сказав:

— Ми знищимо цього Хлопчиша. Але нехай він спочатку розкаже нам усю їхню Військову Таємницю. Ви йдіть, буржуяки, і спитайте у нього:

— Чому це, Хлопчише, билися з Червоною Армією Сорок Царів і Сорок Королів, билися, билися, та тільки самі розбилися?

— Чому це, Хлопчише, і всі тюрми переповнено, і всі каторги набито, і всі жандарми на місцях, і всі війська на ногах, а немає нам спокою ані ясного дня, ані темної ночі?

— Чому це, Хлопчише, проклятий Кибальчише, і в моєму Високому Буржуяцтві, і в другому — Рівнинному Королівстві, і в третьому — Сніжному Царстві, і в четвертому — Жаркому Государстві в той самий день ранньої весни й той самий день пізньої осені різними мовами, але однакових пісень співають, у різних руках, але однакові прапори несуть, однакові промови виголошують, одне думають і одне роблять?

Ви спитайте, буржуяки:

— Чи немає, Хлопчише, у Червоної Армії військового секрету?

І хай він розкаже секрет.

— Чи немає у наших робітників чужої допомоги?

І хай він розкаже, звідки допомога.

— Чи немає, Хлопчише, потайного ходу з вашої країни до всіх інших країн, по якому як у вас гукнуть, то у нас відгукуються, як у вас заспівають, то в нас підхоплюють, що у вас скажуть, над тим у нас задумуються?

Пішли буржуяки, та скоро назад вернулися:

— Ні, Головний Буржуяко, не виказав нам Хлопчиш-Кибальчиш Військової Таємниці. Розсміявся він нам у вічі.

— Є,— каже він,— і могутній секрет у міцній Червоної Армії. І хоч коли б ви напали, не здобути вам перемоги.

— Є,— каже,— і незліченна допомога, і хоч би скільки ви до в'язниць кидали, все одно не перекидасте, і не буде вам спокою ані ясного дня, ані темної ночі.

— Є,— каже,— і глибокі потайні ходи. Та хоч би скільки ви їх шукали, все одно не знайдете... А коли знайдете, то не завалите, не закладете, не засиплете. А більше я вам, буржуякам, нічого не скажу, а самі ви, прокляті, і довіку не здогадаєтесь.

Насупився тоді Головний Буржуяка та й каже:

— Завдайте ж, буржуяки, цьому потайному Хлопчишеві-Кибальчишеві найтяжчої муки, яка тільки є у світі, і випитайте у нього Військову Таємницю, бо не буде нам ні життя, ні спокою без цієї важливої Таємниці.

Пішли буржуяки, а повернулися вони цього разу не скоро. Ідуть і головами хитають.

— Ні,— кажуть вони,— начальнику наш Головний Буржуяко. Блідий стояв він, Хлопчиш, але гордий, і не виказав він нам Військової Таємниці, бо таке вже у нього незламне слово. А коли ми йшли, то опустився він додола, припав вухом до важкого каменя холодної підлоги, і, чи повіриш ти, о Головний Буржуяко, посміхнувся він так, що здригнулись ми, буржуяки, і страшно нам стало, чи не почув він, як крокує таємними ходами наша неминуча загибель?..

— То не таємними... То Червона Армія скаче!— у захваті вигукнув, не втерпівши, жовтеня Карасиков.

І він так войовничо змахнув рукою з уявною шаблею, що та дівчинка, яка ще недавно, підстрибуючи на одній нозі, безбоязно дражнила його «Карасець-пустунець», незадоволено поглянула на нього і про всяк випадок відсунулась трохи далі.

Тут Натка урвала розповідь, бо здалеку залунав сигнал на обід.

— Доказуй,— владно сказав Алька, сердито зазираючи їй в обличчя.

— Доказуй,— переконливо мовив розчервонілий Йоська.— Ми зате швиденько станем у шеренгу.

Натка глянула довкола. Ніхто з дітей не підводився. Вона побачила багато-багато дитячих голів — русявих, темних, каштанових, золотоволосих. Звідусіль на неї дивились очі — великі, карі, як у Альки, ясні, волошкові, як у тієї синьоокої, що попросила казку, вузькі, чорні, як у Еміне. І багато-багато інших очей — завжди веселих і пустотливих, а тепер замислених і серйозних.

— Гаразд, діти, я докажу.

... І стало нам страшно, Головний Буржуяко, чи не почув, бува, він, як крокує таємними ходами наша неминуча загибель?

— Що то за країна?— скрикнув тоді здивований Головний Буржуяка.— Що ж то за така незбагненна країна, в якій навіть такі малюки знають Військову Таємницю і так міцно тримають своє незламне слово? Поспішайте ж, буржуяки, і вбийте того

гордого Хлопчиша. Заряджайте ж гармати, вихоплюйте шаблі, розгортайте наші буржуяцькі прапори, бо чую я, як сурмлять тривогу наші сигнальники й вимахують прапорами наші махальники. Видно, буде у нас зараз не легкий бій, а тяжка битва.

— І загинув Хлопчиш-Кибальчиш... — мовила Натка.

Після цих несподіваних слів лице у жовтеняти Карасикова стало враз сумним, розгубленим, і він уже не вимахував рукою. Синьоока дівчинка насупилася, а веснянкувате Йосьчине обличчя стало злим, наче його щойно обдурили або скривдили. Діти засо-валися, зашепотіли, і тільки Алька, який знав уже цю казку, сидів спокійно.

— Та... чи бачили ви, діти, бурю? — голосно запитала Натка, озираючи припишклих дітей. — Отак само, як громи, заgrimіли і бойові гармати. Так само, як блискавки, заблискали вогненні вибухи. Так само, як вітри, ринули кінні загони, і так само, як хмари, промайнули червоні прапори. Це так наступала Червона Армія.

А чи бачили ви грозові зливи сухого і палючого літа? Отак само, як струмки, збігаючи з припорошених гір, зливалися в бурхливі, піняві потоки, так само за першого ж гуркоту війни заvirували в Гірському Буржуяцтві повстання, і відгукнулись тисячі гнівних голосів і з Рівнинного Королівства, і з Сніжного Царства, і з Жаркого Государства.

І втік переляканий, розбитий Головний Буржуяка, голосно проклинаючи ту країну з її дивним народом, з її непереможною армією і з її нерозгаданою Військовою Таємницею.

А Хлопчиша-Кибальчиша поховали на зеленім пагорку поблизу Синьої Ріки. І поставили над могилою великий червоний прапор.

Пливуть пароплави — привіт Хлопчишеві!
Пролітають льотчики — привіт Хлопчишеві!
Пробіжать паровози — привіт Хлопчишеві!
А пройдуть піонери — салют Хлопчишеві!

Оце вам, діти, і вся казка.

... Рано-вранці, коли велика вода вже зійшла, до Сергія підбіг десятник Дягілев. Він задихався і відштовхнув старика-тарина, який тихо й недоладно скаржився Сергієві на те, що його обрахували.

— Ні, ви подумайте! Ну й народ! Голови їм відривати треба... Де Шалімов? Скажіть, Сергію Олексійовичу, щоб цього чорта Шалімова зараз же сюди покликали.

— Навіщо чорта? Чого лаєшся? — почувся з-за кущів буйду-жий голос Шалімова. — Ти до діла говори. А то кричить-пищить, мов півень під лисицею. Ну, нащо тобі потрібний Шалімов?

— Вночі замок зірвали,— плаксивим голосом пояснив Дягілев.— Зовсім. Разом із скоблем. Рушницю поцупили двоствольку. Скринька замкнена стояла. В ній шістдесят карбованців казенних грошей, документи, відомості, розписки. Що ж це таке, Сергію Олексійовичу?— розгублено розводячи руками, спитав Дягілев.

І, обернувшись до групи насторожених татар, він посварився кулаком.

— Навіщо кулаком махаєш?— так само байдуже перепитав Шалімов.— Злодії є росіяни, злодії є татари. Різні є злодії. Нащо, базікало, даремно кулаком махати?

Шалімов сердито звів брови і докірливо додав:

— Он татари землю копають, а он твій росіянин іде, горілки напився. Хіба порядна людина зранку напивається?

І справді, підійшов п'яний як ніч дядя і, незграбно посварившись на Шалімова, безтямно розсміявся.

— Спати, спати йди!— спритно виштовхуючи п'яного, гримнув збентежений Дягілев.— І що за люди! Що за люди!— скоромовкою закінчив він і безпорадно махнув рукою.

Сергій наказав копати до схилу метрову канаву і рубати кріпильні стояки. Він обернувся, шукаючи того старика, який скаржився, що його обрахували, але старого вже ніде не було. Тоді разом з Дягілевым він пішов униз, до дощаного барака, де була десятницька конторка.

Розгніваний Дягілев лаяв тепер і росіян, і татар, і всіх, кого попало.

— Як хочете, Сергію Олексійовичу, а працювати я, справді, незгодний. Нехай Шалімов лишається. Мотаєшся, мотаєшся... Скрізь лайка, все не так. А тут іще он що!

Ні дягілевської двоствольки, ні шістдесят карбованців Сергієві не було шкода, але йому було прикро, що разом з грошовою скринькою пропали відомості та документи.

Він наказав заявити в міліцію, а сам, протираючи сонні очі, вийшов з барака.

По дорозі на першу дільницю Сергій знову побачив того самого п'яного. П'яний стояв, прихилившись до виступу, і нескладно співав про суботу і про день непогожий, коли не можна на полі працювати. Сергій хотів підійти і спитати, яка біда у нього і чому він напився зранку. Але п'яний тут-таки впав під кущі і заснув.

На першій дільниці робота йшла своїм звичаєм. Тут молодий чубатий бригадир засмучено розказував, що сто вісімдесят метрів жолоба вже проклали і що було б більше, та, побоюючись, щоб не прорвала вода, вони цілу ніч переносили матеріал угору.

Сергій пообіцяв прислати від Дягілева пару коней і десяток чорноробів.

Вийшовши на берег під пекуче сонце, Сергій відчув, що йому дуже хочеться спати, але треба було ще побачити Альку.

Заради Альки він узяв цю відпустку. Заради Альки він згодився простежити за роботами по прокладанню водопроводу. І все-таки з Алькою доводилося зустрічатися йому рідко. Сама робота була дріб'язковою. Але все чомусь не йшло на лад. Наприклад, зовсім недавно, перед його приїздом, пропало сорок лопат. І зовсім уже безглуздо вибрали двісті кубометрів землі не звідти, звідки треба було.

Сергій нашвидку скупався, помив брудні чоботи, обсмикав зім'ятий френч і пішов до табору.

За обідом ланковий Йоська спитав Владика, чому він учора не був ні на спортивному гуртку, ні на майданчику загону.

Насторожившись, Владик роззявив рота, щоб одразу збрехати, ніби він працював у майстерні. Але тут, як на зло, роздаючи морозиво, підійшов черговий по столу піонер Башкатов, а при ньому аж ніяк не можна було збрехати, бо він сам учора в майстерні був за старшого.

Щоб зам'яти розмову, Владик швиденько повернувся і наче ненароком перекинув Йосьчину вазочку з морозивом. Але це вийшло незграбно, і всі бачили, що перекинув Владик навмисне.

— Хуліган! — розсердився Йоська і швидко вихопив з рук Башкатова те морозиво, що Башкатов простягав Владикові.

Усі засміялись, а Владик рвонув вазочку, і морозиво плюхнулось у салатник.

Знявся галас, мало не бійка, а кінчилось тим, що підійшов черговий по табору і Владика з ганьбою виставили з-за столу.

Розлючений Владик показав Йосьці кулак і зараз же подався геть.

Відразу після обіду Натка пішла на берег, у штаб. Там на сьогодні було призначено раду вожатих — готувалися до загальнотабірного вогнища третьої зміни, яке мало відбутися після завтра.

Під час перерви Альоша Ніколаєв спитав:

— Чого це, Шегалова, діти сьогодні весь час галасують, сперечаючись?.. Казка, казка... Я щось нічого не зрозумів. Про що ти їм розказувала?

— Казку, Альошо, розказувала. Гарна казка.

— Чому спало на думку тобі розповісти казку? Ну, розказала б щось про справжнє. От, наприклад, читала ти, знову піонер запобіг залізничній аварії. Взяла б і розказала.

— Розказала вже, — розсміявшись, відповіла Натка. — Ну, кажуть, ішов, ну, побачив, що в рейці гайка відгвинтилась, ну, побіг і сказав сторожеві. Це що! Так і кожен з нас неодмінно зробив би. А ти от послухай... «Закували Хлопчиша у важкі кайдани. Посадили Хлопчиша у кам'яну вежу. І побігли пита-

ти: що ж тепер Головний Буржуяка накаже з полоненим Хлопчишем вчинити?»

— Дідько тебе знає, що ти городиш, Натко!— перебив її Альоша.— Який Головний Буржуяка? Кого закували?

— Хлопчиша закували!— уперто повторила Натка. І одразу заспокоїла:— А про аварію я ще раз обов'язково розкажу. Сама знаю... транспорт, вантажопотоки... Хіба перший рік?— І, несподівано усміхнувшись, вона повторила:— «Пливуть пароплави — привіт Хлопчишеві! Біжать паровози — привіт Хлопчишеві!» А це тобі що! Хіба не транспорт? А пройдуть, Альошо, піонери — салют Хлопчишеві! Ех, ти... гайка!— засміявшись, кінчила Натка, і, схопивши Альошу за руку, вона потягла його на ганок, повз який галасливо несли на майданчик новий величезний плакат.

Після наради Натка згадала, що не готові ще до свята костюми для танцюристок загону. Вона вибрала на складі оберемок барвистих клаптів, жмут кольорових стрічок і згорток глянцевого паперу. Щоб не вертатися круговою дорогою, вона пішла навпростець. Але вийшло не зовсім гаразд. Чагарник незабаром зімкнувся так щільно, що Натці доводилось щохвилини спинятися, а численні випадкові стежечки петляли і розбігалися зовсім не туди, куди треба було.

Раптом щось боляче дряпнуло нижче коліна. Натка ойкнула і побачила, що це колючий дріт.

— Я вам, ледацюги! Ось я вас лозиною!— залунав грізний голос.

Кущі за огорожею розсунулись, і перед Наткою з'явився розперзаний, босоногий Гейка.

Побачивши навантажену поклажею Натку, Гейка зняковів і, насупившись, пояснив:

— Сторож у лазню пішов, а дітлахи в садок стали учащати. Груші ще зовсім зелені, тверді — кабан не розкусить. Однаково лізуть. Увечері двох ваших піймав. «Соромно,— кажу.— Вас, безштаньків, і тістечками годують, і морозивом. Різни вам кухарі, лікарі, а ви он що?» По-справжньому їх треба було б кропивою, та бачу — почервоніли. Такі негідники! Позабирав я в них зелені груші, дав по спілому яблуку. Все одно стоять і мовчать. «Гаразд,— кажу їм,— тікайте. Ех, ви... босонога диктатура!»

Гейка усміхнувся. Він показав Натці дорогу, постояв, дивлячись їй услід, і, все ще чомусь усміхаючись, гомінко зник за кущами.

Натка вилізла на пагорб, пірнула в ліщину і, почувши голоси, розхилила гілки. Перед нею була невелика обривиста галявина і тут, не далі як за десять кроків, лежали Сергій і Алька.

Звичайно, треба було непомітно відійти, але, як на зло, кінці кольорових клаптів заплутались у колючках, і тепер Натка стояла, боячись поворухнутися, щоб не побачили і не подумали, ніби вона ховається навмисно.

— Татку,— запропонував Алька,— знаєш, давай заспіваємо нашої улюбленої пісні. То ти поїдеш, то ти приїдеш, а ми не співаємо та й не співаємо.

— Заспівай краще сам, Алько. Я вночі на роботі сто разів кричав, лаявся, і в мене горло охрипло.

— А ти б без крику,— порадив Алька.— Ну, давай починай, і я теж.

То була гарна пісня. То була пісня про заводи, що повстали, про загони, які, йдучи на бій, дедалі міцніше змикалися, і про героїв-товаришів, які знемагали по тюрмах і мучилися в холодних катівнях.

І дивно: тепер, коли на безлюдній галявині смішне жовтєня Алька, смикаючи батька за рукав і похитуючи в такт головою, дзвінко співав цієї чудової пісні, раптом здалося Натці, що все добре і що працювати їй весело.

От-от, розбуджуючи дітей, бовкне дзвін, і з галасом, з вереском скопиться з ліжок увесь її невгамовний загін. А Владик з Толькою, мабуть, уже й так прокинулись, і, чекаючи сигналу, перевертаються, шибеники, на ліжках і, ясна річ, заважають іншим спати.

«А багато нашого радянського народу виростає»,— прислухаючись до пісні, подумала Натка. Висмикуючи клопоть, що зачепився, вона обламала гілку і злякано принишкла.

— Татку,— заглядаючи Сергієві у вічі, спитав Алька,— чому це, коли ми співаємо «Заводи, повстаньте» й «шеренги змикайте», то все добре і добре. А от як доспіваємо до «братів наших в тюрмах, голодних, холодних», то ти завжди лежиш і очі мружиш?

— Чому ж завжди?— відповів Сергій.— Сонце у вічі світить, через те й мружу.

— А коли місяць?— помовчавши трохи, перепитав Алька.

— А коли місяць, то від місяця. От який ти дивак, Алько!

— А коли ні сонце, ні зорі, ні місяць?— голосно і вже настійливо повторив Алька.— Я і сам знаю чому.

Він схопився, простягнув руку, вказуючи кудись під обрив, униз, на сірі камені. Мовчки поглянув на батька і швидко підніс руку, ніби віддаючи салют чомусь такому, чого здивована Натка так і не могла побачити.

Натка підійшла ближче. З-під її ніг з шурхотом покотилися камінці. Алька обернувся, і тепер Натці уже не лишалось нічого, як стрибнути назустріч.

— Оце і є вона сама!— закричав Алька, дивлячись на дівчину, що заплуталась у кольорових стрічках і клаптях.

— Наташа?— догадався Сергій.

— Я сама і є,— підтвердила Натка.

— Ну, як Алька?

— Бігає, пустує. Такий... — Натка запнулася, — такий малюк. Не смикай, Алько, за стрічки. Ми з них до свят костюм для Еміне зробимо. Ви ще з нею не посварилися?

— Ні, не посварилися,— відповів Алька.— То ми з Ваською Бубякіним уже побились. Він бере, а я не даю. Він каже: дай! А я — не дам. Він мене — раз. А я його — раз, раз теж. Тільки ми вже знову двічі помирилися.

І, обернувшись до батька, Алька пояснив:

— Еміне — це маленька дівчинка, така весела... башкирка. Сьогодні плаксій Карасиков зачав ревти: муу! муу! Вона підскочила — регоче, стрибає біля нього на одній нозі і по-башкирському дражниться: тир-бир-тир, бур-тир-тир... Та швидко так, а сама все скаче, скаче. Дуже гарна башкирка. Тільки боїться, коли її за п'яти схопиш: кричить на всю палату.

Здалеку залунав сигнальний дзвін. Натка заспішила:

— Алька до мене? Чи ви його з собою візьмете?

— Ні, не з собою,— відповів, підводячись, Сергій.— Піду відпочину, потім до озера, а ранком — у Ялту. Ну, біжіть. Значить, післязавтра побачимось.

— Обов'язково післязавтра,— наказав Алька.— Увечері буде вогнище, музика, а потім... Ні, краще не скажу. Прийдеш, тоді сам побачиш.

Вони побігли.

Сергій постояв, підійшов до обриву, куди тільки що мовчки вказував Алька. Він подививсь униз і теж усміхнувся, наче й він щось бачив там, між брилами сірого каменю.

Потім він свиснув, обсмикнув ремінь і пішов униз, на ходу пригадуючи, що треба послати на першу дільницю обіцяних коней і розшукати того старика-татарина, який скаржився, що його обрахували.

Бригадирові Шалімову Сергій вірив не дуже.

Наступного дня, одразу ж після сніданку, Тольку Шестакова послали за фарбою на нижній склад. Толька підморгнув Владикові, щоб той почекав.

Але на складі, як на те, довелось довго стояти в черзі. Всі загони спішно кінчали передсвяткові роботи. Раз у раз підбігали гінці й вимагали дроту, шпагату, паперу, фарб, кумачу, ліхтарів, свічок, цвяхів. Усі поспішали, і всім було ніколи.

Коли Толька нарешті повернувся до загону, то виявилось, що кудись зник Владик.

Толька гасав туди й сюди, шукав по всіх закутках і так намуляв усім очі, що Натка посадила його прибивати дрібними цвяшками золоту облямівочку по краях п'ятикутної зірки.

Тільки-но Толька сів, коли звідкись з'явився Владик, який нікуди далеко не ходив, а навмисне, щоб дочекатися товариша, прошмигнув без черги приймати ванну.

З досади і щоб якнайшвидше їм звільнитися, Владик теж сів прибивати цвяшки. Але хитра Натка одразу зрозуміла, що від такої роботи користі буде мало, і, ткнувши Владикові цілу паку маленьких прапорців, наказала віднести їх униз і здати черговому на головному табірному майданчику.

Іншим разом Владик обов'язково засперечався б, але тепер це було не вигідно: йому треба було вдавати слухняного.

Сердито глянувши на Тольку, він спокійно вийшов, а, опинившись за дверима, навпростець, крізь чагарник, через рівчаки й балочки, він побіг униз, щоб швидше повернутись і, користаючися передсвятковою метушнею, втекти з Толькою до руїн старих башт.

Проте, коли упрілий Владик повернувся, Тольки він не застав. Виявляється, відразу ж після того, як Владик пішов, Натка вилаяла Тольку за те, що він криво забиває цвяшки, і прогнала його геть. А зраділий Толька зараз же кинувся наздоганяти Владика, але не навпростець, а повз сад, через місток і далі стежкою.

«От ще напасть!» — подумав з досадою Владик і в запалі дав потиличника черкесеняті Інгулову, що нагодився. Але тут на допомогу Інгулову виглянув здоровенний піонер, кубанець Либатько, і Владикові довелося втікати.

На галявині, під кипарисами, сердитий і втомлений, Владик натрапив на Альку і жовтеня Карасикова, які копошилися біля товстої колоди, силуючись зіпхнути її під укіс, у болітце. Тут Владик згадав, що й жовтеняті Карасикову треба дати щигля: Карасиков уранці наябедничав, що Владик записав Баранкіну під простираadlo бляшану мильницю й одержну щітку.

Але тут оглянувся Алька і, спокійно дивлячись на грізне Владикове обличчя, попросив, щоб він допоміг їм зрушити важку колоду.

Таке сміливе прохання Владикові сподобалось.

Через хвилину колода з тріском полетіла вниз і, наче бомба, гепнулась у болітце, змусивши втікати у всі кінці очманілих жаб.

— Ти гарна людина, Алько! — сідаючи на траву, замислено сказав Владик.

Алька усміхнувся і з цікавістю подивився Владикові у вічі.

— Ти гарна людина, — раптом придумав Владик. — Жаль, що ти малий ще, а то я взяв би тебе собі за товариша. Ми б вилізли з тобою на найвищу гору, стали б з гвинтівками і стерегли б звідти всю країну.

— І я б теж виліз, — скривджено сказав Карасиков, який після того, як побачив, що щигля не буде, посміливішав і присунувся ближче.

— Або ні,— охоплений новою фантазією і показуючи Карасикову дулю, говорив далі Владик.— Я стояв би з гвинтівкою, ти б дивився в підзорну трубу, а Толька сидів би коло радіопередавача. І як тільки що — натиснув ключ, і зразу іскри, іскри... Тривога!.. Тривога!.. Вставайте, товариші!.. Тоді враз скрізь загудуть гудки,— паровози, пароплави, мигнуть прожектори. Пілоти — до літаків. Кавалеристи — до коней. Піхотинці — в похід. І робітники біжать на заводи, і робітниці біжать. Спокійніше, товариші! Нам не страшно!

— Я б теж побіг!— жалісно заверещав ображений Карасиков.— Раз усі біжать — значить, я теж.

Цей жалісний вигук охопив Владика. Він одразу погас, прохолонув і продовжував уже неголосно й насмішкувато:

— А потім після бою раптом згадав би: а де це, братці, наш герой Карасиков? Ні серед живих його нема, ні серед мертвих, ні серед поранених. А хто це ворухнеться в спальні під ліжком? Ах, це ви, громадянине Карасиков? Ах, ви умієте тільки язиком ляпати та ябедничати, як я Баранкіну під простирадло мильницю й щітку запахав! Та раз йому за такі діла щигля! Два щиглі! Ото ж бо, карасятина!..

Не встиг Карасиков, діставши щиглі, писнути, як пустотливий Владик уже зник.

Карасиков пхикнув і запитально подивився на Альку.

— Нічого!— заспокоїв Алька.— Він тебе тільки двічі. А про все інше — це він жартома. Там Червона Армія і без нас стереже. Там не один вартовий, а тисячі вартових, і всі стоять і не поворухнуться.

— І я б теж не ворухнувся,— не поступався Карасиков.

— Ні, ти б ворухнувся!— розгнівався Алька.— Чому ж учора на ранковій лінійці всі стоять струнко, а ти ворухився, ворухився... навіть Натка почала сваритися?

— І зовсім не ворухився. Це тому, що в мене поворозка порвалася і штани спадали,— ображено заперечив Карасиков.

— А хіба ж у вартових спадають?— поблажливо усміхнувся Алька.— Ех, ти, хвалько!

З-за куців вискочив Йоська.

— Куди ви поділися?— розмахуючи руками, заторохтів він.— Біжіть мерщій! На морі катер! Зараз зустрічати... Гості їдуть. Матроси!.. Ворошиловці!..

Уже вибивали дріб барабанщики, сурмили сигналісти, вигукували ланкові, і гучно на морі заревла сирена катера, що причлював.

Це припливли піонери севастопольського воєнізованого табору — ворошиловці.

У довгих чорних штанях, у матросках з голубими смугастими комірами, усі як один — високі, здорові, вони ступали швидко, упевнено, і видно було, що вони дуже дорожать і гордяться своєю виправкою і дисципліною.

Серед них Владик побачив знайомого хлопчика й нетерпляче гукнув йому:

— Мишко, здоров!

Але той тільки повів очима і ледь-ледь посміхнувся, наче даючи зрозуміти, що хоч він і сам радий, та все це згодом, а зараз він піонер, матрос, ворошиловець, у строю.

Після вечері дітям видали нові труси, безрукавки і галстуки. Скрізь було гомінко, безладно й весело.

Барабанщики підкручували барабани, сурмачі завзято гуділи на блискучих, мов золото, сурмах. На терасі схвильована башкирка Еміне уже вдесьте легко злітала по чужих плечах мало не до стелі і, розкинувши на два боки шовкові прапорці, невміло, але з запалом, кричала:

— Привіт старай гвардій від юнай зміна!

На ганку, розмістившись, як горобці, голосно й нескладно співали жовтенята. Тут же поряд упрілий Баранкін забивав останні цвяшки в башточку фанерного танка, а спритний Йоська крутився коло нього, підстрибував, похвалював, полаював і підганяв, бо треба було ще встигнути пофарбувати танк.

— Так, значить, завтра?— умовлявся Толька з Владиком.

— Сказано, завтра.

— І щоб не вийшо, як сьогодні. Я туди — він сюди. Він сюди, а я туди. Як тільки приведуть, скомандують «розійтись», я відразу — шусть, ти теж. І на верхній стежці, коло альтанки, зустрінємось.

— А коли там хто-небудь уже є?

— Тоді шарах у куці. Сиди та посвистуй.

— Ого, я свисну!— посміхнувся Владик і, клацнувши язиком, розсипався такою оглушливою треллю, що Натка підозріло подивилася на цих друзів і посварилася пальцем.

Настав вечір свята.

З першим же дзвінком стихли пісні, урвалися суперечки, припинились ігри, і всі швидше, ніж звичайно, кинулись на свої місця в строю.

— Ти не бачила тата?— уже втретє питав засмучений Алька у Натки.

— Ні, Алько, ще не бачила. Ану, діти, обсмикнути безрукавки, поправити галстуки. Як у тебе поворозка, Карасиков? Знову труси спадатимуть?

Поки діти обсмикували і поправляли одне одного, вона заспокоїла Альку:

— Ти не журись. Раз він сказав, що прийде,— значить, прийде. Мабуть, на роботі трохи затримався.

На другому краю лінійки розгніваний ланковий Йоська охав і стрибав біля насупленого Баранкіна.

— Сам наказував танк фарбувати, а тепер сам лається,— похмуро виправдовувався Баранкін.

— Та хіба ж я тобі галстуком наказував фарбувати?— обурювався Йоська.— І тут пляма, і там пляма. Ех, Баранкін, Баранкін! Ти б хоч раніше сказав, а тепер і кладова замкнена і кастелянша пішла. Ну, що мені тепер робити, Баранкін?

— Раніш я пішов галстук гарячою водою з милом прати, а тепер, коли висохло, бачу — знов на сухому видно. Я вмочив щіточку, коли хтось мене штовх під руку. Ну, от і бризнуло. Хіба ж, коли людина працює, штовхаються? Я, коли людина працює, краще її за сто кроків обійду, а штовхати ніколи не буду.

— Значить, коло альтанки,— ще раз пошепки нагадав Толька.— Сірники взяв?

— Взяв... Мовчи,— тихо відповів Владик і необережно плескав по заправленій у труси безрукавці.

Неповна коробка з сірниками заторохтіла, і ланковий Йоська відразу обернувся:

— Ти навіть сірники взяв? Погано! Кинь, Владика.

— А тобі що?— злякано просичав Владик.— Які сірники?

— Ланка, Владика, ударна, а в одного галстук у фарбі, а в другого сірники сховані... Кинь краще. Сором! Та чого ти погрожуєш? А то не подивлюся, що товариш, і скажу вожатій.

— Ну, кажи... Провокатор!

Йоська відсахнувся. Добре ластувате обличчя перекошилось, губи сіпнулись, кулаки стиснулись. Але в цю саму мить знизу, від головного штабу, злетіла вгору сигнальна ракета — «всім збір». І від флангу до флангу голосно залунала команда: «Увага!»

Якби це не був Йоська, а хтось інший, то, певно, незважаючи на сигнал, незважаючи на команду, в строю б не минулося без ганебної бійки.

Але Йоська зразу отямився, важко задихав і, повільно розтуляючи кулаки, став у стрій.

Все це сталося так швидко, що майже ніхто з дітей нічого не помітив.

Зразу ж перелічилися, повернулися направо і з дружною піснею про юного барабанщика, слава про якого не вмре ніколи, рушили вниз.

Внизу, недалеко від моря, з трьох боків оточений крутими квітучими горбами, розлігся широкий табірний майданчик.

На лавках, на табуретках, на скелястих уступах, на підвищених зелених полянках розмістились діти, нетерпляче ждучи, коли в кінці свята запалає невидано величезне вогнище, уміло викладене у формі високої п'ятикутної зірки.

Умовившись про місце збору, діти Натчиного загону порозбігалися, куди хто хотів.

Вже загриміла музика. Підпливала на моторці ялтинська делегація. Прийшли льотчики з військового санаторію, і, повільно похитуючись у сідлах, під'їхали старики-татари з сусіднього колгоспу.

У натовпі Натку окликнув знайомий їй комсомолец Картузинов.

— Ну, як?.. Здорово?— не спиняючись, запитав він.— Приходь завтра на волейбол.— І вже здалеку він крикнув:— Забув... Там тобі лист... терміновий. На столі в кімнаті чергового лежить.

«Що за терміновий?— незадоволено подумала Натка.— І від кого це? Од Вірки тільки-но був. Мати термінового посилати не стане. А більш ніби й нема від кого. Встигну!»— подумала вона і пішла туди, де танцюючі діти оточили зниклих льотчиків.

Розчервонілі льотчики невміло маневрували і так і сяк, намагаючись вирватись із зачарованого кола. Куди б вони не ступнули, і веселий танок рухався разом з ними. І так доти, поки їх не притиснули до стіни альтанки. Тут їх порозхоплювали й розсадили всіх нарізно, щоб нікому з дітей не було кривдно.

Натка постояла, постояла і знову згадала про лист.

«А що, адже встигну ще й тепер,— подумала вона.— Чи довго добігти?»

Вона обсмикнула майку і, не відповідаючи ні на чий запитання, майнула до чергового.

І все-таки, виявилось, лист був від матері. Лист був серйозний і безладний. Мати писала, що батька кудись переводять надовго і батько обіцяє їхати з усією родиною. Там буде квартира на три кімнати, город і сарай. Їхати туди цілий тиждень. І що батько ходить веселий, а п'ятирічний братик Ванько ще веселіший і вже розбив подаровану Натці чорнильницю. І що вона, мати, хоч і не сумує, проте й веселитися їй нема чого. Тут жили, а там ще хтозна. Край там чужий і народ, кажуть, не росіяни.

Двічі Натка прочитала цього листа, але так і не зрозуміла: хто переводить? Куди переводять? Який край і який народ?

Зрозуміла вона тільки одно: що мати просить її приїхати трохи раніше і в Москві, у дядька, ні в якому разі не затримуватись.

Натка замислилась. Раптом хвилі швидкої веселої музики, потім багатоголоса знайома пісня рвонулись у вікно порожньої кімнати чергового.

Натка засунула листа за майку, вибігла і побачила з гірки, що табірне свято вже гримить і сяє сотнями вогнів.

То проходили парадом фізкультурники.

— Ти чого десь поділася? Я тебе шукав, — сердито спитав Алька, звідкись виринувши. — Ходімо скоріше, а то поки я тебе шукав, якийсь хлопець сів на мою табуретку, і мені тепер ніде і нічого не видно.

Натка взяла його за руку і протиснулась до того краю, де стояло з десятків вільних стільців.

— Туди не можна, — спинив її заклопотаний Альоша Ніколаєв. — Це місця для шефів. І чого тільки спізнюються!

— Ну, що шефи! Прийдуть — ми тоді уступимо. Він же маленький, і йому нічого не видно, Альошо.

— Пусти одного, потім другий, потім третій... — буркотливо почав був Альоша, але не скінчив, бо на майданчик з привітальною промовою вийшов льотчик.

Ще не встиг він дійти до середини, як усі численні вогні разом погасли, в пітьмі щось засичало, тріснуло. Через дві-три секунди високо над майданчиком спалахнув вогник і, підтримувана парашутом, повисла в повітрі маленька срібляста модель аероплана.

Тоді з землі, з галявин, із-за кущів, із-за скелястих каменів вирвався такий переможно-торжествуючий крик, що льотчик розгублено похитав головою і майже цілу хвилину мовчав, не знаючи, як тепер йому бути і з чого почати.

Але потім він випростався, і слово за словом полились такі прості, палкі слова, що всі замовкли, принишкли, а Йоська, який заслухався, і сам давно вже мріяв бути льотчиком, несподівано спіткнувся і мало не полетів, тільки не до далекого синього неба, а в глибоку канаву з колючками.

Далі вискочили дівчатка-танцюристки і фізкультурниці, і тут же зразу сталася затримка. Спочатку пробіг легкий гомін, далі дужче, дужче і, нарешті, зашуміло, загуло:

— Ідуть... Ідуть... Ідуть...

З глибини алеї показався з десятків уже літніх людей. Це й була делегація шефів табору з будинку відпочинку ЦВК в Ай-Су.

Натка поспішно встала і взяла Альку на руки.

Коли стихли привітання і шефи посідали на місця, а свято пішло своїм звичаєм, Натка побачила, що крайній стілець, саме той, з якого вона встала, залишився вільний. Вона потихеньку відсунула стілець, сіла й посадила Альку на коліна.

В той час, коли дівчатка-фізкультурниці робили хитромудру піраміду, Натка скоса роздивлялася прибулих шефів. І раптом на сусідньому стільці вона побачила дуже знайоме обличчя.

«Хто це? — розгубилась Натка. — Обличчя смагляве, чорнобородий. Сивина, окуляри... Та хто ж це?»

Саме в цю мить усі дружно заплескали в долоні, засміялися.

Засміявся і чорнобородий: карр! карр! І тоді зраділа Натка одразу зрозуміла, що це, звісно, Гітаєвич, той самий, що так часто бував у Шегалова і з яким так подружила Натка, коли два роки тому вона цілий місяць гостювала у дядька в Москві.

Натка присунула стільця, взяла Гітаєвича за руку й заглянула йому в обличчя.

Він упізнав її одразу і засміявся-закаркав так голосно, що здивований Алька сповз із Натчиних колін і з одвертою цікавістю втупив очі на цього дивного, схожого на цигана чоловіка.

— Хто це в тебе? — жартівливо спитав Гітаєвич. — Для сина великий, для братика — малий. Чи не племінник?

— Це Алька Ганін, син одного інженера. Він до мого загону прикомандирований, — пожартувала Натка.

Гітаєвич незграбно поворухнувся. Він протер окуляри і, як здалося Натці, чомусь дуже вже пильно подивився на маленьку людинку, що стояла перед ним.

— Я побіжу... мені час. Я сюди вернуся, — заспішив Алька і ображено додав: — Ех, татко, татко, так і не прийшов.

— Серьожі Ганіна? — дивлячись услід Альці, що побіг, перепитав Гітаєвич.

— Так, Ганіна. А хіба ви його знаєте?

— Та ще й як знаю, — відповів Гітаєвич, — дуже давно. Ще з армії знаю.

— Значить, ви їх усіх добре знаєте? — помовчавши трохи, спитала Натка. — А де, Гітаєвичу, Альчина мати? Вона померла?

Грім барабанів і музика заглушили відповідь. Це проходили табірні воєнізовані загони піонерів. Спочатку з кращими стрільцями попереду пройшла піхота. Крок у крок, наче не торкаючись землі, пройшли матроси-ворошиловці. За ними — дівчата-санітарки. Потім якось хитромудро проповзли фанерні танки. Далі по спорожнілому майданчику забігали якісь спритні люди. Щось по землі розмотали, розтягнули і зникли.

Музиканти вдарили «Марш Будьонного». Подвійний ряд піонерів розступився, і в строю, по четверо, на колісних і іграшкових конях виїхав «Перший зведений жовтенятський ескадрон імені світової революції».

Там був і Алька.

Дотримуючи рівняння, ескадрон проходив швидким кроком і під вибухи дружного реготу, під музику і пісню будьоннівського маршу, підхоплену і піонерами, і гостями, і шефами, зник на протилежному боці майданчика.

— Шахраї! — ображено пояснив комусь Карасиков, що сидів поблизу. — Хіба ж вони самі їдуть? Їх з другого кінця на мотузках тягнуть. Я вже про все дізнався. Це якби й мене потягли, я теж поїхав би.

Тепер майже весь майданчик сповнився дітьми. Розпочинались масові ігри, і виступали гуртки загонів.

Ніч була душна. Гітаєвич витер лоба й обернувся до Натки, відповідаючи на її запитання:

— У нього мати не померла. Його мати була румунською комсомолкою, потім комуністкою і була вбита...

— Маріца Маргуліс!— майже скрикнула вражена Натка.

Гітаєвич кивнув головою і зразу закашляв, почав усміхатися, бо до них, сміючись, щодуху мчав з майданчика вершник «Першого жовтеньятського ескадрону імені світової революції»— щасливий Алька.

В цей час Натці сказали, що Катюша Вострецова розбила собі носа і кричить не своїм голосом, а у Федька Кукушкіна заболів живіт і, певно, цей ненажера Федько тишком-нишком об'ївся зеленим виноградом.

Натка залишила Альку з Гітаєвичем і пішла до кімнати чергового.

Катюша вже на плакала, а тільки схлипувала, придержуючи мокру хусточку на переніссі, а переляканий Федько вголос признався, що з'їв троє яблук, дві груші, а скільки винограду, не знає, бо було поночі.

— Танком їй носа зачепило,— сердито пояснив Натці ланковий Василіук.— Я їй кажу: не сунься. Так ні, роззява, не послухала. Йосьчина башта повернулася — і торох їй гарматою прямо по носі!

Роззяву Катюшу і ненажеру Федька Натка наказала одвести додому, а сама понад берегом пішла до Альки.

Незабаром вона спинилася. Перед нею розстилалось невидиме звідси море, і тільки чути було, як рівномірно хлюпають хвилі.

На небі ні місяця, ні зірок не було, і тільки десь, але дуже далеко і слабко, блимав вогник, що швидко летів,— мабуть, від прикордонного вогнища. І раптом Натка подумала, що зовсім же недалеко, всього тільки на другому березі моря, лежить ця похмура країна — Румунія, де загинула Маріца...

Хтось торкнув її за руку. Вона нехотя обернулася і побачила Сергія.

— Алька де? Я питав, мені сказали, що він з вами, Наташо.

— Він зо мною,— зраділа Натка.— Зараз він сидить з Гітаєвичем. Ходітьте... Він вас ждав, ждав...

— Спізнився я, Наташо,— винувато відповів Сергій.— Там у мене всяке чортovinня робиться.

Вони не дійшли до Гітаєвича лише кілька кроків, як знову раптом погасло світло і все замовкло.

— Стійте!— шепнула Натка.— Зараз запалять вогнище.

У темній тиші різко залунала сурма, і одразу ж на краях

майданчика спалахнуло п'ять димних факельних вогнів. Сурма залунала ще раз, і вогні стрімко, наче у повітрі, рвонулись до центра майданчика.

Довго вогонь бігав і кидався всередині підпаленого вогнища. То він вихоплювався поміж гіллям, то знову забирався вглиб, то шарахався по землі. І раптом, наче стомившись жартувати й пустувати, величезний вихор полум'я шугнув угору і загув над вогнищем.

Важкі гілки скорчилися, затріщали. Тисячі палаючих іскор майнули в небо. Стало так ясно і жарко, що навіть ті, хто сидів далеко, мружили очі й витирали обличчя, а хто сидів ближче, поскоплювались і з вереском кинулись геть.

Коли Натка обернулася, то побачила, що Сергій уже держить Альку на руках, а розчервонілий, схвильований Алька швидко розкажує батькові про події минулого дня.

Було вже пізно, коли сьак-так, врозбрід, повернувся Натчин загін додому.

Не встигла ще Натка зійти на ганок, як до неї підбігла стурбована чергова сестра й тихо розповіла, що тільки десять хвилин тому Владик Дашевський привів подряпаного, розбитого Тольку Шестакова і у Тольки, здається, вивихнута рука.

Натка кинулась до чергової кімнати. Там, згорбившись на клейончатому дивані, з обличчям, заляпаним йодом, з примочкою під оком і з рукою на перев'язі сидів Толька. Видно було, що йому дуже боляче, але він чомусь уперто не хоче признатися в цьому.

— Як же це? Де це ви? — сідаючи поруч, співчутливо спитала Натка.

Толька мовчав. Втрутилася чергова:

— Каже, що коли кінчилося вогнище і почали діти розбігатися, то, щоб випередити всіх, пустились вони з Владиком стежкою навпростець... А там рівчаки, кущі, каміння, провалля. Зірвався десь на березі й гепнувся.

Розшукали сонного Гейку. Гейка заметушився і швидко запряг коня. Тольку повезли до свого ж табірному лазарету, а Натка, незважаючи на пізню годину, зібралась іти доповідати начальникові: суворо-пресуворо було наказано про всі нещасні випадки повідомляти йому повсякчасно вдень і вночі.

Перед тим, як іти, Натка заглянула в палату. Вона увійшла тихесенько, несподівано і, незважаючи на півтемряву, встигла помітити, як Владик швидко повернувся і притих. Значить, він ще не спав.

— Владика, — спитала Натка, — розкажи, будь ласка, де... як це все сталося?

Владик мовчав.

— Дашевський,— суворо повторила Натка,— ти не бреш. Я ж бачила, що ти не спиш. Кажу, а то я сьогодні ж розповім про тебе начальникові табору.

З начальником Владик розмовляти не хотів і, сердито підвівшись, сухо й коротко слово в слово повторив те, що вже говорив черговій сестрі Толька.

— Чорт вас уночі по проваллях носить!— не стримавшись, вилаялась Натка і в п'ятні стомлено побрела до начальника.

А Сергій спізнився на свято от чому.

Повернувшись із Ялти, після обіду Сергій пішов по дільницях. На першій справі посувалися швидко і доладно, тому, не затримуючись, Сергій пішов на другу. Там ще не закінчили копати запасний водозлив, а кріпити навіть ще не починали.

Він спитав: «Де Дягілев?» Йому відповіли, що Дягілев на третій. Тоді й Сергій пішов до греблі, на третю.

Піднімаючись до озера, ще здалека Сергій побачив попереду на стежці того самого старика-татарина, який і був йому потрібний.

В цей час верхи на худій конячині Сергія наздогнав десятник Шалімов і, сплигнувши з сідла, пішов поряд.

— Погані справи, начальнику! — зітхнув Шалімов і витер краєчком башлика заповишене зморшкувате обличчя.— Люди працюють погано.

— Сам бачу, що погано. Водозлив ще не закінчили, кріпити не починали. Хорошого мало!

— Грунт твердий,— ще глибше зітхнув Шалімов,— камінь, щербінь. Людина працює, працює, нічого не заробляє. Дуже скаржаться. Вчора на роботу троє не вийшло. Сьогодні знову дехто каже: якщо не збільшать плати, то ніхто не вийде. Ну, що мені, начальнику, робити? — І Шалімов зажурено розвів руками.

— Чому це тільки тобі, а ні мені, ні Дягілеву ніхто не скаржиться? Дивно щось, Шалімов.

— Ти людина нова, до тебе ще не звикли. А Дягілеву казали вже. Та що з нього толку? Колода, а не людина. А з мене всі вимагають: ти старший, ти й говори.

— Гаразд,— вирішив Сергій.— Надвечір, одразу після роботи, склич людей на дільниці. Я сам прийду, тоді й поговоримо. А тепер повертайся назад. Та нагляддай сам краще,— швидко і навмання збрехав Сергій,— а то сьогодні двоє скаржилися мені, що їм роботу не так заміряли.

— Де, начальнику? — занепокоївся Шалімов.— На водозливі чи біля насипу?

— Не спитав. Ніколи було. Ти там старший — тобі на місці видніше. До побачення, Шалімов. Отже, одразу після роботи.

«Щось негаразд», — подумав Сергій і побачив, що старика-татарина на стежці вже не було. Сергій пішов швидше, дійшов до повороту, але й за поворотом старого теж не було.

Незабаром Сергій був уже на березі невеликого спокійного озера.

Ліворуч, біля греблі, стукали сокири. Міцно гхнуло гарячою смолою. Шестеро пильщиків, дружно вигукуючи, звалювали на козли важку, ще сиру колоду.

— Де Дягілев? — спитав Сергій хлопця, якого зустрів.

— Онде! — І хлопець показав топором кудись на гірку.

Сергій подивився, але сонце засліплювало йому очі, і він нікого не бачив.

— Та онде він! — повторив хлопець. — Бачиш, коло куща стоїть і з братом розмовляє.

— З яким братом?

— Ну з яким? З своїм... з рідним...

«Он воно що! — подумав Сергій, побачивши біля Дягілева того самого дядю, який цими днями так не до речі напився. — Тим-то Дягілев тоді розгубився».

Побачивши Сергія, дягілевський брат ніяково привітався і пішов геть.

— Так глядіть же! — суворо grimнув йому услід Дягілев. — Щоб до вечора всі шістдесят колод були готові! Це наш тесляр, — пояснив він Сергієві. — Він у них за старшого. Робітник добрий! — І, одвертаючись від Сергія, він нехотя додав: — Звичайно... буває, що й вип'є.

Вони пішли оглядати будівництво.

— Говорили що-небудь з шалімовської бригади про розцінки? — спитав Сергій.

— Та так, базікали. Хіба їх усіх переслухаєш?

— На що скаржились?

— Звісно, на що: ґрунт поганий, норми великі, розцінки малі. Що ж їм ще казати?

— А на третій дільниці, на першій, там, де росіяни, чому там не скаржаться?

Дягілев промовчав.

— Чудно якось, — дивувався Сергій. — Ґрунт однаковий, норми скрізь ті самі, розцінки однакові. Росіяни не скаржаться, а татари скаржаться. І не доберу я, чому це так, Дягілев?

— Значить, така вже у них вдача вредна, — не дуже упевнено припустив Дягілев і тут же згадав: — На другому прогоні, Сергію Олексійовичу, опорний стовп тріснув, і я сказав, щоб новий поставили. Он, подивіться, теслярі рубають.

Уже зовсім повечоріло, коли Сергій спускався на другу дільницю. Він поспішав, бо одразу ж після зборів повинен був, як обіцяв Альці, прийти на свято. І от на безлюдній стежці, знову на тому самому місці, Сергій побачив того самого старика-тата-рина.

«Що таке?» — здивувався Сергій і попростував до нього.

Старий привітався і тихо пішов поруч.

— Ну що? — нетерпляче спитав Сергій. — І куди ти все ховаєшся? Розкажуй, що в тебе... Ображували?.. Обдурили?.. Скривдили?..

— Обдурили, — байдуже згодився старий, — і ображували — правда. І скривдили... правда!

— Ти й тепер працюєш?

— Ні, — так само байдуже, наче й не про нього йшла мова, продовжував старий. — Минулого разу Шалімов помітив, що я тобі скаржився. На другий день звільнив. Старий, каже, погано працюєш. А раніш, коли мовчав, то добре працював. І всі, хто мовчить, той хороший. Учора трьох знову відіслав — погано працюють. А тобі, мабуть, сказав: самі пішли. Розцінки низькі. Звичайно, низькі, — смикаючи Сергія за рукав, вів далі старий. — Я двадцять кубометрів узяв, а гроші одержав за шістнадцять. Та хіба я один? Таких багато. Де чотири кубометри? Звісно, виходить, низькі. Я йому кажу, а він гнівається: «Ти мені памороки не забивай, я грамотніший за тебе». Я пішов до старшого, до Дягілєва, а він каже: «Я вашого діла не знаю. Я даю Шалімову папери — відомість — і гроші. Гроші він бере, а папери з вашими розписками несе мені назад. Якщо все правильно, то і я кажу — правильно. Ви з ним і розраховуйтеся, а я і мови вашої не розумію, хто своє прізвище мені підпише, хто чуже... Аллах вас розбере». Звичайно, аллах, — глузливо повторив старий і зовсім уже несподівано закінчив: — До побачення, начальнику, спасибі!

— Чекай! — гукнув Сергій. — Стривай, куди ж ти? Ходімо зі мною.

Але старий, згорбившись і не обертаючись, швиденько шмигнув у куці.

Сергій спустився на другу дільницю і попросив, щоб йому розшукали Шалімова. Він чекав довго. Нарешті посланий повернувся і сказав, що Шалімов забив собі ногу і поїхав додому.

Сергій пішов до сараїв і побачив, що там зібралось тільки чоловік вісім. Він спитав, чому так мало. Спочатку йому не відповіли, але потім пояснили, що сьогодні на селі свято. Він зацікавився, яке ж це свято, і тоді після деякого мовчання йому пояснили, що у шалімовського сина позавчора народилася дитина. Хоч як намагався Сергій зав'язати розмову з присутніми, здавалося, що вони так і не розуміли, чого він хоче.

Сергій відпустив людей і пішов до табору.

І тоді він вирішив, поки справа з'ясується, Шалімова негайно вигнати, попросити в райкомі татарського доповідача. Згадавши про те, що разом із скринькою пропали всі відомості, документи і розписки, Сергій нахмурився.

Вже зовсім стемніло. Ліворуч від стежки невиразно вимальовувались обриси руїн башти. Дуже здалека, знизу, разом з поривами гарячого вітру долинала музика.

«Спізнююся, — зрозумів Сергій. — Алька розсердиться».

За кущами блиснув огонь. Гучний постріл бабахнув так близько, що здригнулось повітря і десь над головою Сергія з тріском ударив у кам'яну скелю дробовий заряд.

— Хто? — падаючи на каміння й вихоплюючи браунінг, крикнув Сергій.

Йому не відповіли, і тільки тріщання чагарника свідчило, що хтось квапливо тікає.

Сергій підвівся і двічі вистрілив у повітря. Він прислухався, і йому здалося, що вже далеко хтось скрикнув.

Тоді Сергій устав. Не випускаючи з рук браунінга, пішов далі і йшов так доти, поки з перевалу не простяглася перед ним широка, рівна дорога.

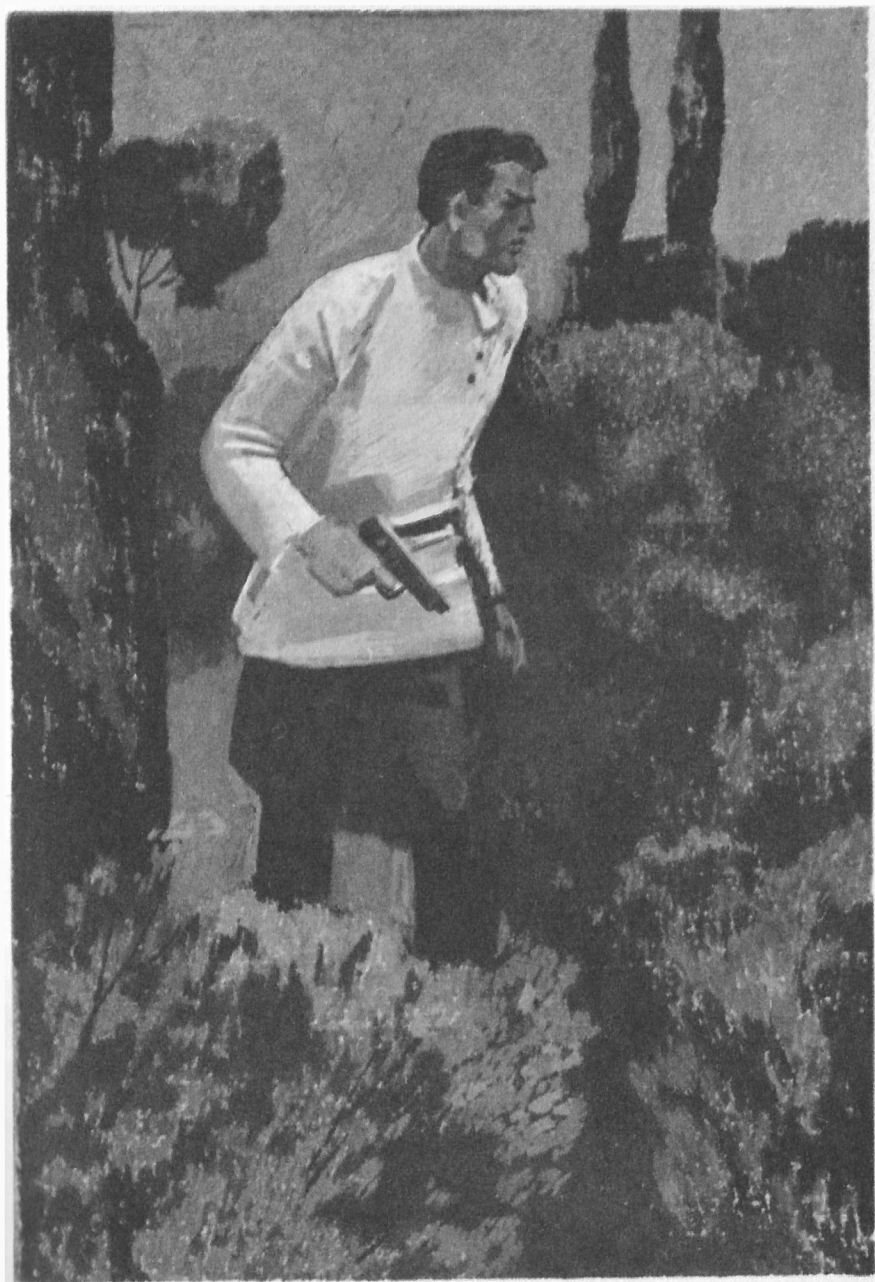
Музика внизу грала голосніше, гучніше, а табірний майданчик саяв звідси всіма своїми вогнями.

Сергій узяв на запобіжник, сховав браунінг і ще швидше пішов до Альки.

Наступного ранку після вогнища дітей розбудили на годину пізніше. Ще задовго до лінійки діти вже довідалися про те, що з Толькою Шестаковим сталося нещастя. Але що саме сталось і як, цього ніхто до пуття не знав, і тому до Натки підбігали з розпитуваннями один за одним безупинно.

Питали: чи правда, що Толька зламав собі ногу? Чи правда, що Тольку під час вчорашнього фейерверка стукнуло осколком по голові? Чи правда, що лікар сказав, ніби Толька тепер буде і сліпий, і глухий, і немовбито зовсім дурний? Чи тільки сліпий? Чи тільки глухий? Чи не глухий і не сліпий, а просто придуркуватий?

Спочатку Натка відповідала, але потім, коли побачила, що однак кругом галасують, сперечаються і плетуть якусь нісенітницю, вона почала сердитись, і, побоюючись, щоб дурні чутки під час загальнотабірного сніданку не поширилися на інші загони, вона викликала похмурого Владика й попросила його, щоб він зараз же, на ранковій лінійці, вийшов і розказав загонові, як це сталось.

Але Владик рішуче відмовився. Вона просила, умовляла, наказувала, та все було даремно.

Роздратована Натка пообіцяла йому це пригадати й звеліла дати сигнал на п'ять хвилин раніше, ніж звичайно.

Збирались довго, строїлися галасливо, безладно, рівнялися погано.

Всупереч звичаєві, Владик стояв мовчки, нікого не чіпав і не відповідав ні на чії запитання.

Мовчки і пильніше, ніж звичайно, стежив за Владиком Йоська. Видно, вчорашнього не забув, щось угадував і до чогось готувався.

Із слів Владика Натка коротко розказала дітям, що сталося з Толькою. Посоромила за безглузді вигадки й попередила, що надалі за свавільну втечу з загону будуть суворо карати і що на випадку з Толькою Шестаковим діти тепер і самі можуть переконатися, до чого таке свавілля доводить.

— Неправда!— залунав по всій лінійці обурений голос.— Все це брехня і неправда!

Натка насупилась, шукаючи того, хто хуліганить, і, на величезне здивування своє, побачила, що це вигукнув червоний і схвильований Йоська.

Діти заворушилися і зашепотіли.

— Тихо!— голосно гукнула Натка.— Чому ти кажеш, що все неправда?

— Усе неправда,— переконано повторив Йоська.— Коли вчора шикувалися, Владик Дашевський для чогось сховав сірники. Я присоромив його, а він назвав мене провокатором. На вогнищі ні його, ні Тольки не було, а бігали вони ще кудись. А куди, не знаю. І там, а не по дорозі з вогнища, з ними щось трапилося. Я не провокатор, а Дашевський брехун і обманює увесь загін.

Всі були певні, що після таких слів Владик нападе на Йоську або з люттю почне виправдовуватись. Але зблідлий Владик, презирливо скрививши губи, стояв мовчки.

— Дашевський,— в очі спитала Натка,— це правда, що вас учора на вогнищі не було?

Не ворухнувшись, не повертаючи навіть до неї голови, Владик мовчав.

— Дашевський,— сердито сказала тоді Натка,— сьогодні ж увечері, коли доповідатиму, про все це скажу начальникові табору, а зараз вийди з строю і снідати підеш окремо.

Ні слова не промовивши, Владик вийшов і повернувся до палати.

Через хвилину загін з піснею ішов униз снідати. Снідати Владик не пішов зовсім.

Вже після обіду, після години відпочинку, коли діти займалися хто чим хотів, на голому горбочку, в затінку, під спаленою сонцем акацією, сидів невеселий Владик. Усе вийшло якось не так... безглуздо і по-дурному.

Власне, Владикові дуже хотілося, щоб нічого не було: ні вчорашньої сварки з Йоською, ні вчорашньої пригоди з Толькою, ні ранкової сварки з Наткою, ні ганебної ранкової лінійки. Але оскільки вже нічого поправити не можна було, то він вирішив, що хай буде, як буде, а він ні в чому не признається, нічого не скаже. І хоч нехай викличуть його сто начальників, він стоятиме мовчки, і хай думають, як хочуть.

По той бік паркана весело грали в м'яча. Раптом м'яч злетів угору і, вдарившись об стовп, відлетів рикошетом і покотився просто до Владикових ніг.

Владик подивився на м'яч і не поворухнувся.

Він не поворухнувся і не крикнув навіть тоді, коли за парканом знялася метушня: всі бігали, шукаючи загубленого м'яча, і найголосніше лунав здивований голос Йоськи: «Та він ось у цей бік полетів... Я ж бачив, що в цей!»

«А мені що?» — навіть без злорадства подумав Владик і нехотя повернувся, почувши чийсь кроки.

Підійшов і сів незнайомий хлопчина. Він був старший і дужчий за Владика. Обличчя в нього було якесь сіре, наче вимазане милом, а рот трохи роззявлений, немовби і в таку спеку в нього був нежить.

Він наскріб тютюну, підняв з землі клапоть паперу і тихо, підморгнувши Владикові, скрутив і закурив.

З-за рогу вискочив Йоська. Наткнувшись на Владика, він спинився, але, помітивши м'яча, підійшов, підняв і докірливо сказав:

— Що ж! Коли ти на мене сердишся, так тобі і всі винні? Хлопці шукають, шукають, а ти не можеш м'яча через паркан перекинути? Який же ти товариш?

Йоська побіг.

— Бачив? — повертаючись до хлопця, зневажливо промовив ображений Владик. — Вони будуть м'яча кидати, а я їм підкидай. Найшли дурня-подавальника.

— Звісно, — спльовуючи на траву, охоче згодився хлопець. — Їм тільки цього й треба. Бач, який рябий найшовся!

Власне, розлючений Владик і сам знав, що говорить він зараз дурниці, і йому набагато легше було б, коли б цей хлопець засперечався з ним і не згодився. Але хлопець згодився, і тому роздратування Владика стало ще більшим, і він продовжував зовсім уже по-дурному й фальшиво:

— Він думає, що раз він ланковий, то я йому і штани підтримуй. Ні, брат, брешеш, тепер лакеїв нема.

— Звичайно, — так само охоче підтакнув хлопець. — Це такий

народ... Ти їм застроми палець, а вони і всю руку націляються жерти. Така вже їхня порода.

— Яка порода?— здивувався і не зрозумів Владик.

— Як яка? Адже хлопчисько прибігав — жид? Значить, і порода така!

Владик розгубився, наче хтось з усього розмаху шмагонув його по обличчю кропивою.

«Он воно що! Он хто за тебе! — промайнуло в думці. — Йоська все-таки свій... піонер... товариш. А тепер он що!»

Сам нестямившись як, Владик скопився і з усієї сили ударив хлопця по голові. Хлопець сторопіло похитнувся. Але він був більшим і дужчим. З лайкою кинувся він на Владика. Але той, не звертаючи уваги на удари, з такою люттю кидався вперед, що хлопець раптом злякався і, швидко підхопивши кашкета, покинувши на бугрі тютюн і сірники, скиглячи, подався геть.

Коли Владик отямився, то поряд уже нікого не було. За стіною так само завзято й весело грали в м'яча. Видно, там нічого не чули.

Владик оглянув себе. По сірій безрукавці розпливались яскраво-червоні плями: з носа капала кров. Він хотів схватись у кущі, коли раптом побачив Альку.

Задиханий, Алька стояв усього за п'ять-шість кроків і уважно, з жалем дивився на Владика.

— Це тебе гладкий побив?— тихо спитав Алька,— А чого він сам ревів? Ти йому теж дав?

— Алько,— пробурмотів переляканий Владик,— іди... ти не йди... Ми зараз удвох.

Вони пішли в гліб кущів. Там Владик сів і закинув голову догори. Кров ущухла, але яскраво-червоні плями на безрукавці і садно трохи нижче скроні zostались.

Якби тільки плями крові, можна було б сказати, що напекло сонце голову. Якби тільки садно, можна було б сказати, що подряпався об колючки. Але коли все разом, хто повірить. Хто ж повірить після вчорашнього і після сьогоднішнього? І чи можна пояснити, виправдатись, як і чому виникла бійка? Ні, пояснити не можна ніяк...

— Алько,— швидко заговорив Владик.— Ти не йди. Давай з тобою скоренько збігаємо до моря. Я за скелею місце знаю. Там ніколи нікого нема... Я виполощу сорочку. Поки назад добіжи-мо, вона висохне — ніхто й не помітить.

Бічною доріжкою вони спустились до моря. Алька вмотився за брилами й почав будувати з камінців башту, а Владик скинув безрукавку й пішов до води. Та оскільки вночі був шторм і на берег накидало всякої погані, то Владик зайшов у воду трохи далі. Тут вода була чиста, і Владик став поспіхом прополіскувати безрукавку.

«Пусте,— думав він,— виперу, висохне, і ніхто не помітить. Ну, викличуть до начальника або на раду табору. Ну, звичайно, догана. Добре. Стерплю, минеться. А потім видужає Толька, і тоді можна почати по-іншому, по-хорошому...»

«Ач, собака!— злорадно згадав він сіромордого хлопця.— А що, влетіло? Теж найшов собі товариша!»

Він пірнув по шию, обмив обличчя і садно.

І раптом йому почулося, що хтось гнівно окликнув його на ім'я. Він здригнувся, випростався і побачив, що на майданчику вгорі на скелі стоїть Натка і свариться на нього пальцем.

Так вона постояла трохи, махнула рукою і зникла.

І в цю ж мить Владик зрозумів, що тепер надії на порятунок нема, що загинув він остаточно, безповоротно і ніщо в світі не може врятувати від того, щоб його завтра ж не відчислили з загону і не відправили додому.

Було чимало своїх законів у цьому величезному таборі. Як і всюди, часто закони ці обминали і порушували. Як і всюди, винних ловили, викривали, присоромлювали й карали. А найчастіше — прощали.

Занадто багато тут було сліпучого сонця для дитини, що приїхала вперше на південь з-під похмурого Мурманська. Занадто буйно тут цвіла розкішна зелень, росли яблука, груші, сливи, виноград для хлопчика, присланого з-під холодного Архангельська. Занадто часто тут траплялися прохолодні ущелини, дзюркотливі струмки, затишні галявини, небачені квітники для дівчинки, що приїхала з пустель Середньої Азії, з тундр Лапландії або з безрадєсних, безкраїх степів Закаспію.

І прощали за сонце, за яблуні, за виноград, за зірвані квіти, за прим'яту зелень.

Але за море не прощали ніколи.

Відтоді, як багато років тому, купаючись без нагляду, утопився в морі дванадцятилітній піонер, непорушний і неблаганний встановився у таборі закон: кожного, хто без дозволу, без нагляду піде купатися, зараз же викинуть із табору й відправлять додому.

І цього нещадного закону табір не порушував ще ніколи.

Владик вийшов з води, добре викрутив безрукавку, одягся і взяв Альку за руку.

Вони пройшли уздовж берега і натрапили на кам'яне містечко з велетенських брил, що звалилися з вершини гори. Вони сіли на уламок і довго дивились, як піняві хвилі з шумом і бурчанням бродять по пустинних майданах і вуличках.

— Знаєш, Алько,— сумно заговорив Владик,— коли я був ще маленький, як ти, або, може, трохи менший, ми жили тоді не тут, не в Радянській країні. От одного разу пішли ми з сестрою

до гаю. А сестра, Влада, вже велика була — сімнадцять років. Прийшли ми в гай. Вона лягла на галявинці. Іди, каже, побігай, а я тут почекаю. А я, наче зараз це було, пригадую, почув раптом: «фю-фю». Дивлюся — пташка з куца на куц стриб, стриб. Я тихесенько за нею. Вона все стрибає, а я за нею та за нею. Далеко зайшов. Потім пурхнула — і на дерево. Дивлюся — на дереві гніздечко. Постояв я й пішов назад. Іду, іду — нема нікого. Я гукаю: «Влада!» Не відгукується. Я думаю: «Мабуть, пожартувала». Постояв, почекав, гукаю: «Влада!» Ні, не відповідає. Що ж таке? Коли дивлюся — під кущем щось червоне. Взяв, бачу — це стрічка від її плаття. А, он як! Значить, я не заблудив. Значить, це та сама галявина, а вона просто мене обдурила й навмисне покинула, щоб позбутися. Добре, що хоч гай близько від дому і дорога знайома. І так я тоді розлютився, що цілу дорогу лаяв її дурепою, нікчемою і ще якимось. Прибіг додому і кричу: «Де Владка? Ну, хай краще вона тепер додому не повертається!» А мати як ойкне, а бабуся Юзефа підскочила ззаду та раз мені по потилиці, два по потилиці! Я стою — нічого не розумію.

А пізніше вже мені розказали, що поки я за пташкою ганявся, прийшли два жандарми, взяли її і повели. А вона, щоб не злякати мене, навмисно не крикнула. І вийшло, що по-дурному я тільки на неї кричав і лаявся. Гірко мені потім було, Алько.

— Вона й тепер у тюрмі сидить? — спитав Алька, що не пропустив ні слова.

— І тепер, тільки вона вже не той, а третій раз сидить. Я, Алько, всі ці дні з дому листа чекав. Казали, що буде амністія, все думали: вже й так чотири роки сидить — може, випустять. А позавчора прийшов лист: ні, не випустили. Якихось там з інших партій повипускали, а комуністів — ні... не випускають...

А потім на другий день пішов я вже сам до гаю і на зло гніздо зруйнував і в пташку камінець так пошпурив, що вона ледве випурхнула.

— А хіба вона винна, Владкику?

— А знав я тоді, хто винен? — сердито заперечив Владик. І раптом, згадавши про те, що сьогодні сталося, він одразу притих. — Завтра мене із загону виженуть, — пояснив він Альці. — Поки ти за скелею грався, Натка мене згори побачила.

— Так ти ж не купався, ти тільки безрукавку полоскав! — здивувався Алька.

— А хто повірить?

— А ти правду скажи, що тільки полоскав, — заглядаючи Владикові в обличчя, схвилювався Алька.

— А хто тепер моєї правді повірить?

— Ну, я скажу. Я ж, Владкику, все бачив. Я грався, а сам усе бачив.

— Так ти ще маленя!— розсміявся Владик.

Владик міцно схопив Альку за руку. Він зітхнув і вже серйозно попросив:

— Ні, ти вже краще мовчи. А то й тобі влетить: нащо зі мною зв'язався! Та й мені ще гірше буде: навіщо я тебе до моря потягнув. Ходім, Алько. Ех, ти! І хто тебе, такого малюка, на світ уродив!

Алька помовчав.

— А моя мама теж у тюрмі була вбита,— несподівано відповів Алька і прямо подивився на розгубленого Владика своїми спокійними неруськими очима.

Вечеряти загін ходив без Натки. Натка довго проволочилась у лікарні, де їй довелося ждати лікаря, зайнятого в перев'язочній.

З Толькою виявилось не так уже погано: три ушиби і не дуже сильний вивих. Вона боялася, що буде гірше.

Коли вона поверталася назад, її гукнули з бібліотеки. Там їй ежидно показали дві книжки з вирваними сторінками і одну з вирізаним малюнком. Про дві книжки Натка нічого не знала, а про третю сказала комсомольському бібліотекареві, що він бреше і що малюнок цей був вирізаний ще перед тим, як книжка побувала в її загоні. Бібліотекар почав сперечатися, Натка спалахнула і вже від дверей на зло нагадала йому, як він всучив недавно жовтеняті Бубякіну замість книжки про свійських тварин популярну астрономію Фламмаріона.

Голодна й зморена, вона побігла до їдальні. Там уже давно все попробирали, і їй дісталися тільки два помідори та холодне варене яйце.

Вона повернулась до загону, але там, як на те, вже чекала на неї кастелянша з своїми паперами і підрахунками. Викрутитися Натка не встигла.

— Скільки у вас загублено носових хусточок?— спитала кастелянша, рішуче садовлячи Натку поруч себе і поволі розкладаючи свої записки.

— Скільки?— зітхнула гірко Натка і почала про себе лічити на пальцях.— Васю!— гукнула вона жовтеняті Бубякіну, що біг мимо.— Збігай поклич ланкових. Тільки Розу не шукай— вона внизу. І довідайся, знайшов Карасиков свою хусточку чи ні. Певно, роззява, не знайшов.

— Він на мене вчора плюнув,— похмуро заявив Вася,— і я з ним більше не знаюсь.

— Ну, не знайся, а збігай. Ось почекайте, я з вами поговорю на лінійці,— пригрозила Натка. І, обернувшись до кастелянші, вона продовжувала:— Рушників у нас уже чотирьох не вистачає. Галстуки ще вчора в усіх були. А вчора наші діти знайшли

в кущах дві чужі панами, маленьку подушку і одну шкіряну сандалю. Почекайте записувати, Марто Адольфівно, зараз ланкові прийдуть — може, і галстуків уже не вистачає. Я нічого не знаю. Я сьогодні цілий день як очманіла.

Натка обернулася і побачила, що її легенько сіпає за рукав Алька.

— Ну, чого тобі?— спитала вона не сердито, але й не зовсім так привітно, як завжди.

— Знаєш що?— неголосно, так, щоб не почула кастелянша, заговорив Алька.— А я тебе шукав, шукав... Знаєш... Він зовсім не винен. Я сам був і все бачив.

— Хто не винен?— неуважно спитала Натка і, не дослухавши, сказала:— А дві вчорашні безрукавки, Марто Адольфівно, то зовсім не наші. У нас і дітей таких нема. То на здорового дядю. Може, в першому загоні двоє-троє таких буде. А в мене... звідки ж?

— Він зовсім не винен,— ще тихіше і схвильованіше говорив Алька.— Ти, Натко, послухай... Він просто з хлопцем побився і хотів потім виполоскати. Він хороший, Натко. Він усе листа про сестру ждав, ждав. Інших повипускали, а її не випустили.

— От я їх поб'юсь! От я їх поб'юсь!— машинально пригрозила Натка.— Біжи, Алько, чого тобі тут треба? Ну, що, Васю, ідуть ланкові? А як у Карасикова?

— Він мені дулю показав,— похмуро поскаржився Вася,— і я з ним більше ніколи не знатимусь. А хусточки в нього все рівно нема. І я сам бачив, як він зараз пальцем висякався.

— Гаразд, гаразд. Я з вами пізніше розберуся. Значить, шістьох хусточок не вистачає, Марто Адольфівно.

— Він зовсім не винен, а ти на нього думаєш,— уже сердито і ледь стримуючи сльози, забелькотів Алька.— Він і сам раз на сестру подумав: і дурна, і нікчема, а вона зовсім не була винна. Гірко потім було. Ти тільки послухай, Натко. Він, Владик, лежав...

— Що Владик? Хто нікчема? Хто тобі дозволив з ним бігати?— різко обернулася Натка, яка так нічого і не зрозуміла і зараз же напала на Йоську за те, що він, як їй здалося, підходив не досить швидко.

Коли б Натка була не так роздратована, коли б вона обернулася в цю хвилину, то вона все-таки вислухала б Альку. Але вона згадала і обернулася уже тоді, коли Альки позаду не було.

На вечірній лінійці Альки раптом не виявилось. Пішли подивитись у палату: чи не заснув, бува. Ні, не було. Покричали з тераси — ні, не відгукується.

Тоді стривожились і забігали, почали один одного розпитувати: де, як і куди?

Незабаром виявилось, що Карасиков, який підкрався до дверей підслухати, як Васька буде скаржитися на нього за дулю, раптом побачив, що повз нього весь у сльозах пробіг Алька. А коли зраділий Карасиков пустився був навздогін і закричав: «Плакса-вакса!», то Алька зупинився і жбурнув на Карасикова каменюку так сильно, що Карасиков далі не побіг, а пішов був поскаржитися Натці, але роздумав, бо Васька Бубякін і на нього самого тільки що поскаржився.

Про все це, звичайно, довідалася не Натка, а самі діти, які зараз же навперобій розказали про все Натці. Тоді вона викликала десяток дітей старших і кмітливіших і наказала їм обшукати поблизу всі галявинки, доріжки і стежки, а сама сіла на лавку, стомлена і пригнічена.

Неясно пригадувались їй якісь незрозумілі Альчині слова: «...А я тебе шукав, шукав... Він усе листа ждав, ждав... Ти тільки послухай, Натко...»

«Навіщо шукав? Якого листа?» — насилу доміркувалася вона. І тут подумала, що найпростіше піти й спитати самого Владика. Але і Владик теж кудись зник.

«Гаразд, — подумала Натка. — Гаразд, завтра тобі й це все пригадається».

Один по одному поверталися посланці. І коли нарешті повернувся останній, десятий, Натка вибігла на ганок і, плутаючись у пітьмі, побігла до третього корпусу, щоб звідти подзвонити черговому по табору.

Коли вже заблимали серед кущів вогники, коли вже вона порівнялася з першим ліхтарем, збоку затріщало, захрустіло, і звідкись просто навперейми їй вилетів Владик.

— Не треба, — задихаючись, сказав він, — не треба...

— Ти знайшов? — крикнула Натка. — Де він? Уже вдома? В загоні?

— Авжеж! — неголосно відповів Владик. І тут Натка побачила, що його очі дивляться на неї з прямою і одвертою ненавистю.

Більше він нічого не сказав і повернувся. Вона голосно й трикратно окликнула його, він не послухався і зник. Боятися йому тепер однаково було нікого і нічого.

Коли Натка вернулася, то їй розказали, що Владик Дашевський знайшов Альку за два кілометри від табору, в маленькій хатці під скелею, у батька. Там Алька тепер і лишився.

Натка пішла в свою кімнату й сіла.

Неуважно прислухаючись до того, як шурхотить великий метелик біля лампи, вона пригадала свою сумну останню добу: і Катюшу Вострецову з її розбитим носом, і Тольку з його рукою, і Владика, і кастеляншу з її галстуками, і дурня-бібліотекаря з його брехнею... І від усього цього їй стало так сумно, що захотілося навіть заплакати.

У двері несподівано постукали. Заглянула чергова і сказала Натці, що її хоче бачити Альчин батько.

Натка не здивувалась. Вона тільки швидко простягла руку до графіна, але графін був теплий. Тоді, проходячи повз умивальник, вона наспіх жадібно напилася просто з-під крана і через терасу вийшла в парк. Ніч була темна, проте вона одразу ж побачила постать людини, що сиділа на кам'яних східцях.

Вони привітались і розмовляли тієї ночі дуже довго.

На другий день Владика ні до начальника, ні на табірну раду не викликали.

Наступного дня не викликали теж.

І коли він зрозумів, що його так і не викличуть, він прикип, змарнів і все ходив спочатку самотнім, обережним вовчням, от-от готовий був стрибнути й огризнутись.

Та оскільки огризатись не було на кого і життя в Натчиному загоні, усім на радість, пішло у злагоді, дружно й весело, то незабаром він заспокоївся і, чекаючи, поки видужає Толька, довго затримувався тепер у табірному стрілецькому тирі.

З Наткою він був стриманий і чемний.

Та тільки починала вона говорити з ним про те, як же все-таки насправді Толька звихнув собі руку, Владик замовкав і негайно зникав під яким-небудь приводом,— а вигадувати їх він був неперевершений майстер.

І ще до помітила Натка — це те, з якою упертістю цей зухвалий хлопчисько непомітно й ревниво оберігав у всьому веселе Альчине дитяче життя.

Так, недавно, вертаючись з прогулянки, Натка суворо спитала Альку, куди він подів нову коробку для жуків і метеликів.

Алька почервонів і дуже невпевнено відповів, що він, здається, забув її вдома. А Натка дуже впевнено відповіла, що, здається, він знову забув банку під кущем або коло струмка. І все ж, коли вони повернулися додому, то металева банка з сіткою стояла на тумбочці біля Альчиного ліжка.

Спантеличена Натка готова була вже повірити в те, що вона помилилась, коли б зовсім випадково не перехопила торжествуючого погляду захеканого Владика.

А табір готувався до нового свята. Давно вже помілишали ставки, запліснявіли басейни, замовкли фонтани й пересохли веселі струмки. Навіть ванна й душі були замкнуті на ключ і відчинялися тільки за годину-півгодини до ночі.

Тривали негайні останні роботи, і через три дні цілий потік холодної, свіжої води мав ринути з гір до табору.

Одного разу Сергій повернувся з роботи рано. Стара сторожика сказала йому, що в нього на столі лежить телеграма.

Важливих телеграм він не чекав нізвідки, тому спочатку він скинув гімнастерку, вмився, закурив і тільки тоді розпечатав.

Він прочитав. Сів. Перечитав ще раз і замислився. Телеграма була недовга й начебто не дуже зрозуміла. Зміст її був такий, що йому наказували бути напоготові першої-ліпшої хвилини переїздити відпустку й повернутися в Москву.

Але Сергій цю телеграму зрозумів, і враз йому дуже захотілося побачити Альку. Він одягнувся й пішов до табору.

В цей час діти вечеряли, і Сергій сів на камінь за кущами, чекаючи, коли вони повертатимуться з ідальні.

Спочатку пройшло двоє, ситі, мовчазні. Вони так і не помітили Сергія. Потім пробігли цілою групкою. Потім ще здалека почулися суперечки, галас, і на галявину викотило троє: жовтенята Бубякін і Карасиков, що давно вже помирились, а з ними завзята башкирка Еміне. Кожний з них тримав велике червоне яблуко.

Наткнувшись на незнайому людину, Карасиков розгубився і впустив яблуко, що його зараз же підхопила спритна Еміне.

— Коза! Коза! Віддай, Емко! Васько, держи її!— закричав Карасиков, обурено дивлячись на товариша, який байдуже спинився.

— Доганай!— гортанно крикнула Еміне, ловко підкидаючи і підхоплюючи важке яблуко.— У, дурненький... На!— сердито крикнула вона, кидаючи яблуко на траву. І враз, обернувшись до Сергія, вона лукаво усміхнулась і кинула йому своє яблуко:— На!— А сама вже здалека дзвінко крикнула:— Ти Альчин?.. Так? Їж!— і, не знайшовши більше слів, затрясла головою, розсміялась і втекла.

— А ваш Алька вчора її, Емку, водою облив,— урочисто наябедничав Карасиков.— А Ваську Бубякіна за вухо смикнув.

— А чому ж ви його не одлупцюєте?— поцікавився Сергій. Карасиков замислився.

— Його не треба лупцювати,— трохи помовчавши, пояснив він.— У нього мати була хороша.

— Звідки ви знаєте, що хороша?

— Знаємо,— коротко відповів Карасиков.— Нам Натка розкачувала.— І, помовчавши, він додав:— А коли Васько хотів його одлупити, то він притиснувся до стіни, вирвав кропиву та й одбивається. Спробуй-но підійти, адже ноги ж голі!

Сергій розсміявся. Десь недалеко, на волейбольному майданчику, гупнув м'яч, і дітлахи кинулись туди.

Потім підійшли: Натка, а за нею Алька і Катюша Вострецова, які тягли на мотузці маленький грузовичок, вщерть наповнений яблуками, грушами і сливами.

— Це наші хлопці за вечерею навантажили. От ми й веземо,— пояснив Алька.— Ти проведи нас, татку, до загону, а потім ми з тобою гуляти підемо.

Грузовик рушив, а Сергій і Натка пішли позаду.

— Він, певно, цими днями поїде зі мною в Москву,— неохоче повідомив Сергій.— Так треба,— відповів він на здивований Натчин погляд.— Треба так, Наташо.

— Ганін!— наважилась запитати Натка.— А що, Алька коли-небудь матір свою бачив? Власне... бачив, звичайно... а чи він її добре пам'ятає?

Грузовик хитнувся, двоє яблук випало й покотилося по доріжці. Алька, швидко обернувшись, поглянув на батька.

Сергій нахилився, підняв яблука, поклав їх у кузов і з докором промовив:

— Чого ж це, шофер? Ти гальмуєш плавно, а то шестерні позриваєш, та й машину перекинеш.

Вони підійшли до будинку. Сергій сказав, що затримає Альку ненадовго. Проте Алька повернувся аж перед сном.

Натка роздягла його, поклала в ліжку і, закривши абажур хусткою, стала перечитувати другого, щойно сьогодні одержаного листа.

Мати з тривогою писала, що батька переводять на будівництво до Таджикистану і що скоро всім треба буде виїздити. Мати хвилювалась, дуже просила Натку приїхати заздалегідь і повідомляла, що батько вже договорився з міськкомом і, якщо Натка схоче, то і її відпустять разом з родиною.

Суперечливі почуття охопили Натку. Хотілось і тут побути до кінця відпустки, тим більше що вожатий Корчаганов уже видужав. Добре було б поїхати і в Таджикистан, хоча й сумно залишати місто, де минуло все дитинство. І було якось неспокоїно і радісно. Відчувалось, що ось воно, життя, розгортається і розкидається всіма своїми шляхами. Чи давно: дядько... папаха... дядькова шабля за срубкою... мати з дубцем... Чи давно піонерзагін... сама піонерка... Потім радпартшкола. І раптом рік-два — і зразу вже їй дев'ятнадцятий.

Їй здалося, що в кімнаті душно, і, натягнувши сітку, вона навстіж розчинила вікно.

Обернувшись, вона побачила, що Алька все ще не спить, а лежить з розплющеними і зовсім не сонними очима.

— Ти чого? Спи, маленький!— напала на нього Натка.

Алька посміхнувся й підвівся.

— А ми сьогодні з татом на високу гору лазили. Він ліз і мене тягнув. Високо витягнув. Нічого не видно, саме тільки море й море. Я його питаю: «Тату, а в якій стороні та сторона, де була наша мамка?» Він подумав і показав: «Он у тій». Я дивився, дивився, все одно тільки саме море. Я спитав: «А де та

сторона, на якій сидить у тюрмі Владикова Влада?» Він подумав і показав: «Он у тій». Дивно, правда, Натко?

— Що ж дивного, Алько?

— І в тій стороні... і в другій стороні...— протяжно сказав Алька. Всюди. Пригадуєш, як у нашій казці, Натко?— жваво продовжував він.— Тато в мене російський, мама румунська, а я який? Ну, вгадай.

— А ти? Ти радянський. Спи, Алько, спи,— швидко заговорила Натка, бо очі в Альки щось дуже яскраво заблищали.

Але Альці не спалось. Вона сіла до нього на ліжко, закутала в ковдру і взяла його на руки:

— Спи, Алько. Хочеш, я тобі пісеньку заспіваю?...

Він пригорнувся до неї, притих, задрімав, а вона тихенько співала йому просту колискову пісеньку, ту саму, яку співала їй мати ще в дуже далекому, майже забутому дитинстві:

Плив кораблик за водою,
А на ньому — я з тобою.
В синім морі тишина,
В небі зіронька ясна.
А за хмарами в імлі
Край чужої нам землі...

Тут сонний Алька заворушився. Несподівано він розплющив очі, і щаслива усмішка роплилася по його розчервонілому обличчю.

— А знаєш, Натко?— пригортаючись до неї, радісно сказав Алька.— А я все-таки свою маму раз бачив. Довго бачив... Цілий тиждень.

— Де?— не стримавшись, швидко спитала Натка.

Алька подумав, помовчав, потім рішуче хитнув головою:

— Ні, не скажу... Це наша з татком теж військова таємниця. Він розсміявся, уткнувся в її плече і потім, уже зовсім засинаючи, тихенько попередив:

— Гляди... і ти не кажи нікому теж.

Після обіду до табору приїхав Дягілев одержувати зі складу болти і цвяхи. Сергій наказав, щоб після приймання Дягілев покликав його, і тоді вони разом поїдуть до озера.

Табірний тир був розташований коло берега, якраз по дорозі, нижче від шосе. Сергій зайшов до тиму.

Тільки що скінчився післяобідній відпочинок, і тому дітей у тирі було небагато — чоловік з вісім. Серед них були Владик і Йоська.

Сергій стояв віддалік, стежачи за Владиком. Коли Владик підходив до бар'єра, обличчя в нього трошки блідло, сірі очі

жмурились, а коли він посилав кулю, губи сіпались і стискались, наче бив він не в мішень, а в схованого за нею ворога.

Стріляли з дрібнокаліберної на п'ятдесят метрів.

— Тридцять п'ять,— відкладаючи гвинтівку і обертаючись до Йоськи, спокійно сказав Владик.— Закладаюся на що хочеш — тобі не взяти й тридцяти.

— Тридцять виб'ю,— повагавшись, вирішив Йоська.

— Ого! Ну, спробуй!

Йоська винувато подивився на товаришів і взяв гвинтівку. Готувався він до пострілу довше, цілився повільніше, і, перезаряджаючи після пострілу, він ковтав слину, ніби в нього пересихало горло.

І все-таки тридцять очок він вибив.

У цей час до Сергія підійшов Дягілев.

— Дурна довбешко!— з досадою сказав він, стукаючи себе пальцем по лобі.— Сам-то я поїхав, а наряд у конторці забув. Підпишіть новий, Сергію Олексійовичу. А повернемось — тоді я старий порву.

— Сорок виб'ю,— упевнено заявив Владик і легко взяв з рук розчервонілого Йоськи гвинтівку.— Менш як сорок не буде,— твердо заявив він, відчуваючи, як ловко й слухняно прилягла гвинтівка до плеча.

— Сорок мені не вибити,— признався Йоська.— У мене після третього пострілу рука стомлюється.

— А ти не цілься по годині,— порадив Владик. І, націлившись, він з першої кулі поклав десять.

Діти насторожились і почали усміхатися.

— А ти не цілься по годині,— повторив Владик і знову вибив десять.

За третім пострілом, перезаряджаючи гвинтівку, торжествуючий Владик побіжно оглянувся на Сергія.

Тут ніби хтось його сіпнув. Він якось незграбно, не по-своєму взяв на приціл, невчасно натиснув, і четверта куля з дзижчаням ударила зовсім за мішень.

— Зірвав! Чого ти? Чого ти?— зашепотіли і заворушилися діти.

Владик квапливо перезарядив. Цілився він тепер довго. Пальці тремтіли, і мушка стрибала.

— Ну, двійка!— розчаровано крикнув хтось, коли він вистрілив.

Владик відштовхнув гвинтівку і, нічого не сказавши, пішов геть.

Сергієві стало шкода розгубленого Владика.

— Не гнівайся,— заспокоїв він, затримуючи його руку.— Ти добре стріляєш. Тільки не треба було обертатися.

— Ні,— сердито відповів Владик.— Це зовсім не те.

Кілька кроків вздовж берега вони пройшли мовчки. Владик важко дихав.

— Я знаю,— сказав він, спиняючись,— це ви за мене заступилися перед Наткою. Ви не заперечуйте, я добре знаю.

— Я не заперечую, але я не заступався. Я тільки розказав їй те, що розповів мені Алька. А йому я, Владика, дуже вірю.

— І я так само.— Владик обливав пересохлі губи. І, не знаючи, як почати, він відшпурнув ногою камінець, що потрапив під ноги.— Це хто до вас зараз підходив?

— Зараз? Це старший десятник. А що, Владика?

Владик запнувся.

— А коли він десятник, то навіщо він рушниці ховає? Навіщо? Через нього ми з Толькою випадково вас мало не вбили. Через нього Толька звихнув собі руку. Через нього я зараз промахнувся. У мене три патрони — тридцять очок. Раптом бачу... Що? Хто це? Звідки? Звичайно, раз зірвав... зірвав два, а коли б зразу обернувся, то і всі п'ять зірвав би. Хіба я його тут сподівався бачити?

— Чекай, чекай, та ти не кричи!— спинив Владика Сергій.— Хто мене вбив? Яка рушниця? Хто ховає? Іди сюди, сядь.

Вони сіли на камінь.

— Пам'ятаєте, ви верхи їхали і двом хлопцям записку до начальника табору дали?

— Ну?

— То ми з Толькою були. На башту, дурні, лазили... Пригадуєте, ви раз ішли, раптом коло вас бабахнуло. Ви оклинули та по кущах з нагана...

— Я не по кущах, я в повітря.

— Все одно. То ми з Толькою бабахнули. То він ненавмисне. А потім ми кинулись тікати; тут він на схилі й розбився.

— А рушницю, рушницю де ви взяли?

— А рушницю оцей самий дядько в яму під башту сховав. Ми там лазили й випадково натрапили.

— Який дядько? Може, інший? Може, зовсім не цей?— настійливо перепитував Сергій.

— Цей самий. Ми з Толькою нагорі поруч сиділи. Теж сунувся під руку,— з досадою додав Владик.— Я обернувся, дивлюся — він. Звідки, думаю? Може, за рушницею? Раз, раз — і зірвав.

— А рушниця де?

— Там вона... де-небудь у хаці, під кручею,— вже неохоче закінчив Владик.— Коли треба, то ходімте, можна й розшукати.

— Владика,— квапливо попросив Сергій, побачивши, що під'їздить Дягілев.— Ти біжи в тир. Я зараз теж прийду. А

потім ми візьмемо з собою Альку і підемо разом гуляти. Там заодно все подивимось і пошукаємо.

Того самого дня надвечір Сергій викликав Шалімова і послав на третю дільницю за Дягілевим. Обдерта об каміння брудна двостволка стояла в кутку. Її знайшли в колючках під кручею.

На всі розпитування Сергія Шалімов відмовчувався і відповідав тільки одне: що аллах великий і, звичайно, бачить, що він, Шалімов, ні в чому не винний.

Увійшов Дягілев. Ще з порога він почав скаржитись, що шалімовська бригада зовсім одбилась від рук і що кудись пропав ящик з метровими гайками.

Та, наткнувшись на Шалімова, він зразу насторожився, зсунув з табуретки молодого хлопця-розсильного і сів навпроти Сергія.

— Брешеш, що тебе обікрали,— прямо сказав Сергій.— Ти сам злодій. Документи викинув, а двостволку сховав.

І, вказуючи на принишклого Шалімова, він запитав:

— А робітників обкрадали разом? Скажіть, скільки вкрали?

— Шість тисяч шістсот шістдесят шість,— швидко відповів не розгубившись Дягілев.— Чого ти, Сергію Олексійовичу? Чи динамітом у голову контузило?

Але тут він побачив, що за спиною Сергія стоїть двостволка, й осатаніло поглянув на мовчазного Шалімова:

— Ах, он воно що! Святий Магомет, це ти що-небудь напро-рочив?

— Я нічого не говорив,— злякано забурмотів Шалімов.— Я нічого не бачив, нічого не чув і не знаю. Це все бог знає.

— Свята істина,— похмуро згодився Дягілев.— Ну й що дали?

— Документи у тебе свої чи чужі?— спитав Сергій.

— Документ радянський, за свої тепер суворо. Та чого ти до мене причепився, Сергію Олексійовичу? Злодій украв, злодій і закинув, а я тут при чім?

В цю мить двері грюкнули, і Дягілев побачив на порозі незнайомого хлопчика.

— Владика,— спитав хлопчика Сергій, вказуючи на Дягілева,— цей чоловік рушницю ховав?

Владик мовчки кивнув головою. Сергій обернувся до телефону.

Відчувши недобре, Дягілев теж устав і, відштовхуючи розсильного, що намагався його затримати, кинувся до дверей.

— Ти чекай, злодюго!— скрикнув зблідлий Владик.— Тут ще я стою.

— А ти що за орел-птах?— вигукнув збентежено Дягілев і знехотя сів, бо Сергій кинув телефонну трубку.

— Одпустіть краще, Сергію Олексійовичу,— сказав Дягілев.— Будівництво закінчене. Гребля готова. Ви собі з миром у один бік, а я — в другий. Всім жерти треба.

— Всім треба, та не всі крадуть.

— Вам красти ні до чого. У вас і так усе своє.

— А у вас?

— А у нас? Про нас розмова інша. Одпустіть добром, вам же краще буде.

— Мені краще не треба. Мені й так добре... А ти, я бачу, куркуль. Ну-ну! Гляди!— гукнув Сергій, побачивши, що Дягілев підвівся і підсунув до себе важку табуретку.

— Був з куркулем, а лишився з дулею,—огризнувся Дягілев і безнадійно махнув рукою, побачивши двох вершників-міліціонерів, що під'їжджали до вікна.

— Краще б відпустили, собі тільки гірше зробіте,— ніби з жалем повторив Дягілев і злісно шарпнув за рукав Шалімова, який все ще бурмотів щось.— Вставай, святий Магомете! Соціалізм будували... будували й підірвались. У рай додому поїдемо! А он за вікном і архангели.

Через два дні, опівдні, урочисто відкрили шлюзи, і струмки холодної води ринули з гір до табору.

Увечері на нижньому парковому ставку, куди пустили всю першу, ще каламутну воду, вже каталися човнами.

Вранці били фонтани, виблискували світлі басейни, з-під душів лунав страшенний вереск. І суворий Гейка, якого вже кілька разів оббризкували з вікон, щедро поливаючи запилені газони, зовсім не сердито бурмотів:

— Ну, годі, годі вам! Ось нарву кропиви та через вікно кропивою по голому. І скажи, яка пустотлива нація.

Хоч би де з'являлося це маленьке темнооке хлоп'ятко — чи на лужку серед бузтурботних жовтенят, чи на галявині, де шалено ганяли козаки і розбійники — відчайдушні сміливці, чи на волейбольному майданчику, де азартно грали в м'яча дорослі комсомольці,— всюди йому були раді.

І якщо, бувало, хтось чужий, незнайомий штовхне його, або відсуне, або не пропустить пробратися на високе місце, звідки все видно, то таку людину завжди спиняли й лагідно їй говорили:

— Що ти, здурів? Та це ж наш Алька.

І потім стиха додавали ще щось таке, від чого неуважна, неаграбна, але не лиха людина ніяковіла й винувато дивилася на цього веселого малюка.

З години на годину Сергій чекав телеграми. Але минув день, минув другий, а телеграми все не було, і Сергій почав надіятись, що решту відпустки вони з Алькою проведуть спокійно і весело.

Уже вечоріло, коли Сергій і Алька лежали на галявині й чекали Натку. Вона сьогодні була вільна, бо зовсім видужав і повернувся до загону вожатий Корчаганов.

Проте Натка десь затримувалась.

Вони лежали на теплій, запашній галявині і, прислухаючись до стрекотання численних цикад, обидва мовчали.

— Татку,— торкаючи батька за плече, спитав Алька,— Владик каже, що в одного льотчика пробили кулями аероплан. Тоді він стрибнув, летів, летів і все-таки спустився прямо в руки до білих. Навіщо ж він тоді стрибав?

— Мабуть, він не знав, що потрапить до білих, Алько.

— А коли б знав?

— Ну, тоді він подумав би, що, може, зуміє втекти або відіб'ється.

— Не відбився,— з жалем зітхнув Алька.— Владик каже, що на тому місці, де льотчика допитували й убили, стоїть тепер вишка і звідти діти з парашутами стрибають. Ти, коли був на війні, багато разів стрибав?

— Ні, Алько, я ні разу. Та в нас і війна не така була — без парашутів.

— А в нас яка буде?

— А у вас, може, й ніякої війни не буде.

— А якщо?

— Ну, тоді виростеш — сам побачиш. Ти чому про льотчика згадав, Алько?

— З казки. Пригадуєш, коли Хлопчиша закували в кайдани, то блідий він стояв, і теж у нього нічого не випитали.

Алька схопився з трави і попросив:

— Ходімо, татку. Ми Натку по дорозі зустрінемо. А в мене під подушкою дві цукерки сховані, і я вам теж дам по половинці, тільки ти не кажи їй, що це з-під подушки, а то в нас за це лаються.

Вони спустилися на стежку і вздовж огорожі з колючого дроту, що відокремлював парк від проїжджої дороги, пішли до будинку.

Вони відійшли вже досить далеко, коли Сергій згадав, що забув на галявині цигарки.

— Принеси, Алько,— попросив він,— я тебе тут почекаю.— Біжи навпростець, через кущі. Ти маленький і швидко пролізеши. Алька пірнув у хащу.

— Ау! Де ви?— почувся здалека Натчин голос.

— Еге-гей! Тут!— голосно відгукнувся Сергій.— Сюди, Наташо!

На звук його голосу із-за кущів з боку дороги просунулась чиясь голова, і Сергій упізнав дягілевського брата. Він знову був дуже п'яний, але на ногах тримався міцно. Він спробував був пі- дійти, та наткнувся на колючий дріт і спинився.

— Навіщо брата посадив? — глухо промовив він, втупивши в Сергія каламутні, злі очі. — Хитрий! — протяжно додав він і по- сварився пальцем.

— Іди проспись, — порадив Сергій. — Дивися, ти собі руку дротом до крові подряпав.

— І всі ви хи-итрі! — так само протяжно повторив п'яний і раптом, подавшись корпусом, натиснув так сильно, що дріт затріщав і задзвенів.

Він хрипко загорлав:

— Навіщо брата посадив? Краще відпусти, а то гірше буде!

— Брат твій куркуль і злодій — туди йому й дорога. Ти будеш злодієм, і ти сядеш. Іди спати, — різко відповів Сергій, не спускаю- чи очей з цієї осатанілої людини.

— Брат — злодій, а я й зовсім бандит! — дико вигукнув п'я- ний, і, схопивши з землі важку каменюку, він з усієї сили по- шпуривав у Сергія.

— Облиш, покинь! — гримнув Сергій, ухилившись.

Але засліплений люття, отуманений горілкою чоловік рвонув- ся до землі, і цілий град каміння полетів на Сергія. Великий камінь ударив йому в плече, і тут же він почув, як позаду хруснули куці і хтось тихо скрикнув.

— Стій!.. Назад... Назад, Алько! — з страхом закричав Сергій, і, вихопивши з кишені браунінг, він стрельнув у п'яного.

П'яний упустив камінь, посварився пальцем, брудно вилаявся і важко впав на дріт.

Сергій обернувся.

Очевидно, щось сталося, бо він похитнувся. В ту саму мить він побачив важкі плити тюремних башт, іржаві кайдани й смаг- ляве обличчя мертвої Маріци. А ще поряд з баштами він побач- ив суху колючу траву. І на тій траві лицем вниз і з каменем коло скроні непорушно лежав вершник «Першого жовтенятського загону світової революції», такий маленький — Алька.

Сергій рвонувся і трохи підняв Альку. Але Алька не вставав.

— Алька, — майже пошепки попросив Сергій, — ти, будь ласка, вставай...

Алька мовчав.

Тоді Сергій здригнувся, обережно поклав Альку на руки і, не підбираючи впущеного кашкета, хитаючись, пішов угору.

Із-за повороту назустріч вибігла Натка. Була вона сьогодні така весела, чорноволося, без хустки, без галстука; підбігаючи, во- на розкинула руки й радісно спитала:

— Ну що, заждались? Ось і я. А він уже спить?

— А він, здається, вже не спить,— якось по-чудному відповів Сергій і спинився.

І, очевидно, знов щось сталося, бо вражена Натка відступила назад, підійшла знов і, заглянувши Альці в обличчя, враз виразно почула далеку пісеньку про те, як поплив голубий кораблик...

На скелі, на кам'яному майданчику, високо над синім морем, рештками динаміту вирвали міцну могилу.

І ясного, сонячного ранку, коли ще голосно співали пташки, коли ще не просохла роса на тінистих галявинах парку, весь табір прийшов проводити Альку.

Щось там над могилою говорили, когось з ненавистю проклинали і в чомусь твердо клялись, але все це неуважно слухала Натка.

Вона бачила Карасикова, який стояв тепер не ворухнувшись, і згадала, що батько в Карасикова — шахтар.

Вона бачила босого, але сьогодні підперезаного й зачесаного Гейку і згадала, що цей добрий Гейка був колись солдатом в арештантських ротах.

Вона бачила Владика, блідого й стриманого настільки, що, здавалося, нікому не можна було навіть пальцем доторкнутися до нього зараз, і подумала: якщо коли-небудь цей Владик посправжньому візьме гвинтівку, то ні пощади, ні промаху від нього не буде.

Потім вона побачила Сергія. Він стояв непорушно, як вартовий коло прапора. І тільки тепер Натка роздивилася, що обличчя у нього спокійне, майже суворе, що чоботи вичищені, ремінь підтягнутий, а на чистій гімнастерці пригвинчено військовий орден.

Тут Натку тихесенько гукнули й сказали, що башкирка Еміне впала на траву і дуже-дуже плаче.

Потім усі пішли. Лишилися тільки Сергій, Гейка, чергова ланка з першого загону і четверо робітників.

Вони навалили купу важких каменів, пробили отвір, щільно залили цементом, закидали бугор квітами.

І поставили над могилою великий червоний прапор.

Того самого дня Сергій одержав телеграму. Він зайшов додому і почав збиратись. Він уклав весь свій нескладний багаж, а коли підійшов до письмового стола, щоб зібрати папери, то не знайшов там Альчиної фотографії.

Він потер скроні, пригадуючи, чи не брав він її з собою. Заглянув навіть у польову сумку, але фотографії і там не було.

Голова працювала нечітко, думки якось збивалися, розбігались, плутались, і він не знав, на кого — на себе чи на когось іншого гніватись.

Він пішов до Натки. Натка теж уклала свої речі.

Альчине ліжко з білою подушкою, з голубенькою ковдрою все ще стояло незаймане, наче він бігав десь недалечко, але його улюбленого малюнка з червонозоряним вершником уже не було.

— Завтра я їду, Наташо,— сказав Сергій.— Мене викликали.

— І я теж. Ми поїдемо разом. Ти пити хочеш? Пий з графіна. Тепер вода холодна.

— Так, тепер вода холодна,— машинально повторив Сергій.— Ти у мене не була сьогодні, Наташо?

— Ні, не була. А що... Серьожо?

— Не знаю я, кудись Альчина карточка зі столу пропала. Може, сам згарячу засунув — не пригадую. Шукав, шукав — нема. В Москві у мене ще є,— ніби виправдовуючись, додав він.— А тут більше нема.

У двері заглянув вожатий Корчаганов, який цілий день ловив Натку, щоб її за щось вилаяти. Але, побачивши Сергія, він зрозумів, що зараз, мабуть, не час і не місце. Він зник, не сказавши жодного слова.

Вони вирішили їхати завтра рано-вранці — машиною до Севастополя, а звідти поїздом до Москви.

Востаннє обходила Натка галасливий і одчайдушний свій четвертий загін. Ще не скрізь стихли сумні розмови, ще не у всіх прохолонули заплакані очі, а вже помалу, розтінаючи тишу, десь рокотіли барабани. Вже, порозсідавшись на колодах, дружно й нестройно, як завжди, заспівували свою пісню жовтенята. Вже встигли Вася Бубякін і Карасиков знову посваритись і знову помиритись. І вже перегукувались голоси над берегом, аукали в парку й верещали під іскристими холодними душами.

Натка зайшла у прохолодну палату. Там біля вікна стояв тільки сам Владик. Вона підійшла до нього ззаду, але він був замислений і не почув. Вона заглянула йому через плече і побачила, що він пильно розглядає Альчину фотографію.

Владик відсочив і рішуче сховав карточку за спину.

— Навіщо це?— докірливо спитала Натка.— Хіба ти злодій? Це недобре. Віддай назад, Владик.

— От скажи, що вб'єш, і все рівно не віддам,— зціпивши зуби, але спокійно, не підвищуючи голосу, відповів Владик.

І Натка зрозуміла: і справді, скажи йому, що уб'ють, і він не віддасть.

— Владик,— лагідно промовила Натка, поклавши руку йому на плече,— але ж Альчиному батькові дуже, дуже боляче. Ти віддай, віднеси. Він на тебе не розгнівається...

Тут губи Владика засіпались. Зникла задержувата, трохи зухвала посмішка, зовсім по-дитячому розкрились і закліпали його завжди примружені очі, і він уже не міцно і не впевнено

держав перед собою Альчину карточку. Голос його затремтів, і незвичайні рясні сльози покотилися по щоках.

— Так, Натко, — безпорадним, гарячим півшепотом заговорив він, — у батька, мабуть, ще є. Він, напевно, ще дістане. А мені... а я ж його більше вже ніколи...

За хвилину, все ще збираючись вилаяти за щось Натку, вбіг вожатий Корчаганов і, роззявивши рота, зупинився. Сидячи на ліжку, просто на чистій ковдрі, міцно обнявшись, Владик Дашевський і Натка Шегалова плакали. Плакали одверто, голосно, як маленькі дурні діти.

Він постояв, тихенько, навшпиньках, вийшов, і йому чомусь захотілося випити дуже холодної води.

Проводжати на шлях прибігло багато. Уже в останню хвилину, коли Сергій і Натка сіли в машину, з величезним оберемком квітів прибіг Владик, а за ним Йоська і Емка.

— Візьми... Це йому й тобі, — уривчасто сказав Владик. — Та бери. Ти не думай. Це я не вкрав. Ми пішли до Гейки. Ми попросили в садівника. Ми сказали кому, і він дав. Візьми, візьми. Прощавай, Натко!

Високо з гори, взявшись за руки, бігли Вася Бубякін і Карасиков, які спізналися. Побачивши, що їм уже однак не добігти, вони спинились, розгублено глянули один на одного, потім замахали й закричали:

— До побачення, до побачення!

Машина засигналіла, і Натка, підвівшись, крикнула Васі Бубякіну й Карасикову і всім цим хорошим дітям, всьому цьому галасливому, зеленому таборі:

— До побачення, до побачення!

Машина плавно покотила вниз. Обминаючи табір, вона помчала до берега, потім пішла вгору. Тут, наче навмисно, шофер зменшив хід. Натка оглянулась.

Віяв свіжий вітер. Він з псовистом пролітав повз вуха, пінявив голубі хвилі і ласкаво метляв яскраво-червоним полотнищем прапора, який стрімко височів над табором, над міцною скелею, над Альчиною могилою...

Тієї ясної осені дуже пахло грозами, війнами і цементом новобудов.

Поїзд мчав через Сиваш, гниле море, і, дивлячись на його сірі згубні хвилі, Натка згадала, що десь отут у двадцятому був убитий і похований їхній сусід, один веселий швець, який перед тим як піти на фронт, викинув з хати ікони, назвав біляву доньку

Маньку Всемірою і, добродушно усміхаючись, браво рушив на вокзал з тим, щоб ніколи додому не вернутись.

І Натка подумала, що хатки тієї давно вже нема, а на всьому цьому кварталі збудували навчальний комбінат і водонапірну башту. А Маньку — Всеміру — ніхто ніколи таким чудним ім'ям не звав і не зве, а зуть її просто Міра або Мірка. І вона вже тепер металург-лаборантка, і в неї недавно народився син, такий самий білявий, Пашка.

— А все-таки де ж Алька бачив Маріцу? — несподівано обернувшись до Сергія, спитала Натка.

— Він бачив її півтора року тому, Наташо. Тоді Маріца втекла з тюрми. Вона кинулась у Дністер і попливла до радянського кордону. Її поранили, але вона все-таки допливла до берега. Потім вона лежала в лікарні, у Молдавії. Була вже ніч, коли ми приїхали в Балту. Але Маріца не хотіла чекати до ранку. Нас пропустили до неї вночі. Алька в неї спитав: «Тебе кулею пробіло?» Вона відповіла: «Так, кулею». — «А чому ж ти смієшся? Хіба тобі не боляче?» — «Ні, Алько, від кулі завжди боляче. То я тебе люблю». Він насупився, підсів ближче і торкнувся її кіс. «Гаразд, гаразд, і ми їх проб'ємо теж».

— А чому Алька говорив, що це таємниця?

— Маріцу тоді Румунія в Болгарії шукала. А ми думали — хай шукає. І нікому не говорили.

— А потім?

— А потім вона поїхала в Чехословаччину і звідти знову пробралась до себе в Румунію. Ось тобі і все, Наташо.

Поїзд мчав через степи Таврії. Рудими громадями височіли над рівниною скирти хліба. Сторожовими баштами стирчали елеватори, і до них з усіх боків бігли машини, тяглися вози, підводи, гарби, навантажені свіжим, запашним зерном.

На кожній великій станції бігали по зустрічні газети. Газет не вистачало. Обминаючи звичайні зведення і цифри, звіти, уважно вчитувались у ті рядки, де говорилося про важкі воєнні хмари, про гуркіт гарматних вибухів, що лунали дедалі виразніше біля одного з далеких-далеких кордонів.

Натка відклала газету.

Поїзд мчав тепер через могутній Донбас. Там бурхало полум'я, шипіли коксові печі, гуркотіли підйомники і екскаватори. І росли, росли осяяні прожекторами вишки шахт, фабричні корпуси — цілі міста, ще вогкі, сірі, від яких тхнуло димом, вапном і цементом.

— Сержо, — сказала тоді Натка, сідаючи поруч і тихенько стискаючи йому руку, — адже це правда, що наша Червона Армія не найслабіша в світі?

Він посміхнувся і ласкаво погладив її по голові.

На вокзалі їх зустрів сам Шегалов.

Глянувши на Сергія, він спинився і нахмурився. Здивований Сергій і сам стояв, дивлячись Шегалову просто в обличчя і чомусь посміхаючись.

— Стривай! Як це?— торкаючи Сергія за рукав, пробурмотів Шегалов.— Серьожка Ганін!— вигукнув він раптом і, плещучи Сергія по плечу, голосно розсміявся.— А я дивлюсь... Хто? Хто це?.. Ти звідки?.. Куди?..

— Ми разом приїхали. А ти його знаєш?— зраділа Натка.— Ми разом приїхали. Я тобі, дядьку, пізніше розкажу. У тебе машина? Ми разом поїдемо.

— Поїдемо, поїдемо,— згодився Шегалов.— Тільки мені зараз прямо до штабу. Я вас розвезу, а ввечері він обов'язково до мене. Ну, чого ж ти мовчиш?

— Слів нема,— відповів Сергій.— А до вечора, Шегалов, я все пригадаю.

— А Балту згадаєш? Молдавію згадаєш?

— Дядьку,— перебила враз насторожена Натка,— ходімо, дядьку. Де машина?

Натка сиділа посередині. А Шегалов весело розпитував Сергія:

— Ну, як ти? Звичайно, дружина є, діти?

— Дядьку!— сіпаючи його за рукав, перебила Натка,— ти шпорою просто по носі вдарив.

— Як це?— здивувався Шегалов.— Твої ноги онде, а мої шпори — ось.

— Не тепер,— зникла Натка,— це ще коли ми в машину сідали.

— Так невже неодружений?— продовжував Шегалов і засміявся.— А пригадаєш, як у Бессарабії ми раз на біженський табір натрапили, і була там одна така дівчина темноока, чорнокоша...

— Дядьку!— майже злякано скрикнула Натка.— Це була...— Вона затнулась.— Це була та сама машина, на якій ми той раз з тобою їхали?

— І чого ти, шалена, не давш людині слова сказати?— обурився Шегалов.— То їй шпорами, то їй машина. Та ж сама машина,— з досадою відповів він.— Ну, от ми й приїхали, злізай. Ти обов'язково заходь сьогодні або завтра ввечері,— звернувся він до Сергія.— А то я цими днями у відрядження поїду. Діла, брат!— уже тихіше додав він.— Серйозні діла! Так і силкуються нас злопати, та, гляди, удавляться.

Надвечір подзвонив Шегалов і сказав, що він сьогодні повернеться тільки пізно вночі. Через півгодини подзвонив Сергій і попередив, що сьогодні він бути аж ніяк не може, а постарается прийти завтра.

Ранком Натка прокинулась тільки о десятій, і їй сказали,

що дядько вже поїхав, але обіцяв обов'язково повернутись якомога раніше.

Це дуже засмутило Натку. До четвертої години Натка чекала дзвінка, а потім у неї заболіла голова, і вона вийшла на вулицю. Непомітно вона зайшла в Олександрівський парк. Вечір був ясний, прохолодний. В парку було тихо. Під ногами шелестіло сухе листя, і пахло вогкою горобиною.

Біля газетних кіосків стояли нетерплячі черги. Люди поспіхом розгортали газети і жадібно читали останні вісті. Події були тривожні.

«Скоріше треба за діло,— опускаючи газету, подумала Натка.— Чи додому, чи в Таджикистан... однаково. Всюди робота, потрібна й важлива».

І Натка знову пригадала Альчину Військову Таємницю: «Чого бились з Червоною Армією сорок царів і сорок королів? Бились, бились, та тільки самі розбились?»

«Це давно бились,— подумала Натка.— А нехай спробують тепер. Або хай почекають ще, поки підروстуть Владик, Толька, Йоська, Баранкін і ще тисячі й мільйони таких же дітей... Треба працювати,— думала Натка.— Треба їх берегти. Щоб вони вчилися ще краще, щоб вони любили свою країну ще сильніше. І це буде наша найвірніша, найміцніша Військова Таємниця, яку нехай розгадає хто хоче».

Коли вона повернулася додому, то їй сказали, що без неї заходив Сергій.

Вона побігла до столу і знайшла записку.

«Наташо,— писав Сергій.— Сьогодні я їду на Далекий Схід. Палке спасибі тобі за Альку, за тебе, за все».

Тут же на столі лежала фотографія. На ній дзвінко й привітно сміялись, обнявшись, Алька і Маріца Маргуліс.

І тоді раптом їй дуже схотілося ще раз побачити Сергія.

Вона підійшла до телефону і довідалась, що кур'єрський поїзд на Далекий Схід відходить о пів на восьму. Вона мала ще півтори години.

Вона уявила собі величезний галасливий вокзал, де всі метушаться, поспішають, проводжають, прощаються. І тільки Сергій сам, без Маріци, без Альки, стоїть мовчазний, мабуть, похмурий і жде, коли нарешті загуде паровоз, здригнуться вагони і поїзд вирушить у цю дуже далеку путь.

Вона швидко вийшла з дому і вскочила у трамвай.

На вокзалі, перебігаючи з залу в зал, вона пильно оглядала всіх присутніх, але Сергія не могла розшукати ніде.

Втративши надію, вона нарешті втретє зупинилася в буфеті, не знаючи, де шукати і що думати.

Раптом, зовсім випадково, за крайнім столиком, за яким тихо розмовляли якісь військові, що від'їздили, вона побачила Сергія.

Він був у формі командира інженерних військ, його товариші — теж.

Але що вразило Натку — це те, що він був не похмурий, не мовчазний і зовсім не самотній.

Трохи нахилившись, він уважно й серйозно слухав те, що півголосом йому говорили. Ось він, з чимось не згоджуючись, похитав головою. А ось усміхнувся, витер лоба і поправив ремінь польової сумки.

— Серьожо! — неголосно покликала його Натка.

Він обернувся, зразу ж встав, швидко щось сказав своїм товаришам і, дуже зраділий, пішов їй назустріч.

— Ну от, — сказав він, стискаючи її руки і чомусь винувато посміхаючись. — Ну от, Наташо, ти бачиш тепер, як воно все вийшло.

На пероні розмовляли вони мало: заважав гомін, галас, гудки, натовп і музика, що проводжала якусь делегацію.

Щось хотілось обом наостанку пригадати й сказати, але кожен з них відчував, що починати краще й не треба.

Але коли вони міцно розцілувались і Сергій уже зсередини вагона підійшов до вікна, Натці раптом схотілось наостанку крикнути йому щось сильне і хороше.

Але скло було товсте, вже заревів гудок, а слова не спадали на думку, і, дивлячись на нього, вона тільки встигла зовсім по-Альчиному піднести й опустити руку, ніби віддаючи салют чомусь такому, чого, крім них двох, ніхто не бачив.

І він зрозумів її і нахилив голову.

Натка вийшла на майдан і, не чекаючи трамвая, помаленьку пішла пішки. Навколо неї дзвеніла й сяяла Москва. Зовсім поруч неї мчали через майдан окаті автомобілі, важкі грузовики, гуркотливі трамваї, заповнені автобуси, але вони не зачіпали і наче берегли Натку, бо вона йшла і думала про найважливіше.

А думала вона про те, що ось і минуло дитинство, і багато шляхів відкрито.

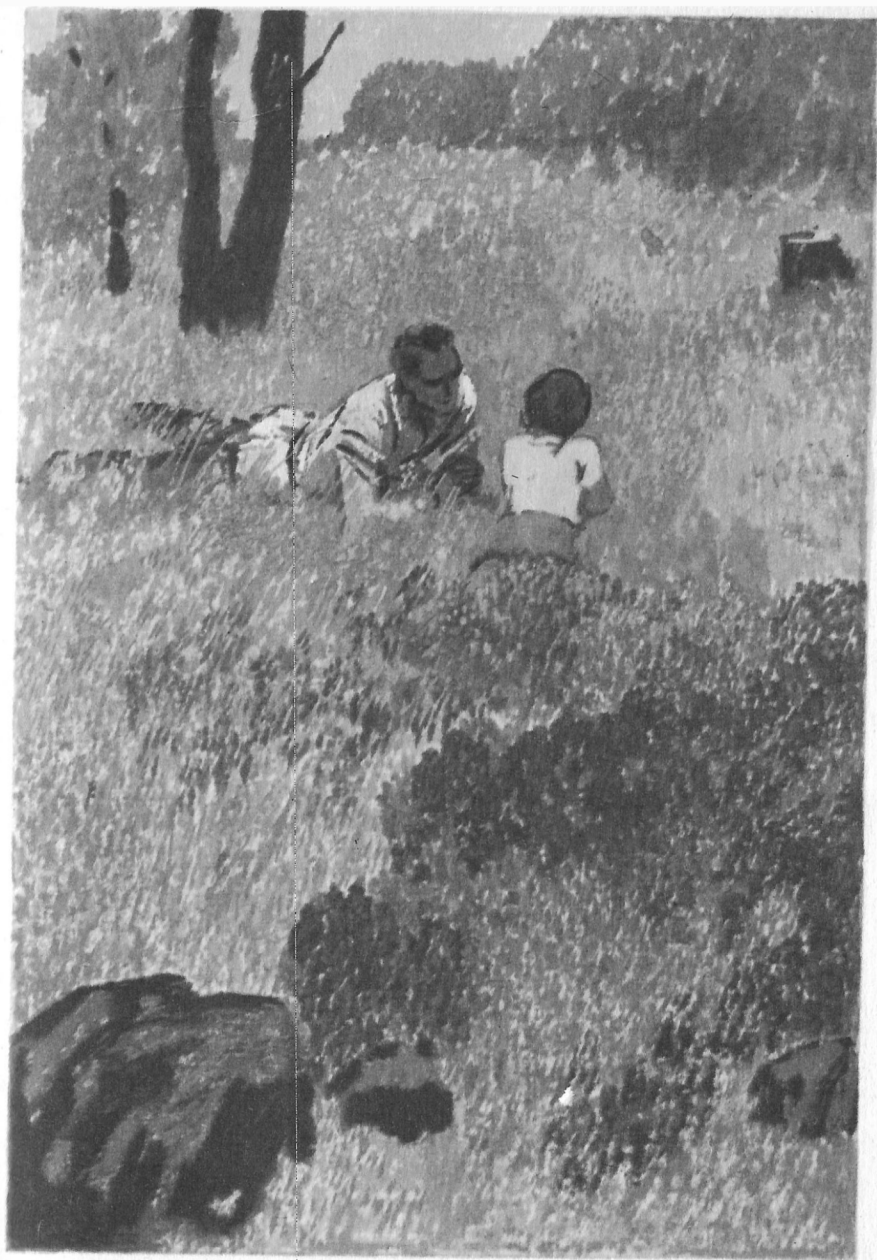
Льотчики летять високими шляхами. Капітани плывуть синіми морями. Теслярі забивають міцні цвяхи, а в Сергія на ремені збоку повис наган.

Але зараз вона не заздрила нікому. Вона зараз інакше розуміла холоднуватий погляд Владика, гарячі вчинки Йоськи і сміливі неруські очі загиблого Альки.

І вона знала, що всі на своїх місцях і вона теж на своєму місці. Від цього зразу ж їй стало спокійно й радісно.

Непомітно для себе вона повернула в якийсь зовсім незнайомий провулок тільки через те, що туди, повертаючись з варті, пройшов з піснею дружний червоноармійський взвод.

Мимохіть заглянула Натка в незавішене віконце низенького будиночка й побачила, як стара бабуся, начепивши радіонавуш-

ники, уважно слухає і сердито свариться рукою догадливому ма-люкові, який сміливо лізе на стіл до цукорниці.

Тут Натка почула важкий удар і, повернувши за риг, побачила вкриту хмарами каламутного пилу цілу гору уламків щойно зруйнованої старої каплички.

Коли важка вапнякова хмара розійшлась, позаду глухого пустиря засяяв перед Наткою зовсім ще новий, дивовижно світлий палац.

Коло під'їзду цього палацу стояли три товариші з гвинтівками і чекали веселу дівчинку, яка вже бігла до них і, підстрибуючи, підкидала великий шкіряний м'яч.

Натка спитала в них дорогу.

Велика дощова крапля впала їй на обличчя, але вона не помітила цього і тихенько, усміхаючись, пішла далі.

Пробіг повз неї хлопчик, заглянув їй в обличчя. Розсміявся і побіг далі.

1935 р.

Голуба чашка

*На своїх рукописах
Аркадій Гайдар любив малювати п'ятикутну зірку.
Минуло багато років,
і цей променистий символ під красивою,
дзвінкою назвою — Гайдарія —
з'явився на карті зоряного неба.
Малу планету під № 1835 відкрили нещодавно
у Сонячній системі кримські астрономи
і назвали її на честь письменника,
який умів і любив мріяти.
Найпоетичніший його твір,
оповитий серпанком мрії,
легкої зажури і м'якого гайдарівського гумору,—
«Голуба чашка».*

*В оповіданні багато автобіографічного,
пов'язаного з життям письменника у Підмосков'ї
в 1933—1934 роках.
Зверніть увагу, як лірично,
з глибокою закоханістю у життя
закінчує автор свій твір.
«Золотий місяць сяє над нашим садом.
Прогримів на північ далекий поїзд.
Прогудів і зник у хмарах опівнічний льотчик.
А життя, товариші... було зовсім гарне!»*

МЕНІ тоді було тридцять два роки, Марусі двадцять дев'ять, а дочці нашій Світлані шість з половиною.

Тільки в кінці літа я одержав відпустку, і на останній теплий місяць ми найняли під Москвою дачу.

Ми з Світланою сподівались ловити рибу, купатися, збирати в лісі гриби та горіхи. Але довелося зразу ж підмітати двір, лагодити старі паркани, протягати вірвовки, забивати костилі та цвяхи.

Нам усе це дуже скоро набридло, а Маруся одне за другим все нову й нову роботу і собі і нам вигадує.

Лише третього дня надвечір зрештою все було зроблено. І якраз, коли ми всі троє збирались на прогулянку, до Марусі завітав її товариш — полярний льотчик.

Вони довго сиділи в садку під вишнями. А ми з Світланою пішли на подвір'я до сарая і з досади заходилися майструвати дерев'яну вертушку.

Коли стемніло, Маруся гукнула, щоб Світлана випила молоко і лягала спати, а сама пішла провести льотчика до вокзалу.

Але мені без Марусі стало скучно, та й Світлана одна в порожньому будинку спати не захотіла.

Ми дістали в комірчині борошна. Заварили його окропом — утворився клейстер.

Обклеїли гладеньку вертушку кольоровим папером, гарненько розправили його і через курне горище полізли на дах.

От сидимо ми верхи на даху. І видно нам згори, як у сусідньому садку, біля ганку, димить трубою самовар. А на ганку сидить кривий дідусь з балалайкою, а біля нього товпиться дівтора.

Потім вискочила з чорних сіней босоногога згорблена бабуса. Дітей турнула, старого вилаяла і, вхопивши ганчірку, почала нею хлопати по конфорці самовара, щоб він швидше закипів.

Посміялись ми та й гадаємо: ось як дуне вітер, закрутиться, задзижчить наша швидка вертушка. Від усіх дворів позбігається до нашого будинку дівтора. Буде і в нас тоді своя компанія.

А завтра що-небудь іще придумаємо.

Може, викопаємо глибоку печеру для тієї жаби, що живе в нашій садку, біля вогкого льоху.

Може, попросимо у Марусі сурових ниток та й запустимо паперового змія — вище за силосну башту, вище за жовті сосни і навіть вище за того шуліку, який сьогодні цілісінський день підстерігав з неба хазяйських курчат та кроленят.

А може, завтра зранку сядемо в човен — я на весла, Маруся за кермо, Світлана пасажиром — і попливемо річкою туди, де стоїть, кажуть, великий ліс, де ростуть на березі дві дуплясті берези, під якими вчора знайшла сусідська дівчинка три добрих білих гриби. Шкода тільки, що всі вони були червиві.

Раптом Світлана потягла мене за рукав та й каже:

— Подивись, тату, адже це, здається, наша мама іде, і коли б нам з тобою зараз не влетіло.

І справді, іде стежкою, понад парканом, наша Маруся; а ми гадали, що повернеться вона ще не скоро.

— Нахились, — сказав я Світлані. — Може, вона і не помітить.

Але Маруся зразу ж нас помітила, підняла голову і крикнула:

— Ви навіть це, бешкетники, на дах залізли? Надворі вже сирі. Світлані давно пора спати. А ви зраділи, що мене немає вдома, і готові пустувати хоч до півночі.

— Марусю, — відповів я, — ми не пустуємо, ми вертушку прибиваємо. Ти зачекай трохи, нам всього-на-всього три цвяхи лишилось забити.

— Завтра заб'єте, — наказала Маруся. — А тепер злязьте, бо я зовсім розгніваюсь.

Переглянулись ми з Світланою. Бачимо — погані наші справи. Взяли та й злізли. Але на Марусю образились.

І хоч Маруся принесла з станції Світлані велике яблуко, а мені пачку тютюну, — все одно образились.

Так, ображені, і заснули.

А вранці — ще нове діло! Тільки-но ми прокинулись, підходить Маруся і питає:

— Краще признавайтесь, бешкетний народ, що в комірчині мою голубу чашку розбили!

А я чашки не розбивав. І Світлана каже, що теж не розбивала. Подивились ми з нею одне на одного і подумали обоє, що це вже на нас Маруся каже зовсім даремно.

Але Маруся нам не повірила.

— Чашки, — каже вона, — не живі: ніг у них немає. На долівку вони стрибати не вміють. А крім вас двох, у комірчину ніхто вчора не заглядав. Розбили і не признастесь. Соромно, товариші!

Після сніданку Маруся раптом зібралась і пішла в місто, а ми сіли та й замислились.

От тобі й поїхали на човні!

І сонце до нас у вікна зазирає. І горобці по піщаних доріжках стрибають. І курчата крізь дерев'яний паркан з подвір'я на вулицю і з вулиці на подвір'я шмигають. А нам зовсім не весело.

— Що ж!— кажу я Світлані.— З даху нас з тобою вчора зігнали. Банку з-під гасу у нас недавно відібрали. За якусь голубу чашку даремно вилаяли. Хіба ж це хороше життя?

— Звичайно,— каже Світлана,— життя зовсім погане.

— А давай-но, Світлано, надінь своє рожеве плаття. Візьмемо з-за печі мою похідну сумку, покладемо туди твоє яблуко, мій тю-тун, сірники, ніж, булку та й підемо з цього дому куди очі дивляться.

Подумала Світлана та й питає:

— А куди твої очі дивляться?

— А дивляться вони, Світлано, крізь віконце он на ту жовту галявинку, де пасеться хазайська корова. А за галявиною, я знаю, гусячий ставок є, а за ставком водяний млин, а за млином, на горі, березовий гай. А що там, за горою, це вже я і сам не знаю.

— Гаразд,— погодилась Світлана,— візьмемо і хліб, і яблуко, і тютун, а тільки ти візьми з собою ще товсту палицю, бо десь там в тій стороні живе страшний собака Полкан. І казали мені про нього хлопчики, що він одного ледь-ледь до смерті не загриз.

Так ми й зробили. Поклали в сумку все, що було потрібне, позачиняли усі п'ять вікон, замкнули обоє дверей, а ключ підсунули під ганок.

Прощавай, Марусю! А чашки твоєї ми все одно не розбивали.

Вийшли ми за хвіртку, а назустріч нам молочниця.

— Молока треба?

— Ні, бабусю! Нам більше нічого не треба.

— У мене молоко свіже, хороше, від своєї корови,— образилась молочниця.— Повернетесь, то пожалкуєте.

Заторохтіла вона своїми холодними бідонами та й пішла далі. А хіба вона здогадається, що ми далеко йдемо і, може, не вернемось!

Та й ніхто про це не догадувався. Проїхав на велосипеді загорілий хлопець. Пройшов, мабуть до лісу по гриби, товстий дядько в трусах і з люлькою. Пройшла білява дівчина з мокрим після купання волоссям. А знайомих ми нікого не зустріли.

Вибрались ми через городи на жовту від курячої сліпоти галявину, зняли сандалі і теплою стежкою пішли босі через луки просто до млина.

Ідемо ми, ідемо і ось бачимо, що від млина що є сили біжить назустріч нам якась людина. Пригнулася вона, а з-за верболозу летять їй у спину грудки землі.

Дивним це нам здалося. Що таке? У Світлани очі зіркі, зупинилась вона та й каже:

— А я знаю, хто це біжить. Це хлопець, Санька Карякін, який живе біля того будинку, де чийсь свині в садок на помідорні грядки залізли. Він вчора ще навпроти нашої дачі на чужій козі верхи катався. Пам'ятаєш?

Добіг до нас Санька, зупинився і сльози ситцевим кульком утирає. А ми у нього питаємо:

— Чому це ти, Санько, біг щодуху і чому це за тобою з-за кущів грудки летіли?

Одвернувся Санька і каже:

— Мене бабуся в колгоспну крамницю по сіль послала. А на млині сидить піонер Пашка Букамашкін, і він хоче мене побити.

Подивилась на нього Світлана. От так справи!

Хіба ж є в Радянській державі такий закон, щоб бігла собі людина в колгоспну крамницю по сіль, нікого не чіпала, не задиралася, і раптом би її ні з того ні з сього бити почали?

— Ходімо з нами, Санько,— каже Світлана.— Не бійся. Нам по дорозі, і ми за тебе заступимось.

Пішли ми втрьох густим верболозом.

— Ось він, Пашка Букамашкін,— сказав Санька і подався назад.

Бачимо ми — стоїть млин. Біля млина віз. Під возом лежить кудлатий, весь в реп'яхах собака і, трохи розплющивши одне око, дивиться, як спритні горобці клюють розсипане по піску зерно. А на купі піску сидить без сорочки Пашка Букамашкін і гризе свіжий огірок.

Побачив нас Пашка, але не злякався, а кинув недогризок в собаку і промовив, ні на кого не дивлячись:

— Тю!.. Шарик... Тю!.. Он іде сюди відомий фашист, білогвардієць Санька. Зажди, нещасний фашист! Ми ще з тобою поквитамось.

Тут Пашка плюнув далеко в пісок. Кудлатий собака загарчав. Сполохані горобці з галасом злетіли на дерево. А ми з Світланою, зачувши такі слова, підійшли до Пашки ближче.

— Стривай, Пашко,— промовив я.— Може, ти помилився? Який же це фашист, білогвардієць? Та це ж всього-на-всього Санька Карякін, що живе біля того будинку, де чийсь свині в чужий садок на помідорні грядки залізли.

— Однаково білогвардієць,— уперто повторив Пашка.— А якщо не вірите, то хочете, я розповім вам всю його історію?

Тут нам з Світланою дуже захотілось дізнатися про всю Саньчину історію. Ми посідали на колодах, Пашка навпроти. Кудла-

тий собака біля наших ніг, на траві. Тільки Санька не сів, а, пішовши за віз, закричав відтіля сердито:

— Ти тоді вже усе розповідай! І як я потиличника дістав, теж розкажи. Гадаєш — потилиця не болить? Візьми-но себе та стукни.

...— Є в Німеччині місто Дрезден,— спокійно промовив Пашка,— і ось з цього міста втік від фашистів один робітник, єврей. Втік і приїхав до нас. А з ним дівчинка приїхала, Берта. Сам він тепер на цьому млині працює, а Берта з нами грається. Тільки зараз вона в село по молоко побігла. Так ось, граємося ми позавчора в чижа: я, Берта, оця людина, Санька, і ще один з селища. Берта б'є палицею по чижу у ненароком влучає цьому самому Саньці по потилиці, чи що...

— Прямісінько по маківці стукнула,— промовив Санька з-за воза.— У мене голова загуділа, а вона ще регоче.

— Ну от,— продовжує Пашка,— стукнула вона цього Саньку чижем по маківці. Він спочатку до неї з кулаками, а потім нічого. Приклав лопуха до голови — і знову з нами грає. Тільки почав він після цього нестерпно шахраювати. Візьме переступить зайвий крок та й заміряється чижем прямісінько на кін.

— Брешеш, брешеш!— вискочив з-за воза Санька.— Це твій собака мордюю штовхнув, от він, чиж, і підкотився.

— А ти не з собакою граєш, а з нами. Узяв би та й поклав чижа на місце. Ну от. Метнув він чижа, а Берта як торохне палицею, так цей чиж прямо на другий кінець поля, в кропиву перелетів. Нам смішно, а Санька злиться. Звісно, йому бігти в кропиву по чижа не хочеться... Переліз він через паркан і кричить звідтіля: «Дурна жидівка! Щоб ти в свою Німеччину знову провалилась!» А Берта «дурну» по-російськи вже добре розуміє, а «жидівку» ще не розуміє ніяк. Підходить вона до мене й питає: «Це що таке — жидівка?» А мені й сказати соромно. Я кричу: «Замовчи, Санько!» А він навмисне все голосніше і голосніше кричить. Я — за ним через паркан. Він — у куці. Так і сховався. Повернувся я — дивлюсь: палиця валяється на траві, а Берта сидить в куточку на колодах. Я кличу: «Берто!» Вона не відповідає. Підійшов я — бачу, а в очах у неї сльози. Виходить, сама догадалась. Підняв я тоді з землі камінь, сунув у кишеню та й думаю: «Ну, стривай, клятий Санько! Це тобі не Німеччина! З твоїм фашизмом ми й самі справимось!»

Подивились ми на Саньку і подумали: «Ну, брат, погана в тебе історія. Аж слухати гидко. А ми, бач, збирались ще за тебе заступатися».

І тільки хотів я про це сказати, як раптом здригнувся і зашумів млин, закрутилось по воді спочиле колесо. Вискочила з вікна млина обсипана борошном, очманіла від переляку кішка. Спроння промахнулась та й звалилась прямо на спину Шарика, що

куняв. Шарик заскавчав і підскочив. Кішка майнула на дерево, горобці з дерева на дах. Кінь підвів морду і смикнув віз. А з сарая виглянув якийсь скуйовджений, сірий від борошна дядько і, не розібравшись, погрозив довгим батогом Саньці, який одскочив від воза.

— Ну, ну... гляди не пустуй, бо зараз же відшмагаю!

Засміялась Світлана, і чомусь шкода їй стало цього нещасного Саньку, якого всі хочуть відшмагати.

— Тату,— звернулась вона до мене.— А може, він зовсім не такий уже фашист? Може, він просто дурень? Адже правда, Санько, що ти просто дурень?— запитала Світлана і лагідно заглянула йому в обличчя.

У відповідь Санька тільки сердито пирхнув, замотав головою, засопів і хотів щось сказати. А що тут скажеш, як сам всюди винен і сказати, правду кажучи, нічого.

Але тут Пащин собака раптом перестав гавкати на кішку і, повернувшись до поля, насторожився.

Десь за гаєм гримнув постріл. Другий. І пішло, і пішло!..

— Бій недалеко!— вигукнув Пашка.

— Бій недалеко,— сказав і я.— Це палять з гвинтівок. А ось, чуєте? Це застрекотів кулемет.

— А хто з ким?— тремтячим голосом запитала Світлана.— Хіба вже війна?

Першим скочив Пашка. За ним побіг його собака. Я підхопив на руки Світлану і теж побіг до гаю.

Не встигли ми пробігти й півдороги, як почули позаду галас. Ми озирнулись і побачили Саньку.

Високо піднявши руки, щоб ми його швидше помітили, він біг до нас навпрямки через канави й купини.

— Бач, як цап, стрибає!— промурмотів Пашка.— А чим цей дурень над головою розмахує?

— Це не дурень. Це він мої сандалі несе!— радісно закричала Світлана.— Я їх на колодах забула, а він знайшов і мені їх несе. Ти б з ним помирився, Пашко!

Пашка нахмурився і нічого не відповів. Ми зачекали на Саньку, взяли у нього жовті Світланіні сандалі. І тепер уже всі четверо, з собакою, пройшли через гай на узлісся.

Перед нами розкинулось горбкувате, заросле кущами поле. Біля струмка, побрязкуючи жерстяними бубонцями, щипала траву прив'язана до кілочка коза. А в небі плавно літав самотній шуліка. Оце і все. І більше нікого і нічого на цьому полі не було.

— Так де ж тут війна?— нетерпляче спитала Світлана.

— А зараз погляну,— промовив Пашка і виліз на пеньок. Довго стояв він, мружачись від сонця і затуляючи очі доло-

нею. І хто його знає, що він там бачив, але тільки Світлані чекати набридло, і вона, плутаючись у траві, пішла сама шукати війну.

— Для мене трава висока, а я низька,— підводячись навшпиньки, поскаржилася Світлана.— І я зовсім нічого не бачу.

— Дивись під ноги, не зачепи дріт,— пролунав згори гучний голос.

Миттю злетів з пенька Пашка. Назграбно відскочив убік Санька. А Світлана кинулась до мене і міцно схопила мене за руку.

Ми подалися назад і одразу ж побачили, що просто над нами, в гущавині самотнього дерева, притаївся червоноармієць.

Гвинтівка висіла біля нього на гілці. В одній руці він тримав телефонну трубку і нерухомо дивився в блискучий чорний бінокль кудись на край безлюдного поля.

Ще не встигли ми й слова промовити, як здалеку, наче грім з перекотами і перегудами, гримнув страшний гарматний залп. Здригнулась під ногами земля. Далеко від нас знялася над полем ціла хмара чорного пилу й диму. Наче шалена, підскочила і зірвалася з мочального мотузка коза. А шуліка шугнув у небі і, швидко-швидко махаючи крилами, полетів геть.

— Погані справи фашистів!— голосно промовив Пашка і подивився на Саньку.— Он як б'ють наші батареї.

— Погані справи фашистів,— наче луна, повторив хриплий голос.

І тоді ми побачили, що під кущем стоїть сивий, бородатий дід.

У діда були могутні плечі. В руках він тримав важку сукувату палицю, і біля його ніг стояв високий кудлатий собака і скалив зуби на Пащиного Шарика, що підібгав хвоста.

Старий здійняв крисатий солом'яний бриль, поважно вклонився спочатку Світлані, потім уже всім нам. Далі він поклав палицю на траву, дістав криву люльку, набив її тютюном і почав розкурювати.

Він розкурював довго, то приминаючи тютюн пальцем, то первертаючи його цвяхом, наче кочергою в печі.

Нарешті розкурив і тоді так зачихтів та задимів, що червоноармієць, який сидів на дереві, зачхав і закашляв.

Тут знову загриміла батарея, і ми побачили, що безлюдне й тихе поле зразу ожило, сповнилося гомону і руху. З-за кущів, з-за пагорків, з-за канав, з-за купин — звідусіль з гвинтівками наперевіс вискакували червоноармійці.

Вони бігли, стрибали, падали, підводилися знову. Вони зсувалися, змикалися. Їх ставало все більше і більше; нарешті з гучним галасом усією громадою вони кинулись в штики на вершину положистого горба, де ще диміла хмарка пилу і диму.

Потім все замовкло. З вершини замахав прапорцями ледь помітний і наче іграшковий сигналіст. Пронизливо заграла «відбій» військова сурма. Обламуючи важкими чобітьми гілля, зліз червоноармієць-спостерігач з дерева. Похапцем погладив Світлану по голівці, сунув їй в руки три блискучих жолуді і квапливо побіг, змотуючи на катушку тонкий телефонний дріт.

Військове навчання скінчилось.

— Ну, бачив?— підштовхуючи Саньку ліктем, докірливо сказав Пашка.— Це тобі не чижем по потилиці. Тут вам швидко позбивають маківки.

— Дивні я чую розмови,— ступнувши вперед, сказав борода-тий дід.— Мабуть, я шістдесят років прожив, а розуму не нажив. Нічогосінько я не розумію. Тут, під горою, наш колгосп «Світанок». Навколо це наші ниви: овес, гречка, просо, пшениця. Оце на річці наш новий млин. А там, у гаю, наша велика пасіка. І над усім цим я головний сторож. Бачив я шахраїв, ловив і конокрадів, та щоб на моїй ділянці з'явився хоча б один фашист — при Радянській владі цього ще не було ні разу. Підійди до мене, Санько — грізна людина. Дай я на тебе хоч подивлюся. Та стривай, стривай, ти тільки слину підбери та носа втри. А то мені і так на тебе глянути боязно.

Все це, не поспішаючи, промовив насмішкуватий дід і з цікавістю глянув з-під мохнатих брів на здивованого Саньку, який стояв з широко відкритими очима.

— Неправда!— шморгнувши носом, зарепетував ображений Санька.— Я не фашист, а увесь радянський. А це дівча, Берта, давно вже не гнівається і вчора відкусила від мого яблука більше половини. А цей Пашка усіх хлопців на мене нацьковує. Сам лається, а в мене пружину зашахрував. Якщо я фашист, то й пружина фашистська. А він з неї для свого пса якусь колиску зробив. Я йому кажу: «Давай, Пашко, помиримось», а він каже: «Спочатку відшмагаю, а потім помиримось».

— Треба без бійки миритися,— переконано сказала Світлана.— Треба зчепитися мізинцями, поплювати на землю і сказати: «Сварок, сварок нам не знати, а миру, миру панувати». Ну, зчіплюйтесь! А ти, головний стороже, гримни на свого страшного собаку, і нехай він нашого маленького Шарика не лякає.

— Назад, Полкан!— крикнув сторож.— Дягай на землю і своїх не чіпай.

— А, ось це хто! Це він, Полкан-велетень, кудлатий і зубатий.

Постояла Світлана, крутнулась, підійшла ближче і посвари-лась пальцем:

— І я своя, а своїх не чіпай!

Подивився Полкан: очі у Світлани ясні, руки пахнуть травом і квітами. Усміхнувся і крутнув хвостом.

Задрісно тоді стало Саньці з Пашкою, присунулись вони до Полкана і теж просять:

— І ми свої, а своїх не чіпай!

Підозріло потягнув Полкан носом: чи не пахне від хитрих хлопчаків морквою з колгоспних городів? Але тут, як навмисне, здіймаючи пилку, побігло стежкою пустотливе лоша. Чхнув Полкан, так і не розібравши. Зайнять — не зайняв, але хвостом не крутнув і гладити себе не дозволив.

— Нам пора, — схаменувся я. — Сонце високо, скоро вже полудень. Ач, як припікає!

— До побачення! — дзвінко попрощалася з усіма Світлана. — Ми знову вирушаємо далеко.

— До побачення! — дружно відповіли хлопчаки, які вже помирилися. — Приходьте знову до нас здалека.

— До побачення, — усміхнувся лише очима сторож. — Я не знаю, куди ви йдете і що шукаєте, але тільки знайте: найгірше для мене далеко — це ліворуч біля річки, де стоїть наше старе сільське кладовище. А найкраще далеко — це праворуч, через луг, через яри, де каменоломні. Далі йдуть переліском, обійдете болото. Там, над озером, розкинувся величезний сосновий ліс. Є в ньому і гриби, і квіти, і малина. Там стоїть на березі хата. В ній живе моя донька Валентина і її син Федір. І якщо ви туди потрапите, то передайте від мене привіт.

Тут дивний дідусь, знявши свій бриль, свиснув на собаку, запихкав люлькою, залишаючи за собою широку смугу густого диму, і пішов до жовтого горохового поля.

Перезирнулись ми з Світланою — що для нас сумне кладовище! Взялись ми за руки і звернули праворуч, у найкраще далеке.

Перейшли ми луки і спустилися в яри.

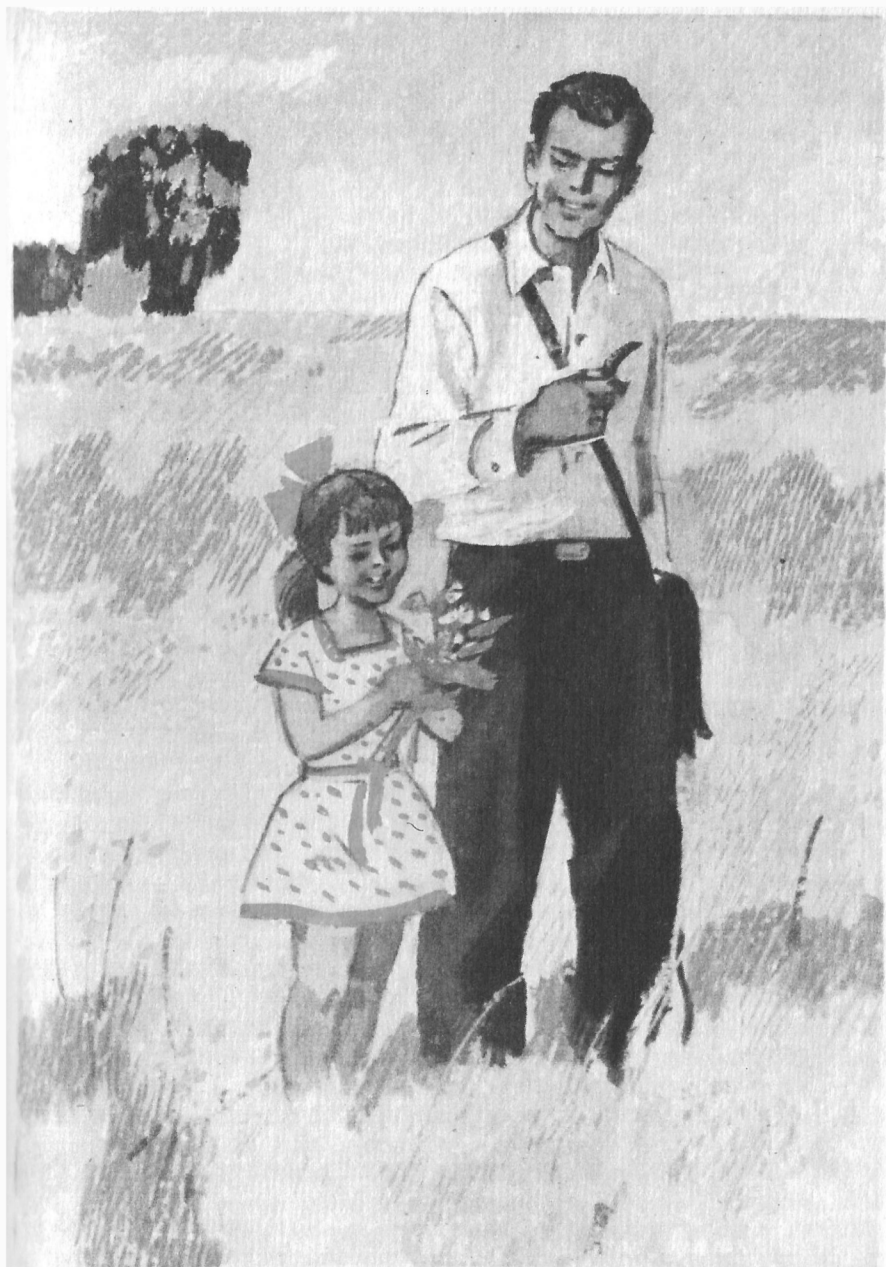
Бачили ми, як з чорних глибоких ям виймають люди білий, мов цукор, камінь. І не один який-небудь завалюючий камінець. Навалили вже цілу гору. А колеса все крутяться, візки скриплять. І ще везуть. І ще навалюють.

Видно, немало усякого каміння під землею сховано.

Захотілось і Світлані зазирнути під землю. Довго, лежачи на животі, дивилась вона в чорну яму. А коли відтягнув я її за ноги, то розповіла вона, що бачила спочатку лише одну темряву. А потім розгледіла під землею якесь чорне море, і хтось там у морі шумить і ворухиться. Мабуть, риба-акула з двома хвостами: один хвіст спереду, а другий ззаду. І ще привиділось їй Страхіття з трьомастами двадцятьма п'ятьма ногами. Та ще з одним золотим оком. Сидить Страхіття і гуде.

Хитро подивився я на Світлану і запитав, чи не бачила вона

там ще і пароплава з двома трубами, сіру мавпу на дереві і білого ведмедя на крижині.

Подумала Світлана, згадала. І виявилось, що теж бачила.

Посварився я на неї пальцем — ой, чи не брешеш ти? Але вона на відповідь розсміялась і щодуху кинулась бігти.

Йшли ми довго, часто зупинялись, відпочивали і зривали квіти. Потім, коли нести обридло, залишали букети на шляху.

Я один букет кинув старій бабусі у віз. Злякалась спочатку бабуся, не розібравши, що воно таке, і посварилася на нас кулаком. Але потім побачила, усміхнулась і кинула з воза три великих зелених огірки.

Огірки ми підняли, обтерли, поклали в сумку і весело пішли своїм шляхом.

Трапилось нам на дорозі невеличке село, де живуть ті, що обробляють землю, сіють у полі хліб, садять картоплю, капусту, буряки або в садках та городах працюють.

Трапились нам за селом і невисокі зелені могили, де лежать ті, що вже своє відсіяли і відробили.

Побачили ми дерево, розбите блискавкою.

Натрапили ми на табун коней, в якому кожний — хоча б і самому Будьонному.

Побачили ми і попа в довгому чорному халаті. Подивились йому вслід і подивувались, що є ще на світі диваки-люди.

Потім занепокоїлись ми, коли потемніло небо. Позбігались звідусіль хмари. Оточили вони, зловили і закрили сонце. Але воно вперто виривалося то в одну, то в другу дірку. Нарешті вирвалося і засяяло над величезною землею ще гарячіше і яскравіше.

Далеко позаду залишився наш старенький будиночок з дерев'яною покрівлею.

І Маруся, мабуть, давно повернулась. Подивилась — нема. Пошукала — не знайшла. Сидить і чекає, дурненька!

— Тату! — сказала нарешті втомлена Світлана. — Давай з тобою де-небудь сядемо і що-небудь поїмо.

Почали шукати і знайшли ми таку галявину, яка не кожному зустрічається на світі.

З шумом розгорнулися перед нами розкішні гілки ліщини. Стала верхівкою в небо молода срібляста ялинка. І тисячами, яскравіші, ніж першотравневі прапори — сині, червоні, голубі, лілові — оточили ялинку запашні квіти і стояли не ворухнувшись.

Навіть птахи не співали над тією галявиною — так було тихо.

Тільки сіра дурна ворона гепнула з льоту на гілку, подивилась навкруги, що не туди потрапила, каркнула: «Карр... карр...» — і зразу ж полетіла геть до своїх поганих сміттєвих ям.

— Сідай, Світлано, стережи сумку, а я піду і наберу у фляжку води. Та не бійся: тут живе лише один звір — довговухий заць.

— Навіть тисячі зайців я і то не боюсь,— хоробро відповіла Світлана,— але ти приходь все ж таки швидше.

Вода, як виявилось, була не близько, і, повертаючись, я вже хвилювався за Світлану.

Але вона не злякалась і не плакала, а співала.

Я сховався за кущем і побачив, як рудоволоса товста Світлана стояла перед квітами, які сягали їй до плеча, і натхненно співала таку щойно складену пісню:

Гей!.. Гей!..
Ми не розбивали голубої чашки.
Ні!.. Ні!..
В полі ходить сторож польовий.
Але ми не лазили за морквою в город.
І я не лазила, і він не ліз.
А Санька один раз в город ліз.
Гей!.. Гей!..
В полі ходить Червона Армія.
(Це вона прийшла з міста).
Червона Армія — найчервоніше.
А біла армія — найбільша.
Тру-ру-ру! Тра-та-та!
Це барабанщик,
Це льотчики,
Це барабанщики летять на літаках.
І я, барабанщиця... тут стою.

Мовчки і урочисто вислухали цю пісню високі квіти і тихо закивали Світлані своїми пишними голівками.

— До мене, барабанщице!— вигукнув я, розсуваючи кущі.— Є холодна вода, червоні яблука, білий хліб і жовті пряники. За гарну пісню нічого не шкода.

Ледь-ледь зняковіла Світлана. Докірливо хитнула головою і, зовсім як Маруся, примруживши очі, сказала:

— Сховався і підслухує. Соромно, дорогий товаришу.

Раптом Світлана стихла і замислилась.

А тут іще, поки ми їли, раптом спустився на гілку сірий чиж і щось таке зацвірінчав.

Це був хоробрий чиж. Він сидів прямо навпроти нас, підстрибував, цвірінькав і не летів.

— Знайомий чиж,— твердо вирішила Світлана.— Я його бачила, коли ми з мамою гойдалися в садку. Вона мене високо гойдала. Фють!.. Фють!.. І чому він до нас прилетів так здалека?

— Ні! Ні!— рішуче відповів я.— Це зовсім інший чиж. Ти

помилилась, Світлано. У того чиж на хвості не вистачає пір'їн, які висмикнула йому хазяйська одноока кішка. Той чиж товстіший, і він цвірінькає зовсім не таким голосом.

— Ні, це той самий!— уперто повторила Світлана.— Я знаю. Це він за нами прилетів так далеко.

— Гей, гей!— сумним басом проспівав я.— Але ми не розбивали голубої чашки. І ми вирішили піти геть назавжди далеко.

Сердито цвірінькнув сірий чиж. Ні одна квітка з усього мільйона не ворухнулась і не хитнула голівкою. І насуплена Світлана суворо сказала:

— В тебе не такий голос. І люди так не співають. А лише ведмеді.

Мовчки зібralись ми. Вийшли з гаю. І ось, на моє щастя, заіскрилась під горою прохолодна голуба річка.

І тоді я підняв Світлану. І коли вона побачила піщаний берег, зелені острови, то забула про все на світі і, радісно плескаючи в долоні, закричала:

— Купатися! Купатися! Купатися!

Щоб скоротити шлях, ми пішли до річки навпрямки вологими луками.

Незабаром ми опинились перед густими заростями болотного чагарника. Повертатися нам не хотілось, і ми вирішили якось пробратися. Але чим далі ми просувалися, тим міцніше стягувалось навколо нас болото.

Ми кружляли на болоті, звертали праворуч, ліворуч, перебирались по хлюпких жердинках, стрибали з купини на купину. Промокли, забруднилися, але вибратися не могли ніяк.

А десь зовсім недалеко за кущами рухалась і мукала череда, ляскав батогом пастух і сердито гавкав, зачувши нас, собака. Та ми не бачили нічого, крім ржавої болотяної води, гнилого чагарника і осоки.

Вже тривога виступила на веснянкуватому обличчі присмирної Світлани. Все частіше вона оберталась, зазірала мені в обличчя з мовчазним докором: «Що ж це таке, татку? Ти великий, дужий, а нам зовсім погано!»

— Стій тут і не сходи з місця!— наказав я, поставивши Світлану на клаптик сухої землі.

Я пішов у гущавину, але й там була лише переплетена жирними болотяними квітами зелена рідота.

Я повернувся і побачив, що Світлана зовсім не стоїть, а обережно, придержуючись за кущі, пробирається мені назустріч.

— Стій, де поставили! — різко сказав я.

Світлана зупинилась. Вона закліпала очима, і губи у неї здригнулись.

— Що це ти здіймаєш галас? — тремтячим голосом тихо спитала вона. — Я боса, а там жаби — і мені страшно.

І дуже шкода стало мені тоді Світлану, яка потрапила через мене в біду.

— На, візьми палицю, — крикнув я, — і лупи їх, негідних жаб, по чому попаде! Лише стій на місці! Зараз виберемось.

Я знову повернув у гущавину і розгнівався. Що це? Хіба можна зрівняти це погане болітце з безкраїми очеретами широкого Придніпров'я або з похмурими плавнями Ахтирки, де громили і душили ми колись білий врангелівський десант!

З купини на купину, від куща до куща. Раз — і по пояс у воді. Два — і захрустіла суха осика. Слідом за осикою полетіла в болото трухлява колода. Важко плюхнувся туди ж гнилий пеньок. Ось і підпора. Ось ще одна калюжа. А ось він і сухий берег.

І, розсунувши очерет, я опинився біля кози, яка з переляку підскочила.

— Ге-гей! Світлано! — загукав я. — Ти стоїш?

— Ге-гей! — тихо долинув з гущавини жалісний тоненький голос. — Я сто-о-ю!

Ми вибрались до річки. Ми позчищали усе болото і твань, які пооблипали нас з усіх боків. Ми виполоскали одяг, і поки він сохнув на розпеченому піску, ми купались.

І уся риба з жахом кинулась геть, у свою глибоку глибочінь, коли ми з реготом збивали блискотливі пінясті водоспади.

І чорний вусатий рак, якого я витяг з його підводного краю, повертаючи своїми круглими очима, зі страху забився і застрибав: мабуть, уперше побачив таке нестерпно яскраве сонце і таку нестерпно руду дівчинку. І тоді, зловчившись, він злобно вщипнув Світлану за палець. З галасом відкинула його Світлана в саму середину гусячого табуна. Кинулись убік дурні гладкі гусенята.

Але підійшов збоку старий сірий гусак. Багато він бачив і страшнішого на світі. Схилив голову, подивився одним оком, клюнув, — тут йому, ракові, і смерть прийшла.

Та ось ми викупались, обсохли, вдяглись і пішли далі.

І знову нам всього по дорозі траплялось чимало: і люди, і коні, і вози, і машини, і навіть сірий звір — їжак, якого ми взяли з собою. Та тільки він швидко наколов нам руки, і ми його зіпхнули в холодний струмок.

Пирхнув їжак і поплив на другий берег. «От,— гадає,— бешкетники! Спробуй тепер звідси знайти свою нору».

І вийшли ми нарешті до озера.

Отут і кінчалось найдальше поле колгоспу «Світанок», а на тому березі вже розкинулись землі «Червоної зорі».

Тут ми побачили на узліссі рублену хату і зразу ж догадалися, що в ній живе дочка сторожа Валентина і її син Федір.

Ми підійшли до огорожі з того боку, звідки вартували садибу високі, як солдати, квіти — соняшники.

На ганку, в саду, стояла сама Валентина. Була вона висока, широкоплеча, як і її батько, сторож. Комір голубої кофти був розхристаний. В одній руці вона тримала щітку для підлоги, а в другій — мокро ганчірку.

— Федоре!— строго кричала вона.— Ти куди, негіднику, дів сіру каструлю?

— О-он!— почувся з-під малини поважний голос, і білявий Федір показав на калюжу, де плавала навантажена щепками і травою каструля.

— А куди, безсоромний, решето сховав?

— О-он!— так само поважно відповів Федір і показав на пригнічене камінцем решето, під яким щось ворухилось.

— Ось зажди, отамане!.. Прийдеш до хати, я тебе мокрою ганчіркою пригладжу,— посварилась Валентина і, побачивши нас, обмикнула підіткнуту спідницю.

— Здрастуйте!— сказав я.— Вам батько шле привіт.

— Дякую!— відповіла Валентина.— Заходьте в садок, відпочиньте.

Ми зайшли у хвіртку і лягли під зрілою яблунею.

Опецькуватий син Федір був лише в самій сорочці, а забруднені глиною мокрі штани валялися в траві.

— Я малину їм,— серйозно повідомив нам Федір.— Два куці об'їв. І ще буду.

— Їж на здоров'я,— побажав я.— Тільки гляди, друже, не трісни.

Федір зупинився, потикав себе кулаком у живіт, сердито зирнув на мене і, вхопивши свої штани, перевальцем пішов до хати.

Довго ми лежали мовчки. Мені здалося, що Світлана заснула. Я повернувся до неї і побачив, що вона зовсім не спить, а, затаївши подих, дивиться на сріблястого метелика, який тихенько повзе по рукаві її рожевого плаття. І раптом почувся могутній рокіт, повітря затремтіло, і блискучий літак, мов буря, промчав понад перехівками тихих яблунь.

Здригнулась Світлана, пурхнув метелик, злетів з паркана жовтий півень, з галасом промайнула поперек неба злякана галка — і все стихло.

— Це той самий льотчик полетів,— з досадою сказала Світлана,— це той, який приходив до нас учора.

— Чому ж той?— підводячи голову, спитав я.— Може, зовсім інший.

— Ні, той самий. Я сама вчора чула, як він сказав мамі, що він полетить завтра далеко і назавжди. Я їла червоний помідор, а мама йому відповіла: «Ну, прощайте. Щаслива путь...» Татку,— сідаючи мені на живіт, попросила Світлана,— розкажи що-небудь про маму. Ну, наприклад, як усе було, коли мене ще не було.

— Як було? Та все так і було. Спочатку день, потім ніч, потім знову день і ще ніч...

— І ще тисячу днів!— з нетерпінням перервала Світлана.— Ну, от ти і розкажи, що в ці дні було. Сам знаєш, а прикидаєшся...

— Ну, гаразд, розповім, тільки ти злізь з мене на траву, а то мені розповідати важко буде. Ну, слухай!.. Було тоді нашій Марусі сімнадцять років. Напали на їхнє містечко білі, схопили вони Марусиного батька і посадили його у в'язницю. А матері в неї давно вже не було, і залишилась наша Маруся зовсім самотньою...

— Щось її шкода стає,— присовуючись, вставила Світлана.— Ну, розповідай далі.

— Накинула Маруся хустку і вибігла на вулицю. А на вулиці білі солдати ведуть у в'язницю і робітників і робітниць. А буржуї, звичайно, білим раді, і всюди в їхніх будинках горить світло, грає музика. І нікуди нашій Марусі піти, і нікому розповісти їй про своє лихо...

— Щось уже зовсім шкода,— нетерпляче перебила Світлана.— Ти, татку, до червоних швидше розповідай.

— Вийшла тоді Маруся за місто. Місяць світив. Шумів вітер. І розкинувся перед Марусею широкий степ...

— З вовками?

— Ні, без вовків. Вовки тоді від пострілів усі по лісах поховались. І подумала Маруся: «Втечу я через степ у місто Білгород. Там стоїть Червона Армія товариша Ворошилова. Він, кажуть, дуже хоробрий. І якщо його попросити, то, можливо, і допоможе».

А того не знала дурненька Маруся, що не чекає Червона Армія, щоб її просили. А сама вона мчить на допомогу туди, де напали білі. І вже близько від Марусі просуваються степом наші червоноармійські загони. І кожна гвинтівка заряджена на п'ять патронів, а кожний кулемет — на двісті п'ятдесят.

Іхав я тоді степом з військовим дозором. Раптом промайнула чиясь тінь і одразу ж — за горбок. «Ага!— думаю.— Стій: білий розвідник. Далі не підеш нікуди».

Пришпорив я коня. Вискочив за горбок. Дивлюсь — що за диво: немає білого розвідника, а стоїть під місяцем якась дівчисько. Обличчя не видно, і лише волосся по вітру розвівається.

Зіскочив я з коня, а наган на всяк випадок у руці тримаю. Підійшов та й питаю: «Хто ти і чому опівночі по степу бігаєш?»

А місяць вийшов ве-еликий, величезний! Побачила дівчина на моїй папасі червоноармійську зірку, обняла мене і заплакала.

Ось тут ми з нею, з Марусею, і познайомились.

А на світанку з міста білих ми вибили. В'язниці повідчиняли і робітників випустили.

От лежу я вдень у лазареті. Груді у мене трохи прострілені. І плече болить: коли з коня падав, об камінь забився.

Приходить до мене мій командир ескадрону і каже:

«Ну, прощай, ідемо ми далі за білими. Нاً тобі в подарунок від товаришів доброго тютюну і паперу, лежи спокійно і скоріше видужуй».

От і день минув. Здрастуй, вечір! І груди болять, і плече нис. І на серці сумно. Сумно, друже Світлано, самотньому бути, без товаришів!

Раптом розчинилися двері, і швидко, тихо увійшла навшпиньки Маруся! І так я тоді зрадів, що аж скрикнув.

А Маруся підійшла, сіла поряд і поклала руку на мою зовсім гарячу голову і каже:

«Я тебе цілий день після бою шукала. Боляче тобі, любий?»

А я кажу:

«Наплювати, що боляче, Марусю. Чому ти така бліда?»

«Ти спи,— відповіла Маруся.— Спи міцно. Я біля тебе увесь час буду».

От тоді-то ми з Марусею вдруге зустрілись і з тої пори уже весь час живемо разом.

— Татку,— схвильовано запитала тоді Світлана.— Адже ми не по правді пішли з дому? Вона ж нас любить. Ми тільки походимо, походимо і знову повернемось.

— Звідки ти знаєш, що любить? Може, тебе ще любить, а мене вже ні.

— Ой, бре-ешеш!— похитала головою Світлана.— Я вчора вночі прокинулась, дивлюсь, мама відклала книгу, обернулась до тебе і довго на тебе дивиться.

— Велике діло, дивиться! Вона і в вікно дивиться, на всіх людей дивиться. Є очі, от і дивиться.

— Е, ні!— переконливо заперечила Світлана.— Коли у вікно, то дивиться зовсім не так, а ось як...

Тут Світлана підняла тоненькі брови, схилила набік голову, міцно стулила губи і байдуже поглянула на півня, який проходив повз неї.

— А коли люблять, дивляться не так.

Наче сяйво освітило голубі Світланчині очі, здригнулися і опустились вії, і милий замислений погляд Марусин упав мені на обличчя.

— Розбійниця!— підхоплюючи Світлану, вигукнув я.— А як ти на мене дивилась учора, коли розлила чорнило?

— Ну, тоді ти мене за двері вигнав, а вигнані дивляться завжди сердито.

Ми не розбивали голубої чашки. Це, може, сама Маруся щонебудь розбила. Але ми її простили. Хіба мало хто на кого даремно погане подумає? Одного разу і Світлана на мене подумала. Та я і сам про Марусю теж погане подумав. І я пішов до хазяйки Валентини, щоб спитати, чи немає до нашої хати ближчої дороги.

— Зараз чоловік на станцію поїде,— сказала Валентина.— Він вас доведе до самого млина, а там уже і недалеко.

Повертаючись у сад, я зустрів біля ганку збентежену Світлану.

— Тату,— таємничим шепотом повідомила вона,— цей син Федір виліз із малини і тягне з твого мішка пряники.

Ми пішли до яблуні, але хитрий син Федір, побачивши нас, похапцем сховався в гущавині лопухів, які росли попід парканом.

— Федоре!— покликав я.— Іди сюди, не бійся.

Верхівки лопухів заколихались, і було зрозуміло, що Федір рішуче втікає геть.

— Федоре!— повторив я.— Іди сюди. Я тобі усі пряники віддам.

Лопухи перестали колихатися, і незабаром із гущавини почулося важке сопіння.

— Я стою,— пролунав нарешті сердитий голос,— тут без штанів, усюди кропива.

Тоді, як велетень над лісом, попрямував я через лопухи, дістав суворого Федора і висипав перед ним усе, що залишилося в мішку.

Він, не поспішаючи, позбирав усе в пелену і, не сказавши навіть «дякую», попрямував у другий кінець саду.

— Ач, який важний,— з осудом промовила Світлана.— Скинув штани і ходить, як пан!

До хати під'їхав запряжений парою віз. На ганок вийшла Валентина.

— Збирайтесь, коні добрі — довезуть швидко.

Знову показався Федір. Був він тепер у штанях і, швидко йдучи, тягнув за шкірку гарненьке попелясте кошенятко. Мабуть, кошеня звикло до цього, бо воно не пручалось, не нявкало, а тільки повільно крутило пухнастим хвостом.

— Нà!— сказав Федір і сунув кошеня Світлані.

— Назовсім?— зраділа Світлана і нерішуче поглянула на мене.

— Беріть, беріть, коли треба,— мовила Валентина.— У нас цього добра багато. Федоре! А ти навіщо пряники в капустяні грядки поховав? Я у вікно все бачила.

— Зараз піду ще далі сховаю,— заспокоїв її Федір і пішов перевальцем, як поважне клишоноге ведмежатко.

— Весь пішов у діда,— усміхнулась Валентина.— Такий здоровань. А всього тільки чотири роки.

Ми їхали широким, рівним шляхом. Вечоріло. Йшли нам назустріч з роботи втомлені, але веселі люди.

Прогуркотів у гараж колгоспний грузовик.

Проспівала в полі військова сурма.

Дзенькнув у селі сигнальний дзвін.

Загудів за лісом важкий-важкий паровоз. Туу!.. Ту!.. Крутіться, колеса, поспішайте, вагони, дорога залізна, довга, далека!

І, міцно притискуючи пухнасте кошеня, під гуркіт воза щаслива Світлана наспівувала таку пісню:

Чики-чики!
Ходять миші.
Ходять з хвостами,
Дуже лихі.
Лізуть усюди.
Лізуть на полицю.
Трах-тарарах!
І летить чашка.
А хто винен?
Ну, ніхто не винен,
Тільки миші
З чорних дір.
— Добрий день, миші!
Ми повернулись.
І що ж таке
З собою несемо?

Воно нявчить,
Воно плигає
І п'є із блюдця молоко.
А зараз геть
У чорні діри,
Або воно вас розірве
На куски,
На десять кусків,
На двадцять кусків,
На сто мільйонів
Кудлатих кусків.

Біля млина ми зіскочили з воза.

Чути було, як за огорожею Пашка Букамашкін, Санька, Берта і ще хтось грали в чижа.

— Ти не шахруй!— кричав Берті обурений Санька.— То на мене казали, а то самі наступають.

— Хтось там знову наступає,— пояснила Світлана,— мабуть, зараз знову посваряться.— І, зітхнувши, вона додала:— Така вже гра!

З хвилюванням наближались ми до свого дому. Лишалось тільки повернути за ріг і піднятися нагору.

Раптом ми розгублено переглянулися і зупинилися.

Ні паркана з дірками, ні високого ганку ще не було видно, але вже показалася дерев'яна покрівля нашого сірого будинку, і над нею з веселим жужжанням крутилась наша чудова блискотлива вертушка.

— Це мамка сама на дах лазила!— вигукнула Світлана і потягнула мене вперед.

Ми вийшли на гірку.

Оранжеві промені вечірнього сонця осяяли ганок. І на ньому в червоному платті, без хустки і в сандалях на босу ногу стояла і усміхалась наша Маруся.

— Смійся, смійся!— дозволила їй, підбігаючи, Світлана.— Ми тобі однак уже пробачили.

Підійшов і я, подивився Марусі в обличчя.

Очі у Марусі були карі, і дивились вони ласкаво. Видно було, що чекала вона нас довго, нарешті діждалась і тепер дуже рада.

«Ні,— твердо вирішив я, відкидаючи носком чобота черепки голубої чашки, які валялись.— Це все тільки сірі злі миші. І ми не розбивали. І Маруся нічого не розбивала також».

...А потім був вечір. І місяць і зірки.

Довго втррьох сиділи ми в саду під спілою вишнею, і Маруся нам розповідала, де була, що робила і що бачила.

А Світланчина розповідь затягнулась би, мабуть, до півночі, коли б Маруся не схаменулась і не прогнала її спати.

— Ну, що?!— забираючи з собою сонне кошени, спитала мене хитра Світланка.— А хіба тепер у нас життя погане?

Підвелись і ми.

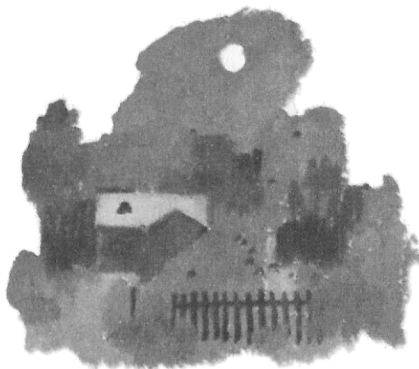
Золотий місяць сяяв над нашим садом.

Прогримів на північ далекий поїзд.

Прогудів і зник у змарах опівнічний льотчик.

А життя, товариші... було зовсім гарне!

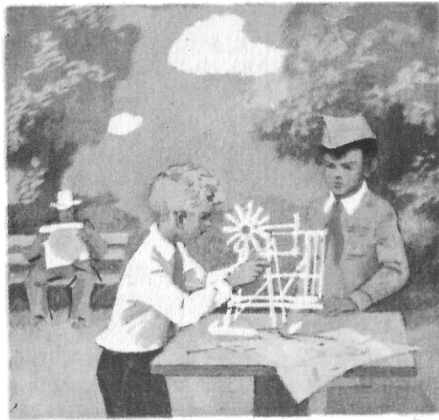
1936 р.

Доля барабанщика

*«Доля барабанщика» —
один із найпопулярніших творів Аркадія Гайдара.
А всього повісті й оповідання письменника
виходили 1550 разів
загальним тиражем понад 110 мільйонів примірників
на 102 мовах народів світу.
Працюючи над «Долею барабанщика»,
Аркадій Петрович прагнув
написати твір правдивий і гострий, без прикрас:
«Це книжка не про війну, —
зазначав письменник, —
але про діла, суворі й небезпечні не менше,
ніж сама війна».
Нікого не залишає байдужим історія життя
беззахисного Сергійка,
на якого падає пляма батька,
що спіткнувся в житті.
Хлопчик випадково довірився негідникам —
від дрібного шахря до «брата Шаляпіна»,
від бандита дядька Якова
до шпигуна і ворога народу «брата Валентини».
Але вірність обов'язку і чесність,
справжні друзі
допомогли Сергійкові розпізнати ворогів,
знайти своє місце
у лавах борців за правду.
Повість,
як і багато інших творів Аркадія Гайдара,
була екранізована.*

КОЛИСЬ мій батько воював з білими, був поранений, втік з полону, потім командиром саперної роти пішов у запас.

Мати моя втонула, купаючись у річці Волзі, коли мені було вісім років. З великого горя ми переїхали до Москви. І тут через два роки батько одружився з красивою дівчиною Валентиною Довгунцевою.

Люди кажуть, що спочатку жили ми скромно й тихо. Небагату квартиру нашу тримала Валентина в чистоті. Одягалася просто. Про батька дбала і мене не кривдила.

Але тут кінчились розподільники, різні талони, хлібні картки. Став народ жити краще, багатше. Почала дедалі частіше ходити Валентина в кіно, то сама, то з провожатими. Додому поверталася тоді неуважна, замислена і, що там у кіно бачила, ніколи ні батькові, ні мені не розповідала.

І якось незабаром — зовсім несподівано для нас — батька мого призначили директором великого текстильного магазину.

На radoцax був бенкет. Прийшли гості. Прийшов давній батьків товариш Платон Половцев, а з ним і його дочка Ніна, з якою, як тільки побачились, ми розсміялися, обнялися, і більше нам за весь вечір ні до кого не було діла.

Почали тепер інколи присилати за батьком машину. Дедалі частіше став він ходити на різні засідання та наради. Брав він з собою зо два рази і Валентину на якісь бенкети. І стала раптом Валентина злою, дратівливою. Начальників батькових хвалила, жінок їхніх лаяла, а дужого і високого батька мого називала тюхтієм і ганчіркою.

Багато у батька в магазині було сукна, полотна, шовку і різних барвистих матерій.

Довго, передчуваючи грізне лихо, батько ходив змарнілий, зблідлий. І навіть, як дізнався я пізніше, подавав нишком

заяву, щоб його перевели завідувати бляшано-залізною крамницею.

Як воно так сталося, не знаю, тільки незабаром зажили ми гарно і весело.

Прийшли до нас теслярі, малярі; зняли з стіни поруділий батьків портрет з кривими тріщинами попереk плеча і шаблі, обдерли старі голубі шпалери і все перебудували, перефарбували по-новому.

Мотлох ми розпродали лахмітникам або віддали двірникові, і стало в нас світло, просторо і навіть якимось незвичайно порожньо.

Але тривога — невиразна, незрозуміла — надовго оселилася з того часу в нашій квартирі. То вона з'являлась разом з несподіваним телефонним дзвінком, то стукала в двері ночами під виглядом листоноші чи випадкового запізнілого гостя, то ховалася в куточках батькових очей, коли він повертався з роботи.

І я цю тривогу бачив і відчував, але мені говорили, що нічого нема, що просто батько втомився. А ось прийде весна, і ми всі втрьох поїдемо на Кавказ — на курорт.

Прийшла нарешті весна, і батька віддали до суду.

Це сталось якраз того дня, коли повертався я зі школи дуже веселий, бо нарешті обрали мене старшим барабанщиком нашого четвертого загону.

І, вбігаючи до себе в двір, де галасували під теплим сонцем сусідські хлопчакі, гучно відбивав я лінійкою по ранці урочистий марш-похід, коли вони всією юрбою кинулися мені назустріч, навперебій вигукуючи, що у нас вдома був обшук і батька мого забрала міліція і повезла у в'язницю.

Не втаю, що я довго плакав. Валентина ласкаво заспокоювала мене і терпляче навчала, що я повинен відповідати, якщо мене питає суддя чи слідчий.

Проте ніхто і ні про що мене не питав. Усе там швидко розібрали самі, і батька засудили на п'ять років за розтрату.

Я дізнався про це уже перед сном, лежачи в постелі. Я забрався з головою під ковдру. Крізь стареньку тканину ледь-ледь, як зірочки, мерехтіли жовті іскри світла.

За дверима ванної хлюпала вода. Набрякли від сліз очі склеплялись, і мені здавалося, що я пливу кудись дуже далеко.

«Прощай! — думав я про батька. — Тепер мені дванадцять, через п'ять — буде сімнадцять, дитинство мине, а в хлоп'ячі роки ми з тобою більше не зустрінемося.

Пам'ятаєш, як у глухому лісі дзвінко й сумно кувала зозуля і ти навчив мене знаходити в небі голубу Полярну зірку? А потім ми прямували на вогник у полі і дружно співали твоїх простих солдатських пісень.

Пам'ятаєш, як з вікна вагона ти показав мені якось безлюдну галявину в жовтій кульбабі, стіжок сіна, курінь, пагорок, березу? А на цій березі, сказав ти, сидів тоді птах-ворон і каркав уривчасто: карр... карр! І вашого народу багато полягло на тій галявині. І ти лежав он там, трохи правіше пагорка, — в сірому поліні, де блукає зараз плямистий бичок-теля і мукає: муу-муу! Мабуть, заблудив, товстий дурень, і тепер боїться, що вийдуть з лісу і з'їдять його вовки.

Прощай! — засинав я. — Б'ють барабани марш-похід. Кожному загонові свій шлях, своя ганьба і своя слава. От ми і розійшлись. Тупіт стих, і в полі порожньо».

Так у півдрімоті прощався я з батьком гірко й міцно, бо все ж я його любив, бо — навіть брехати? — був він мені старшим другом, частенько виручав з біди і співав гарних пісень, від яких земля здавалась до болю широкою, а на цій землі ми були людьми найдружнішими і найщасливішими.

Вранці я прокинувся і пішов до школи. І коли тепер мене запитували, що з батьком, я відповідав, що сидить за обман і за крадіжку. Відповідав сухо, прямо, без сліз. Бо двічі підряд щиро з людиною прощатися не можна!

Батько працював спочатку десь у таборі під Вологдою, на лісозаготівлі. Писав часто Валентині листи і, видно, за нею дуже скучав.

Потім несподівано він надовго замовк. І аж мало не через три місяці прислав — та не їй уже, а мені — листівку; звідкись з далекої Півночі, з міста Сороки. В ній він писав, що його як сапера перевели на канал. І там їхня бригада висаджує в повітря землю, каміння і скелі.

Два роки минуло швидко і безладно.

Навесні третього року Валентина вийшла заміж за інструктора Тсоавіахіму, здається, на прізвище Лобачов. А тому що квартири в нього не було, то разом з своєю польовою сумкою і невеликим чмоданом він перебрався до нас.

У червні Валентина залишила мені на місяць сто п'ятдесят карбованців і виїхала з чоловіком на Кавказ.

Повернувшись з вокзалу, я довго тинявся з кутка в куток. І коли од вітру грюкнула кватирка у вікні і я почув, як на кухні наше кошения обережно хлебтало залишене серед неприбраного посуду молоко, то зрозумів, що тепер у квартирі я залишився зовсім один.

Я стояв замислившись, коли крізь вікно мене гукнув наш двірник, дядько Микола. Він сказав, що всього годину тому заходив вожатий нашого загону Павло Баришев. Він дуже досадував, що Валентина так поспішно виїхала, і сказав, що завтра знайде знову.

Ніч я спав погано. Снилися мені телеграфні стовпи, галки, ворони. Все це шуміло, галасувало, кричало. Нарешті вдарив ба-рабан, і вся ця тьма-тьмуца з виттям і свистом знялася до неба і полетіла. Стало тихо. Я прокинувся.

Настав сонячний ранок. Той самий, з якого життя моє круто повернуло вбік. І повело б, мабуть, хто знає куди, коли б... коли б батько не показував мені жовті галявини в кульбабі та коли б не співав мені гарних солдатських пісень, тих, що й досі печуть мені серце. І весело мені від них, і хороше. А іншим разом і рад би трохи заплакати, та якось соромно, коли ні від чого.

Перш за все я поставив на примус чайник, потім подзвонив у сусідній корпус до Юрка Ков'якіна, якому цілий місяць я був винен карбованець і двадцять копійок; і мені переказували хлопці, що він уже збирається бити мене смертним боєм.

Юрко був на два роки старший за мене, він носив значок ворошиловського стрільця, але був пройдисвіт і проноза. Він кинув школу, а всім брехав, що заочно готується на курси льотчиків.

Він увійшов перевальцем, швидко оглядаючи стіни. Просунув голову на кухню, щось понюхав, підійшов до столу, скинув з стільця кошеня і сів.

— Поїхала Валентина?— спитав Юрко.— Та-ак! Значить, ясно: залишила вона тобі грошей, і ти хочеш зі мною розплатитись. Чесність люблю. Ти винен карбованець і двадцять копійок — брав на кіно — і семдесят копійок за ескімо — морозиво: разом карбованець дев'яносто, для рівного рахунку — два.

— Юрко,— заперечив я,— ніякого ескімо я не їв. Це ви їли, а я прямо пішов у темряві і сів на місце.

— Ну от!— скривився Юрко.— Я купив на всіх шість штук. Я сидів скраю. Одно взяв собі, решту п'ять вам передав. Дуже добре пам'ятаю: якраз Чарлі Чаплін летить у воду, всі кричать, галасують, а я тичу вам морозиво. Та ти, напевне, захопився — не помітив, як і проскочило?

— Ні, Юрку, я не захопився, і нічого нікуди не проскакувало. Я тобі сімдесят копійок віддам. Та, мабуть, або ти брешеш, або його в темряві хтось від мене зшахрував!

— Звичайно, віддай!— похвалив Юрко.— Ви їли, а я за вас страждати повинен?! А пам'ятаєш ти, як Чарлі Чаплін летить у воду?

— Пам'ятаю.

— А пам'ятаєш, як тільки він виліз, мотузок смикнув — і він знов у воду?

— І це пам'ятаю.

— Ну от бачиш! Сам усе пам'ятаєш, а кажеш, не їв. Погано, брат! Чи тобі грошей Валентина багато залишила? Мабуть, поскупилась?

— Чому «поскупилась»? Півтора ста карбованців залишила, — відповів я їй, одразу ж спохватившись, пояснив: — Це на цілий місяць залишила. Ти гадав — на тиждень? А тут іще на гас, за білизну прачці.

— Ну й дурень! — добродушно сказав Юрко. — Такі гроші та щоб проісти усі чисто!

Він здивовано подивився на мене і розсміявся.

— А скільки ж потрібно? — недовіжливо, але з цікавістю запитав я, тому що у мене й самого була вже думка: «Чи не можна із залишених грошей скількись для себе вигадати?»

— А скільки?.. Подай-но мені рахівницю. Я тобі зараз, як бухгалтер... точно! Півкіло хліба на день — раз — це, значить, тридцять разів. Чай є. Кіло цукру на місяць — обіп'єшся. Ось крупи, картопля — дрібниці! Ну, тут масло, м'ясо. Молока на два дні чашку. Разом п'ятдесят сім карбованців, копійки скинемо. Ну гаразд, гаразд! Не хмурся. Кладу тобі цукерок, печива. Отже, шістдесят три, гас — два... Прачці скільки? Десять? От куди вони йдуть, грошенята! Разом... Разом — живи, як банкір, — сімдесят п'ять карбованців!.. А решту? Ти, друже, купив би фотоапарат у Вітьки Чеснокова. Шість на дев'ять, а світосила!.. Під ліжко залізь, і то знімати можна. Він і візьме недорого. Коли хочеш, ходімо зараз і подивимось?

— Ні, Юрку! — злякався я. — Я краще не зараз, а потім... Я ще подумаю.

— Ну, подумай! — погодився Юрко. — На те й голова, щоб думати. Два ж карбованці давай... Ех, брат, у тебе все п'ятірками, а в мене нема здачі... Ну, потерплю, гаразд! А після обіду я забіжу знову. Розміняєш і віддаси.

Мені зовсім не хотілося, щоб Юрко забігав до мене знову, і я запропонував йому спуститися вниз, до магазину, разом. Але Юрко хвацько надів свою сажу на млинець кепку і нетерпляче замотав головою:

— І не проси. Ніколи! Сиджу зубрю! Елерони, лонжерони, вібрація, деривація... Літак — не трамвай. Трохи не дотягнув — і пішов у штопор, трохи перетягнув — іще що-небудь гірше. Інша річ ви — піхота!

Він зневажливо скривив губи, недбало приклав руку до козирка і пішов.

За хвилину у вікно я бачив, як товстий і сивий двірник наш, дядько Микола, щодуху біжить за Юрком, марно намагаючись огріти його довгою мітлою.

Напившись чаю, я заходився складати план дальшого свого життя. Я вирішив записатися в бібліотеку і брати книжки. Крім того, у мене були хвосты з географії і математики.

Прибираючи в кімнатах, я несподівано виявив, що права верхня шухляда письмового стола замкнена. Це мене здивувало, бо я думав, що ключі від цього столу були давним-давно загублені. Та й замикати там не було чого. Лежали там барвисті клаптики, пара телефонних навушників, наконечник від велосипедного насоса, кістяний в'язальний гачок, неповна колода карт і клубок шерстяних ниток.

Я поторгав шухляду: чи не зачепилася зсередини? Ні, не зачепилася.

Я висунув другу шухляду і був здивований ще більше. Тут лежали залогова квитанція і облігації займу, десять лотерейних квитків Тсоавіахіму, півфлакона духів, зламана брошка і делікатна шкатулочка з кості, де Валентина зберігала різні цікаві дрібнички.

І все це не було від мене замкнено.

Від величезної цікавості і марних догадок у мене зіпсувався настрій.

Я вийшов у двір. Але більшість знайомих хлопців уже роз'їхались по дачах. Здіймаючи білу пилку, муляри проламували підвальну стіну. Все навколо було порите ямами, завалене цеглою, дошками і колодами. До того ж з вікон і балконів жильці повивішували зимовий одяг, і скрізь нудотно пахло нафталіном.

Обід готувати я лінувався. Я купив у магазині булку з ізюмом, пляшку ситра, шматок ковбаси, чашку молока, оселедець і сто грамів морозива.

Прийшов, з'їв і занудьгував ще більше. І стало мені прикро, що не взяла мене з собою на Кавказ Валентина. Якби був батько — він узяв би!

Пам'ятаю, як посадить він мене, бувало, за весла і пливемо ми з ним увечері рікою.

— Тату! — попросив я якось я. — Заспівай ще якої-небудь солдатської пісні.

— Добре, — сказав він. — Поклади весла.

Він зачерпнув пригорщею води, напився, витер руки об коліна і заспівав:

Горные вершины
Спят во тьме ночной,
Тихие долины
Полны свежей мглой.
Не пылит дорога,
Не дрожат листы,
Подожди немного —
Отдохнешь и ты.

— Татку! — сказав я, коли останній відгук його голосу тихо завмер над прекрасною рікою Істрою. — Це гарна пісня, але ж вона не солдатська!

Він спожмурнів.

— Як не солдатська? Ну от: це гори. Сутінки. Іде загін. Він стомився. Іти важко. За плечима викладка шістдесят фунтів... гвинтівка, патрони. А на перевалі біляки. «Заждїть,— каже командир,— ще трохи, дійдемо, зіб'ємо... Тоді й відпочинемо. Хто до ранку, а хто навіки...» Як не солдатська? Навіть дуже солдатська.

«Батько був хороший,— подумав я.— Він носив високі чоботи, сіру сорочку, він сам рубав дрова, їв за обідом гречану кашу і навіть взимку розчиняв вікно, коли повз наш будинок з піснями проходила Червона Армія».

Але як же, однак, все сталося? От сусіди кажуть, що «довела любов», а п'яний водопровідник Мікешкін — той, що завжди дає дітям насіння та іриски,— одного разу зупинився під нашим вікном, біля якого сиділа Валентина, розтягнув гармошку і на весь двір загорлав пісню про те, як одні чорні очі «згубили» одного хорошого молодця.

Швидко скопилася тоді Валентина. Гнівню плюнула, одійшла від вікна, рвучко відтягла мене геть і, скрививши губи, пробурмотіла:

— Теж... співець! П'яничка. Я ось поскаржусь на нього кербудові.

Проте скаржитись кербудові на Мікешкіна було марно. Поперше, скаржились на нього вже сто разів. По-друге, п'яний він нікого не чіпав, а тільки горлав пісні... А по-третє, в нашому будинку жильці часто, не розбираючи, валили і в раковини і в убіральної різне сміття, через що було багато скандалів. А Мікешкін завжди безвідмовно ходив, лагодив і чистив, у той час як будь-який інший водопровідник давно б на його місці плюнув.

«Любов! — думав я.— Але ж любові і навколо нашого будинку немало. Ось навпроти, біля шахти метро, стоять вартові, і в них, може, теж є яка-небудь красуня. А он в гуртожитку живуть льотчики, і в них, мабуть, є також. Проте від любові їхньої гвинтівки не ржавіють, літаки з неба не падають, а все йде своїм звичаєм, як треба».

Чи того, що я довго лежав і думав, чи того, що я об'ївся ковбаси та оселедця, у мене заболіла голова і пересохли губи. І цього разу я вже сам зрадів, коли задзеленчав дзвоник і до мене ввалився Юрко.

За хвилину ми вилетіли на вулицю. Далі все пішло-покотилось. Того ж дня я купив у монтера Вітьки Чеснокова за сімдесят п'ять карбованців фотоапарат. І того ж дня надвечір на Пушкінській площі Юрко підвів мене до трьох замислених молодців, які терпляче розглядали рекламну вітрину кіно.

— Знайомся,— сказав Юрко, підштовхуючи мене до хлопців.— Це Женя, Петя і Володя, з вісімнадцятої школи. Вогонь-хлопці, і всі як один відмінники.

«Вогонь-хлопці» і «відмінники» — Женья, Петя і Володя, — як по команді, обернулись у мій бік, уважно оглянули мене, і, здається, я їм чимось не сподобався.

— Він хлопець хороший, — відрекомендував мене Юрко. — Ми з ним заодно, як брати. Батько в тюрмі, а мачуха на Кавказі.

«Вогонь-хлопці» мовчки привіталися зі мною, а я трохи почервонів: «Міг би, дурень, про батька помовчати, — гарний, скажуть товариші».

Проте нові товариші нічого не сказали, і, порадившись, ми всі вп'ятьох пішли в кіно.

Повернувшись додому, я дізнався від двірника, дядька Миколи, що знову заходив вожатий Павло Баришев і дуже наказував, щоб я завтра ж зайшов до нього на квартиру, бо в нього до мене є справа.

Однак наступного дня до Баришева я не зайшов. Вранці на мене чекав перший удар.

Нашвидку поспідавши, я побіг з фотоапаратом купувати в магазині пластинки. І там мені сказали, що хоч апарат і справний, але це не шість на дев'ять, марка стара, і пластинок такого розміру в продажу нема і не буває.

Розлючений, я побіг розшукувати Юрка. Та його ні в себе вдома, ні надворі не було, а трапився він мені на очі аж надвечір, коли, втомлений і знесилений шуканням та розпитуванням, я вже ледве повертав язиком.

— От же біда! — пожалів мене Юрко. — Так і кажуть, що нема і не буває?

— Так-таки нема і не буває! — у розпачі повторив я. — Та чого ти прикидаєшся, ніби не знав, Юрку! Ти все і сам знав раніш.

— Ну от, знав! Що я, фотограф, чи що? Коли б ти мене про літак спитав — це річ інша: фюзеляж, пропелер, хвостове управління... Смикнув ручку на себе — він угору пішов, посунув уперед — він униз. А фотографі — це для мене не люди... а тьху! Інша річ льотчики!..

— Юрку, — попросив я, — ходімо до Вітьки Чеснокова, нехай він тоді забирає апарат, а гроші віддасть назад!

— Що ти! Що ти! — здивувався Юрко. — Та в нього й грошей давно вже нема! За тридцятку він учора купив балалайку, скількись там віддав дружині, скількись там тещі. Ну, може, якась там п'ятірка лишилась. Ні, брат, ти вже краще терпи.

Горе моє було таке велике, що я ледве стримався від того, щоб не брязнути фотоапарат об камінь. Юрко помітив це і зглянувся на мене.

— Друг я тобі чи ні? — вигукнув він, ударяючи себе кепкою по коліні.

— Звичайно, ні... тобто, звичайно, друг... І тоді... що ми робити будемо?

— А коли друг, то ходімо зі мною! Я тебе з біди виручу. Ми пройшли з ним за два квартали в майстерню, де Юрко, треба думати, бував не раз, і тут, тільки глянувши на мій (мабуть, уже їм знайомий) фотоапарат, сказали мені, що можна переробити на шість і дев'ять. Ціна — сорок карбованців, завдаток — десять.

— Викладай, — переможно сказав Юрко. — Отож, вас, дурнів, вчи та вчи, а подяки не діждешся!

— Юрку, — спитав я, — а де ж я потім візьму ще тридцять?

— Набереш! Нашкребеш потроху, а ні, то я за тебе апарат викуплю. Собі візьму, а ти назбираєш грошей, мені віддаси, — він тоді, апарат, знову твій буде!

З тяжким серцем заплатив я десять карбованців і понуро полентався додому.

— Не сумуй, — порадив мені на прощання Юрко. — Ти вечорами сідай на шостий або на метро і їдь коли що в Сокольники — там ми гуляємо весело.

Вдома в поштовій скриньці я знайшов від Барішева записку. В ній він лаяв мене за те, що я не зайшов, і наказував, щоб я негайно повідомив адресу Валентини начальникові підмосковного піонерського табору, куди вони хочуть викликати мене, щоб я там побув до Валентининою приїзду.

Я, звичайно, зрадів, але... то чорнила не було, то конверта, і адресу я послав днів аж через чотири.

А тут лихо прийшло нове.

Як там на рахівниці прикидав Юрко: кіло та півкіло — це його діло, але гроші, яких і так лишилось мало, танули з швидкістю, зовсім незрозумілою.

Зранку починав я економити. Пив ріденький чай, з'їдав тільки одну булочку і скупився на кожній грудочці цукру. Але зате на обід, підохочуваний голодом, накуповував я наспіх зовсім не те, що було потрібне. Квалився, поспішав, розливав, жував. Потім від страху, що багато витратив, їв без апетиту і, нарешті, сердитий, напівголодний, махнувши на все рукою, біг купувати мороживо. А потім, нудьгуючи, тинявся без діла, чекаючи вечора, щоб поїхати на метро в Сокольники.

Дивна утворилась навколо мене компанія. Як ми веселились? Ми не гралися, не бігали, не танцювали. Ми переходили від юрби до юрби, трохи зачіпаючи перехожих, трохи штовхаючи, трохи глузуючи. І завжди у мене було відчуття: чи то ми за кимось стежимо, чи то ми щось незрозуміле шукаємо.

Ось «вогонь-хлопці» усміхнулись, презирнулись. Мовчок, кивок, розійшлись, а ось і знову зійшлись. Був у всіх їхніх вчинках і руках незрозумілий ритм і смисл, до якого я тоді не дошукався. А дошукатися, як тепер бачу, було зовсім і не важко.

Іноді до нас підходили дорослі. Одного, високого, з крочкуватим облупленим носом, я запам'ятав. Одійшовши вбік, Юрко відповідав йому щось коротко, швидко і м'яв у руках свою картушку кепку. Повертаючись до нашої компанії, він утер хусточкою спітнілого лоба, з чого я зробив висновок, що цього носатого навіть сам Юрко побоюється.

Я спитав у Юрка:

— Хто це?

— Це артист,— пояснив мені Юрко.— Він двоюрідний брат Шаляпіна і жонатий на доньці начальника міліції, яка мені доводиться тіткою. Під час пожежі він втратив голос, але йому виклопотали пенсію, щоб він приходив сюди пити нарзан і заспокоювати свої нерви.

Я подивився на Юрка: чи не глузує? Але він дивився мені в очі прямо, майже суворо і зовсім не глузував.

Того ж вечора, трохи пізніше, мене почастиували пивом. Стало весело. Я сміявся, і всі кругом сміялись також. Підсів носатий чоловік і почав зі мною розмовляти. Він розпитував мене про моє життя, про батька, про Валентину. Що я мовив йому — не пам'ятаю. І як я потрапив додому — теж не пам'ятаю.

Отямився я вже у себе на ліжку. Була ніч. Світло від величезного ліхтаря, що стояв у нас надворі навпроти метробудівської шахти, било мені прямо у вічі. Похитуючись, я встав, підійшов до крана, напився, смикнув штору, ліг, посадив до себе під ковдру кошения і заплющив очі.

І знову, як колись раніш, незбагненна тривога впурхнула в кімнату, легко зашурхотіла крильми, обережно сіла у мене в головах і, в тон маятникові, почала мене заколисувати:

Ай-ай!
Тих-ше!
Чу-еш?
Тих-ше!

А кошения муркотіло на моїх грудях: мур... мур... інколи замовкаючи і, мабуть, прислухаючись до того, як щось шкребеться у мене на серці.

Грошей у мене лишалося всього двадцять карбованців. Я проклинав себе за свої лінощі — за те, що я невчасно відправив у табір кавказьку адресу Валентини і тепер, звичайно, її відповідь прийде ще не скоро. Як я житиму — цього я не знав.

Та з сьогоднішнього дня я вирішив жити по-іншому.

Зранку я заходився прибирати в квартирі. Мив посуд, виносив сміття, виправ і надумав був вигладити свою сорочку, та спалив комір, начадив і, відкашлюючись і лаючись, сунув праску у грубу.

Вдень за роботою я кріпився. Але ввечері мене знову потягнуло в Сокольники. Я ходив по порожніх кімнатах і співав пісень. Лягав, вставав, пробував гратися з кошеним і з страхом відчував, що вдома мені сьогодні однак не всидіти. Нарешті я здався. «Гаразд, — подумав я, — але це буде вже встання».

Наче хтось гнався за мною, вискочив я з дому і добіг до метро. Поїзди щойно пройшли в обидва боки, і на платформах нікого не було.

З темних тунелів дув прохолодний вітерець. Далеко під землею тихо щось гуло і постукувало. Червоне вічко світлофора дивилось на мене не блимаючи, тривожно.

І знову я завагався.

Ай-ай!
Тих-ше!
Чу-еш?
Тих-ше!

Раптом безлюдні платформи ожили, сповнилися гомону. Несподівано з'явилися люди. Вони йшли, поспішали. Їх було багато, але ставало все більше — цілі юрби, сотні... Відбиваючись на блискучих мармурових стінах, замелькали їхні швидкі тіні, а під високими світлими куполами загомонила, заgrimіла різноголоса луна.

І тут я зрозумів, що ці люди їдуть розважатися в Парк культури, де сьогодні відкривається чудовий карнавал. Тоді я обернувся, перебіг на іншу платформу і вскочив у поїзд, що йшов у протилежний від Сокольників бік.

Я підійшов до каси. Виявляється, без масок у парк нікого не впускали. Позаду натискала черга, і роздумувати було ніколи. Я заплатив два карбованці за маску, два за вхід і, пройшовши через контроль, пірнув у веселу юрбу.

Блукав я довго. Музика грала все голосніше й голосніше. Було ще видно, і з берега пускали різнокольорові димові ракети. Пахло водою, смолою, порохом і квітами.

Якісь ченці, рицарі, орли, бабки, метелики, сміючись, пробігали повз мене, не зачіпаючи мене і зо мною не заговорюючи.

У своїй дешевенькій півмасці з картону, що пахнув клеєм, я стояв під деревом самотній, похмурий і вже шкодував, що затесався в це веселе, гомінливе зборище.

Раптом — уся в чорному і в золотих зірках — випурхнула з-за бузкового куца дівчинка. Не помітивши мене, вона швидко нахилилась, поправляючи резинку довгої панчохи; півмаска сповзла у неї на губи. І серце моє стислось, бо це була Ніна Половцева.

Вона зраділа, схопила мене за руки і заговорила:

— Ой, яке, Сергійку, лихо! Ти знаєш, я загубилась. Десь тут сестра Зінаїда, подруги, хлопці... Я підійшла до кіоска напитись води. Раптом — трах! бабах! — труба... пальба... Біжать якісь солдати — усі врозтіч, усе змішалось; я туди, я сюди, а наших нема й нема... Ти чому сам? Ти теж загубився?

— Ні, я не загубився, мені нікого не потрібно; але ти не бійся, ми обшукаємо весь парк, і ми їх знайдемо. Стривай, — помовчавши трохи, попросив я, — не надівай маску. Дай я на тебе подивлюся, адже ми з тобою давно вже не бачились.

Мабуть, у моєму обличчі було щось таке, від чого Ніна раптом притихла і зникла. Чудовими були її винуваті очі, які дивились на мене прямо і щиро.

Я міцно потиснув їй руку, розсміявся і повів її за собою.

Ми обшукали майже весь сад. Ми забирались на квітучі пагорки, спускалися в зелені яри, блукали поміж густими деревами і натрапляли на старовинні замки. Не раз зустрічали ми на шляху веселих пастухів, відважних мисливців і похмурих розбійників. Не раз траплялися нам добрі звірі і злобні страхіття та чудовиська.

Маленький чорний дракон, широко вискаливши зубату пащу, з свистом шпурнув мені в спину ялиноюю шишкою. Але, погрозивши кулаком, я голосно пообіцяв набити йому пику, і з огидним шипінням він зник у кущах, мабуть, вичікувати на появу іншої, боягузлившої жертви.

Але ми не знайшли тих, кого шукали, мабуть, тому, що той чарівний дух, який вселився в мене того вечора, навмисне водив нас саме не туди, куди було треба.

І я про це догадувався і нишком з цього сміявся.

Нарешті ми потомилися, сіли відпочити, і тут засмучена Ніна призналась, що хоче їсти, пити, а всі гроші залишилися у старшої сестри Зінаїди. Я щасливо усміхнувся і, забувши про все на світі, вихопив з кишені бумажник.

— Гроші! А це що — не гроші?

Ми вечеряли, я купував кофе, цукерки, печиво, морозиво. За маленьким столиком під кущем акації ми жартували, сміялись і навіть обережно згадували давнє: коли ми були такими дружніми, листувалися і навіть бігали одного разу потай у кіно.

— Сергійку, — з тривогою промовила Ніна, — ти, я бачу, щось багато витрачавш.

— Дрібниці, Ніно! Я радий. Стривай, я куплю ось це...

Відбиваючи численні вогні, виблискуючи і здригаючись, підпливла до нашого столика величезна в'язанка різнокольорових куль. Я вибрав Ніні голубу, собі — червону, і ми вийшли на майданчик. Та й усі посхоплювались, чекаючи, коли пускатимуть фейерверк.

Міцно тримаючись за руки, ми йшли алеєю. Легкі пружні кулі метлялись і хлопали над головами.

Раптом світло погасло, потьмяніли місяць і зорі, бо гримнув залп і тисяча ракет злетіли і затанцювали в небі.

— Коли я буду велика,— замислено сказала Ніна,— я теж щось таке зроблю.

— Яке?

— Не знаю! Може, полечу куди-небудь. Або, може, буде війна. Дивись, Сергійку, вогонь! Ти будеш командиром батареї. Ого! Тоді бережіться... Дивись, Сергійку! ...Вогонь ...вогонь ...і ще вогонь!

— Що ти бурмотиш, дурненька!— засміявся я.— Ну добре, я буду командиром батареї, а потім буду тяжко поранений...

— Але ж ти видужаєш,— упевнено підказала Ніна.

— Ну добре, а потім?

— А потім?— Ніна усміхнулась.— А потім... потім... Глянь, наші над головою заплутались.

Я вийняв ніж, обрізав кінці мотузочків і взяв обидві кульки в руки.

— Дивись, Ніно: голуба кулька це ти, червона — це я. Раз, два... полетіли!..

Кульки здригнулись і рвонулися до вогненного неба.

— Не шкoduй,— сказав я,— їм там добре буде. Глянь, Ніно, ти летиш, а я тебе наздоганяю. От наздогнав!

— Але ти зараз зачепишся за антену! Правіше лети, дурненький, правіше! Сергійку! Чому це я лечу прямо, а ти все крутишся та крутишся?

— Нічого не кручусь. Це ти сама вертишся і все кудись від мене вбік та вбік. От стривай, нарвешся на ракету і згоріш. Ага, злякалась?!

Небо ще раз сліпуче спалахнуло, і нам добре було видно, як дві наші кульки дружно летіли в захмарну височінь.

Ракети погасли. Стало темно. Потім засвітили ліхтарі, і при їхньому світлі ми побачили зовсім недалеко від нас сестру Ніни Зінаїду і всю їхню компанію.

Пора було розлучатися.

— Ніно,— спитав я поволі і обдумуючи кожне слово,— можна, я зрідка тобі дзвонитиму?

— Дзвони!— сказала вона.— Дай олівець, я запишу тобі наш телефон. У нас тепер новий.

Я дав.

— Ніно,— промовив я,— а якщо підійде до телефону твій батько і питає, хто дзвонить? То як сказати?

— Так і скажи, що ти дзвониш.

Вона подумала і вже твердо додала:

— Атож, так і скажи! Батько Валентину не любить, але про тебе він завжди питає.

Ось вона попрощалась, побігла до сестри, і, мабуть, між ними одразу ж спалахнула суперечка: хто від кого загубився. Потім, обнявшись, вони пішли алеєю до виходу.

Блиснули ще раз золоті зірочки на її чорному платті, і вона зникла.

Їй тоді було тринадцять-чотирнадцятий, і вона вчилась у шостому класі двадцять четвертої школи.

Її батько, Платон Половцев, інженер, був давнім другом мого батька.

Коли батька арештували, він спочатку не хотів цьому вірити. Дзвонив нам по телефону і запевняв, що все це, мабуть, помилка.

А коли з'ясувалося, що ніякої помилки нема, він спохмурнів, зняв, кажуть, з свого столу фотографію, де, спираючись на ефеси шабель, стояли вони з батьком біля руїн якогось польського замку, і чомусь перестав до нас дзвонити і ходити з Ніною в гості. Так, він не любив Валентину. І він засуджував батька. Я не серджусь на нього. Він прямий, високий, з потертим орденом на напіввійськовому френчі.

Слава його скромна й висока.

Він дорожить своїм чесним ім'ям, яке проніс крізь злидні, війну, революцію...

І навіть йому була потрібна дружба з злодіями!

...У дворі мені сказали, що прачка приходила двічі. Білизну залишила у двірника, дядька Миколи, а за грішми (п'ятнадцять карбованців) прийде завтра після обіду.

Я хотів поставити чайник — не було гасу. Хліба теж, грошей теж. Але мені наплювати було на все цього вечора. Я бухнувся на постіль і, не роздягаючись, міцно заснув.

Уранці наче хтось підійшов і сильно трусонув моє ліжко. Я схопився — нікого не було. Це будило мене моє лихо.

Треба було десь роздобувати гроші. Але де? Що я, робітник, службовець чи хоч двірник, як дядько Микола, який, дивись, тому дров нарубав, тому відро виніс, тому килим витрусив?..

Проте, зажмуривши очі, я вперто твердив лише одне: «Дістати, дістати... все-таки дістати!»

Потрібно було викупити фотоапарат, продати його тут же поряд у скупочний магазин, віддати гроші прачці, а на решту починати жити по-новому.

Та де взяти тридцять карбованців на викуп?

І одразу ж: «А що ж таке, коли не гроші, лежить у замкнутій шухляді письмового стола?»

Звичайно, догадлива Валентина не все взяла з собою на Кавказ, а, певно, частину лишила вдома, щоб було на перші витрати, коли повернеться.

Тоді буде усе гаразд. Тоді я підберу ключ, викуплю апарат, продам його, віддам гроші прачці, тридцять карбованців покладу назад у шухляду, а на решту житиму скромно й тихо, дожидаючи того часу, коли мене заберуть у табір.

Ну, до чого ж усе просто й чудово!

Але оскільки, звичайно, нічого хорошого в тому, щоб лізти за грішми в чужу шухляду, не було, то залишки совісті, що ледь борсалися десь у мозку серці, зняли тихий шум і скигління. Я ж, грізно гримнувши на них, стрімголов побіг до двірника, дядька Миколи, діставати напилник.

— Навіщо тобі напилник? — недовірливо спитав двірник. — Все хуліганство! Вчора увечері теж хлопчина з шістнадцятої квартири попросив викрутку, а сам, чортяка, чужу скриньку для листів розгвинтив, кошеня туди сунув та й загвинтив знову. Хазяйка пішла виймати газети, а кошеня горлає, нявчить... Газету подряпало та півтелеграми подерло від страху. Ледве розібрали, чи то в телеграмі «приїзди», чи то «не приїзди», чи «почекай приїздити, сам приїду».

— Мені, дядьку Миколо, такими дурницями ніколи займатися, — сказав я. — У мене радіоприймач зіпсувався. Ну от... там підпиляти треба.

— Тож-то, дурницями не займайся! Чого це до нас у двір цей пройдисвіт Юрко зачастив? Ти, хлопче, гляди! Тут добра не буде. Візьми напилник у ящику. Та білизну забери. Он за шафою вузол. Прачка в обід за грішми прийти обіцяла. Батько нічого не пише?

— Пише! — схопивши напилник і завдавши на плечі вузол, відповів я. — Він, дядьку Миколо, все щось там висаджує в повітря... грохає... Я, дядьку Миколо, розкажу потім, а зараз ніколи.

Скрізь, де тільки міг, я зібрав старі ключі і, відклавши два, заходився відмикати.

Працював я довго і вперто. Зіпсував один ключ, узяв другий. Зрідка тільки відривався, щоб напитися з-під крана. Піт зрошував чоло, пальці були подряпані, забруднені в опилки та іржу. Я припадав оком до замкової шпари, повзав на колінах, освітлював її сірником, змазував замок з маслянички від швейної машини, але він не піддавався, ніби зачарований. І раптом — крак! І я відчув, як ключ туго, із скреготом, але все ж повертається.

Я зупинився перевести дух. Відсунув табуретку, зібрав і викинув у відро сміття, опилки, сполоснув брудні, замаслені руки й аж тоді повернувся до шухляди.

Дзінь! Готово! Висунув шухляду, трохи підняв газету і побачив чорний, тьмяно виблискуючий від змазки бойовий браунінг.

Я вийняв його — він був холодний, наче щойно з льодівника. На лівій половині його рубчатої рукоятки невеличкий кусочок був вищерблений. Я вийняв обойму: в ній було шість патронів, сьомого бракувало.

Я поклав браунінг на рушник і заходився переривати все в шухляді. Ніяких грошей там не було.

Лють і відчай охопили мене. Півдня я старався, бився, витратив стільки дорогоцінного часу — і знайшов зовсім не те, що мені було потрібно.

Я сунув браунінг на місце, закрити газетою і засунув шухляду.

Нове діло! У зворотний бік ключ не повертався, і замок не замикався. Мало того: вийняти ключ із шпари було тепер неможливо, і він стирчав, впадаючи в очі зразу ж від дверей. Я вставив у вушко ключа напильник і почав, наче важелем, натискувати. Здається, піддається! Крак — і вушко відломилось; тепер ще гірше! Із замкової шпари стирчав гострий потворний уламок.

Розлютившись, я вдарив каблуком по шухляді, упав на ліжко і заплакав.

Несподівано крізь квартиру з глибини двору долинуло знайоме протяжне виття. Це нудно кричав лахмітник.

Я схопився і відчинив вікно. У дворі, крім дітей, нікого не було. Мовчки покликав я рукою лахмітника, і поки він відшукував вхід, поки піднімався сходами, я оглядався навколо, прикидаючи, що б таке йому продати.

Ось старі штани. Он куртка — лікоть продерся. А якщо додати ковзани? До зими далеко. Он сорочка — однак рукави мені короткі. Футбольний м'яч! Плювати... тепер не до гри. Я звалив усе в одну купу, втер сльози і кинувся відчиняти.

Увійшов лахмітник. Чіпкими руками він вправно перерив усю купу, байдуже відкинув ковзани. Крючкуватим пальцем на щось ще більше надірвав дірку на лікті куртки, висякався і сказав:

— Шість карбованців.

Як шість карбованців? За таку купу всього шість карбованців, коли мені потрібно тридцять?

Я спробував торгуватись. Але він стояв мовчки і тільки зрідка ліниво повторював:

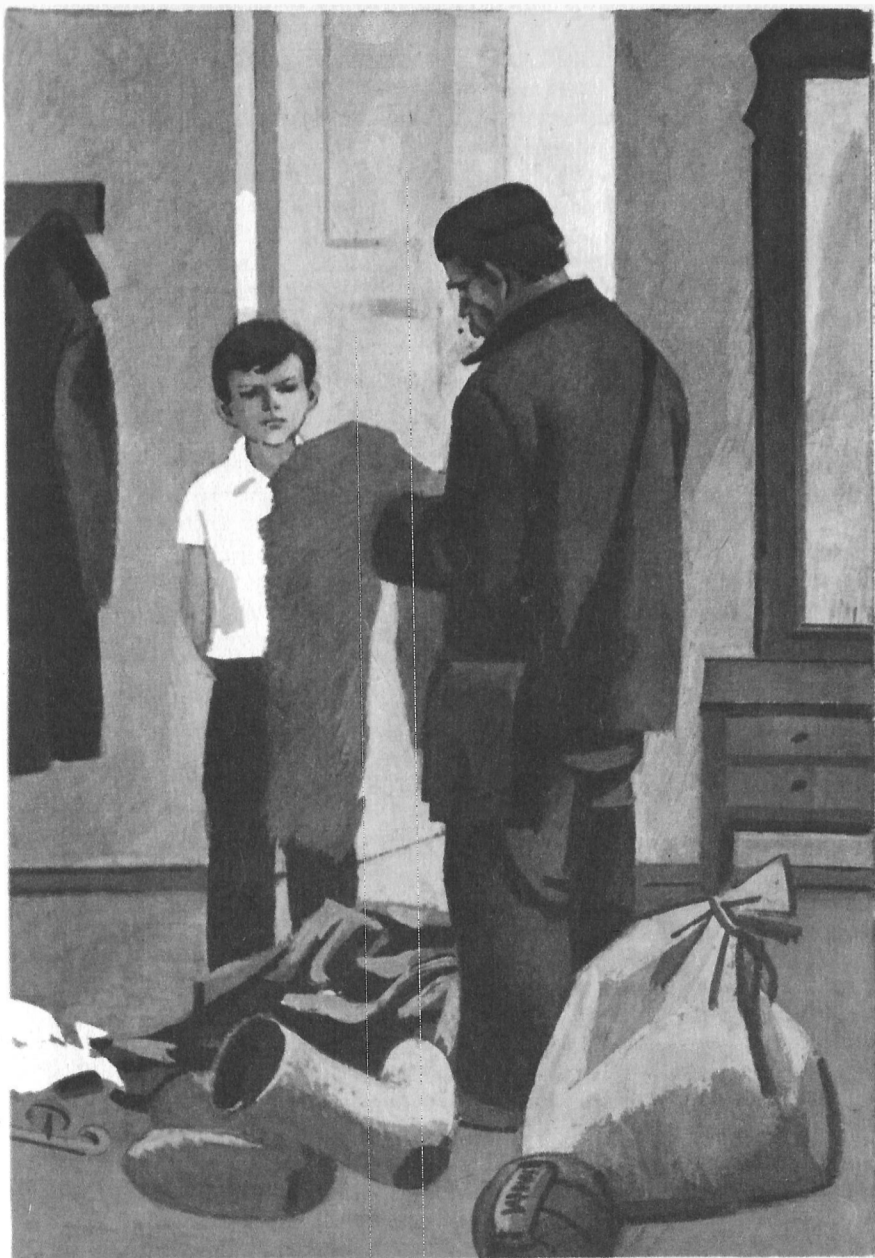
— Шість карбованців. Ціна добра.

Тоді я приніс старі валянки, кухонні рушники, мішок з-під картоплі, батькові сандалі, навушники від радіоприймача і облізлу заячу шапку.

Знову так само швидко перебрав він речі, проткнув пальцем у валянках дірку, відсунув навушники і промовив:

— П'ять карбованців.

Як п'ять карбованців? За таку купу, що зайняла тепер весь куток, — шість та п'ять, всього одинадцять?

— Одинадцять карбованців!— беручи свій вузол, сказав лахмітник.— Хочеш — віддавай, ні — піду далі.

— Стривай!— з ляком, що не залишився непоміченим від його маленьких колючих очей, вигукнув я.— Ти почекай, я зараз ще...

Я пішов у другу кімнату. Старих речей більше не траплялось під руку, і я відчинив одержну шафу.

Одразу ж впала мені в очі сіро-коричнева хутряна Валентинина горжетка. Що це було за хутро, я не знав. Але я вже кілька разів чув, що вона чимось Валентині не подобається.

Я зірвав її з гачка. Вона була пухнаста, легка і під сонячними променями ледь сріблилась. Намагаючись, скільки можна, бути спокійним, я виніс горжетку і недбало кинув її перед лахмітником на стіл.

Стій! Тепер уже я підмітив, як блиснули його рисячі очиці і як жадібно схопив він хутро в руки!

Тепер ціну сказав він не одразу. Він пом'яв цю річ у руках, трохи розтягнув її, підніс близько до очей і понюхав.

— Сімдесят карбованців,— тихо промовив він.— Більше не дам ні копійки.

«Ого! Сімдесят!»— злякався я, але тому, що відступати було вже пізно, то, набравшись духу, я випалив:

— Як хочеш! Менш ніж за дев'яносто я не віддам.

— Молодий в'юноше,— голосно сказав тоді лахмітник,— я не суперечу: може, ця річ і варта дев'яносто карбованців. Треба навіть думати, що варта. Але ця річ не твоя, молодий в'юноше, і коли б нам з тобою за неї не перепало. Сімдесят карбованців та одинадцять — вісімдесят один. Одержуй гроші — і справі кінець.

— Як ти смієш!— забурмотів я.— Це мое. Це не твоє діло. Це мені подарували.

— Я не суперечу,— посміхнувся лахмітник.— Я не суперечу. Може, і є такий звичай, щоб молода дівчина носила чоботи і шинель солдатську, але такий звичай, щоб молодий в'юнош носив жіночі туфлі і хутрянний горжетка,— такий звичай нема і ніколи не було. Бери швидше, в'юноше, гроші — і справі кінець.

Я взяв гроші. Але кінця справі не було. Справи мої сумні ще тільки починалися.

...На другий день я записався в бібліотеку і взяв дві книги. Одна з них була про хлопчика-барабанщика. Він утік від злої баби і пристав до революційних солдатів французької армії, що боролась одна проти всього світу.

Хлопчика цього запідозрили у зраді. З тяжким серцем він пішов із загону. Тоді командир і солдати остаточно переконалися в тому, що він — ворожий лазутчик.

Але дивні справи почали відбуватися навколо загону.

То якось, користаючись з нічної темряви, коли вартові не бачили навіть кінця багнета на своїх гвинтівках, несподівано засурмив військовий сигнал тривоги, і виявляється, що ворог підповзав уже зовсім близько.

Гладкий і боягузливий музикант Мішó, той, який звів наклеп на хлопчика, виповз після бою з канави і сказав, що це сигналив він. Його представили до нагороди.

Але це була неправда.

Іншим разом, коли загонові доводилося скрутно, на залишених руїнах похмурої вежі, до якої не міг добратися жоден сміливець-доброволець, раптом замайорів французький прапор і на залишках зубчастої покрівлі спалахнув вогник сигнального ліхтаря. Ліхтар погойдувався, метлявся справа наліво і, як було умовлено, сигналив сусідньому загонові, закликаючи на допомогу. Допомога прийшла.

А клятий музикант Мішó, який ще зранку випадково залишився в замку і весь час валявся п'яний у підвалі коло бочки з вином, знову сказав, що це зробив він, і його знову нагородили і підвищили в сержанти.

Лють і обурення охопили мене, коли я читав ці рядки, і сльози затуманили мені очі.

«Це я... тобто це він, сміливий, хороший хлопчик, який палко любив свою Батьківщину, зганьблений, самотній, всіма покинутий, з загрозою для життя подавав тривожні сигнали».

Мені треба було поділитися з кимось своїм враженням. Але нікого біля мене не було, і тільки, зажмурившись, лежало і мурликало на подушці кошеня.

— Це я — солдат-барабанщик! Гей, ти, ледачий дурню! Чуєш? — сказав я і штовхнув кошеня кулаком у теплий пухнастий живіт.

Ображене кошеня скочило, вигнулось і, як мені здалося, злісно подивилося на мене своїми круглими зеленими очима.

— Няв! — відповіло воно. — Ти брешеш, ти не солдат-барабанщик. Барабанщики не лазять по чужих шухлядах і не продають лахмітникам Валентининих горжеток. Барабанщики б'ють у круглий барабан, спочатку — трим-тарарам! Потім — трум-тара-рам! Барабанщики — сміливі і добрі. Вони по вінця наливають блюдечко теплим молоком і кидають у нього шкурки від ковбаси і шматочки м'якої булки. Ти ж забуваєш налити навіть холодної води і кидаєш на підлогу лише сухі скоринки.

Воно зіскочило і, побоюючись помсти, квапливо побігло під диван. І, мабуть, сиділо там довго, насторожившись і прислухаючись, чи не поліз я за кочергою або за щіткою для підлоги.

Але я давно вже міцно спав.

Уранці, вибігаючи за хлібом, я побачив, що двері зі сходів до нас у квартиру були прочинені. І я згадав, що, зачитавшись на ніч, це я сам забув їх зачинити.

А оскільки голова моя весь час була зайнята думкою про майбутнє повернення Валентини і про розплату за зламану шухляду, за продаж речей, то цей дріб'язковий випадок наштовхнув мене на таке:

«А що, як (не ночами, це страшно) удень іти куди-небудь, залишивши двері незамкненими? Тоді, мабуть, прийдуть справжні злодії, дещо вкрадуть, і заодно на них можна буде звалити і всю біду».

За часм я вирішив, що задум мій зовсім не поганий. Але оскільки мені шкода було, щоб злодії забрали що-небудь цінне, то я витер насухо ванну, звалив туди всю білизну, одяг, взуття, скатерку, завіски, так що в квартирі стало порожньо, наче під час прибирання перед Першим травня. Добре утрамбувавши все це, я накрив ванну газетами, завалив старими рогожами, що залишились з-під мішків з вапном, накидав зверху різного мотлоху: поламані санки, палиці від лиж, колесо від велосипеда. І тому що ванна кімната у нас була без вікон, то я поставив стілець на стіл і викрутив із стелі електричну лампочку.

«Тепер,— зловтішно подумав я,— нехай приходять!»

Протягом трьох днів я ні разу не замикав квартири на ключ. Але — дивно!— злодії не приходили. І це було незрозуміло ще й тому, що у нашому будинку з ранку до вечора тільки й чути було, що: клац... клац! Замок, дзвінок, знов замок.

Замикали двері, йдучи навіть на хвилину до парадного, до газетних скриньок...

Крім дверних, навішували замки зовнішні. Защіпки, ланцюжки...

А тут три дні стоїть квартира незамкнена і навіть двері прочинені, а ні жоден злодій не поткне туди свого носа!

Ні! Невдачі валились на мене з усіх боків.

Я одержав від Валентини листівку з вимогою відповісти, чи все вдома гаразд і чи принесла прачка білизну.

І даю слово, що коли б Валентина спитала мене, чи не спіткало мене якесь лихо, чи не нудьгую я, або хоч би прислала звичайну жовту листівку, а не таку, де скелі, орли, море вабили і нагадували мені про красиве і зовсім не схоже на моє життя, і коли б, нарешті, у коротенькому листі вона рівно тричі не нагадала мені про прачку, наче це було найважливішим,— то я чесно написав би їй усю правду. Бо хоч доводилась вона мені не матір'ю і навіть тепер

не мачухою, але була вона все ж людиною не злою, колись балувала мене і навіть іноді покривала мої пустоці, особливо коли я мовчав і не говорив батькові, хто їй без нього дзвонив по телефону.

І я відповів їй коротко, що живий, здоровий, білизну прачка принесла і турбуватись їй нічого.

Я відніс листа і, насвистуючи, притупуючи (тобто сім, мовляв, бід — один одвіт), піднімався до себе сходами.

Кошеня, ніби чекаючи на мене, сиділо на площадці сходів. Двері, як звичайно, були прочинені. Але стоп! Тихий шум — наче хтось брязнув склянкою об блюдечко, потім посунув стілець — долинув до мого слуху. Я швидко збіг на півповерху вище.

Злодій був у нашій квартирі!..

Затамувавши подих, я насторожився. Минула хвилина, друга, три, п'ять... Злодій щось не поспішав. Я чув його кроки, коли кілька разів він проходив коридором біля дверей. Чув навіть, як він висякався і кашлянув.

— Тім-там! Тра-ля-ля! Трум! Трум!— долинуло до мене з-за дверей.

Було дуже дивно: злодій наспівував пісню. Мабуть, це був бандит сміливий, небезпечний. І я вже завагався, чи не краще спуститися і гукнути дядька Миколу, що якраз поливав із шланга двір. Та ось за дверима, певне з кухні, почувся якийсь глухий шум. Довго я силкувався зрозуміти, що це таке. Нарешті збагнув: це шумів примус. Це вже було занадто! Злодій, очевидно, кип'ятив чайник і збирався у нас снідати.

Я спустився на площадку. Раптом двері широко відчинились, і передо мною з'явився низький, товстий чоловік у сірому костюмі і жовтих черевиках.

— Друже мій,— запитав він,— ти з цієї, п'ятнадцятої квартири?

— Еге,— промурмотів я,— з цієї.

— То заходь, будь ласка. Я тебе у вікно ще півгодини тому бачив, а ти поліз нагору і чогось ховаєшся.

— Але я не думав, я не знав, чому ви тут... співаєте?

— Розумію!— вигукнув товстун.— Ти, мабуть, думав, що я шахрай, і терпляче вижидав, як розгорнуться події. То знай же, що я не злодій і не розбійник, а рідний брат Валентини, отже — твій дядько. А оскільки, як мені відомо, Валентина вийшла заміж і твого батька кинула, то, отже, я твій колишній дядько. Це буде зовсім точно.

— Вона поїхала з чоловіком на Кавказ,— сказав я,— і повернеться не скоро.

— О боже!— засмутився дядько.— Дорога сестра поїхала, так і не дочекавшись рідного брата! Але вона, я сподіваюсь, попередила тебе про те, що я приїду?

— Ні, вона не попередила, — відповів я, винувато оглядаючи обідрану і непривабну нашу квартиру. — Коли вона від'їздила, вона, мабуть, розгубилась, бо розбила блюдечко і в каструлю з кофе насипала солі.

— Пізнаю, пізнаю безтурботне створіння! — з докором хитнув головою товстун. — Пам'ятаю ще, як колись у далекому дитинстві вона полила одного разу кашу замість масла гасом. З'їла і мучилась, крихітка, страшенно. Але скажи, друже мій, чому це у вас в квартирі якимось не того?.. Сарай — не сарай, а наче апартаменти повітового мелітопольського комісара після веселого нальоту махновців.

— Це не після нальоту! — розгублено виправдувався я. — Це я сам усе обідрав і сховав у ванну, щоб не прийшли і не обікрали злодії.

— Гарно! — похвалив дядько. — Але чому ж у такому разі парадні двері ти залишаєш відчинені?

На моє щастя, в кухні закипів чайник, і ця неприємна розмова уврвалася.

Колишній дядько виявився людиною веселою, енергійною. За чаєм він наказав мені розібрати мій склад у ванній, а також сходити до дружини двірника, щоб вона перечистила посуд, вимила підлогу і навела в квартирі порядок.

— Непростойно, — пояснив він. — До мене можуть прийти люди, товариші в боях, друзі дитинства, — і раптом таке неподобство!

Потім він спитав, чи є у мене гроші. Похвалив за ощадливість, дав на витрати тридцять карбованців і пішов до вечора поблукати по Москві, котрої, як він говорив, не бачив уже десять років.

Я побіг до дружини двірника і сказав їй відносно прибирання.

— Дядечко приїхав! — похвалився я. — Добрий! Тепер мені буде весело.

— А то й краще, — сказала вона. — Чи видано — залишати квартиру на нетямущу дитину! Дитя — воно дитя і є. Зараз розумне, а одвернувся — дивишся, а воно ще зовсім дурне.

— Це котрі маленькі — дурні, — образився я. — А я вже не маленький.

— Е, голубе! Буває дурень маленький, буває і великий. Моему Васькові шістнадцятий. Колись у такі літа женили, а він дістав залізяку, набив сіркою, бахнув — та от і відлежав три тижні в лікарні. Добре ще, що тільки обличчя подряпало, а очей не повибивало. Та що тобі казати: ти, мабуть, про це краще за мене знаєш!

Я щось промурмотів і швидко зник, бо у Васьковому ділі була й моя частка вини.

Спритно й охоче допомагав я двірничці прибирати в квартирі.

До вечора стало в нас чисто, прохолодно, затишно. Я постелив на стіл нову скатертину з бахромою, збігав на ріг, купив за карбованець букет польових квітів і поставив їх у синю вазу.

Потім умився, вдягнув чисту сорочку і, щоб скоротити час до приходу дядька, сів писати нового листа Валентині.

«Дорога Валю!— писав я.— До нас приїхав твій брат. Він дуже веселий, хороший і мені одразу сподобався. Він розповів мені, як ти в дитинстві ненароком полила кашу гасом. Я не здивувався, що ти помилилась, але незрозуміло, як це ти її з'їла? Чи в тебе був нежить?..»

Лист залишився незакінченим, бо подзвонили і я кинувся в прихожу. Увійшов дядько і з ним ще хтось.

— Засвіти! Де вимикач?— командував дядько.— Сюди, старий, сюди! Не оступись... Тут ящик... Дай капелюх, я сам повішу... Сам, сам, для друга все сам. Прошу пожалувати! Повернись-но до світла. Ох, літа!.. Ох, безповоротні літа!.. Але ти ще дужий... Так, так! Ти не хитай головою... Ти ще пошумиш, дубе... Пошумиш! Знайомся, Сергію! Це друг моєї молодості! Вчений. Колишній партизан-чапавець. Політкаторжанин. Багато в житті постраждав. Але, як бачиш, орел!.. Шуліка!.. Які очі! Які гострі, проникливі очі! Вогонь! Ліхтарі! Прожектори!..

Лише тепер, при світлі, я як слід розглядив дядькового знаменитого товариша. Правду сказати, могутнього дуба він мені не нагадував. Орла теж. Це дядько в пориві добрих почуттів перебільшив, мабуть, чимало.

У нього була квадратна лиса голова, на маківці лежав товстий, мабуть, у боях здобутий, шрам. Обличчя його було побите віспою, а обвислі кінчики товстих губ робили обличчя його похмурим і навіть плаксивим. Вдягнений він був у зелену діагоналеву гімнастерку, на якій поблискував орден Трудового Червоного Прапора.

Дядько оглянув прибрану квартиру, похвалив за розторопність, і тут погляд його впав на мій недописаний лист Валентині.

Він підсунув листа до себе й почав читати...

Навіть здалеку видно було мені, як невдаване обурення відбилось на його почервонілому обличчі. Спочатку він щось промурмотів, потім тупнув ногою, зім'яв листа і кинув його в попільничку.

— Сором!— важко дихаючи, сказав він, обертаючись до свого заслуженого друга.— Дивись на нього, старий Якове!

І дядько різко ткнув пальцем у мій бік, а я завмер.

— Дивись, Якове, на цього чоловіка — безтурботного, недбайливого і легковажного. Він пише листа до мачухи. Ну, нехай, на решті (від цього справа не міняється), він пише листа до своєї колишньої мачухи. Він повідомляє їй радісну звістку про приїзд її рідного брата. І як же він їй про це повідомляє? Він пише слово «розповів» через «с» і перед словом «що» коми не ставить. І це

наша молодь! Наше світле майбутнє! Чи за це (не говорю за себе, я запитую тебе, старий Якове!) боровся ти і страждав? Дзвенів кайданами і піднімав чапаєвську шаблю! А коли потрібно було, то йшов, не здригнувшись, на плаху... Відповідай же! Скажи йому в очі й прямо.

Схвильований, дядько стомлено сів на стілець, а старий Яків суворо похитав лисою головою.

Ні! Не за це він дзвенів кайданами, піднімав шаблю і йшов на плаху. Ні, не за це!

— Кинь у грубу! — з огидою промовив дядько, вказуючи мені за зім'ятий папір. — Або ні, дай я спалю сам.

Він чиркнув сірником, папір спалахнув і залишив на попільничці купку попелу, який дядько одразу і викинув на вітер, за вікно.

Засмучений і присоромлений, я порався на кухні біля примуса, утїшаючи себе тим, що, мабуть, дістається дядьковим сином і дочкам, коли навіть через одну якусь поганеньку помилку він здатний здійснити таку бурю...

«Хоч би не надумав він проекзаменувати мене з географії, — з острахом подумав я. — Що тоді зі мною буде!»

Проте мій дядько, мабуть, був запальний, але швидко відходив. За чаєм він жартував зі мною, розпитував про батька, Валентину і нарешті відіслав спати.

Я вже засинав, коли хтось тихенько ввійшов у мою кімнату і почав шарити по стіні, відшукуючи вимикач.

— Хто це? — крізь сон запитав я. — Це ви, дядьку?

— Я. Слухай, друже, чи нема у вас трохи нашатирного спирту?

— Подивіться в тій кімнаті, у Валентини на полиці. Там йод, касторка і різні ліки. А що? Хіба комусь погано?

— Та старому. Постраждав старий, помучився. Ну, спи міцно.

Дядько щільно зачинив за собою двері.

Крізь товсту стіну не було чути їхніх голосів. Але незабаром крізь щілину під дверима до мене доповз якийсь їдкий, нудотний запах. Пахло чи то бензином, чи то ефіром, чи ще якоюсь гидотою, з чого я зробив висновок, що дядько ненароком розлив якісь ліки.

Минув тиждень. Удень дядька дома не було. Надвечір він повертався разом з старим Яковом, і здебільшого той залишався у нас ночувати.

Якось уранці сидів я у ванній кімнаті і терпляче заряджав касети для щойно викупленого фотоапарата.

Хтось подзвонив дядькові по телефону, і, чимось стурбований, він почав квапити старого Якова. Я гукнув крізь двері, щоб вони не поспішали йти ще хвилинку, бо дядько ще не бачив мого фотоапа-

рата і мені хотілось зараз же зняти обох друзів, вразивши їх своїм умінням в цій справі. Проте дядькові було, видно, не до мене. Грюкнули двері. Вони вийшли.

За хвилину я вискочив з ванної і, засмучений, мружачись на сонце, виглянув у вікно.

Дядько і старий Яків щойно вийшли за ворота і звернули праворуч.

Тоді я схопив фотоапарат і побіг слідом за ними.

«Добре, тепер буде ще цікавіше! Десь на перехресті я забіжу збоку або діждусь, поки вони зупиняться купляти цигарки. Тоді — клац! — і готово.

А коли вони повернуться надвечір, то на столі вже стоятиме їхня готова фотографія. Під склом, у рамці і з написом: «Дорогому дядечкові від такого-то...»

Довго я примірявся піймати дядька у фокус. Але його то заступали, то мене штовхали прохожі або лякали трамваї і автобуси.

Нарешті, на моє щастя, дядько і старий Яків звернули до маленького скверика біля якоїсь церковки. Сіли на лавку і закурили.

Швидко примостився я між двома фанерними кіосками на порожніх ящиках. Поставив видержку на одну двадцять п'яту. Клац! Готово! Якраз добре, бо за секунду чиясь широка спина заступила від мене дядька і Якова.

Про всяк випадок я поміняв касету, знову націлився. Ось дядько і старий Яків устали. Приготуватись! Клац!

Але рука здригнула, і другий знімок, мабуть, був зіпсований, бо сутулий, широкоплечий обернувся, і я був здивований, пізнавши в ньому того самого артиста і брата Шалаяпіна, з яким познайомив мене Юрко і котрий пригощав мене в Сокольниках пивом.

Іншим разом я, певно б, над таким дивним збігом замислився, але зараз мені було ніколи. І, вскочивши в трамвай, я поїхав додому, щоб встигнути приготувати до вечора несподіваний подарунок.

У ванній я ненароком розбив червону лампочку. Тоді, щоб не переплутати, я сунув обидві касети із знімками в шухляду Валентининого стола і побіг за новою лампою в магазин. Але коли я повернувся, то дядько був уже вдома.

Він строго покликав мене до себе.

В одній руці він тримав зламане кільце від ключа, другою вказував мені на залізний уламок, що стирчав з шухляди.

— Слухай, друже мій, — спитав він прямо. — Я знайшов цю штучку на підвіконні, а тому що я вже розірвав собі штани об неї, то я замислився над цим. Притулив кільце сюди. І що ж?..

Все пропало! Я почав був щось пояснювати, бурмотів, виправдовувався — збився, переплутав і, нарешті, гірко плачучи, розповів дядькові всю правду.

Дядько був насуплений. Він довго ходив по кімнаті, насвистуючи пісню: «Из-за леса, из-за гор ехал дедушка Егор».

Нарешті він висякався, відкашлявся і сів на підвіконня.

— Такі часи! — сумно сказав дядько. — Тяжкі розчарування! Стрибки й гримаси! Інший би на моєму місці одразу ж повідомив би про це в міліцію. Тебе б, шахрая, забрали, арештували і відіслали в колонію. І сестра Валентина, яка тобі тепер навіть не мачуха, з жахом, звичайно, одвернулась би від такого пройдисвіта. Та я добрий! Я бачу — ти розкаюєшся, що ти дурний, і я тебе не видам. Шкода, що бога нема і тобі, бовдуре, нікому дякувати за те, що в тебе, на щастя, такий добрий дядько.

Незважаючи на те, що дядько ляв мене і шахраєм і бовдуром, я крізь сльози гаряче подякував дорогому дядечкові і поклявся, що слухатимуся його і любитиму до самої смерті. Я хотів обняти його, та він відштовхнув мене і виволік з другої кімнати старого Якова, який там голився.

— Ні, ти послухай, старий Якове! — кричав дядько, поблискуючи своїми круглими, як у kota, очима. — Яка пішла наша молодь! — Тут він шарпнув мене за рукав. — Глянь, шахраю, на зелену діагоналеву куртку цієї, не скажу — старої, але вже постарілої в боях людини! І що ж ти на ній бачиш?.. Ага, ти закліпав очима, ти здригаєшся! Бо на цій діагоналевій гімнастерці виблискують орден Трудового Прапора. Скажи йому, Якове, в очі, прямо: чи думав ти в мороці тюремних підвалів або під гуркіт канонад, а також на горбах і рівнинах світової битви, що ти борешся за те, щоб такі молодці лазили по замкнених шухлядах і продавали лахмітникам чужі горжетки?

Старий Яків стояв з наміленою, недоголеною щогою і суворо кивав головою. Ні, ні! Ні в тюрмах, ні на горбах, ні на рівнинах він про це зовсім не думав.

Задзеленчав дзвоник, просунувся у двері двірник Микола і простягнув дядькові аркуші для прописки.

— Іди і пам'ятай! — відпустив мене дядько. — Рука твоя, я бачу, тремтить, старий Якове, і ти можеш урізати собі щоку. Я знаю, що тобі тяжко, що ти ідеаліст і романтик. Ходімо в ту кімнату, і я тебе сам доголю.

Довго вони про щось там радились. Нарешті дядько вийшов і сказав мені, що сьогодні увечері вони з старим Яковом від'їжджають, бо до закінчення відпустки хочуть помандрувати по світу і подивитись, як тепер живе і чим дише рідний край.

Тут дядько замовк, суворо подивився на мене і додав, що серце його неспокійне після всього того, що трапилось.

— За тобою потрібне пильне око, — сказав дядько. — І тебе стримати може лише рука владна і міцна. Ти поїдеш зо мною, робитимеш усе, що тобі накажуть. Але гляди, якщо ти хоч раз спробуєш іти мені наперекір, я викину тебе на першій же зупинці,

і нехай дикі птахи кружляють над твоєю непутящою головою!

Ноги у мене затремтіли, язик онімів, і я скрикнув від безмежного і несподіваного щастя.

«Які птахи? Хто викине?— думав я.— Це добрий дядечко викине! А слухатись я буду його так... що накажи він мені зараз вилізти через димар на дах, я, не задумуючись, полізу з радістю».

Дядько наказав мені бути надвечір готовим і одразу ж разом з Яковом пішов.

Я почав збиратися. Дістав білизну, рушник, мило і оглянув свій верхній одяг.

Штани в мене були потерті, у масних плямах, і я довго порався на кухні, відчищаючи їх бензином. Сорочку я взяв сіру. Вона була мала на мене, але зате в дорозі не бруднилась. Каблук у одному черевіку був стоптаний, і щоб підрівняти, я зірвав обценьками каблук у другому, потім забив цвях молотком і почистив черевіки ваксою.

Моїм лихом була кепка. Кепку, як відомо, у хлопчаків рідко в якого знайдеш нову. Кепку закидають на паркани, на дахи, б'ють нею в суперечках об землю. Крім того, вона часто править за футбольний м'яч. У моїй кепці була дірка, яку я пропалив біля вогнища на учнівській маївці. Коли б залишилась підкладка, то її можна було б замазати чорнилом. Але підкладки не було, а мазати чорнилом свою потилицю мені, звичайно, не хотілось.

Тоді я вирішив, що вдень триматиму кепку в руках, немовби мені весь час жарко, а увечері добре буде й з діркою.

Тільки-но я закінчив свої приготування, як повернулися дядько і Яків. Вони принесли новенький чемодан, якісь пакунки і чорний шкіряний портфель, котрий дядько одразу ж кинув на підлогу і почав легенько топтати ногами.

Від мене тхнуло скипидаром, ваксою, бензином. Я стояв, роззявивши рота, і мені починало здаватися, що дядько мій трохи збожеволів. Та ось він підняв портфель, усміхнувся, потягнув носом, глянув і одразу ж оцінив мої старання.

— Хвалю,— сказав він.— Люблю акуратність, хоч від тебе тхне, як від газової лампи. А тепер зніми всі ці балахони, бо в них ти мені нагадуєш церковного півчого, і надінь оце.

І він простягнув мені пакунок. В ньому були короткі, до колін, захисного кольору штани, така ж нарядна курточка з численними кишнями і кишеньками, жовті сандалі, піонерський галстук з блискучою пряжкою, коса, як у льотчика, пілотка і невеликий шкіряний рюкзак.

Тремтячими руками я схопив усе це добро в оберемок і побіг переодягатися. І коли я вийшов, то дядько сплеснув руками.

— Чкалов!— вигукнув він.— Молоков! Володимир Коккінакі!.. Орденів тільки не вистачає— одного, двох, дюжини! Ти

подивись, старий Якове, яка росте наша молодь! Ех, ех, далеко полетять орлята! Ти не сумуй, старий Якове! Видно, крапля і твоєї крові пролилась недаром.

Незабаром ми зібралися. Ключ від квартири я відніс кербудові, кошеля віддав двірничці.

Попрощався з двірником, дядьком Миколою, і водопровідником Мікешкіним, який, кліпаючи добрими осовілими очима, сунув мені в руку жменю соняшникового насіння.

Біля воріт я зупинився. Ось він, наш двір. От уже засвітили знайомий ліхтар біля шахти Метробуду, той, що освітлює ночами наші кімнати. А он високо, поряд з трубою, три вікна нашої квартири, і на запарошених шибках колишньої батькової кімнати, де довго колись гралися ми з Ніною, відбивається промінь призахідного сонця.

Прощайте! Однак там тепер порожньо і нікого нема.

...Кваплячись, я забув у Валентини в шухляді дві використані мною касети, але це мене зараз мало засмучувало.

Ми вийшли на площу. Тут дядько пішов до стоянки таксі і про щось довго там торгувався з шофером.

Нарешті він підкликав нас. Ми сіли й поїхали.

Я був певний, що їдемо ми лише до якогось вокзалу.

Але ось уже давно виїхали ми на околицю, промчали під мостом Окружної залізниці. Один по одному замелькали дачні виселки, потім і вони лишилися позаду. А машина все мчала і мчала і везла нас кудись дуже далеко.

За дев'яносто кілометрів, в місто Серпухов, що лежить по Курській дорозі, ми приїхали вже вночі.

В сутінках добрались ми до невеликого, оточеного садами будиночка, на покрівлі якого шмигали і нявкали коти.

Я не помітив, щоб нашому приїзду були раді, хоч дядько казав, що тут живе його задушевний приятель.

Проте нічого дивного в цьому не було. Поїхав так само років чотири тому з нашого двора мій приятель Васьо Биков. А зустрілися ми з ним недавно... Те се — от і все! Похвалились один перед одним складаними ножиками. У мене — кривий, із шилом, у нього — прямий, із штопором. З'їли по ірисці та й розійшлися у різні боки.

Не всяка, видно, і дружба навіки!

У Серпухові ми прожили дві доби, і я дивувався: дядько, який так хотів побачити рідний край, з садка, що коло будинку, нікуди не виходив.

Кілька разів я бігав по газети, а то весь час валявся на траві

і читав стару «Ниву». Мигали передо мною портрети царів, імператорів, російських і не російських генералів. Якись спритні кати кривими короткими шаблями відрубували голови полоненим китайцям. А ті, наче так і треба було, припишкли, стоячи на колінах. І не видно, щоб хто з них рвонувся, щось вигукнув катам або хоч би плюнув.

Я пішов поговорити про це з дядьком. Дядько читав щойно одержану від листоноші телеграму і був задоволений. Він відібрав у мене пошматовану «Ниву» і сказав мені, що я ще молодий і повинен думати про життя, а не про смерть. Крім того, від таких малюнків уночі може притиснитися поганий сон.

Я засміявся і спитав, чи скоро ми куди-небудь далі поїдемо.

— Скоро, — відповів дядько. — За годину поїдемо на вокзал.

Він простягнув руку за гітарою, лукаво глянув на мене і, вдаривши по струнах, заспівав таку пісню:

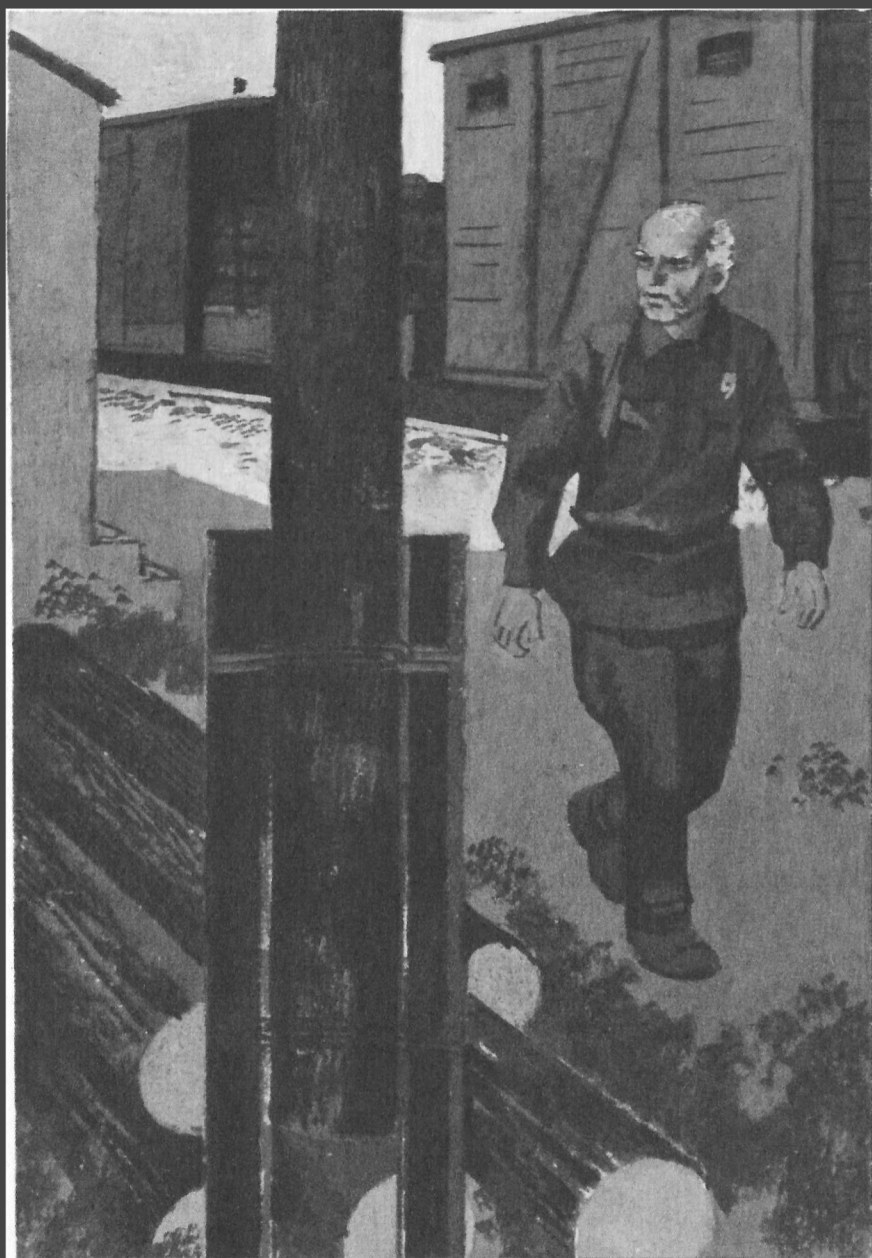
Скоро спустится ночь благодатная,
Над землей загорится луна.
И под нею заснет необъятная
Превосходная наша страна.
Спят все люди с улыбкой умильною,
Одеялом покрывшись своим,
Только мы лишь, дорогою пыльною
До рассвета шагая, не спим.

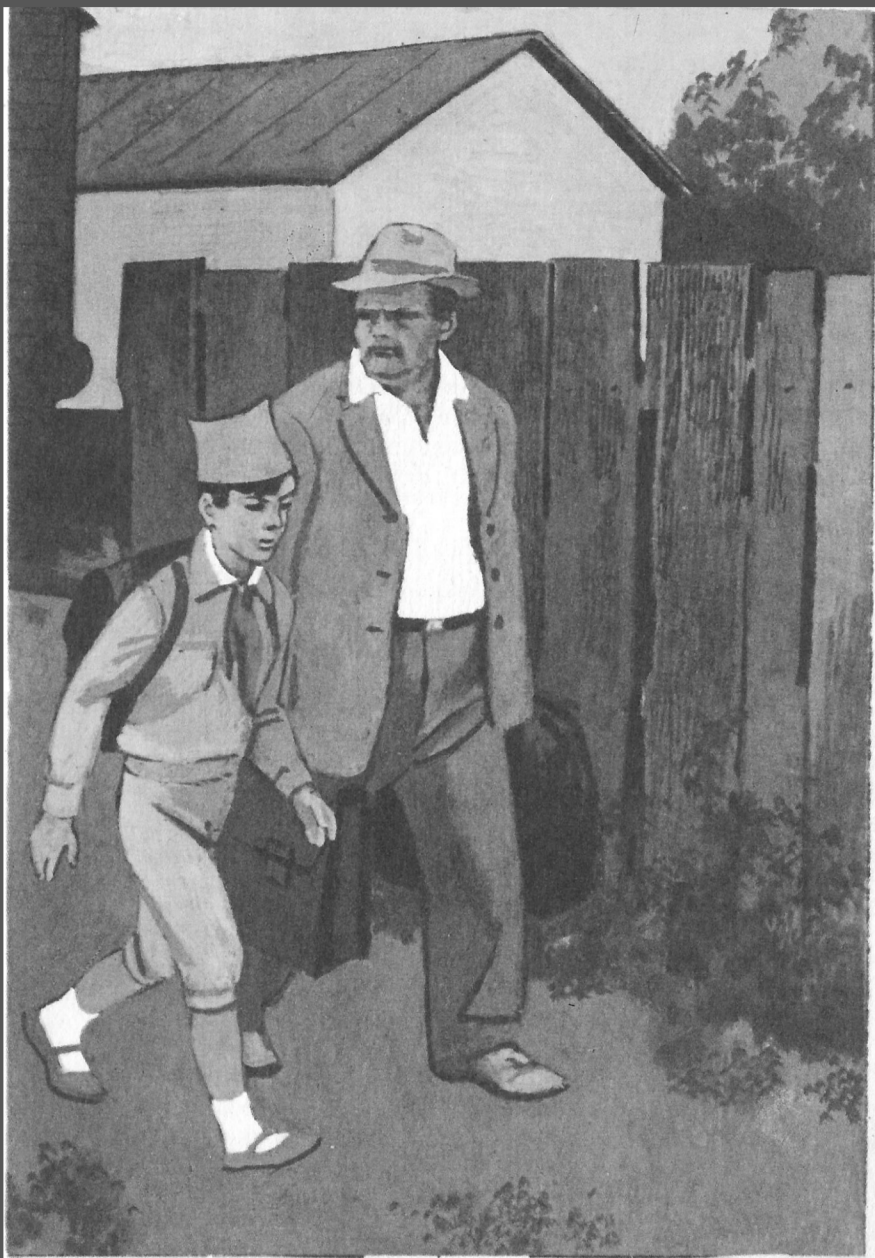
— Трам-там-там! — Він прикрив долонею струни і, вдоволений, засміявся. — Що, гарна пісня? Тож-бо! А хто склав? Пушкін? Шекспір? Анна Кареніна? Дзуськи! Це я сам склав. А ти, брат, думав, що в тебе дядько все життя тільки шаблею вимахував та дзвенів шпорами. Ні, ти спробуй склади! Це тобі не те, що до мацухи в шухляду по гроші лазити. Чого ж ти одвернувся? Я тобі люблячи кажу. Коли б я тебе не любив, то ти давно б уже сидів у виправному домі. А ти сидиш осьде: навколо аромат, природа. Он старий Яків з вікна висунувся, в голубу далечінь дивиться. А в руці у нього, здається, квітка. Троянда! Ох, мрійник! Вічно юний заорик-мрійник!

— Він не в голубу далечінь, — похмуро відповів я. — У нього намилені щоки, в руках помазок, і він, здається, упустив за вікно склянку з своїми вставними зубами.

— Боже мій, яке нещастя! — вигукнув дядько. — Біжи швидше, безсердечний віслюк, до нього на допомогу та скажи йому заодно, щоб він поспішав.

За годину ми вже були на вокзалі. Дядько був веселий і турботливий. Він бережно підтримував свого друга, коли той піднімався кам'яними сходами, і голосно радив:

— Не поспішай, старий Якове! Серце в тебе чудове, але серце в тебе хворе. Так, так! Що не кажи — старі рани дають себе відчувати, а життя невблаганне. Он столик. Скрізь зайнято. Почекай трохи, старина, дай глянути — певне, хто-небудь захоче поступитися місцем старому ветеранові.

Чорнокоса дівчина взяла пакунок і встала. Молодий лейтенант зашарудів газетою і посунувся. Спритний офіціант підставив дядькові другого стільця, а я сів на речі.

Незабаром підійшов носильник і повідомив, що м'яких немає жодного місця. Дядька це нітрохи не засмутило, і він наказав брати тверді.

Задрижали шибки, підійшов поїзд. Ми вийшли на платформу. І тут, у метушні, передо мною несподівано майнуло знайоме обличчя артиста з Сокольників. Він був тепер у пенсне, м'якому капелюсі, на плечі був накинутий сірий плащ; він щось запитав у дядька, мабуть, де буфет, і, подякувавши, зник у натовпі. Тільки ми сіли, як дзвоник, гудок — і поїзд рушив.

Поки я стовбичив біля вікна, роздумуючи про дивний збіг в людському житті, дядько встиг побувати і у вагоні-ресторані. Повернувшись, він приніс звідти великий апельсин і подав його старому Якову, що сидів, схилившись на столик.

— З'їж, Якове! — запропонував дядько. — Та що тобі таке? Ти, я бачу, блідий. Ти нездужаєш?

— Мине! — скривившись, простогнав Яків. — Звичайно, трясє, штовхає, та я потерплю!

— Він потерпить! — обурено вигукнув дядько. — Він, який усе своє життя терпів таке, що іншому не доводиться перетерпіти й за три життя! Ні, ні! Цього не буде. Я покличу зараз начальника поїзда, і коли він має серце, то м'яке місце тобі влаштує.

— Ви б сіли до вікна та на голову що-небудь мокре поклали. Ось салфетка, вода холодна, — запропонувала бабуся, що сиділа навпроти. — А ви б, молодий чоловіче, менше курили, — звернулася вона до юнака, який лежав на верхній полиці. — Від вашого тютюнища і здорового легкого занудити може.

Кругловидий юнак насупився, заглянув униз, та, побачивши літнього чоловіка з орденом, знімаючи цигарку викинув.

— Дякую вам, благородна бабуся, — сказав дядько. — Не знаю, чи сиділи ваші чоловіки і брати по тюрмах і каторгах, але серце у вас чуйне. Гей, товаришу провідник! Попросіть до мене начальника поїзда та відчиніть спочатку це вікно, яке, мені здається, прибите до стінки семидюймовими цвяхами.

— Ти мети, голово, легше! — докорив провідникові бородатий дядько. — Бачиш, у людини душа пилюки не приймає.

Незабаром усі наші сусіди пройнялися співчуттям до старого Якова і, вийшовши в коридор, неголосно розмовляли про те, що

ось, мовляв, людина у свій час постраждала за народ, а тепер хворіє і мучиться.

Я ж, правду кажучи, злякався, щоб, бува, старий Яків не помер, бо я не знав, що ж ми тоді робитимемо.

Я вийшов у коридор і сказав про це дядькові.

— Борони боже! — промурмотіла бабуся. — Чи вже й справді дуже йому погано?

— Що там таке? — запитала тітка, яка проходила коридором.

— Та он у тому купе людина, бач, помирає, — охоче пояснив їй бородатий. — Отак — живеш-живеш, а де помреш, невідомо.

— Треба б висадити, — обережно порадили з-за сусідніх дверей. — Послати на станцію телеграму, нехай підждуть санітари з носилками. Добре діло: у вагоні покійник! У нас тут жінки, діти.

— Де покійник? У кого покійник?

Розмови набрали несподіваного і неприємного напрямку. Дядько штовхнув мене кулаком у спину і, голосно засміявшись, підійшов до старого Якова, який лежав на лавці.

— Ха-ха! Він помре! Чуєш, старий Якове? — смикаючи його за п'яту, спитав дядько. — Вони кажуть, що ти помираєш. Ні, ні! Дуб ще міцний. Його не зломали ні тюрма, ні каземати. Не зломить і легкий напад серцевої хвороби — результат трясиння і поганої вентиляції. Еге! Ось він і підводиться. Ось він і усміхнувся. Ну, дивіться. Хіба ж це судорожна усмішка вмираючого? Ні. Це усмішка бадьорого і ще повнокровного життя. Ага, ось іде начальник поїзда! Звичайно, кажу я, він ще усміхається. Але при його виснаженому боротьбою організмі подібні усмішки в тряскому вагоні навряд чи природні і доречні.

Начальник поїзда, довідавшись, в чому річ, відповів:

— Я бачу, що старику партизанові-орденоносцю справді незручно. Але, на ваше щастя, зараз у Серпухові з п'ятого купе м'якого вагона чи то раніш зійшов, чи відстав пасажир. Дайте провідникові гроші на доплату, і я скажу, щоб він купив на стоянці квиток позачергово.

Начальник поїзда попрощався і пішов.

Усі залишилися ним дуже задоволені. Всі хвалили привітного й уважного начальника. Говорили, що, мовляв, який ще молодий, а як добре поводить. А чи давно траплялись такі, що він з тобою й розмовляти не хоче, не те що людині допомогти або хоч поспівувати.

Добре, коли все добре. Люди стають добрими, товариськими. Вони пропонують одне одному чайник, ніжик, сіль. Беруть прочитати чужі журнали, газети і розпитують, хто куди і звідки їде, що й почому там коштує. А також розповідають різні пригоди з свого і чужого життя.

Старому Якову стало набагато краще. Він випив чаю, з'їв ковбаси і дві булки.

Тоді сусіди попросили його, щоб і він розказав їм що-небудь із свого, мабуть, багатого на пригоди життя...

Відмовити в цьому людям, які так співчутливо поставились до нього, було незручно, і старий Яків запитально глянув на дядька.

— Ні, ні, він не розкаже,— голосно пояснив дядько.— Він надто скромний. Так, так! Ти скромний, друже Якове. І ти не ображайся, коли я тобі нагадаю, як лише через цю кляту скромність ти відмовився зайняти пост замнаркома одної невеликої автономної республіки. Сам нарком, товариш Гулі-Поджидаєв, як усім відомо, недавно помер. І, звичайно, ти, а не хтось інший, керував би зараз справами цього невеликого, але симпатичного народу!

— Слухайте! Адже ви жартуєте!— ніяковіючи, спитав кругловидий юнак з верхньої полиці.— Так же не буває.

— Буває різно,— задержувато відповів дядько і продовжував свою розповідь:— Але скромність, на жаль, не завжди добродесність. Наші діла, наші вчинки належать часто історії і повинні, так би мовити, надихати нашу щасливу, але, на жаль, безтурботну молодь. І якщо не розкаже він, то за нього розкажу я.

Дядько обвів поглядом усіх присутніх і запитав, чи не сидів хто в минулому або хоч би й тепер у центральній харківській тюрмі.

Ні, ні! Виявилось, що ні в минулому, ні тепер не сидів ніхто.

— Ну, тоді ви не знаєте, що таке харківська тюрма,— почав оповідати дядько.— Похмурою сірою громадою стояла вона на високому горбі так званої Прохладної, чи, пробачте, Холодної гори, навколо якої розкинулись придушені п'ятою самодержавства низенькі будиночки похлиплих обивателів. Сумно було сидіти в'язневі в похмурій загальній камері номер двадцять сім. Із вікон видний був шлях, яким їхали грузовики, йшли на роботу службовці. І перекупки-спекулянтки з веселим галасом несли на базар кошики з фруктами і лотки смажених піріжків з м'ясом, з рисом і з капустою. А в'язень одержував, як ви самі розумієте, всього шістьсот грамів, тобто півтора фунти. Крім того, він прагнув свободи.

«Дайош свободу!— голосно тоді вигукнув про себе в'язень.— Досить мені бряжчати кайданами і чахнути в неволі, чекаючи малоймовірної амністії з приводу якоїсь річниці, вірніше — імператорського весілля, народження чи коронації!» І того ж вечора дорогою з заготівлі дров в'язень відштовхнув конвоїра і, як пантера, кинувся в ліс, переслідуваний зловісним посвистом куль.

Та доля нарешті усміхнулася нещасному. Ніч він перебув під копицею сіна. А на ранок почув гуркіт трактора і побачив селян, які працювали в полі. А тому що в'язень ходив іще в своєму і був

вдягнутий цілком пристойно, то він видав себе за відповідального працівника, який приїхав на посівну.

Він запитав, як справи. Дав деякі вказівки. Випив молока, зажадав коней до станції і зник, як ви вже догадуєтесь, продовжувати свою небезпечну справу на благо народу, страждущого під страшним ігом проклятого царизму...

Слухачі зареготали і, брязкаючи посудом, кинулись до виходу, бо поїзд загальмував перед станцією, багатою на дешеве молоко і кури.

— Але послухайте, ви все жартуєте, — ображено зауважив згори кругловидий юнак. — Адже нічого цього зовсім так не буває.

— Так, я жартую, молодий чоловіче, — витираючи хусточкою лоб, байдуже відповів дядько. — Жарт прикрашає життя. А інакше життя легке тільки для тупиць та ледарів. Ге! Чи так я кажу, юначе? — поплескав він мене по плечу. — А он, здається, іде й провідник з квитком.

Дядько залишився стерегти речі, а я взяв неважкий чемодан і пішов провести у м'який вагон старого Якова, що ніс з собою загорнутий у наволочку портфель, рушник, апельсин і газету.

В купе було всього два місця. Внизу, біля вікна праворуч, сидів літній чоловік; на столику перед ним лежала книга, за спиною у нього стояла польова шкіряна сумка, а поряд на дивані валялась подушка.

Він скося глянув на нас, коли ми скригнули дверима. Але, побачивши, що в купе заходить не якийсь шалапут, а поважний старик з орденом, він ввічливо відповів на привітання і подушку відсунув. Верхнє місце, те саме, на яке запізнився якийсь пасажир, було вільне. Та одразу лізти спати старий Яків не захотів, а надів окуляри і взявся за газету.

Проте я добре бачив, що він не читає, а спідлоба, але пильно дивиться в бік пасажира.

Я пом'явся і побажав старому Якову доброї ночі.

Тоді він тихенько охнув і тихим злим голосом попросив мене сказати дядькові, щоб той замість непридатної, чорної, прислав звичайну похідну грілку, налиту до половини водою. Я здивувався і хотів був перепитати, але замість відповіді старий Яків мовчки показав мені кулак. Ображений і трохи наляканий, я вернувся і переказав дядькові це прохання.

Дядько спохмурнів, неголосно когось вилаяв, дістав із своєї сумки невеликий пакунок і одразу ж вийшов, мабуть, до провідника по воду. Незабаром він викликав мене на площадку. Погляд його був строгий, а круглі очі примружені.

— Візьми, — сказав він, простягаючи мені сіру парусинову сумочку, зтягнуту зверху резиновим шнурком. — Візьми цю

грілку і віднеси. Зрозумів?— Він стиснув мені руку.— Зрозумів?— повторив дядько.— Іди і пам'ятай, про що ми з тобою перед від'їздом говорили.

Голос у дядька був тихий і строгий, говорив він тепер коротко, без усяких жартів і примовок. Рука моя тремтіла. Дядько помітив це, поплескав мене за підборіддя і злегка підштовхнув.

— Іди,— сказав він,— роби, як тобі наказано, і тоді все буде добре.

Я пішов. Дорогою я помацав сумочку: всередині щось скрипнуло і зашелестіло; грілка була холодна, мабуть, шкіряна, і замість води напхана папером.

Я постукав і увійшов в купе. Незнайомий пасажир сидів біля столика, низько схилившись над книгою. Старий Яків читав, відкинувшись майже до самої стінки.

Він схопив грілку, тихенько застогнав, поклав її собі на живіт і закрив полами піджака.

Я вийшов і в тамбурі зупинився. Вікно було розчинене. Ні місяця, ні зірок не було. Вітер шмагав мені в розгарячене обличчя. Вагон дрижав, і різко, наче постріли, стукала знадвору якась залізничка. «Куди це ми мчимо?— ковтаючи повітря, подумав я.— Ріта-та-та! Трата-та! Поїхали! Ех, поїхали! Ех, здається, далеко поїхали!»

— Ну?— спитав, зустрічаючи мене, дядько.

— Все зроблено,— тихо відповів я.

— Гаразд. Сідай відпочинь. Хочеш їсти — он на столі ковбаса, булка, яблука.

Від ковбаси я відмовився, яблуко взяв і одразу з'їв.

— Ви б хлопця спати покладали,— порадила бабуся.— Хлопчина за день набігався. Очі, я дивлюсь, червоні.

— Ну, які там червоні!— відповів їй дядько.— Це просто так: пилюка, тінь. Ось незабаром буде станція, і він перейде на ніч до старого Якова. Старий без догляду — дитина: то йому води, то грілку. А з начальником поїзда я вже домовився.

— З розумною людиною чому ж і не домовитись,— зітхнула бабуся.— А з мене син Володька каже, бувало, каже. Ех, каже, мамо, ніяк ми з тобою не домовимось!.. Так самовільно на Камчатку й поїхав. Тепер там, шибеник, капітаном, чи що.

Старенька усміхнулась і почала стелити постіль, а я підозріло подивився на дядька: що це ще затівається? В який вагон? Які грілки?

Повз наше купе час від часу проходили в ресторан люди. Вагон колихало, всі похитувались і хапались за стіни.

Я сів у куточок, угрівся і замислився. Як дивно! Чи давно все було не так! Бив годинник. Кричав радіоприймач. Наставав ранок. Шуміла школа, гула вулиця і гримів барабан. Четвертий

наш загін вибігав на майданчик шикуватись. І вже неодмінно хтось кричить і дражнить:

Сергій-барабанщик,
Солдатський обманщик,
Чого б'єш в барабан?
Іще спить капітан.

«Ну! Ну!— кажу я.— Не підходь ближче, бо проб'ю по спині зорю палицями».

Ту-у!— загудів раптом паровоз. Вагон шарпнуло так, що я мало не впав з лавки; бляшаний чайник злетів на підлогу, заскреготали гальма, пасажири злякано кинулись до вікон.

Схопився в купе стурбований дядько. З ліхтарями в руках провідники кинулись до площадок.

Паровоз безперервно гув. Стоп! Стали. Крізь вікна не видно було ні вогника, ні зірочки. І було незрозуміло, стоїмо ми в лісі чи в полі.

Усі стовпились і питали один у одного, що трапилось? Чи не задушило кого? Чи не виплигнув хто з поїзда? Чи не мчить на нас зустрічний? Але ось паровоз знову загудів, щось зацокало, зашипіло, і ми помалу рушили.

— Заспокойтесь, громадяни!— сумним голосом гукнув провідник.— Це якийсь п'яний ішов з ресторану та й рвонув гальмо. Ех, люди, люди!

— Нап'ються та й бешкетують!— зітхнув дядько.— Піді-но, Сергію, до старого Якова. Старий хворий, нервовий. Та довідайся заодно, чи не поміняти йому воду в грілці.

Я суворо глянув на нього: не брешти, дядьку! І мовчки пішов. І раптом, ідучи, я згадав те знайоме обличчя артиста, що майнуло передо мною на платформі в Серпухові. Чомусь мені стало не по собі.

Я постукав у двері п'ятого купе. Відкинувшись спиною майже зовсім до стіни, старий Яків лежав, напівзаплющивши очі. На підлозі валялись сірники, недокурки, і скрізь пахло валер'яною. Мабуть, і м'який вагон трусонуло добре.

Я спитав у старого Якова, як він себе почуває і чи не пора поміняти грілку.

— Пора! Давно пора!— сердито сказав він, розкрив поли піджака і передав мені полотняну сумку.

— Хлопче!— не відриваючи очей від книги, попросив мене пасажир.— Будеш проходити, скажи провідникові, щоб він приїшов прибрати.

— Еге, еге!— болісним голосом підтвердив Яків.— Попроси, любий!

«Любий»? Добрий «любий»? Він так учепився в мою руку і так погрозово закивав лисою головою, що можна було подумати, ніби з ним ось-ось станеться напад хвороби.

Я вискочив у коридор і зупинився. Що це все таке? Що означають ці вирячені очі і скривлені губи? А я ось візьму гукну провідника та ще й передам йому цю сумку!

Провідник якраз увійшов у вагон і зупинився, витираючи ганчіркою шибки.

Сказати чи ні?

— Молодий чоловіче, — запитав несподівано провідник, — чому ви тут весь час ходите? У вас квиток у твердому, а тут м'який.

— Еге, — промурмотів я, — але ж мені треба... і вони мене посилають.

— Я не знаю, що вам треба, — перебив мене провідник, — а мені треба, щоб у мої купе сторонні пасажири не ходили. Що це ви сюди-туди носите?

«Пізно! — злякався я. — Тепер уже говорити пізно... Дивись, бережися, обережніш!..»

— Еге, — тремтячим голосом відповів я, — але в п'ятому купе у мене хворий дядько і йому треба міняти воду в грілці.

— То давайте мені сюди цю грілку, — простягнув руку провідник, — для хворого старика я і сам це зроблю.

— Та йому вже більше не треба, — ховаючи полотняну сумку за спину, злякано відповів я. — У нього вже все минуло!

— Ну не треба, то й не треба! — знову заходячись витирати шибки, пробурчав провідник. — А ходити ви сюди більше не ходіть. Мені не шкода, та за це і нам від контролерів дістається.

Упрілий і червоний, проскочив я на площадку свого вагона. Дядько вирвав у мене сумку, сунув у неї руку і, навіть не дивлячись, зрозумів, що все було так, як йому було потрібно.

— Молодець! — тихо похвалив він мене. — Талант! Капабланка!

І дивно! Чи тому, що мене давно вже ніхто не хвалив, але я раптом зрадів цій похвалі. Миттю я вирішив, що все дрібниці: і мої недавні міркування, й підозри, і що я справді молодець, відважний, кмітливий, спритний.

Я кваплячись розповів дядькові, як було діло, що сказав мені пасажир, як підморгнув мені старий Яків і як вивернувся я від підозрілого провідника.

— Герой! — з захопленням сказав дядько. — Геркулес! Геній! — Він подивився на годинник. — Ходімо, за п'ять хвилин станція.

— І тоді що?

— І тоді все! Иди забирай речі.

Поїзд уже гудів, застукали стрілочні хрестовини. Провідник з ліхтарем пішов ліворуч, до виходу. Ми взяли сумки. Із всього купе не спала тільки бабуся. Дядько побажав їй щасливої дороги. Ми вийшли в коридор і пройшли до площадки. Тут дядько вийняв

з кишені ключ, відчинив двері, ми зіскачили на протилежний від вокзалу бік і, змішавшись з людьми, пішли вздовж состава.

У когось дядько запитав, де вбиральня. Нам показали на самому кінці перону маленьку брудну кам'яничку. Ми підійшли до неї і зупинились.

За хвилину туди ж, без капелюха і без чемодана, підбіг зовсім здоровісінький старий Яків.

Тут друзі обнялись, немов не бачились півроку. Поїзд свиснув і поїхав. А ми поспішили геть з вокзалу, бо з першої ж зупинки могла прийти розшукувальна телеграма. А мій дядько і його знаменитий приятель, як я тоді подумав, були, мабуть, страшенні шахраї.

Чи багато добра було в жовтій сумці, яку старий Яків підмінив у пасажира під час переполоху з раптовою зупинкою поїзда (гальмо рвонув, звичайно, дядько),— цього мені вони не сказали. Але пам'ятаю, що наступного ранку обличчя їхні були зовсім не веселі. Пам'ятаю, як на зеленому пустирі за якоюсь станцією між дядьком і старим Яковом спалахнула велика суперечка. Про що? Не знаю.

Потім похмуро і мовчки сиділи вони, щось обдумуючи, у маленькій чайній. Далі я зрозумів, що ці старі друзі знову помирилися. Довго і жваво розмовляли і все поглядали в мій бік, з чого я зрозумів, що розмова йде про мене. Нарешті вони покликали мене. Почав мене раптом дядько вихвалити і сказав мені, що я повинен бути спокійним і твердим, бо щастя моє лежить уже не за горами.

Чути все це було дуже радісно, коли б не смутна підозра, що справи наші дивні ще не закінчені.

...Та несподівано, десь на станції Липецьк, на превелику мою радість, попрощався і одстав від нас старий Яків.

І тепер я зітхнув вільно, заснув міцно, а прокинувся в купе вагона вже тоді, коли сонячного теплого ранку ми під'їздили до якогось невидано прекрасного міста.

З гуркотом їхали ми по високому залізному мосту. Широка блакитна ріка, якою пливли великі білі й голубі пароплави, протікала під нами. Пахло смолою, рибою і водоростями. Кричали білогруді сірі чайки — птахи, яких я бачив уперше в житті.

Високий квітучий берег крутим обривом спускався до ріки. І він шумів листям, таким зеленим і соковитим, що, здавалось, коли стрибнути на нього згори — без будь-якого парашута, а просто так, широко розкинувши руки — ти не пропадеш, не розіб'єшся, а пірнеш у цей шумливий густий потік і, розкидаючи, мов бризки,

смагадгову піну лїстїа, вїрїнеш знову наверх, під проміння ласкавого сонця.

А на горі, над обрївом, височїли бїлі будови, здавалось — палаци, башти свїтлі, велїчні. І поки ми під'їздили, вони помалу поверталїся, ставали боком, проглядаючи одна за одною крїзь могутні кам'яні плечі, і вїблїскували голубїм склом, сріблом і золотом.

Дядько шарпнув мене за плече:

— Друже мїй! Що з тобою: остовпїв чи одурїв? Я кричу, я смїаю... Збїрай речі.

— Що це? — як у пївсні, запїтав я, показуючи рукою на вїкно.

— А, це? Все це називається мїсто Кїїв.

Свїтлїм і чудовїм було це веселе зелене мїсто. Росли на шїроких вулицяx високі тополі і тїністї каштани. Розкїнулись на площаx яскраві квітники. Бїли вїблїскуючі під сонцем фонтани. Та ще як бїли! Рвалися до других, до третїх поверхїв, мїнілись райдугою, пїнілись, шумїли і дрїбнїм водяним пїлом спадали на веселі обличчя, на вїдкриті і загорїлі плечі прохожих.

І чи то заслїплювало людей пївденне сонце, чи не так, як на пївночі, всі були вдягнуті — яскравїше, простїше, легше, — але мені здалося, що все це мїсто гомонить і усмїхається.

— Кїяни! — втираючи хусточкою лоба, посмїхнувся дядько. — Це такий народ! Його бїй, а вїн все танцюватиме! Зїйдемо, Сергїю, з трамвая, звїдси й пїшки недалеко.

Ми звернули вїд центру. То будїнки височїли в нас над головою, то лежали під ногами. Нарештї ми увїйшли в ворота, проїшли двором у провулок — і знову ворота. Сад густий, занедбанїй. Акація, слива, вишня, бїля паркана лопухи.

В глибині саду стояв невеличкий двоповерховий будїнок. За будїнком — зелений схїл, і на ньому полиняла капличка.

Другий поверх будїнку був порожнїй, вїкна розчинені, і на пїдвїконні стрїбали горобці.

— Стїй тут, — скидаючи сумку, наказав дядько, — а я зараз про все дїзнаюся.

Я залишився сам. Перекидаючись і пїдстрибуючи, вискочили мені під ноги двоє здорових дїмчатих кошенят і, пїрхнувши, метнулись у дїрку в паркані.

Лїворуч, у саду, височїв зарослий кропивою горб, на якому стїрчали залишки розваленої кам'яної альтанки.

Позаду, за альтанкою, дошка в паркані була виламана, і звїдси, схїлом, повз капличку, вела стежка. Праворуч на майданчику лежали звалені в купу маленькі лавки, столи, стїльці. І тепер я вгадав, що в цьому будїнку взимку буває дїтячий садок. А тепер, на лїто, вони вїїхали, звичайно, кудись за мїсто. Тому нагорі й порожньо.

— Іди! — крикнув мені дядько, з'явившись з-за куцїв. — Усе

гаразд! Відпочинемо ми з тобою тут краще, ніж на дачі. Книг наберемо. Молоко питимемо. Аромат навкруги... Краса! Не сад, а джунгли!

Біля забур'янілого квітника нас зустріли.

Висока сива баба з глибоко запаленими очима і головою, що здригалась. Спираючись на чорну лаковану паличку, вона стояла біля зморшкуватого бородатого чоловіка, який тримав у руках довгу мітлу.

Спочатку я подумав, що це чоловік старої, але, виявляється, це був її син.

— Дорогих гостей прошу пожалувати!— промовила стара надтріснутим, але звучним голосом. Вона сухо привіталася зі мною і, відкинувши голову, привітно усміхнулась до дядька.— Рятівник! Ах, рятівник!— сказала вона, постукавши кістлявим пальцем по плечу дядька.— Полисів, потовстів, проте, я бачу, як і раніш, бадьорий і веселий. Такий же молодець, герой, благородний, великодушний, а час лине... час!..

Протягом цієї зовсім незрозумілої мені розмови бородатий син старої не вимовив ні слова.

Але він нахилив голову, викидав уперед руку і незграбно шаркав ногою, наче даючи зрозуміти, що й він цілком поділяє міркування матері про благородні якості дядька.

Нас провели нагору. Швидко розкинули ми двоє залізних ліжок у тій з трьох порожніх кімнат, що була найменша, поклали сінники, втягли стोलик. Стара принесла простирадла, подушки, скатерку. Під відчиненим вікном шуміло листя ліщини, цвірінчали пташки.

І стало раптом у мене на душі гарно і спокійно.

І ще мені гарно було тому, що стара назвала дядька і добрим і благородним. Отже, думав я, не завжди ж дядько був пройдисвітом. А може, я і тепер чогось не розумію. А може, все, що трапилось у вагоні, це задумано злобним і хитрим старим Яковом. А тепер, коли Якова нема, то, може, все воно й піде у нас по-хорошому.

Дядько смикнув мене за ніс і запитав, про що я замислився. Він був добрий. І, осмілівши, я сказав йому, що краще, ніж красти чужі сумки, жити б нам спокійно в отакій гарній кімнаті, де під вікном ліщина, черемха. Дядько працював би, а я б учився. А злобного старого Якова нехай би санітари зачинили в інвалідний дім. І нехай би сидів там, відпочивав, писав спогади про колишнє своє бойове життя, а в теперішні наші справи не втручався.

Дядько упав на ліжку і почав реготати:

— Ха-ха! Хо-хо! Старого Якова замкнути в інвалідний дім! Гуморист! Гоголь! Смирнов-Сокольський! У цирк його, в борці! Гладіатором на арену! Музика, туш! Ричать леви! Бики виють! А ти його в інвалідний!

Дядько перестав реготати. Він підійшов до вікна, зломив гілочку черемхи і, поляскуючи нею по своїх коротких ногах, почав мені щось пояснювати.

Він пояснював мені, що злодій не завжди злодій, що я ще молодий, багато чого в житті не розумію і судити старших не повинен. Він запитував мене, чи читав я Чарльза Дарвіна, Шекспіра, Лермонтова. І тоді у мене від усіх його запитань голова пішла обертом. Я вже не пам'ятаю, з чимось я погоджувався, чомусь підтакував. Він обірвав розмову і спустився в сад.

Я ж, хоч до пуття нічого й не збагнув, залишився при тій думці, що коли навіть мій дядько і шахрай, то шахрай він зовсім незвичайний. Звичайні шахраї крадуть не задумуючись про Чарльза Дарвіна, про Шекспіра та про музику Бетховена. Вони цуплять усе, що трапляється під руку, і чим більше, тим краще. Потім, як я бачив у кіно, вони ділять гроші, влаштовують випивки, п'ють горілку і танцюють з дівчатами танець «Елки-палки, лес густой», як у «Путівці в життя», або «Танго смерті», як у картині «Шумить нічний Марсель».

Дядько ж мій не пиячив, не танцював. Пив молоко і любив простоквашу.

Дядько пішов у місто. Роздумуючи, блукав я по кімнатах. На стіні в коридорі висів запорошений телефон. Мабуть, з того часу, як виїхав дитячий садок, давонили по ньому не часто. Заглянув я в комірчину — там стояло з'їдене мілью, облізле опудало рудого ведмежати. Поліз крутою драбинкою на горище, але там було так душно і стільки пороху, що я одразу ж спустився вниз.

Вечоріло. Я вийшов у сад. В глухому кутку, за розваленою альтанкою, лежав у кропиви мармуровий стовп. Я розгледів на його тьмяній поверхні такий напис:

*Тут похований
дійсний статський
радник
і
кавалер
Йоганн Генріхович Штокк.*

Тут же в кропиви валявся розбитий ящик і розсохла бочка. Було тепло, тихо, сильно пахло резедою і красолями. Десь далеко на Дніпрі загудів пароплав.

Коли гуде пароплав, я розгублююсь. Як за поручні, хочеться мені за щось схопитись: за стовбур дерева, за спинку лавки, за підвіконня. Гулка, багатоголоса луна його завжди врочиста і сумна.

І де б, у якому б далекому і прекрасному краю людина не була,

завжди їй хочеться плисти кудись ще далі, зустрічати нові береги, міста й людей. Звичайно, якщо тільки людина ця не такий тип, як зловний Яків, усе життя якого, мабуть, тільки в тому і полягає, щоб охати, ахати, вдавати з себе хворого і цупити у довірливих пасажирів їхні речі.

Та ось я насторожився. В саду, за вишнями, хтось співав. Та й не один, а двоє. Чоловічий голос — рівний, приглушений і жіночий — різкуватий, ніби надтріснутий, але дуже приємний.

Тихенько пройшов я алеєю. Це була стара і її бородатий син. Вони сиділи на лавці поруч, прями, нерухоми і, дивлячись на захід, тихо співали: «Цветы бездумные, цветы осенние, о чем вы шепчетесь в пустом саду?..»

Я був здивований. Я ще ніколи не чув, щоб такі старі бабусі співали. Правда, жила в нас у дворі двірникова баба, то й вона, колихаючи їхнього крикливого Гошку, теж співала: «Ой, люли, ой, люли! Волки телку увели», але хіба ж це пісня?

— Дитино! — покликкала раптом когось стара.

Я обернувся, але нікого не побачив.

— Дитино, підійди-но сюди! — знову покликкала стара.

Я знов оглянувся — нема нікого.

— Тут нікого нема, — збентежено промовив я, висуваючись з-за куща. — Вона, мабуть, кудись побігла.

— Хто вона? Дурний хлопчику! Це я тебе кличу.

Я підійшов.

— Піди й подивись, чи не коптить на кухні керосинка.

— Добре, — погодився я, — тільки я не знаю, де у вас кухня.

— Як ти не знаєш, де у нас кухня? — суворо запитала стара. — Та я тебе, падлюку, з дому вижену... на мороз, в степ... у поле!

Я ахнув і злякано подався назад, бо стара вже потягнулась до своєї лакованої палиці, мабуть, збираючись мене почастиувати нею.

— Мамо, заспокойтесь, — роздратовано сказав її син. — Це ж не Степан, не Якимко. Це молодший син покійного генерала Рутенберга, і він прийшов привітати вас з днем народження.

Важко сказати, коли я більше злякався: чи тоді, коли мене хотіли вдарити, чи коли я раптом став сином покійного генерала.

Скрикнувши, шарахнувся я геть і побіг до будинку. Збігши по хитких сходах, я заціпнув двері і тремтячими руками почав світити лампу. Тільки-но я зняв скло, як почув кроки. По сходах за мною хтось ішов...

Заціпка була зігнута, слабенька, її легко можна було відчинити ззовні, просунувши олівець чи навіть палець.

Я метнувся на тераску і перекинув ногу через поручні.

У двері постукали.

— Гей, там, Сергію! — почув я знайомий голос. — Ти спиш, чи що?

Це був дядько.

Квапливо розповів я дядькові про свої страхи.

Дядько здивувався.

— Лагідна бабуся,— сказав він,— осіння айстра! Квітка бездумна. Вона, звичайно, трохи несповна розуму. Похилі роки, тяжка біографія... Але ти даремно її злякався.

— Еге, дядьку, адже вона хотіла тріснути мене палицею.

— Фантазія!— усміхнувся дядько.— Гра молоді уяви. Проте... все п'ятьма! Можливо, що й тріснула б. Ось ковбаса, сир, булка. Ти хочеш їсти?

За вечерею дядько пояснив мені, що колись увесь цей будинок належав старій, а тепер її син працює тут, при дитбудинку, сторожем, а іноді грає на трубі в якомусь оркестрі.

Спати ми полягали рано. Вікно було відчинене, і крізь листя ліщини, наче великі зірки, проглядали вогні міста.

Ми лежали довго мовчки. Та ось дядько заторохтів у темряві сірниками і закурив.

— Дядьку,— спитав я,— чому це стара називала вас удень і добрим і благородним? Це вона теж з дурного розуму? Чи щось справді тут є?

— Колись, у вісімнадцятім, бешкетні солдати хотіли спустити її вниз головою з мосту,— відповів дядько.— А я був молодий, великодушний і заступився.

— Так, дядьку. Але якщо вона була лагідна чи, як ви кажете, квітка бездумна, то за що ж?

— Там, на війні, не розбирають. Крім того, вона тоді була не лагідна і не бездумна. Спи, друже мій.

— Дядьку,— замислено запитав я,— а чому ж, коли ви заступилися, то солдати послухались, а не спустили і вас вниз головою з мосту?

— Я б їм, падлюкам, спустив! Зо мною було шість вершників, та в руках у мене граната! Лежи спокійно, ти мені вже набрид.

— Дядьку,— помовчавши трохи, не втерпів я,— а які це були солдати? Білі?

— Лежи, базіка!— обірвав мене дядько.— Військові були солдати: дві руки, дві ноги, одна голова і гвинтівка-трилінійка з п'ятьма патронами. А якщо ти ще будеш до мене чіплятися, то я тебе виставлю в сусідню кімнату.

Мої причіпливі розпитування, мабуть, стурбували дядька. Через день, коли ми гуляли понад Дніпром, він запитав мене, чи хочу я взагалі повертатися додому.

Я замислився. Ні, цього я не хотів. Після всього, що сталося, Валентинин чоловік, мабуть, умовить її, щоб віддати мене в якусь

виправну колонію. Але й залишатися з дядьком, який увесь час від мене з чимось крився і ховався, мені було не по собі.

І дядько, очевидно, мене зрозумів. Він сказав мені, що оскільки я йому з першого ж разу сподобався, то, якщо я не хочу повертатися додому, він одвезе мене в Одесу і віддасть у мічманську школу.

Я ніколи не чув про таку школу. Тоді він пояснив мені, що є така школа, куди приймають хлопчиків років чотирнадцяти-п'ятнадцяти. Там же, при школі, вони живуть, вчать, потім плавають на кораблях спочатку простими матросами, а потім, хто розумний, може дослужитися і до моряка-капітана.

Я згадав учорашній пароплавний гудок, і серце моє болісно й радісно стислось. «За віщо?— думав я.— І чому ж оця незрозуміла і навіть якась непевна людина турбується про мене і хоче зробити для мене таке добре діло?»

— А ви?— тихо запитав я.— Ви також житимете в Одесі?

— Ні,— відповів дядько.— Хіба я тобі не казав, що я живу в місті Вятці, завідую відділом народної освіти і займаюся науковою працею?

«Не біда!— подумав я.— Ну, і нехай у Вятці. Так, може, навіть краще. А то, чого доброго, приїхав би в Одесу несподівано ненависний старий Яків,— гляди, і пропала б знову вся наукова праця!»

Щоки мої пашіли, і я був схвильований. «Проживу сам,— думав я.— Почну все спочатку. Вчитимуся. Буду старатись. Лазитиму по щоглах. Дивитимусь у бінокль. Виросту скоро. Вдягну чорну форменку... От я стою на капітанському містку. Дзінь, дзінь! Тихий хід уперед! Ось вона, стоїть на березі і махає мені хусточкою... Ніна! Прощай, Ніно, прощай! Відпливаємо в Індію. Сміливо поведу я корабель крізь бурі, крізь тумани, повз жаркі тропіки. Все побачу, все — приїду, тобі розкажу і з чужих берегів привезу подарунок».

І я так замріявся, що не помітив, як устав з лавки, кудись ходив і знову повернувся мій дядько.

— Але поки що тобі буде нудно,— сказав дядько.— Кілька днів я буду зайнятий. І щоб ти мені не заважав, давай познайомимося з кимось із хлопців. Тоді всюди бігатимеш, гратимешся. Глянь, як веселяться навкруги!

Дітей на майданчику було багато. Вони лазили по драбинах і палицях, перекидалися і стрибали на пружинних сітках, товпились біля стрілецького тиру, бігали, пустували і, звичайно, зачіпали дівчаток, які тут, до речі, і самі в боргу не лишались.

— З ким же мені, дядьку, познайомитися?— розгублено озируючись, запитав я.— Людей навколо така сила.

— А ми пошукаємо — і знайдемо!— відповів дядько і повів мене за собою.

Він вивів мене на край майданчика. Тут було тихо, під липами стояли робочі столики і височіла будочка з матеріалом і інструментами.

Дядько вказав мені на тендітного білявого хлопчика, що, поглядаючи на якусь креслення, вистругував ножом тоненькі білі планочки.

— Ну от, хоча б з оцим,— підштовхнув мене дядько.— Хлопчик, одразу видно, недурний, симпатичний.

— Дохлуватий якийсь,— скривився я.— Краще б, дядьку, з кимось з тих, що біля сітки стрибають.

— Ото велике діло, стрибають! Цап теж стрибає, та що з того? А то хлопчик машину якусь буде. З такого стрибуну клоун вийде. А з цього, гляди, Едісон який-небудь... винахідник. Та ти чув про Едісона?

— Чув,— буркнув я.— Це котрий телефон винайшов.

— Ну, от і піди, піди, познайомся, а я тут у затінку газету почитаю.

Білявий хлопчик з великими сірими очима залишив на столику своє креслення, планки і пішов до будки. Поки він щось там питав, я сів до столика. Він повернувся, тримаючи в руках олівець і циркуль. Він не розсердився, побачивши, що я розглядаю і зачіпаю його роботу, і лише тихо сказав:

— Ти, будь ласка, не зламай планку, вона дуже тоненька.

— Ні,— усміхнувся я,— не зламаю. Що це ти майструєш? Трактор?

— О, що ти!— здивовано відповів хлопчик.— Хіба ти не бачиш, що це модель вітряного двигуна? Це робота делікатна.

— «Делікатна!», «Делікатна!»— забуваючи дядькові напущення, передражнив я.— Ти б краще пішов на сітку догори ногами стрибати, а то однак усе потім доведеться викинути.

Хлопчик підвів на мене замислені сірі очі. Грубість моя, мабуть, здивувала його, і він добирав слова, як мені відповісти.

— Слухай,— тихо сказав він.— Я тебе до себе не кликав. Правда ж? Коли тобі подобається стрибати на сітці, іди й стрибай.— Він замовк, сів, узяв циркуль і, глянувши на моє зашаріле обличчя, додав:— Я також люблю лазити і стрибати, але відтоді, як я торік виплигнув з парашутом з палаючого літака, стрибати мені вже не можна.

Він зітхнув і усміхнувся.

Краска все густіше й густіше заливала мені щоки, наче я обличчям впав у кропиву.

— Пробач,— сказав я.— Це я дурень... Може, тобі допомогти? Мені однак робити нічого.

Тепер зняковів сіроокий хлопчик.

— Чому ж дурень?— затинаючись, заперечив він.— Навіщо це? Ну, коли хочеш, візьми цей квадрат, попроси в будці дрель і

просвердли, де відмічені дірочки. Стривай, вони тобі так не дадуть! У тебе учнівський квиток є? Ну, тоді візьми мій. — І він простягнув мені заяложену червоненьку книжечку.

Я заглянув у квиток. Його звали Славою, прізвище — Грачківський. Він був моїм ровесником. Ми дружно майстрували двигун, коли до нас підійшов дядько і простягнув дві плитки морозива.

— Ми познайомились, — пояснив я. — Його звать Славою. І він виплигнув з палаючого літака з парашутом.

— Частіше мене звать Славко, — поправив хлопчик. — А з парашутом це я не сам виплигнув — мене батько викинув. А я тільки смикнув за кільце, потрапив на дах водопровідної башти і, вже упавши звідти, зломив собі ногу.

— Але вона ходить?

— Ходити ходить, та не можна поки що і побігати. — Він подивився на дядька, усміхнувся і запитав:

— Це ви вчора стріляли в тирі і поправили мене, щоб я не звалював набік мушку? Ой, ви добре стріляєте!

— Колишній стрілець-піхотинець, — скромно відповів дядько. — Стріляв у німецьку, стріляв і в громадянську.

«Еге, стрілець-піхотинець! — глянув я скося на дядька. — То ти вже давно Славка підмітив! А я думав, що ми його в товариші випадково вибрали!»

Незабаром ми з Славком розлучились і умовилися завтра зустрітись тут же.

— От людина! — похвалив дядько Славка. — Це тобі не те що якийсь молодець, котрий тільки й уміє до мачухи... в шухляду... Ну, та гаразд, гаразд! Ти з літака спробуй виплигнути, тоді й вихваляйся. А то не скажи йому й слова. Динаміт! Порох!.. Ти з ним краще познайомся... Додому до нього зайти... Побачиш, як він живе, чим у житті зайнятий, хто такі його батьки... Ех, — зітхнув дядько, — коли б нам та таку молодість! А то що?.. Пролетіла, просвистіла! Тяжка праця, черствий хліб, посвист нагайки, зітхання, мрії і сльози... Ні, ні! Ти з ним обов'язково познайомся; він скромний, благородний, і я з задоволенням потиснув його молоду руку.

Дядько провів мене тільки до церковної огради.

— Ось, — сказав він, — спустишся стежечкою на схил, а там крізь дірку в паркані — і ти в саду, вдома. Удень та ще без речей сюди далеко ближче. А я прийду пізніше.

Насвистуючи, обережно спускався я крутим схилом. Дійшовши вже до розваленної альтанки, я почув гомін і побачив, як у дворі промайнуло обличчя старої. Волосся в неї було розпатлане, і вона щось кричала.

Зразу ж слідом за нею з кухні з сокирою в руках вибіг її старий син; обличчя в нього було мокре й червоне.

— Слухай! — задихаючись і простягаючи мені сокиру, крикнув він. — Чи не можеш ти відрубати їй голову?

— Ні, ні, не можу! — закричав я відскакуючи. — Я... я кричати му!

— Але ж вона, дурню, курка! — сердито гукнув на мене бордатий. — Ми насилу її впіймали, і в мене тремтять руки.

— Ні, ні! — ще не отямившись від страху, бурмотів я. — І курці не можу... нікому не можу... Ви почекайте... Ось прийде дядько, він усе може.

Я пробрався в свою кімнату і ліг на ліжко. Було тепер ніяково, і я відчув себе дурнем. Щоб не думати про це, я розгорнув і почав читати газету.

Прочитав передову. В Іспанії воювали, в Китаї воювали. Потопали кораблі, гинули під бомбами міста. А хто топив і хто кидав бомби, від цього всі відмовлялися.

Потім почав читати пригоди. Тут усе було набагато зрозумілішим.

Ось автобус наскочив на трамвай — шибки повибивані, жертв нема. «Не лови гав, шофере, щасливо ще відбудься!»

Ось шестилітній хлопчик упав з мосту в воду, і одразу ж за ним кинулись троє: його мати, міліціонер і дідусь, який торгував у лотку цигарками. Підплив човен і підібрав усіх чотирьох. «Молодці люди! А хлопчині вдома треба б дати прочухана».

А ось оголошення: якийсь чоловік продає велосипед, він же купить закордонний капелюх. «Дурниці! Я б ніколи не продав. Який толк з капелюха, та без велосипеда?» А ось, стривай!.. Я стиснув і підніс газету до очей. А ось... шукають мене... «Розшукується хлопчик чотирнадцяти років, Сергій Щербачов. Брюнет. На скроні біля лівого ока родимка. Повідомити: Москва, телефон Г 0-48-64».

«Так, так! Отже, повернулась Валентина. Телефон не наш, не домашній, значить, шукає міліція».

Тремтячою рукою я підсунув дорожнє дядькове дзеркальце. Довго і тупо дивився. «Так, так, ось він і я. Ось брюнет. Ось родимка».

«Розшукується...» Слово це звучало тихо і приглушено. Але зміст його був грізний і небезпечний.

Ось вони біжать по дротах, телеграми: «Шукайте! Шукайте!.. Затримайте!» Ось вони стоять перед начальником, спокійні, стримані агенти міліції. «Так, — говорять вони, — товаришу начальник! Ми знайдемо громадянина Сергія Щербачова, чотирнадцяти літ, брюнета з родимкою, — того, що ламає шухляди і продає лахмітникам чужі речі. Він, мабуть, живе в якомусь місті з своїм підозрілим дядьком, наприклад, у Києві, і мріє безкарно вступити у мічманську школу, щоб плавати на радянських кораблях у різні країни. Цей брехливий барабанщик, якого давно вже викреслили

з списків четвертого загону, мабуть, буде плакати і виправдовуватись, що все сталося якось випадково. Та ви йому не вірте, бо не лише він сам такий, але й батько його засуджений також».

Я шпурнув дзеркало й газету. Так, усе саме так, і виправдовуватись було нічим.

Ні повертатися додому, ні потрапляти у виправний дім я не хотів. Я вперто хотів тепер у мічманську школу. І я вирішив боротись за своє щастя.

Насухо втер я очі і вийшов на вулицю.

Постові міліціонери, двірники з бляхами, прохожі з газетами — всі мені тепер здавалися підозрілими і небезпечними.

Я зайшов у аптеку і, не знаючи напевне, що мені потрібно, довго штовхався біля прилавка, поки покупці не стали боязко поглядати на мене, придержуючи рукою кишені, і продавець грубо не запитав, що мені треба.

Я попросив тюбик хлородонту і поквапливо вийшов.

Потім я опинився біля перукарні. Зайшов.

— Підкоротить? Під машинку? Під бокс? Під бобрік? — байдуже спитав перукар.

— Ні,— сказав я.— Бритвою знімайте наголо.

Пасма темного волосся тихо падали на білу простиню. Ось він показався на голові, вузький шрам. Це колись я розбився на динамівському катку. Грала музика. Катались із Ніною. Було гомінко, морозно, весело...

Вуха тепер стирчали, і голова стала круглою. На обличчі різкіше виступив загар.

Вийшов, видушив з тюбика трохи зубної пасти, помазав на скроні родимку. Брови на сонці вицвіли: спробуй тепер розібрати, брюнет чи рудий.

Яскраво світилися на вулиці ліхтарі. Пахло теплим асфальтом, тютюном, квітами і водою.

«Ніхто тепер мене не впізнає і не піймає,— думав я.— Віддасть мене дядько у мічманську школу, а сам поїде у Вятку... Ну й нехай! Житиму один, старатимусь. А на все минуле плюну і забуду, наче його і не було».

Вологий вітрець холодив мою поголену голову. Мені назустріч ішли люди. Та ніхто з них не знав, що цього вечора твердо вирішив я починати життя спочатку і бути людиною прямою, сміливою і чесною.

Було вже пізно, і, опам'ятавшись, я вирішив пройти додому найближчим шляхом.

Темно і глухо було на пустирі за церковною огорою. Зашпортовуючись і посковзуючись, добравсь я до паркана, проліз у дірку й опинився в саду. Вікна нашої кімнати були темні — отже, дядько ще не повернувся.

Це обрадувало мене, бо тривала моя відсутність залишиться непоміченою. Тихо, щоб не розбудити внизу хазяїв, підійшов я до ганочка і сіпнув двері. От і маєш! Двері були замкнені. Мабуть, вони чекали, що дядько, повернувшись, постукає.

Але то дядько, а то я! Мені ж, особливо після того, як я сьогодні образив хазяїна, стукати було зовсім незручно.

Я знайшов лавку і сів, сподіваючись, що дядько скоро повернеться.

Так просидів я з півгодини або й більше. На траву, на листя впала роса. Мені ставало холодно, і я вже сердився на себе за те, що не відрубав курці голови. Велике діло — курка! А раптом дядько десь заночує,— що тоді робити?

Я пригадав, що збоку сходів, поряд із вбиральнею, є вікно, і воно, здається, не зачиняється.

Я роззув сандалі, сунув їх за пазуху і, придержуючись за трухлявий наличник, став босими ногами на уступ. Вікно було прочинене. Я вимазався в пилуку, подряпав ногу, але щасливо спустився в сіни. Я ліз не красти, не грабувати, а просто тихенько, щоб нікого не турбувати, пробирався додому. І раптом серце моє закалатало так сильно, що я схопився рукою за груди. Що таке?.. Спокійніше!

Проте подих мені перехопило, і я злякано вчепився за поручні сходів.

Не знаю чому, але мені несподівано здалося, що старий Яків зовсім не зник — там, далеко, у Липецьку,— а десь причаївся тут, зовсім поряд.

Якусь мить ця безглузда, уперта думка міцно засіла в моїй голові, і я болісно силкувався збагнути, в чому річ.

Тихенько піднявся я нагору — і знову стоп!

Не з тієї кімнати, де ми жили, а з порожньої, що виходила вікном до курника, пробивалось крізь щілини в дверях слабке світло. Отже, дядько вже давно був дома.

Прислухався. Розмовляли двоє: дядько і ще хтось незнайомий. Ніякого старого Якова, звичайно, не було.

— От,— казав дядько,— зараз буде й готово. Цей пакет туди, а цей сюди. Зрозуміло?

— Зрозуміло!

Куди «туди» і куди «сюди» — мені це було зовсім незрозуміло.

— Тепер усе прибрати. І куди це мій хлопчисько подівся? (Це про мене).

— Повернеться! Може, трохи заблудив. Або в кіно пішов. Тепер діти які! А мати в нього хто?

— Мачуха! — відповів дядько.— Хто її знає, якась московська. Ми на цю квартиру випадково, через свою людину напали. Мачуха на Кавказі. Хлопчина сам. Квартира порожня. Краще за всякий готель. Він мені зараз в одному ділі допомагатиме.

«Як це хто її знає?— здивувався я.— Адже ти мій дядько!»

— Ну, й останнє готове! Все наука й техніка. Обережніше, не розбийте склянки. Але куди ж це все-таки подівся хлопчисько?

Я тихенько подався назад, спустився сходами, виліз назад у сад крізь вікно, взув сандалі і сильно постукав у замкнені двері. Відчинили мені не одразу.

— Це ти, прибудло? Нарешті!— пролунав згори дядьків голос.

— Так, я.

— Тоді почекай, штани та черевики надіну, а то я просто з постелі.

Минуло ще хвилин зо три, поки дядько спустився сходами.

— Ти чого це ходиш до півночі? Де шлявся?

— Я вийшов погуляти... Потім сів не на той трамвай. Далі в мене не було гривеника, я йшов, та трохи й заблудив.

— Ой, ти без гривеника на трамваях ніколи не їздив?— пробурмотів дядько.

Але я вже зрозумів — лаяти він мене не буде і, певно, навіть радий, що сьогодні увечері вдома мене не було.

У коридорі і в усіх кімнатах було темно. Не засвічуючи, я роздягся і ковзнув під ковдру. Двері внизу тихенько скрипнули. Хтось через нижні двері вийшов.

І аж тепер, лежачи в постелі, я нарешті зрозумів, чому мені недавно привиділась близька присутність старого Якова. Як і того разу, коли він уперше опинився в нашій квартирі, мені здалося, що пахне так само чимось солодкувато-нудотним — чи то ефіром, чи то ще якоюсь гидотою. «Мабуть,— подумав я,— дядько знову якісь ліки розлив... Але що ж він за людина? Він мене напуває, годує, одягає і обіцяє віддати в мічманську школу, і, виявляється, він навіть не знає Валентини і зовсім мені не дядько!»

Тоді я почав пригадувати всі прочитані мною книги з життя знаменитих і невдалих винахідників і вчених.

«А може,— думав я,— дядько мій зовсім і не шахрай. Може, він і справді якийсь учений або хімік. Ніхто не визнає його винаходу, чи щось інше подібне. Він таємно шукає якийсь загублений або викрадений рецепт. Він самотній, і ніхто не зігріє його серця. Він побачив хорошого хлопчика (це мене), такого ж самотнього, і взяв мене з собою, щоб поставити на хороше життя. Звичайно, хороше життя так, як у нас почалось у вагоні, не починається... Але... я нічого не знаю. Мені б тільки вирватись на волю, у мічманську школу. Та якнайшвидше, бо я уже вирішив жити правдиво й чесно... Правда, що я вже й сьогодні встиг збрехати і про трамвай, і про те, що заблудив. Але ж і він мені збрехав перший. «Ти,— каже,— почекай... Я тільки що з постелі». Ні, брат! Тут мене не обманиш. Тут я й сам хімік!»

Кілька днів ми прожили зовсім спокійно. Щоранку я бігав у парк, і там ми зустрічалися з Славком.

Якось у парк зайшов Славків батько, також худий, білявий, з трьома шпалами в петлицях.

Примружившись, глянув він на Славкову модель вітродвигуна, сильними пальцями грубувато і швидко виломив розпірку, яку ми щойно з таким зусиллям встановили на місце, і впевнено сказав, що тут повинна бути не розпірка, а стягуюча скріпка, бо інакше під час роботи розхитається гніздо мотора. З образою і азартом кинулись ми до креслення, але, виявляється, Славків батько був цілком правий.

Він усміхнувся, показавши нам кінчик язика. Поцілував Славка в лоб, що мене здивувало, бо Славко був зовсім не маленький, і, тихенько насвистуючи, швидко пішов через майданчик, старанно обходячи малюків, які порпалися в піску.

— Догадливий!— сказав я.— Тільки підійшов, глянув — кряк!— і виломив.

— Ще б не догадливий!— спокійно відповів Славко.— У нього ж робота така.

— Він військовий інженер? Він що буде?

— Різне,— ухильно відповів Славко і з гордістю додав:— Він дуже хороший інженер! Це він тільки з вигляду такий.

— Який?

— Та отакий!— сміється і язика висунув... Ти думаєш, він молодий? Ні, йому вже сорок два роки. А твоєму батькові скільки? Він хто?

— У мене дядько...— затнувся я.— Він, здається, вчений... хімік.

— А батько?

— А батько... батько... Ех, Славко, Славко! Що ж ти, шукав, шукав контргайку, а сам її каблуком у пісок затоптав і не бачиш.

Нахилившись, довго виколупував я гайку пальцем і, сидючи навпочіпки, зчищав і здував з неї піщинки.

Я кусав губи від образи. Скільки не казав я собі, що тепер я повинен бути чесним і правдивим,— язик так і не повертався сказати Славкові, що батько у мене засуджений за розтрату.

Але я і не збрехав йому. Я не відповів нічого, зам'яв розмову, засміявся, спитав у нього, котра зараз година, і сказав, що час закінчувати роботу.

Другого дня дядько захотів провести мене в гості до Славка. Славко жив далеко. Будиночок вони займали красивий, величкий — на одну квартиру.

Зустріли нас Славко і його бабуся — клопітлива, балакуча і

добродушна. Дядько попросив подати йому крізь вікно води, але бабуся запросила його до кімнати і запропонувала квасу.

Дядько поволі пив склянку за склянкою і, проходячи по кімнатах, вихваляв то квас, то Славка, то Славкову світлу, затишну квартиру.

Він був засмучений тим, що не застав Славкового батька вдома, і через півгодини пішов, пообіцявши зайти іншим разом.

Як тільки він пішов, бабуся одразу ж примусила мене через силу випити склянку молока, з'їсти млинець і сирну ватрушку, причому Славко — нема, щоб заступитися за мене, — сидів на лавці навпроти, махав ногами, сміявся і підморгував.

Потім він мені показав свій альбом листівок. Це були не теперішні листівки, а старовинні, воєнні. Надруковані на шорсткому, грубому папері, тепер уже полинялі, потерті, вони розповідали про часи громадянської війни.

Ось стоїть у синій шкірянці чоловік. У руках виблискує світло-синя шабля. Небо синє, земля, дерева і трава — чорно-сині. Біля чоловіка залишилось усього чотири товариші, і на їхні папахи, на мужні обличчя кривавими смугами падає проміння величезної п'ятикутної зірки.

Внизу, під листівкою, підпис: «Смерть шахтаря-комісара Андрія Бутова з товаришами в бою під Кременчуком». І ще дрібніше: «Надруковано похідною друкарнею 12-ї армії, 1919 р.»

— Це дуже рідкісна листівка, — бережно розгладжуючи її, пояснив мені Славко. — Їх усього, може, й було надруковано штук двісті-триста. Але й оця трапляється не часто. Тут, дивись, з віршами: «Гей, гей! Не робей!» Бачиш, це червоні гонять Юденича. А ось без віршів... Теж гонять. А це вершник у бій скаче. Відстав, мабуть. А на небі хмари... хмари... А це просто так... дівчисько з наганом. Комсомолка, мабуть. Бачиш, губи стиснула, а очі веселі. Вони тепер повиростали. У мами подруга є, Камкова Клавдюшка, теж там була... Та їй тепер уже тридцять шість, чи що... Е-е, брат! Чекай, чекай! — засміявся раптом Славко. Затуливши долонею альбом, він подивився на мене, потім знову в альбом, тоді схопив зі столу дзеркало. — А це хто?

Передо мною лежала листівка, на якій був зображений зовсім молодий хлопчина в такій самій, як у мене, пілотці. Біля пояса висіла кобура, а в руках він держав трубу.

— Як хто? Сигналіст! Тут так і написано.

— Це ти! — підсуваючи мені дзеркало, зрадив Славко. — Ну, глянь, як схожий! Я ще коли тебе вперше побачив — на кого, думаю, він такий схожий? Ну, звичайно, ти! Ось ніс... ось і вуха трохи відстовбурчені. Візьми! — сказав він, дістаючи з гнізда листівку. У мене таких дві, на твоє щастя. Бери, бери та радій!

Мовчки взяв я Славків подарунок. Бережно загорнув його і поклав у свій бумажник.

Ми вийшли на задвірки. Величезні, майже на зріст людини, росли там лопухи, і під їхньою широкою тінню метушливо бігали маленькі жовті курчата.

— Славко,— обережно запитав я,— а як у тебе нога? Тобі її потім зовсім вилікують?

— Вилікують!— мружачись і одвертаючись від сонця, відповів Славко.— Ну, куди, дурне? Чого кричиш?— Він схопив курча, що заблудило, і бережно пустив його в лопухи.— Туди йди. Он твоя компанія.— Він обтрусив руки, клацнув язиком і додав:— Нога — це погано. Ну, нічого, не пропаду. Не такі ми люди!

— Хто ми?

— Ну, ми... всі...

— Хто всі? Ти, тато, мама?

— Ми, люди,— уперто повторив Славко і, не розуміючи мене, подивився мені в очі.— Ну, люди!.. Радянські люди! А ти хто? Банкір, чи що?

Я одвернувся. Я вийняв з кишені складаного ножика. Це був гарний кривий ніж, міцної сталі, з дубовою полірованою ручкою і з блискучим карабінчиком. Я знав, що Славкові він дуже подобається.

— Візьми,— сказав я.— Дарую на згадку. Та бери, бери! Ти мені сигналіста подарував, і я взяв!

— Але то — дрібниця,— заперечив Славко.— У мене ще є, а в тебе другого ножа нема!

— Однаково бери!— твердо сказав я.— Раз я подарував, то тепер ображусь, викину, але не візьму назад.

— Добре, я візьму,— погодився Славко.— Дякую. Тільки сигналіста ти не рахуй. Але в мене є кишеньковий ліхтарик з трьома вогнями — білим, червоним і зеленим. І ти його візьмеш також...— Він подумав.— Тільки ось що: він у мене не тут, він у мами. Через три дні батько одвезе мене до неї в село, а сам того ж дня повернеться назад. Я його передам батькові, батько віддасть бабусі, а вона — тобі. Дай слово честі, що ти знайдеш і візьмеш.

Я дав.

— То ти від'їдеш?— пожалкував я.— Далеко? Надовго?

— Надовго, до кінця літа, до мами. Але це не дуже далеко. Звідси пароплавом вгору по Десні кілометрів сімдесят, а там від пристані кілометрів з десять лісом. Ну, ходімо до бабусі на кухню.

— Бубусю,— сказав Славко, тичучи їй під ніс блискучий кривий ніж.— Ось, мені подарували. Гарний ніжик! Гострий.

— Викинь, Славонько!— порадила бабуса.— Навіщо тобі такий страшенний? Ще заріжешся.

— Ти вже стара,— образився Славко,— і нічого в ножах не розумієш. Дай я що-небудь стругону. Дай хоч оцю качалку.

Ага, не даєш! Значить, сама бачиш, що ніж хороший! Бабусю, а я татком пришлю ліхтар. Ну, пам'ятаєш, я ще тебе біля курника налякав? І ти його віддаси оцюму хлопчикові. Глянь на нього, запам'ятаєш?

— Та запам'ятаю, запам'ятаю,— вхопивши Славка білими від борошна руками, потрясла його бабуся.— Ви тут стійте, нікуди не йдіть, я зараз вас годуватиму.

— Тільки не мене!— злякався я.— Це його... Я вже нагодований!..

— Гаразд, гаразд!— відскакуючи до дверей, погодився Славко і вже біля самого порога голосно закричав:— Тільки я гречаної каші їсти не буду-у-у!

— Неправда, неправда! Все будеш,— ахнула бабуся і, витираючи мокре обличчя фартухом, жалісно додала:— Коли б тебе, голубчику, з літака не зіпхнули, я б узяла різку і показала, яке воно буває «не буду»!

Славко провів мене до хвіртки, і тут ми з ним попрощались, бо в наступні два дні він повинен був приймати в клініці якісь ванни і на майданчик прийти не обіцяв.

Тепер, коли я дізнався, що Славко від'їздить, мені ще дужче захотілося в Одесу.

Дядька вдома не було. Я сів за стіл біля розчиненого вікна, відгвинтив кришку дядькової похідної чорнильниці, підсунув до себе аркуш паперу і знічев'я заходився писати вірші.

Виявилось, що це не так уже й важко, як говорив мені дядько.

Наприклад, за півгодини уже було:

Із Одеси капітан
Відпливає в океан.
На борту стоять матроси,
Хвацько курять папіроси.
А на березі дівці,
І засмучені в них лица,
Вітер з моря налітав,
Всім спокою не давав,—
Грізний вал за валом гнав
І сердито завивав.

Виходило зовсім непогано. Я вже хотів був продовжувати опис дальшої долі відважного корабля і засмучених розлукою дівниць, як мене покликала стара.

Я з досадою виглянув у вікно, розсунув гілки ліщини і чемно запитав, що їй треба.

Вона наказала мені полізти в лях і поставити для дядька на холод глечик кислого молока.

Я скривився, проте одразу ж вийшов і поліз.

Повернувшись, я спробував і далі писати свої вірші, але де там,— мабуть, тому що у вогкому, темному льоху я стукнувся лобом об підпірку,— натхнення зникло, і нічого у мене далі не виходило.

Я вирішив переписати начисто те, що зроблено, і покласти вірші на дядьків столик, здивувати його новим моїм талантом.

Проте гарного паперу на столі більше не було. Тоді я пригадав, що в узголів'ї у дядька, під матрацом, загорнута в газету, лежить ціла пачка.

Пачку цю я розгорнув, дістав кілька аркушів і заходився переписувати.

Тільки-но я встиг дійти до половини, як знову мене покликала стара. Я висунувся у вікно і тепер уже досить грубо запитав, що їй від мене треба.

Вона наказала мені лізти в льох і дістати п'ятеро яєць, бо їй треба ставити тісто для млинчиків, яких, звичайно, дядько захоче поїсти разом з кислим молоком.

Я плюнув. Вискочив. Поліз. Довго возився, відшукуючи в півтемряві кошик, і, повернувшись, твердо вирішив більше на поклик старої не обзиватись. Сів за стіл. Що таке? Аркуша з моїми віршами на столі не було. Здивований і навіть розлючений, я заглянув під стіл, під ліжку... Розчинив двері в коридор. Нема!

І я вирішив, що, мабуть, під час моєї відсутності в кімнату заскочили двоє наших божевільних кошенят і, стрибаючи, перекидаючись, якимось затаїли аркушик за вікно, в сад. Зітхнувши, я заходився переписувати знову. Дописав до половини, задивився на горобця, що стрибає на підвіконні, і замислився.

«От,— думав я,— клюне, підстрибне, подивиться, знову клюне, знову подивиться... Ну, чого, дурню, дивишся? Що ти в нашому людському житті тямиш? Хочеш? Слухай!»

Я потягнувся до аркуша з віршами і, просто кажучи, сторопів. Перших чотирьох щойно написаних мною рядків на папері вже не було. А п'ятий, той, де йшла мова про дівич, що стояли на березі, швидко танув на моїх очах, як сухий білий лід, не лишаючи на цьому відьомському папері ні сліду, ні плямочки.

Міцна рука опустилась мені на плече, і, трохи не злетівши з стільця, я побачив дядька, який непомітно підкрався до мене.

— Ти що ж це, негіднику, робиш?— тихо і люто запитав він.— Це що в тебе таке?

Я скопився, збентежений і розлючений, бо ніяк не міг збагнути, чому це мої вірші могли так розсердити дядька.

— Ти де взяв папір?

— Там,— і я ткнув пальцем на ліжку.

— «Там, там!» А хто тобі, поганцю, туди дозволив лазити?

Він скопив аркуші, в тому числі і ті, де були початі вірші про

відважного капітана, обережно розгладив їх і поклав назад під матрац, у папку.

А тоді, розлючений його незрозумілою лайкою і незбагненою жадібністю, я плюнув на підлогу і відскочив до порога.

— Що вам від мене треба? — крикнув я. — Чого ви мене мучите? Я і так з вами живу, а для чого — нічого не знаю! Вам шкода трьох аркушків паперу, а коли у вагонах... то чужого вам не шкода! Що я вас, пограбував, обікрав? Ну, за що ви на мене оце накинудись?

Я вискочив у сад, забіг на глуху галявину і уткнувся головою в траву.

Певно, дядькові й самому незабаром стало незручно.

— Слухай, друже мій, — почув я над собою його голос. — Звичайно, я погарячився, і паперу мені не шкода. Але скажи, будь ласка... — тут голос його знову став роздратованим, — що означають усі ці твої фокуси?

Я, не розуміючи, обернувся і побачив, що дядько тиче себе пальцем кудись у живіт.

— Але, дядьку, — пробурмотів я, — слово честі... я більше нічого...

— Добре «нічого»! Я пішов уранці перемінити штани, дивлюсь — і на підтяжках, та й унизу, — жодного гудзика! Що це все означає?

— Але, дядьку, — знизав я плечима, — навіть мені ваші гудзики від штанів? Адже це не гроші, не папір і навіть не цукерки. А так... непотріб! Мені й слухати вас прямо-таки незрозуміло.

— Гм, незрозуміло?! А мені, гадаєш, зрозуміло? Що ж, потвоєму, вони самі відсохли? Та коли б один там чи два, а то всі чисто!

— Це стара відрізала, — подумавши трохи, сказав я. — Це її рук справа. Вона, дядьку, завжди прийде до вас у кімнату, мене вижене, а сама все щось риеється, риеється... Недавно я сам бачив, як вона якусь вашу коробочку собі в кишеню сунула. Я навіть хотів сказати вам, та забув.

— Яку ще коробочку? — стривожився дядьку. — У мене, здається, ніякої коробочки... Ах, квітка бездумна і безмозка! — спохватився дядьку. — Це вона в мене мильний порошок для гоління поцупила! А я шукав, шукав, перерив усю кімнату! Дурна, дурна! Я, звичайно, розумію: повороти долі, похилий вік... Але ти, коли побачиш її у нас в кімнаті, то жени її в шию.

— Ні, дядьку, — відмовився я, — я її не гнатиму в шию. Я її й сам боюсь. То вона мене зве Антипком, то Стьопкою, а тільки що — замахується палицею. Ви краще їй самі скажіть. Та он вона, біля клумби квіти нюхає! Хочете, я вам її зараз покличу?

— Чекай! Чекай! — зупинив мене дядьку. — Я краще потім... Набридло! Ти тепер розкажи, що ти у Славка робив.

Я розказав дядькові, як провів час у Славка, як він подарував мені сигналіста, і пошкодував, що через три дні батько Славка одвезе до матері. Дядько несподівано занепокоївся. Він устав, обняв мене і погладив по голові.

— Ти хороший хлопчик, — похвалив мене дядько. — З першої ж хвилини, як тільки я тебе побачив, одразу зрозумів: «Ось хороший, розумний хлопчик, і я докладу зусиль, щоб зробити з нього справжню людину». Ге! Тепер я бачу, що в тобі не помилився. Так, не помилився. Скоро вже ми поїдемо в Одесу. Начальник мічманської школи — мій приятель. Помічник по навчальній частині — теж. Там тобі буде добре. Еге, добре. Звичайно, багато чого... тобто, гм... децю тобі здається зараз не зовсім зрозумілим, та все, що я роблю, це тільки в ім'я... і взагалі для блага... Пам'ятаєш, як у Некрасова: «Вырастешь, Саша, узнаешь...»

— Дядьку, — замислено спитав я, — а ви не винахідник?

— Тсс... — притуливши палець до губів і хитро підморгнувши мені, тихо відповів дядько. — Про це поки що не будемо... ні слова!

Дядько став ласкавим і добрим. Він дав мені п'ятнадцять карбованців, щоб я їх, на що хочу, витратив. Поплескав по правому плечу, потім по лівому, злегенька ткнув кулаком у бік і, пославшись на невідкладні справи, одразу ж пішов.

Минуло три дні. Із Славком побачитись мені так і не пощастило — в парк він більше не приходив.

Бігаючи вдень по місту, я зупинився біля вітрини паперового магазину і довго стояв перед великою географічною картою.

Ось вона й Одеса! Поряд міста — Херсон, Миколаїв, Тирасполь, ліворуч — захоплена румунами країна Бессарабія, праворуч — квітучий і жаркий Крим, а внизу, далеко, до Кавказу, до Туреччини, до Болгарії, розкинулось Чорне море...

...И волны бушуют вдали...
Товарищ, мы едем далеко,
Далеко от здешней земли.

Я згоряв від нетерпіння і мучився.

Я забіг у крамницю і купив компас. Вийшов і зупинився біля вітрини знову.

А ось вона й північ! Кольський півострів. Біле море. Похмуре море, холодне, крижане. Десять тут, на каналі, працює мій батько. Останній раз він писав звідкись із Сороки.

Сорока... Сорока! Ось вона й Сорока. Взагалі батько писав мало й рідко. Але останнього разу він прислав довгого листа, з якого я, правду кажучи, мало що зрозумів. І коли б я не знав, що батько мій працює в таборах, де горілкою не торгують, то я подумав би, що листа він писав трохи напідпитку.

По-перше, лист цей був не сумний, не винуватий, як раніш, а з перших же рядків він вилаяв мене за «хвості» з математики.

По-друге, він писав, що якимсь вибухом йому відірвало півпальця і вдарило в голову, причому писав він про це таким тоном, наче там був бій і є чим після цього похвалитись.

По-третє, зовсім несподівано він ніби переконував мене, що життя ще не минуло і що я не повинен вважати його ні за дурня, ні за людину зовсім пропащу.

І це мене тоді здивувало, бо я був не сліпий і ніколи не думав, що життя вже минуло. А якщо вже й думав, то скоріше так: що життя ще тільки починається. Крім того, ніколи не вважав я батька за дурня і за пропащого. Навпаки, я вважав його і розумним і хорошим, але тільки коли б він не розтрачував для Валентини казенних грошей, то було б, звичайно, набагато краще!

І я вирішив, що як тільки вступлю до мічманської школи, одразу ж напишу батькові. А що це буде так — я вірив тепер твердо.

Замислившись і усміхаючись, стояв я коло блискучої вітрини і раптом почув, як хтось мене кличе:

— Хлопчику, підійди-но сюди!

Я обернувся. Майже поряд, на розі, біля важеля, який управляє вогняним світлофором, стояв міліціонер і рукою в білій рукавичці підкликав мене до себе.

«Г 0-48-64!» — здригнувся я. І здригнувся болісно рвучко, наче хтось із прохожих притулив гарячий недокурок до моєї відкритої шиї.

Перший рух мій був втікати. Але підосви наче вплили у гарячий асфальт, і, захитавшись, я схопився за блискучі поручні перед вітриною магазину.

«Ні,— з жахом подумав я,— втікати пізно! Ось вона і розплата!»

— Хлопчику! — повторив міліціонер. — Чого ж ти став? Іди швидше.

Тоді поволі і прямо, дивлячись йому в очі, я підійшов.

— Так,— сказав я голосом, в якому звучало глибоке людське горе.— Так! Я вас слухаю!..

— Хлопчику,— сказав міліціонер, миттю перекидаючи важіль з жовтого вогню на зелений,— будь ласка, перейди вулицю і натисни біля воріт кнопку дзвоника до двірника. Мені треба на хвилинку піти, а я не можу.

Він повторив це ще раз, і лише тоді я його зрозумів.

Я не пам'ятаю, як перейшов вулицю, натиснув кнопку і поволі пішов своєю дорогою, але відчув, що йти не можу, і круто звернув у перше, яке трапилось, підворіття.

Ясні сльози котились по моїх гарячих щоках, горло здригалось, і я міцно тримався за ринву.

— Та будь же все прокляте!— гнівно вигукнув я і вдарив носком по сірій кам'яній стіні.— Будь ти прокляте,— бурмотів я,— таке життя, коли людина повинна всього боятись, як кріль, як заець, як сіра боягузлива миша! Я не хочу так! Я хочу жити, як живуть усі, як живе Славко, котрий може спокійно натискати на всі кнопки, відповідати на всі запитання і дивитись людям у вічі прямо і відкрито, а не шарахатись і мало не падати на землю від кожного їхнього несподіваного слова чи руху.

Так стояв я, здригаючись; сльози котились, падали на запилені вапном сандалі, і мені ставало легше.

Хтось торкнув мене за руку.

— Хлопчику,— співчутливо запитала мене молода незнайома жінка,— ти чого плачеш? Тебе скривдили?

— Ні,— втираючи сльози, відповів я,— я сам себе скривдив.

Вона усміхнулась і взяла мене за руку:

— Але ж хіба може людина сама себе скривдити? Ти, може, ударився, забився?

Я закивав головою, крізь сльози усміхнувся, потиснув їй руку і вискочив на вулицю.

Не знаю чому, але мені здавалось, що щастя моє було вже недалеко...

І цього дня я був міцний. Мене не вбив грім, і я не впав, не закричав і не заплакав з горя, коли, спустившись схилом, я проліз крізь дірку в паркані і побачив у нас в саду клятого старого Якова.

Він сидів спиною до мене, і вони про щось жваво розмовляли з дядьком. Треба було зібратися з думками.

Я прошмигнув за кущі і боком, боком, круг горба з руїнами альтанки, вийшов до ганочка і прокрався нагору.

Ось я і в кімнаті. Схопив графин, ковтнув із шийки. Похлинувся. Затуливши рушником рота, тихенько відкашлявся. Озирнувся. Мабути, старий Яків з'явився тут ще зовсім недавно. Рушник був вогкий — не висох. На підвіконні валявся тільки один недокурок, а старий Яків, коли не вдавав з себе хворого, курив безперервно. На ліжку валялись дядькова кепка і зім'ята газета. Оце і все! Ні, не все. З-під подушки стирчав кінчик портфеля. Я виглянув у вікно. Крізь листя черемхи я бачив, що обидва приятелі все ще розмовляють. Я відкрив портфель.

Салфетка, сорочка, два галстуки, помазок, бритва, червоні чоловічі підв'язки. Картонна коробочка з-під кофе. В середині щось бряжчить. Розкрив. Орден Трудового Червоного Прапора, орден Червоної Зірки, значок МОДРу, голки, катушки ниток, пляшечка з валеріановими краплями. Ще носки, носки... А це? І я обережно витягнув з кутка портфеля чорний браунінг.

Тихий вигук вихопився у мене з грудей. Це був якраз той самий браунінг, що належав чоловікові Валентини і лежав у зламаній мною шухляді стола. Авжеж!.. Ось вона, вищерблена рукоятка. Вийняв обойму. Так і є: шість патронів, а одного нема.

Я поклав браунінг у портфель, закрив, застібнув і сунув під подушку.

«Що ж робити? А що робиться тепер дома? Наплювати там, звичайно, на зламаній замок, на продану горжетку! Гірко й погано, мабуть, прийшлося молодому Валентининому чоловікові. Можуть виляяти і простити людині за загублений документ. Без зайвих слів вираховують загублені гроші. Але ніколи не простять і не забудуть людині, що вона не змогла зберегти бойову зброю! Бойова зброя не продається і не купується. Її не можна зробити підробленою, як документ, чи навіть фальшивою, як гроші. Вона завжди сувора, грізна і справжня».

Як кішка, відскочив я до тераси і безшумно повернув ключ, бо сходами хтось піднімався. Але це був не Яків і не дядько — вони ще сиділи в саду.

Я присів навпочіпки і припав оком до замкової шпари.

Увійшла стара.

Обличчя її здалося мені щось надто веселим і рум'яним. В одній руці вона тримала букет квітів, у другій — свою лаковану паличку. Квіти вона поставила в склянку з водою. Потім узяла з тумбочки дядькове дзеркало. Подивилась у нього, усміхнулась. Далі, мабуть, щось їй у дзеркалі не сподобалось. Вона висунула язик, плюнула. Подумала. Зняла з стіни рушник і плювок з підлоги витерла. «Ах ти, стара карга! — розсердився я. — А я цим рушником обличчя витираю!»

Потім стара приміряла білу кепку. Понишпорила у дядька в кишенях. Дістала цілу жменю дрібних грошей. Відібрала одну монетку — я не розглядив, чи то гривеник, чи то дві копійки, — сховала собі в кишеню. Прислухалась. Взяла портфель. Порилась, витягнула одну червону чоловічу підв'язку старого Якова. Потримала її, подумала й також сунула в кишеню. Потім вона поклатла портфель на місце і легкою, танцюючою ходою вийшла з кімнати.

Миттю слідом за нею опинився я в кімнаті. Витягнув портфель, схопив браунінг і сховав у кишеню. Сунув за пазуху і червону підв'язку, що залишилася. Кинув на ліжко дядькові штани з відрізаними гудзиками. Посунув на край столу склянку з квітами, зняв подушку, розлив одеколон на салфетку і шугнув крізь вікно в сад.

Опинившись за пагорком, я забрався до руїн альтанки. Зірвав листок лопуха, загорнув браунінг і засунув його в щілину. Спустився. Виліз крізь дірку. Прощмигнув кругом понад парканом і зупинився перед хвірткою.

Тут я перевів подих, втер обличчя, дістав з кишені компас і, голосно наспівуючи: «По военной дороге...», відчинив хвіртку.

Дядько і старий Яків одразу ж обернулися.

Ніби здивований тим, що побачив старого Якова, я на мить обірвав пісню, але зразу ж, тільки тихше, заспівав знову. Підійшов, привітався і показав компас.

— Дядьку,— сказав я,— гляньте на компас. У який бік звідси Одеса?

— Моряк! Лаперузо! Дитя капітана Гранта!— похвалив мене дядько, певно, задоволений з того, що я не насупився і не здивувався, побачивши тут старого Якова, який був тепер зовсім поголений — без вусів, без діагоналевої гімнастерки з орденом, а в просторому парусиновому костюмі і в брилі.— Он у той бік Одеса. Сьогодні ми проведемо старого Якова на пристань до пароплава: він їде в Чернігів до своєї хворої бабусі, а тим часом я одвезу тебе в Одесу.

Це було щось нове. Але я байдуже і мовчки кивнув головою.

— Ти повинен бути терплячим,— сказав дядько.— Терпіння — властивість моряка. Пам'ятаю, якось ми пливли одного разу в тумані... Проте розповім потім. Ти де бігав? Чому лоб мокрий?

— Додому поспішав,— пояснив я.— Думав, щоб не запізнитись на обід.

— Нас сьогодні старий Яків частує,— повідомив дядько.— Хіба не правда, добряк, ти сьогодні потрусивш бумажником? Ти покачай, Сергію, хвилінку, а ми зайдемо в кімнату. Там він з дороги обтруситься, почиститься, і тоді гайда до ресторану.

Я провів їх поглядом, сів на лавку і, поглядаючи на компас, заходився креслити на піску країни світу.

Не минуло й трьох хвилин, як сходами пролунав тупіт, і на стежку вилетів дядько, а за ним, без піджака, в сандалях на босу ногу, старий Яків.

— Сергію!— закричав він.— Чи ти не бачив тут старої?

— А вона, дядечку, на задвірках голубів годує. Ось, чуєте, як вона їх кличе? «Гулі, гулі!»

— «Гулі, гулі»,— хрипло заревів старий Яків.— Ось я їй покажу «Гулі, гулі!»

— Тільки лагідно! Тільки лагідно!— попередив на ходу дядько.— Тоді ми зараз же... Ми це одразу...

Голуби з шумом злетіли на дах, а стара занепокоєно глянула на чоловіків, що підскочили до неї.

— Тільки тихше! Тільки лагідно!— обірвав дядько старого Якова, який почав лаятись ще від самої жвіртки.

— Добрий день, гарна погода!— поквалливо заговорив дядько.— Птах голуб — дар божий. Слухайте, мамашо, це ви нам тільки що принесли в кімнату різні... квіточки, волошки, лютики?

— Для своїх друзів,— почала була стара,— для хороших людей... Ой-ой!.. Чого він на мене так дивиться?

— Віддай по-доброму, дурепо!— загорлав раптом старий Яків.— А то тобі гірше буде!

— Тільки лагідно! Тільки лагідно!— гримнув на Якова дядько.— Слушайте, люба: віддайте нам те, що ви у нас взяли. Ну, навіть що воно вам? Ви жінка розумна (мовчи, Якове!), літа ваші похилі... Ну, що ви, солдат, чи що? От бачите, я вас прошу... Ну, дивіться, я став перед вами на одне коліно... Та зачини, Якове, хвіртку! Кого ще там чорт несе?

Але зачиняти було вже пізно: на стежці стояв бородатий син старої і здивовано дивився на стару, що стояла, витріщивши очі, і дядька, який стояв перед нею на колінах. Дядько підхопився, як м'ячик, і почав пояснювати, в чому річ.

— Мамо, віддайте!— суворо наказав її син.— Навіщо ви це зробили?

— Але ж на згадку!— жалісно промовила стара.— Я тільки хотіла на добру, дорогу згадку!

— На згадку!— розлютився тоді, не втерпівши, дядько.— Хапайте її! Беріть!.. Он він лежить у неї в кишені!

— Натє! Подайтесь!— раптом зовсім спокійним і злим голосом сказала стара і кинула на траву червону резинову підв'язку.

— Це моя підв'язка!— переможно сказав старий Яків.— Сам днями купляв у Гомелі. Давай викладай далі!

Стара шпурнула йому під ноги дві копійки і вивернула кишеню. Більше в кишенях у неї нічого не було. Дві години мучились троє чоловіків зі старою, погрожували, умовляли, просили, кланялись... Але вона лише плювалась, лаялась і навіть умудрилась ударити старого Якова по потилиці палицею.

До відплиття чернігівського пароплава часу залишалось уже мало, і тоді, окриплі, злі, дядько і Яків пішли одягатись.

Старий Яків перемінив намоклу сорочку. Зачудовано я дивився на його могутні плечі, у нього був волосатий загорілий тулуб, і, як залізні кулі, перекочувались і грали під шкірою м'язи.

«Так, цей кривоногий дуб ще пошумить,— подумав я.— А коли він одягнеться, зігнеться, закашляє і схопиться за серце, ну як не подумати, що це й справді тільки хворобливий беззубий дідуган!»

Перед тим як ми вже мали йти на пристань, підійшов син старої і повідомив, що у вбиральні в ямі плаває друга червона підв'язка.

Тут усі зіткнули і вирішили, що напівбожевільна стара там же, із злості, втопила і браунінг...

Нічого було робити! Самим лізти в яму, звичайно, нікому не спало на думку, а залучати до цієї темної справи сторонніх ніхто не захотів.

Я дивився на погорок з руїнами кам'яної альтанки, думав про своє і, звичайно, мовчав.

На річковий вокзал ми прийшли рано. Тільки ще об'явили посадку, і до відходу залишалась година. Старий Яків швидко пройшов у каюту і більше не виходив звідти ні разу.

Ми з дядьком блукали по палубі, і я відчув, що дядько чимось стурбований. Він раз у раз залишав мене одного, посилаючись на те, що йому треба то в умивальник, то в буфет, то в кіоск, то до старого Якова.

Нарешті він повернувся чомусь зраділий і простягнув мені жменю білих черешень.

— О!— здивовано вигукнув він.— Глянь! А ось іде твій друг Славко!

— Хіба тобі їхати в цей бік?— кидаючись до Славка, спитав я.

— Я ж тобі казав, що вгору,— відповів Славко.— Ану, подивись, звідки вода тече?.. А ти куди? До Чернігова?

— Ні, Славко! Ми тільки проводжаємо одного знайомого.

— Шкода! А то удвох прокаталися б весело. У батька в каюті бінокль сильний... восьмикратний.

— Дивіться, — зупинив нас дядько.— Он на воді яка комедія!

Маленький сердитий пароплавчик, чорний від диму, відчайдушно бив по воді колесами і тягнув за собою величезну навантажену деревом баржу.

Тут я помітив, що ми зупинились якраз перед вікном тієї каюти, яку займав старий Яків, і тепер звідти, крізь щілину між завісками, виглядали його огидні вирячені очі. «Сидиш, сич, а світла боїшся»,— подумав я і потягнув Славка на інше місце.

Пароплав дав другий гудок.

Дядько пішов до Якова, а ми попрощались із Славком.

— То не забудь же зайти за ліхтарем,— нагадав він.— Батько повернеться завтра обов'язково.

— Гаразд, зайду! Прощай, Славко! Будь щасливий!

— І ти також! Гей, тату! Я тут!— крикнув він і кинувся до батька, який з біноклем у руках вийшов на палубу.

Раніш, до арешту, у мого батька був наган, і я вже знав, що кожна зброя має свій єдиний номер і, куди б вона не потрапила, по цьому номеру завжди знайдуть її власника.

Вранці я викидав печиво з фанерної коробки, намостив газетного паперу, поклав туди браунінг, загорнув коробку, туго перев'язав мотузком і крадькома від дядька вийшов на вулицю.

Я запитав у прохожого, де тут у Києві «стіл знахідок».

У Москві з такого «стола» Валентина одержала одного разу забутий у трамваї згорток з мереживом.

«Київ,— думав я,— теж місто велике, отже і тут люди гублять всякого добра немало».

Мені пояснили дорогу.

Я гадав, що, зайшовши в цей «стіл знахідок», я подам у віконечко пакунок. «Ось,— скажу,— подивіться, щось там знайшов, а мені ніколи». І одразу піду. Нехай вони як там хочуть, так і розбираються.

Але перше, що мені не сподобалось,— це те, що «стіл» був при управлінні міліції.

Повагавшись, я все ж зайшов. Черговий вказав мені номер кімнати. Ніякого віконечка там не було.

Позаду широкого бар'єра сидів чоловік у міліцейській формі, а на столі перед ним лежали різні папери і тут же велетенських розмірів блискуча калоша.

У черзі передо мною стояли двоє.

— Отже,— запитував міліціонер гостроногого і рудовусого чоловіка,— ваше ім'я — Павло Федорович Павлюченко. Адреса: Велика Червоноармійська, сорок. Вказана калоша, номер чотирнадцятий, на ліву ногу, знайдена вами біля воріт, проходячи в пивну номер сорок шість. Чи так я записав?

— Так точно,— відповів рудовусий.— Я якраз був учора напідпитку, то, значить, зайшов сьогодні, щоб знову... цього самого...

— Це до факту не стосується,— перебив його міліціонер.— Одержуйте квиток і розпишуться.

— Це я розпишусь — чому ж! Дивлюсь я... Матінко! Лежить вона, ця сама калоша... сяє. Я шукав, шукав — другої нема. Я людина чесна, мені чужого не треба. Коли б ще пара, а то одна. Дай, думаю, віднесу! Може, й загубив її свій же брат, трудівник.

— Одна! — суворо зауважив міліціонер.— Коли б і пара, однак віднести треба. Таке безглузде у вас розуміння... Отже, сюди тільки й тягни, що самому не потрібно? Підходь, слідуючий!

— Я людина чесна,— ховаючи квитанцію, бурмотів рудовусий.— Мені не те що дві... три знайшов, і то відніс би. Та яка це нога номер чотирнадцятий? Ось у мене нога... саме якраз... акуратна. А це ж що? На стовпи взуття?..

Похитуючись, він пішов до виходу, а слідом за ним прошмигнув і я.

«Ні,— думав я,— якщо через одну калошу тут стільки розпитувань, то з мою знахідкою скоро мені не викрутяться».

Засмучений, повернувся я додому і засунув браунінг на старе місце. Треба було придумувати щось інше.

Надвечір я побіг на околицю, до Славкової бабусі.

— Не приїздив батько!— сказала вона.— Вже тричі з управління дзвонили та раз з заводу... Ну ось, чуєте? Знову дзвонять.— І, відсунувши шиплячу сковорідку, вона перевальцем пішла до телефону.

— Чиста напасть!— зітхнула вона повернувшись.— Ну, затримався, ну, не встиг на пароплав. Так не дадуть і дня побути людині з дружиною та з матір'ю! Завтра приходь, голубе! Та куди ж ти? З'їж пирога, котлету! Я от наготувала, а їсти нікому.

Я подякував добрій бабусі, але від їжі відмовився.

Дорогою на площі мені трапився кіоск довідкового бюро. З цікавості підійшов я ближче і прочитав, що серед інших тут видаються довідки про умови прийому в усі навчальні заклади і ціна за все це діло полтиник.

Тоді я заповнив бланк на мічманську школу міста Одеси. По відповідь сказали прийти через півгодини.

Чекаючи, я пішов блукати сусідніми вуличками, заглядав у лавки, магазини, а то й просто в чужі вікна.

Нарешті півгодини минули! Побіг до кіоска. Схопив простягнутий мені папірець...

...Ніякої мічманської школи в Одесі нема і не було.

Я захитався. Горе моє було таке велике, що я не міг навіть плакати, і мені тоді хотілося, щоб дядька цього убило громом або нехай би він спіткнувся і полетів шкереберть з кручі в Дніпро. На душі було порожньо і холодно. Нічого тепер попереду не світило, не обнадіювало і не зігрівало.

Додому повертатися не хотілось, але йти більше не було куди. І тоді я вирішив, що завтра ж обікраду дядька, потягну карбованців сто або двісті і піду куди очі дивляться. Може, проберусь до моря і наймусь на пароплав. А може, сховаюсь нишком у трюмі,— адже у відкритому морі матроси не викинуть... А втім, за чим шкодувати? Може, і викинуть. Дурниці! Думки плутались.

Прийшов додому і одразу ліг спати. Коли повернувся дядько, я не чув. Вночі дядько шарпнув мене за руку:

— Ти чого кричиш? Ляж, як треба, а то, бач, розкидався! І треба ж тобі цілий день по сонцю швендяти!

Я повернувся і наче знову кудись провалився.

Прокинувся. Сонце. Зелень. Голова гаряча. Дядька вже не було. Спробував випити молока і з'їсти булки — несмачно.

Тоді, згадавши вчорашнє рішення, ліниво і необережно почав обшукувати чемодани. Грошей не знайшов. Мабуть, дядько носив їх із собою.

Вийшов і замислено побрів кудись. Щоки пашіли, і в роті було сухо. Кілька разів я зупинявся біля кіосків і жадібно пив крижану воду.

Втомився нарешті і сів на лавку під густим каштаном. Глибо-

ка байдужість опанувала мене, і я вже не думав ні про дядька, ні про старого Якова. Миготіли уривки думок, якісь кольорові картинки. Поле, луг, річка. Тіль-тіль, тір-лю-лі! І знову я згадую: батько і я. Він співає:

Между небом и землей
Жаворонок вьется...

«Тату,— кажу йому я,— це чудова пісня. Але ж це, далєбі, не солдатська!»— «Як не солдатська?— і він хмуриється.— Ну от весна, пахне розігрітою землею. Нарешті згори не сипле сніг, не капає дощ, а гріє крізь шинель тепле сонечко. От заліг деп... Бою ще нема. А він згори: тіль-тіль, тірлюлі, тірлюлі!.. Спокійно навкруги, тихо... І ось тобі здається: я лежу з гвинтівкою... А хтось же згадає й про мене і зітхне крадькома. Як же не солдатська? Ну що? Тепер зрозумів?»— «Так, так! Зрозумів!»

Хтось торкнув мене за плече. Ліниво я розплющив очі і від страху замружився знову.

Передо мною стояв той самий літній чоловік, якого ми пограбували у вагоні. Я був голений, без пілотки, обличчя засмагло, лоб був вологий; він же був чимось схвильований і не впізнав мене.

— Хлопчику,— запитав він, показуючи на хвіртку,— ти не бачив, хазяйка давно пішла з цього дому?

Мовчки хитнув я головою.

— Е! Та ти, я бачу, брат, зовсім спиш!— з досадою промовив він і, гукнувши щось шоферові, скочив у машину і поїхав.

Я оглянувся навколо і лише тепер помітив, що давно вже сиджу на лавці біля Славкового будинку і що чоловік цей щойно стукав до них у замкнену хвіртку.

Швидко глянув я на табличку з назвою вулиці і номером будинку. Коли-небудь напишу я Славкові листа.

Щось усе навколо дивне, дике і незрозуміле.

Вихопив олівець і поквалливо почав шукати клопоть чистого паперу, щоб записати адресу.

Знайшов! Стоп! Олівець затремтів і упав на каміння, а я, тримаючись за огорожу, знову опустився на лавку.

Це був клаптик паперу, що його дала мені в парку під час прощання Ніна. На ньому був записаний телефон. І це був саме той номер, якого я боявся більше ніж смерті:

«Г 0-48-64».

Так, значить, це шукала мене не міліція! Але хто ж? Навіщо? Але, може, я помилився і в газеті телефон записаний зовсім не той? Треба було перевірити. Швидше! Негайно ж!

Ні втоми, ні головного болю я більше не відчував. Добіг до рогу і на повороті зіткнувся з Славковою бабусею. Її вела під руку незнайома мені жінка.

Я зупинився і сказав їй, що за нею тільки-но приїздила машина.

— Машина? — тихо спитала вона, і губи її засіпались. — Ах, що мені машина! Я й сама уже все знаю.

Я глянув на неї і злякався: очі її запали, обличчя було чуже, сіре. І тремтячим голосом вона розповіла мені, що в лісі хтось ударив Славкового батька ножем у спину, коли він повертався додому, і тепер він лежить у лікарні при смерті.

Грізні і гнівні підозріння стиснули мені серце. Лоб мій горів. І, як шалений кінь з широко розметаною гривею, я побіг додому взнати всю правду.

Дома на столі я знайшов записку. Дядько строго наказував мені нікуди з дому не ходити, бо сьогодні ми поїдемо в Одесу.

На столі були розкидані недокурки, на ліжку лежав знайомий солом'яний бриль. Із Чернігова від «хворої бабусі» старий Яків повернувся щось дуже скоро.

— Вбивці! — прошепотів я помертвілими губами. — Ви скинете мене під колеса поїзда, і пливи тоді капітан у далеку Індію... Так ось для чого я був вам потрібний!

«Піди познайомся, — пригадав я розмову в парку, — він хлопчик, здається, хороший». Бандити, — з жахом зрозумів я, — а може, і шпигуни!

Тут коліна мої здригнулись, і я відчув, що мимоволі сідаю на підлогу.

Якось бухнувся у ліжку. Доторкнувся до графіна. Жадібно пив.

«Г 0-48-64»

Вийняв газету. Так, номер той самий! Ліг. Лежав. Сон — не сон. Півдрімота.

«Ех, дурень я, дурень! Так, виходить, і такі бувають шпигуни, добрі!.. «З'їж ковбаси, булку...» «Навкруги аромат, квіти, природа». А свято — веселе Перше травня? І грім і гуркіт Червоної Армії? А, не для вас же, щоб ви здохли, плакав я, коли дивився в кіно, як гине у хвилях Чапаєв!..»

Я скочив, рвонувся до запиленого телефону і подзвонив.

— Дайте мені: Арбат ноль сорок вісім шістдесят чотири.

— Але то ж у Москві, а це Київ, — відповів мені здивований голос. — Даю вам міжміську.

Знову голос:

— Слухає міжміська!

— Дайте мені: Арбат ноль сорок вісім шістдесят чотири, — тим же стомленим і впертим голосом попросив я.

— Москва зайнята, — співучо відповів телефон. — Наш ліміт ще тридцять хвилин. На черзі три розмови. Якщо лишиться час, я вас викличу. Повторіть номер.

Нічого я не зрозумів. Повторив і уткнувся головою в подушку. Сон навалився одразу. Капітан стояв на містку і хотів пити. Але вода була суха і шурхотіла, як газетний папір.

Знову дзвінок. Довгий-довгий. Опам'ятався і зразу ж до телефону.

Г о л о с. Через три хвилини з вами буде говорити Москва. Розмову не затримуйте: у вашому розпорядженні п'ять хвилин.

Стало легше.

І раптом — на сходах кроки. Ішло двоє. Все пропало! Але де взялися спритність і сила? Я перемахнув через підвіконня і, впираючись на виступ карниза, притулювся до стіни.

Г о л о с д я д ь к а. А хлопчиська досі нема. От проклятий хлопчисько!

Я к і в. Чорт з ним! Треба поспішати.

Д я д ь к о (лайка). Ні, зачекаємо трохи. Без хлопчиська не можна. Його одразу схоплять, і він нас видасть.

Я к і в (лайка). От іще безтолковий чорт! (Лайка, ще і ще лайка).

Телефонний дзвінок. Я завмер.

Я к і в. Не підходь!

Д я д ь к о. Ні, чому ж? (У трубку). Так! (Здивовано). Яка Москва? Ви, голубонько, помилились, ми Москву не викликали. (Трубку повішено). Чорт знає що: «Зараз з вами говоритиме Москва»!

Знову дзвінок.

Д я д ь к о. Та ні ж, не викликали! Як ви не помиляєтесь? З ким це ви тільки що говорили? А я вам кажу, що цілий день сиджу в кімнаті і ніхто не підходив до телефону. Як ви смієте говорити, що я хуліганю?.. (Трубка кинута. Квапливо). Це щось не те! Збирайся, старий Якове!

«Вони зараз підуть! — зрозумів я. — Зараз вони вийдуть і мене побачать».

Я сковзнув на траву; жалячись кропивою, забрався на пагорок і ліг серед руїн кам'яної альтанки.

«Тепер добре! Нехай ідуть ці страшні люди. Мені їх не треба... Ідьте далеко геть! Я один! Я сам!»

«Як підуть? — строго запитав мене хтось всередині. — А хіба можна, щоб бандити і шпигуни на твоїх очах ішли, куди їм завгодно?»

Я розгублено озирнувся навкруги і побачив між камінням пожовклий лопух, в який був загорнутий браунінг.

«Ставай на увесь зріст, барабанщик! — повторив мені той самий голос. — Ставай на увесь зріст, поки не пізно!»

— Добре! Я зараз, я цю ж хвилину, — винувато прошепотів я.

Але випрямляйтесь мені не хотілось. Мені тут було добре — за вогким, холодним камінням.

Ось вони вийшли. Чемодани кинуті, за плечима лише сумки. Щось кричать старій... Вона з вікна показує їм язика. Зупинились... Пішли.

Вони не хочуть іти чомусь через хвіртку — вулицею, а йдуть у мій бік, щоб повз альтанку, крізь дірку в паркані, вийти на глуху стежку.

Я замружив очі. Напрочуд ясно уявився мені палаючий літак, і, наче кинутий камінь, звідти падає тендітний білявий товариш мій — Славко.

Я розплющив очі і потягнувся до браунінга.

І як тільки я до нього доторкнувся, стало тихо-тихо. Повітря завмерло. І почувся звук, ясний, рівний, наче хтось зачепив велику співучу струну, і вона, зраділа, давно ніким не займана, затремтіла, задзвеніла, дивуючи весь світ незвичайною чистотою свого тону.

Звук усе наростав і міцнів, а разом з ним виростав і міцнів я.

«Ставай на увесь зріст, барабанщик! — уже тепло і ласкаво підказав мені той самий голос. — Встань і не гнись! Настав час!»

І я стиснув браунінг. Встав і випрямився.

Наче лягла впоперек піщаної дороги глибока борозна — разом зупинились обидва здивовані приятелі.

Але це тривало лише мить. І окрик їхній, злобний і владний, показав, що ні мене, ні моєї зброї вони зовсім не бояться.

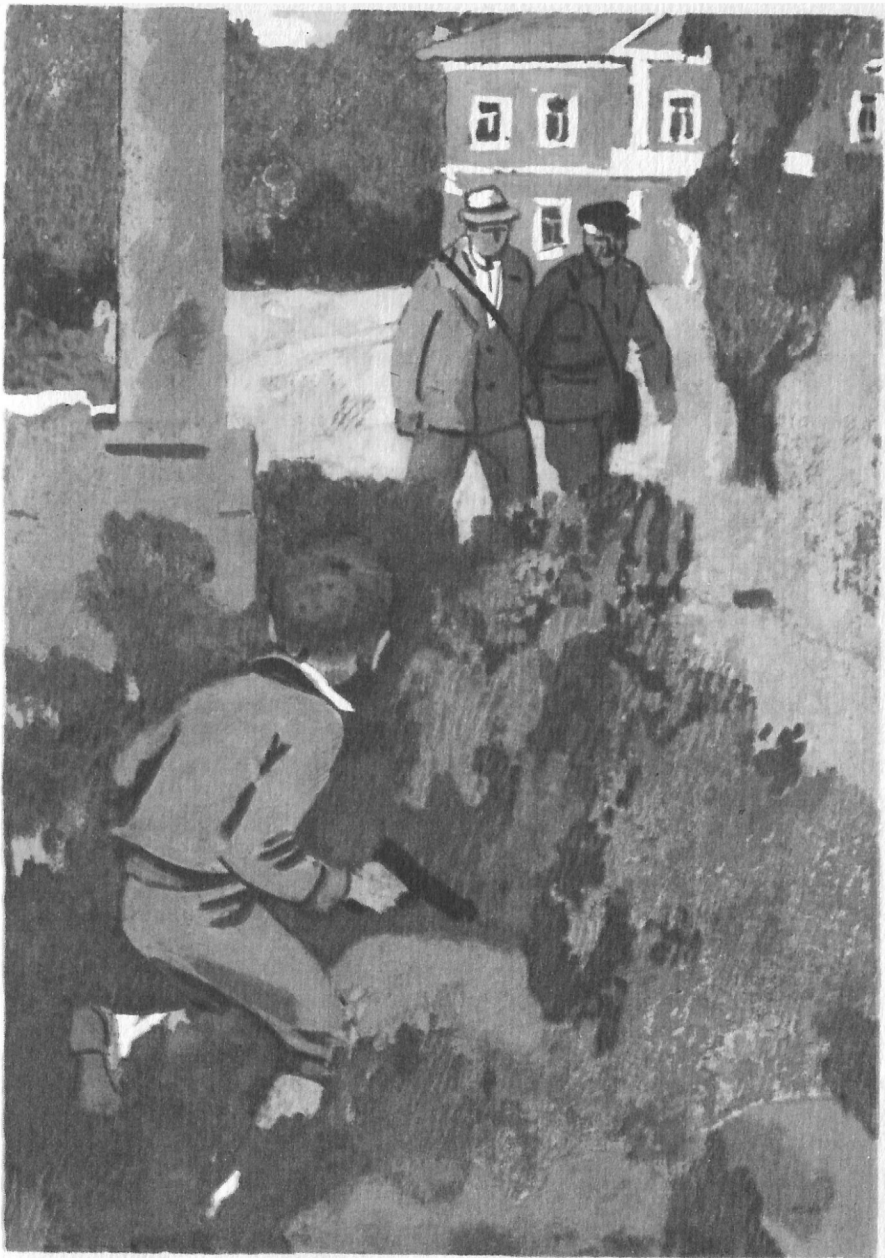
Так і є! З перекирвленими зненавистю і презирством обличчями вони йшли просто на мене.

Тоді я вистрілив раз, удруге, втретє... Старий Яків раптом зупинився і незграбно подався назад.

Але куди там було мені боротися з другим материм вовком, небезпечним і безпощадним снайпером! І в наступну мить куля, випущена тим, кого я ще так недавно звав дядьком, міцно заткнула мені горло.

Але, навіть падаючи, я не переставав чути той самий звук, чистий і ясний, який не змогли заглушити ні постріли, що несподівано пролунали в саду, ні важкий удар бомби, що вибухнула поблизу.

Грім пройшов по небу, а хмари, наче птахи, з криком линули навпроти вітру. І в сорок рядів стали солдати, захищаючи багнетами тіло барабанщика, що похитнувся і впав на землю.

Грім пішов по небу, і хмари, наче птахи, з криком линули навпроти вітру. А могутній вітер, той, що завжди хилив дерева і гнав хвилі, не міг прорватись крізь вікно і освіжити голову і горло людині, яка марила. І тоді, як з туману, хтось владно наказував: «Принесіть льоду! (Багато-багато, цілу велику плавучу крижину!) Розчиніть вікна! (Широко-широко, так, щоб зовсім не лишилось ні стін, ні душного даху!) Швидко приготуйте шприц! Тепер спокійніше!...»

Грім затих. Хмари зупинились. І вітер прорвався нарешті до горла, яке задихалось...

Скільки часу все це тривало, я, звичайно, тоді не знав.

Коли я опам'ятався, то бачив спочатку над собою тільки білу стелю, і я думав: «Це стеля — біла».

Потім, не повертаючи голови, навскіс крізь прольот вікна бачив краєчок блакитного неба і думав: «Це небо — блакитне».

Потім надо мною стояла людина в халаті, з-під якого видно було військові петлиці, і я думав: «Це військовий у халаті».

І про все я думав лише так, а більше ніяк не думав.

Але, мабуть, тривало це немало часу, бо, прокинувшись якимсь уранці, я побачив на сонячному підвіконні, біля букета синіх волошок, повне блюдце яскраво-червоної стиглої малини.

І я здивувався, ледве пригадуючи, що ще недавно в якомусь саду (в якому?) малина була крихітною і зовсім зеленою.

Я облизав губи і помалу звільнив плече з-під легкого покриття.

І цей перший, мабуть, осмислений мій рух не пройшов непоміченим. Оразу ж передо мною з'явилась дівчина в халаті і запитала:

— Ну що? Хочеш малини?

Я кивнув головою. Вона взяла блюдечко, сіла на край ліжка і обережно почала класти мені в рот по одній ягідці.

— Я де?— спитав я.— Це яке місто?

— Це не місто. Це Ірпінь!— І тому, що я не зрозумів, вона швидко повторила:— Це Ірпінь — дачне таке місце недалеко від Києва.

— А, від Києва.

І я все пригадав.

...Минув ще тиждень. Винесли в сад крісло-гойдалку, і тепер цілими днями сидів я в тіні під липами.

Пробіте кулею горло гоїлось. Але розмовляти міг я ще тільки напівголосно.

Двічі приходив до мене чоловік у військовій формі. І тут же, в саду, вели ми з ним неквапну розмову.

Усе розказав я йому про своє життя, по порядку, нічого не приховуючи. Іноді він просто слухав, іноді щось записував.

Якось я запитав у нього, хто такий був Юрко.

— Юрко?.. Це був дрібний шахрай.

— А той... артист?.. Ну, котрий зійшов з поїзда в Серпухові?

— Це був неабиякий наводчик-зłodий.

— А старий Яків?

— Він був не старий, а просто старий бандит.

— А він... Ну, котрий дядько?

— Шпигун,— коротко відповів військовий.

— Чий?

Військовий усміхнувся. Він не відповів нічого, затагнувся димом із своєї кривої люльки, сплюнув на траву і поволі показав рукою в той бік, куди плавно спускалось зараз багряне призахідне сонце.

— Ну, от бачиш? Ти зі східця на східець, і ось нарешті до кого ти добрався. Тепер тобі все ясно?

Це мене вразило.

— Добрався! Так хто ж такий, по-вашому, я?

— Коли: тепер чи раніш? Зараз ти порозумнішав. Ще б пак!.. А раніш був ти перед ними справжній дурень. Але не сердься, не хмурся. Ти ще хлопчина, а ці вовки і не таких, як ти, траплялось, обкручували.

Він витягнув з папки фотознімок:

— Не пізнаєш?

Ще б пак! Ось вона, церква, лавка. Ось він,— бач, як усміхається,— дядько. А ось він витріщив очі — старий Яків.

— Так ви ще в Москві догадались дістати касети у Валентини з шухляди і проявити їх?

— Так, ми давно про все догадались. Але вас розшукати було нелегко.

Тепер він витяг аркуш паперу і, хитро глянувши на мене, прочитав:

А на березі дівиці,
І засмучені в них лица.

— Це ти складав?

— Так,— признався я.— Але скажіть, що це за аркуші? І ще скажіть, що це були за склянки... і чому так часто пахло ліками?

— Хлопчику,— відповів він,— ти не повинен у мене нічого питати! Відповідати я тобі не можу і не буду.

— Добре,— погодився я.— Але я вже й сам догадуюсь: це, мабуть, був якийсь секретний розчин для паперу!

— А це догадайся сам, скільки тобі завгодно.

— Гаразд,— сказав я.— Я нічого не питатиму. Лише одне: Славків батько помер?

— Живий, живий! — охоче відповів він. — Я і забув, що він тебе вітає.

— За що? — здивувався я.

— За що? Гм... гм... — Він подивився на годинник. — Ну, прощай, видужуй! Більше я не прийду. Ага, — він зупинивсь і усміхнувся. — Ні, — і він знову усміхнувся. — Ні, ні! Скоро все сам узнаєш.

Біля моїх ніг лежав маленький, зарослий ліліями ставок. Тіні птахів, що пролітали над садом, безшумно ковзали по його темній поверхні. Як кораблик, гнаний вітром, біг невідомо куди сточений черв'яком чи склонутий птахом і рано опалий з дерева листок. Ледве просвічували з дна зеленувато-прозорі водорості.

Тут я міг просиджувати годинами і був спокійний. Але як тільки я підводив голову — і коли передо мною простягались широкі пожовклі поля, коли за полями, на обрії, голубіли села, ліси, гаї, коли я бачив, що світ широкий, величезний і мені ще незрозумілий, тоді здавалось, що в цьому маленькому саду мені не вистачить повітря. Я розкривав рота і намагався дихати частіше й глибше, і тоді охоплювала мене незрозуміла нудьга.

Несподівано прибіг до мене Славко. Я його впізнав, ще коли він сходив з легкової машини.

Знімаючі опори, ніби шукаючи опори, я оглянувся.

Але з перших же слів він мене перебив, замахав руками і засміявся:

— Я все знаю! Я більше за тебе знаю! Ти лежиш, а я на волі. Тато шле тобі привіт. Це він мені дав свою машину. Але ти вже зовсім не такий худий і блідий, як говорив Герчаков.

— Хто?

— Герчаков! Ну, майор з НКВС, котрий з тобою розмовляв! Він заходив до нас часто. Ти знаєш, у нього нещастя: пішов він на Дніпро купатись — бовть у воду! А годинник-секундомір з руки не зняв. У нього годинник хороший — ще в двадцять четвертому на роботі йому подарували. Він і зупинився. Відніс — відремонтували. Знову зупинився. Так він мало не плаче. Це, каже, я все розплутував ваші діла, запрацював... От тобі й стрибнув!.. Слухай! Ось я тобі привезу ліхтарик. Моє слово тверде.

— Славко, — вперто запитав я, — навіщо вони твого батька хотіли вбити?

Славко замислився.

— Бачиш, коли ви... — тут Славко почервонів і швидко поправився, — тобто коли вони обікрали у вагоні таткового помічника, то нічого потрібного в сумці вони, звичайно, не знайшли... Ну вони розізлились...

— Славко, — ще впертіше повторив я, — ну не знайшли, але навіщо ж усе-таки вони хотіли вбити твого батька?

— Бачиш, він, здається, працює над якоюсь важливою військовою машиною... Ну, а їм цього не хочеться. Ні, ні! Далі ти мене краще не запитуй! Я також якось спитав у батька: що за машина. От він посадив мене поруч, узяв олівець і говорив, говорив, пояснював, пояснював... Ось тут гвинт, тут ручка, тут шарніри, тут шарикопідшипник. При обертанні розвивається величезна відцентрова сила. А тут така металічна посудина... Я все слухав, слухав — та раптом як закричу: «Татку! Що ти все брешеш? Це ж ти мені пояснюєш, як збудований молочний сепаратор, що стоїть у селі в бабусі!» Тоді він сміявся, сміявся, а потім і я засміявся. Так ось з того часу я вже його і сам ні про що не питаю. Не можна! — зітхнув Славко. — Не наше це поки що діло.

— Їх посадили? — похмуро спитав я.

— Кого «їх»?

— Ну, цих, котрий дядько — і Яків.

— Але ж ти... ти вбив Якова, — пробурмотів Славко і, мабуть, сам злякався, чи не сказав він мені зайвого.

— Хіба?

— Авжеж! — швидко заговорив Славко, побачивши, що я навіть не здригнувся. — Ти підвівся, і ти вистрілив. Але ж будинок був уже оточений і від хвіртки і від паркана — їх уже вислідили. Коли б ти підждав дві-три хвилини, то їх однак би захопили!

— Он воно що! Отже, виходить, що й стріляв я даремно!

— Нічого не виходить! — заступився Славко. — Адже ти цього не знав. Ні, ні! Все виходить, що дуже навіть не даремно. Стривай! — І Славко, зніяковіло знизавши плечима, простягнув мені загорнутий у салфетку вузлик, від якого ще за п'ять кроків пахло теплими плюшками та ватрушками. — Це тобі бабуся прислала. Я не брав. Я відмовлявся: «Навіщо йому? Там і так годують». Та хіба ж вона слухає! Та ти бери, бери! Так з салфеткою і бери. Подумаєш, салфетка! Прапор, чи що?

Ми попрощались. Все ще трохи накульгуючи, він швидко добіг до машини і махнув мені рукою.

Славко поїхав. Довго сидів я. І усміхався, перебираючи в пам'яті всю нашу розмову. Але підвести очі від землі до широкого обрію боявся.

Якось сидів я на терасі і замислено дивився, як великий волохатий джміль, зриваючись і незграбно падаючи, уперто намагався пролетіти крізь прозору шибку в вікні. І було невідомо, незрозуміло, навіщо стільки шалених зусиль витрачає він на цю нездійсненну затію, в той час, коли зовсім поряд друга половина вікна широко відчинена навстіж.

Повз мене, якось дивно глянувши і поквапливіше, ніж звичайно, пробігла через терасу з саду нянька.

Незабаром із чергової кімнати пройшов у сад лікар. Виглянула знову нянька; вона була схвильована.

— Ну от і добре! Ну от і добре!— прошепотіла вона не втерпівши.— От і за тобою, голубчику, з дому приїхали.

Як з дому?.. Валентина? Оце так новина!

Я загорнувся в халат і вийшов на ганок.

Різкий крик вирвався у мене з іще не зміцнілого горла. Я кинувся вперед і одразу ж захитався, захлинувся, вхопився за поручні. Кашель душив мене, у горлі різало. Я затупав ногами, замотав головою і сів на східці.

Піщаною стежкою ішов лікар, а поруч з ним — мій батько.

Мені ткнули до рота чашку води з льодом, з валер'янкою, з м'ятою; тоді нарешті кашель ущух.

— Ну, хіба можна так кричати?— з докором промовив мені лікар.— Ти б крикнув пошепки, тихенько... Адже горло в тебе ще слабе.

Ось ми і поруч. Я лежу. Лоб мій вологий. Я ще не знаю, щасливий я чи ні. Допитливо дивлюсь я на батька, хмурюсь, усміхаюсь. Але я дуже обережний, я ще нічому не вірю.

І я йому кажу:

— Це ти?

— Еге ж, я.

Голос його. Його обличчя. На скронях, як павутина, лягла сивина. Чорна гімнастерка, галіфе, чоботи. Так, це він!

І я обережно питаю:

— Але ж тебе...

Він одразу розуміє, бо, усміхнувшись — ось так, по-своєму, як ніхто, а тільки він — правим куточком рота,— відповідає:

— Так! Я був винуватий! Я спіткнувся. Але я висаджував у повітря землю, я багато думав і старанно працював. І от мене випустили...

— І тепер ти...

— І тепер я зовсім вільний.

— І тебе випустили настільки раніше строку?— бурмочу я.

— Я висаджував у повітря землю,— наполегливо повторює батько.— Вірно! Я старий командир, сапер. Я був на німецькій з чотирнадцятого і на громадянській з вісімнадцятого. Вірно! Ну, то за ці два роки я забунив, заклав і висадив у повітря землі більше, ніж за всі ті вісім. (От, я бачу, він знов усміхається, ширше, ширше. Зараз, звичайно, доторкнеться рукою до підборіддя. Так і є!)— І закінчує:— Але й вона мені, земля, дещо вдовбала в голову міцно!

Я дивлюсь на його ліву руку: великого пальця до половини нема. Дивлюсь на голову: зліва, трохи вище скроні, шрам. Раніш його не було. Я питаю:

— Це що?

Він плескає мене по плечу.

— Це вода йшла́ на нас в атаку, а ми динамітом примусили її звернути вбік.

— І ти був...

— А я був бригадиром підривної бригади.

...От і все! Ні, не все. Тепер моя черга. Тепер повинен говорити я. Все згадувати і пояснювати, здалеку, з самого початку.

Але батько одразу ж мене перебиває:

— Ти вже мовчи! Я все сам знаю.

Щастя! Ось воно, велике людське щастя, коли нічого не треба пояснювати, говорити, виправдуватись і коли люди вже самі все знають і все розуміють.

Я з вдячністю стискаю його руку, і мені хочеться її поцілувати. Але він помаленьку її висмикує і міцно стискає мою.

Більше про ці справи ми один у одного не питаємо. Скінчено. Пройдено. Прожито. Хрест.

У скронях постукує. І раптом налітає здогад, і я майже кричу:

— Тату, а хто це мене шукав через газету?

— Хто? Та, звичайно, спочатку Платон Половцев, а потім я.

— Арбат ноль сорок вісім шістдесят чотири? Так це ви мене шукали? Разом? Ось він звідки, загадковий московський телефон!

— Так. Я приїхав після твого від'їзду якраз через тиждень.

Я відштовхую його руку і підводжу з подушки голову.

— Ти пусти, тату. Я встану. Мені добре!

Ми на літаку в дорозі до Москви. Там нас по телеграмі повинна зустрівти Ніна. Мабуть, вона буде з батьком.

Неосяжні поля. Світ незорий. Життя тільки ще починається. І те, незрозуміле поки що, все потім буде зрозумілим. Мотор гуркоче, а мені весело. Я штовхаю батька ліктем і, щоб він мене почув, голосно кричу:

— Тату, а все-таки «Жаворонок» — це не солдатська пісня! Він, звичайно, одразу ж хмуриється:

— А яка ж?

— Така! Просто людська.

— Ну й що ж, людська! А солдат не людина, чи що?

Він упертий. Я знаю, що нема для нього нічого святішого за знамена Червоної Армії, і тому все, що тільки є на світі хорошого, — це в нього — солдатське.

А може, він і має рацію!

Минуть роки. Не буде у нас уже ні робітників, ні селян. І всі в усьому будуть рівними. Але Червона Армія залишиться ще надовго. І аж коли зметуть хвилі революції всі кордони, а разом з ними загине останній провокатор, останній шпигун і ворог щасливого народу, тоді й усі пісні будуть нічійми, а просто і дзвінко — людські.

Ми підлітаємо до Москви смерком. З хвилюванням вдивляюся я в невиразні обриси цього могутнього міста. Уже цілими пачками спалахують вогні.

І раптом мені захотілося звідси, згори, знайти той вогник від ліхтаря шахти, що світив ночами у вікна нашої нещасливої квартири, де живе тепер Валентина і звідки народилось і пішло за нами наше горе.

Я говорю про це батькові. Він схиляється до вікна.

Але кожную мить вогнів засвічується дедалі більше. Вони спалахують з краю в край прямими алеями, кривими лініями, широкими колами. І ось уже вони забуржали, наче полум'я. Їх багато, цілі мільйони! А назустріч пільмі вони рвались новими й новими тисячами!

І відшукати серед них один якийсь маленький ліхтарик було неможливо... та й не потрібно!

Літак спустився на землю. Взявшись за руки, вони вийшли і зупинились, мружачись від світла прожектора.

І ті люди, які їх зустрічали, побачили і зрозуміли, що цих двоє людей — батько і син — міцно й незламно подружили тепер навіки. На втомлені їхні обличчя ліг відбиток спокійної мужності. І, звичайно, коли б не яскраве світло прожектора, то всім у вічі дивились би вони тепер прямо, чесно і відкрито.

І тоді ті люди, що їх зустріли, по-дружньому усміхнулись їм і тепло сказали:

— Здрастуйте!

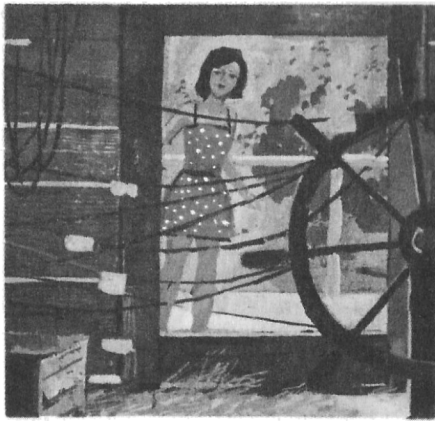
1938 р.

Тимур і його команда

У талановитих книжок — талановиті назви.
Ви, мабуть, помітили це.
«Слово о полку Ігоревім»,
«Руслан і Людмила»,
«Кобзар», «Як гартувалася сталь», «Молода гвардія»...
Прості, без претензійного блиску слова.
Але яку могутню внутрішню силу
випромінюють вони!
Аркадій Гайдар завжди багато уваги приділяв
назві твору, нерідко подовгу виношував її.
«Дункан» — так, за ім'ям головного героя
(у першому варіанті повісті Тимур носив ім'я Дункан),
називалася спочатку повість,
яка згодом увійшла в золотий фонд
світової дитячої літератури під таємничою, як пароль,
назвою — «Тимур і його команда».
Написав її Аркадій Петрович у 1940 році.
До створення книжки Гайдара спонукала загроза війни,
яка насувалася на нашу країну.
— Чому в усі часи, — казав Аркадій Петрович, —
діти незмінно граються у розбійників?..
Радянські ж діти живуть в інших умовах, в інший час,
і тому ігри в них інші.
Вони не будуть гратися у розбійників,
які б'ються з королівськими стрільцями.
Вони будуть гратися у таку гру,
яка допоможе радянським воїнам битися з розбійниками.
І письменник подарував радянській дівчорі
цю мудру і захоплюючу гру.
Зародився тимурівський рух, учасниками якого
стали тисячі дітей.

ОСЬ УЖЕ три місяці, як командир бронедивізіону полковник Александров не був дома. Певне, він був на фронті.

Серед літа він прислав телеграму, в якій запропонував своїм дочкам Ользі й Жені кінець канікул провести на дачі під Москвою.

Зсунувши на потилицю барвисту косинку і спираючись на держак щітки, насуплена Женя стояла перед Ольгою, а та казала їй:

— Я поїхала по речі, а ти прибереш у квартирі. Можеш не супитись і губів не облизувати. Потім замкни двері. Книги віднеси в бібліотеку. До подруг не заходь, а їдь прямо на вокзал. Звідти пошли татові оцю телеграму. Потім сідай у поїзд і приїжджай на дачу... Євгеніє, ти повинна мене слухатись. Я твоя сестра...

— І я твоя також.

— Так... але я старша... і, нарешті, так велів тато.

Коли надворі зафуркала, від'їжджаючи, машина, Женя зітхнула й озирнулась.

Навколо був розгардіяш та безладдя. Вона підійшла до запорошеного дзеркала, в якому відбивався батьків портрет, що висів на стіні.

Гаразд! Нехай Ольга старша і поки що її треба слухатись. Але зате у неї, у Жені, такі самі, як у тата, ніс, рот, брови. І, напевне, така сама, як у нього, буде вдача.

Вона тугіше зав'язала косинкою волосся. Скинула сандалі. Узяла ганчірку. Стягнула зі столу скатертину, поставила під кран відро, схопивши щітку, потягла до порога купу сміття.

Незабаром запихкала керосинка і загудів примус.

Підлога була залита водою.

У цинкових ночвах шипіла і лопалась мильна піна. А перехожі здивовано поглядали з вулиці на босу дівчинку в червоному

сарафані, яка, стоячи на підвіконні третього поверху, сміливо протирила шибки розчинених вікон.

...Вантажна машина мчала широкою сонячною дорогою. Поставивши ноги на чемодан і спираючись на м'який клунок, Ольга сиділа в плетеному кріслі. На колінах у неї лежало руде кошеня і смикало лапками букет волошок.

Десь на тридцятьом кілометрі їх нагнала червоноармійська похідна мотоколона. Сидячи на дерев'яних лавах рядами, червоноармійці тримали спрямовані дулом до неба гвинтівки і дружно співали.

При звуках цієї пісні ширше розчинялися вікна і двері в будинках. З-за парканів, з-за хвірток вилітали зраділі дітлахи. Вони махали руками, кидали червоноармійцям іще не достиглі яблука, кричали навздогін «ура» і зразу ж затівали бої, врубуючись у полин і кропиву навальними кавалерійськими атаками.

Машина звернула в дачне селище і спинилася перед невеликою, повитою плющем дачею.

Шофер з помічниками відкинули борти і почали вивантажувати речі, а Ольга відчинила засклену терасу. Звідси видно було великий занедбаний сад. У глибині саду стирчав незграбний двоповерховий сарай, і над покрівлею цього сарая майорів маленький червоний прапор.

Ольга повернулася до машини. Тут до неї підскочила жвава стара жінка — це була сусідка, молочниця. Вона взялася прибрати дачу, помити вікна, підлогу й стіни.

Поки сусідка розбирала тази й ганчірки, Ольга взяла кошеня і пішла в сад. На стовбурах обкльованих горобцями вишень блищала гаряча смола. Пахло смородиною, ромашкою і полином.

Замшіла покрівля сарая була з дірками, і з цих дірок тяглись угору і зникали між листям дерев якісь тонкі мотуз'яні драти.

Ольга пробралася через ліщину й змахнула з обличчя павутиння.

Що таке? Червоного прапора над покрівлею уже не було, і там стирчала тільки палиця.

Тут Ольга почула швидкий, тривожний шепіт. І враз, ламаючи сухе гілля, важка драбина — та, що була приставлена до вікна горища над сараєм, — з тріском полетіла вздовж стіни і, підминаючи лопухи, лунко гупнула на землю.

Мотуз'яні драти над покрівлею затремтіли. Дряпнувши руки, кошеня скочило в кропиву. Ольга здивовано спинилась, озирнулась, прислухалась. Але ні серед зелені, ні за чужим парканом, ні в чорному квадраті вікна сарая нікого не було ні видно ні чути.

Вона повернулася до ганку.

— Це дітлахи по чужих садах бешкетують,— пояснила Ользі молочниця.— Вчора в сусідів дві яблуні обтрусили, грушу зламали. Такий народ повівся... хулігани. Я, моя люба, вирядила сина в Червону Армію. І як пішов, то й горілки не пив. «Прощай,— каже,— мамо». І пішов та й засвистів, любий. Ну, надвечір, звісно, сумно стало, трохи поплакала. А вночі прокидаюсь і вчувається мені, що по двору хтось нишпорить, шастає. Ну, думаю, людина я тепер самотня, заступитися нікому... А чи багато ж мені, старій, треба? Цеглиною по голові стукни — от мені й край. Проте бог милував — нічого не вкрали. Пошастали, пошастали й подалися. Діжка у дворі стояла — дубова, удвох з місця не зрушиш,— то її кроків на двадцять до воріт підкотили. От і все. А що то за народ був, що за люди — діло темне.

Уже сутеніло, коли закінчили прибирати, Ольга вийшла на ганок. Тут вона обережно вийняла з шкіряного футляра білий акордеон, що виблискував перламутром,— батьків дарунок, який він прислав їй до дня народження.

Вона поставила акордеон на коліна, перекинула ремінь через плече й узялася добирати музику до слів недавно почутої нею пісеньки:

Коли б хоч тільки раз
Я вас могла зустріти,
Коли б хоч тільки... раз...
І два... і три...
Чи визнаєте ви потім
На літаку, в польоті,
Як вас я дожидала до самої зорі.
Так!
Льотчики-пілоти! Бомби-кулемети!
От і полетіли в дальню путь.
Ви коли повернетесь?
Я цього не знаю,
Тільки повертайтеся... хоч коли-небудь.

Ще наспівуючи цю пісеньку, Ольга кілька разів мигцем, насто-рожено зиркала у бік темного куща, який ріс у дворі біля паркана.

Закінчивши грати, вона швидко підвелась і, обернувшись до куща, голосно спитала:

— Послухайте! Чого ви ховаєтесь і що вам тут потрібно? З-за кущів вийшов чоловік у звичайному білому костюмі.

Він уклонився й чемно відповів їй:

— Я не ховаюсь. Я сам трохи артист. Я не хотів вам заважати. От я стояв і слухав.

— Так, але ви могли стояти і слухати з вулиці. А ви чогось перелізли через паркан.

— Я?.. Через паркан?..— образився чоловік.— Пробачте, я не кіт. Там, у кутку паркана, виламано дошки, і я з вулиці за-йшов крізь цей отвір.

— Зрозуміло!— усміхнулась Ольга.— Але ось хвіртка. І, будь ласка, вийдіть назад на вулицю.

Чоловік був слухняний. Не кажучи ні слова, він пройшов у хвіртку, замкнув за собою засувку, і Ользі це сподобалось.

— Стривайте!— сходячи з ганку, спинила вона його.— Ви хто? Артист?

— Ні,— відповів чоловік.— Я інженер-механік, але у вільний час я граю і співаю в нашій заводській опері.

— Послухайте!— несподівано просто запропонувала йому Ольга.— Проведіть мене до вокзалу. Я чекаю меншу сестричку. Вже темно, пізно, а її нема й нема. Майте на увазі, я нікого не боюсь, але я тут ще не знаю вулиць. Та навіть ж ви відчиняєте хвіртку? Ви можете почекати мене біля паркана.

Вона віднесла акордеон, накинула на плечі хустку й вийшла на темну вулицю, що пахла росою і квітами.

Ольга була сердита на Женю і тому по дорозі мало говорила із своїм супутником. А він сказав, що його звать Георгій, прізвище його Гараєв і працює він інженером-механіком на автомобільному заводі.

Дожидаючи Женю, вони пропустили вже два поїзди, нарешті прийшов і третій, останній.

— З цим поганим дівчиськом наберешся лиха!— зажурено вигукнула Ольга.— Ну, якби ще мені було років сорок або хоч тридцять! А то їй тринадцять, мені — вісімнадцять, і тому вона мене зовсім не слухається.

— Сорок не треба!— рішуче запротестував Георгій.— Вісімнадцять набагато краще! Та ви не турбуйтеся даремно. Ваша сестра приїде рано-вранці.

Перон спорожнів. Георгій вийняв портсигар. Зразу ж до нього підійшли двоє бравих підлітків і, чекаючи вогню, вийняли свої цигарки.

— Юначе,— запалюючи сірника й освітлюючи обличчя старшого, сказав Георгій.— Перш ніж тягнутися до мене з цигаркою, треба привітатися, бо я вже мав честь познайомитися з вами в парку, де ви діловито виламували дошку з нового паркана. Вас звать Михайло Квакін. Чи не так?

Хлопчисько засопів, позадкував, а Георгій погасив сірника, взяв Ольгу за лікоть і повів її додому.

Коли вони відійшли, другий хлопчисько засунув обслинену цигарку за вухо й недбало спитав:

— Це що за пропагандист такий знайшовся? Тутешній?

— Тутешній,— неохоче відповів Квакін.— Це Тимка Гараєва дядько. Тимка піймати б і відлупцювати треба. Він підібрав собі компанію, і вони, здається, щось затівають проти нас.

Тут обидва приятелі помітили під ліхтарем у кінці плат-

форми сивого статечного джентльмена, який, спираючись на палицю, ішов униз сходами.

Це був місцевий житель, лікар Ф. Г. Колокольчиков. Вони помчали навздогін за ним, питаючи голосно, чи немає у нього сірників. Але їхній вигляд і голоси ніяк не сподобались цьому джентльменові, тому що, обернувшись, він посварився на них сукуватою палицею і поважно пішов своєю дорогою.

...З московського вокзалу Женья не встигла послати батькові телеграму, і тому, зійшовши з дачного поїзда, вона вирішила розшукати пошту в селищі.

Проходячи старим парком і збираючи дзвіночки, вона непомітно вийшла на перехрестя двох обгороджених садками вулиць, безлюдний вигляд яких ясно показував, що попала вона зовсім не туди, куди їй треба було.

Вона побачила недалеко маленьку прудку дівчинку, яка, лаючись, тягла за роги норовисту козу.

— Скажи, будь ласка, люба,— закричала їй Женья,— як мені пройти звідси до пошти?

Але тут коза рвонулася, крутнула рогами і вистрибом помчала по парку, а дівчина, репетуючи, кинулася слідом за нею. Женья озирнулася: уже смеркало, а людей навколо не видно було. Вона відчинила хвіртку чиеїсь сірої двоповерхової дачі і стежкою пройшла до ганку.

— Скажіть, будь ласка,— не відчиняючи дверей, голосно, але дуже ввічливо спитала Женья,— як мені звідси пройти до пошти?

Їй не відповіли. Вона постояла, подумала, відчинила двері і коридором пройшла до кімнати. Господарів не було вдома. Тоді, зняковівши, вона обернулася, щоб вийти, але тут з-під столу безшумно виповз великий світло-рудий собака.

Він пильно оглянув сторопіле дівча і, тихо загарчавши, ліг упоперек дороги біля дверей.

— Ти, дурню!— злякано розчепірюючи пальці, закричала Женья.— Я не злодій! Я у вас нічого не взяла. Це ось ключ від нашої квартири. Це телеграма татові. Мій тато командир. Ти розумієш?

Собака мовчав і не ворухився. А Женья, потихеньку посуваючись до відчиненого вікна, провадила далі:

— Ну, ось! Ти лежиш? І лежи собі... Дуже хороший собачка... такий на вигляд розумний, симпатичний.

Але тільки-но Женья доторкнулась рукою до підвіконня, як симпатичний собака з грізним гарчанням схопився, і Женья, з переляку стрибнувши на диван, підібгала ноги.

— Дуже дивно,— мало не плачучи, заговорила вона.— Ти лови розбійників і шпигунів, а я... людина. Так!— Вона показала собаці язика.— Дурень!

Женя поклала ключ і телеграму на край стола. Треба було дождитись господарів.

Але минула година, друга... Вже стемніло. Крізь відчинене вікно долинали далекі гудки паровозів, гавкання собак та удари волейбольного м'яча. Десять грали на гітарі. І тільки тут, біля сірої дачі, було глухо й тихо.

Поклавши голову на твердий валик дивана, Женя тихенько заплакала. Зрештою вона міцно заснула.

Вона прокинулась тільки вранці.

За вікном шуміло пишне, обмите дощем листя. Недалеко рипіло колодязне колесо. Десять пиляли дрова, але тут, на дачі, було тихо, як і раніше.

Під головою у Жені лежала тепер м'яка шкіряна подушка, а ноги прикривало легке простирadlo. Собаки на підлозі не було.

Отже, сюди вночі хтось приходив!

Женя схопилась, відкинула волосся, обсмикнула зім'ятий сарафанчик, взяла із стола ключ, невідправлену телеграму й хотіла бігти.

І тут на столі вона побачила аркуш паперу, на якому великими літерами було написано синім олівцем:

«Дівчинко, коли виходитимеш, пристукни міцно двері». Нижче стояв підпис: *«Тимур».*

«Тимур? Хто такий Тимур? Треба було б побачити цю людину і подякувати їй».

Вона зазирнула в сусідню кімнату. Тут стояв письмовий стіл, на ньому чорнильниця, попільничка, невелике дзеркало. Праворуч, біля шкіряних автомобільних краг, лежав старий, обдертий револьвер. Тут же, біля стола, стояла крива турецька шабля в облуплених і подряпанних піхвах. Женя поклала ключ і телеграму, торкнула шаблю, вийняла її з піхов, підняла клинок над головою і подивилась у дзеркало.

Вигляд у неї став суворий, грізний. Добре було б так сфотографуватись і потім принести в школу карточку! Можна було б збрехати, що колись батько брав її з собою на фронт. У ліву руку можна взяти револьвер. Ось так. Це буде ще краще. Вона насупила брови, стулила губи і, цілячись у дзеркало, натисла курок.

У кімнаті пролунав гуркіт. Вікна заволокло димом. Упало на попільничку настільне дзеркало. І приголомшена Женя, залишивши на столі ключ і телеграму, вискочила з кімнати і помчала геть від цього дивного й небезпечного будинку.

Якимсь чином вона опинилась на березі річки. У неї не було ні ключа від московської квартири, ні квитанції на телеграму, ні самої телеграми. І тепер доведеться розповісти Ользі все: і про собаку, і про ночівлю в порожній дачі, і про турецьку шаблю, і, нарешті, про постріл. Кепсько! Якби був тато, він зрозумів би. Ольга не зрозуміє. Ольга розсердиться або, чого доброго, ще й заплаче. А це ще гірше. Плакати Женья й сама вміла. Та коли вона бачила Ольжині сльози, їй завжди хотілося вилізти на телеграфний стовп, на високе дерево або на димар.

Для хоробрості Женья скупалась і, не поспішаючи, пішла розшукувати свою дачу.

Коли вона піднімалась на ганок, Ольга стояла на кухні і розпалювала примус. Почувши кроки, Ольга обернулась і мовчки вороже втупила очі в Женью.

— Олю, здрастуй!— зупинившись на верхній сходинці і намагаючись усміхнутися, сказала Женья.— Олю, ти сваритися не будеш?

— Буду!— не зводячи з сестри очей, відповіла Ольга.

— Ну, сварися,— покірно погодилася Женья.— Такий, знаєш, дивний випадок, така незвичайна пригода! Олю, я тебе прошу, ти не супся, нічого страшного, я просто ключ від квартири загубила, телеграму татові не послала...

Женья зажмурила очі й перевела дух, збираючись випалити все зразу. Але тут хвіртка перед домом з тріском розчинилась. У двір заскочила вся в реп'яхах кошлата коза і, низько опустивши роги, помчала в глиб саду. А за нею, галасуючи, пронеслась уже знайома Жені босонога дівчинка.

Скориставшись з такої нагоди, Женья урвала небезпечну розмову і кинулася в сад виганяти козу. Вона наздогнала дівчинку, коли та, важко дихаючи, тримала козу за роги.

— Слухай-но, ти нічого не загубила?— швидко крізь зуби спитала у Жені дівчинка, не перестаючи штурхати козу.

— Ні,— не зрозуміла Женья.

— А це чие? Не твоє?— І дівчинка показала їй ключ від московської квартири.

— Моє,— пошепки відповіла Женья, боязко озираючись у бік тераси.

— Візьми ключ, записку і квитанцію, а телеграму вже відіслано,— так само швидко й крізь зуби пробурмотіла дівчинка.

І, ткнувши Жені в руки паперовий пакуночок, вона вдарила козу кулаком.

Коза поскакала до хвіртки, а босоноге дівчисько просто через колючки, через кропиву, мов тіль, помчало слідом.

І за хвірткою вони зникли.

Зіщулившись, ніби відшмагали її, а не козу, Женья розкрила пакуночок:

«Це ключ. Це телеграфна квитанція. Отже, телеграму татові хтось послав. Але хто? Ага, ось записка! Що ж це таке?!»

У записці крупно синім олівцем було написано:

«Дівчинко, нікого вдома не бійся. Все гаразд, і ніхто від мене нічого не знає». А нижче стояв підпис «Тимур».

Як зачарована, Женя тихо поклала записку в кишеню. Потім випростала плечі і вже спокійно пішла до Ольги.

Ольга стояла там же, біля нерозпаленого примуса, і на очах її вже блищали сльози.

— Олю!— сумно вигукнула Женя.— Я пожартувала. Ну, за що ти на мене сердишся? Я прибрала всю квартиру, я протерла вікна, я старалась, я всі ганчірки, всю підлогу помила. Ось тобі ключ, ось квитанція від татової телеграми... Краще дай я тебе поцілую. Знаєш, як я тебе люблю! Хочеш, я для тебе в кропиву з даху плигну?

І, не чекаючи, поки Ольга що-небудь відповість, Женя кинулась їй на шию.

— Так... але я турбувалась,— з розпачем заговорила Ольга.— І завжди безглузді в тебе жарти... А мені тато велів... Женю, облиш! Женько, у мене руки в гасі! Женько, налий краще молока і постав каструлю на примус!

— Я... без жартів не можу,— бурмотіла Женя, коли Ольга вже стояла біля умивальника.

Вона бухнула каструлю з молоком на примус, доторкнулась до записки, що лежала в кишені, і спитала:

— Олю, бог є?

— Нема,— відповіла Ольга й підставила голову під умивальник.

— А хто є?

— Відчепися!— досадливо відповіла Ольга.— Нікого немає.

Женя помовчала й знову запитала:

— Олю, а хто такий Тимур?

— Це не бог, це один цар такий,— намілюючи собі обличчя й руки, неохоче відповіла Ольга,— лихий, кульгавий, із середньої історії.

— А якщо не цар, не лихий і не з середньої, тоді хто?

— Тоді не знаю. Відчепись! І навіщо тобі цей Тимур?

— А на те, що, мені здається, я дуже люблю цю людину.

— Кого?— І Ольга здивовано підвела вкрите мильною піною обличчя.— Що ти все там бурмочеш, вигадуєш, не даєш спокійно вмитися. От постривай, приїде тато, він у твоїй любові розбереться.

— Що ж тато!— скорботно, з пафосом вигукнула Женя.— Якщо він і приїде, то ненадовго. І він, звичайно, не ображатиме самотню, беззахисну дитину.

— Чи не ти це самотня й беззахисна?— недовіриливо спитала

Ольга.— Ох, Женько, не знаю я, що ти за людина і в кого тільки ти вдалася!

Тоді Женя опустила голову й, розглядаючи своє обличчя, що відбивалося в циліндрі нікельованого чайника, гордо і не роздумуючи відповіла:

— В тата. Тільки. В нього самого. І більше ні в кого на світі.

Літній джентльмен, лікар Ф. Г. Колокольчиков, сидів у своєму саду і лагодив настінний годинник. Перед ним з тужливим обличчям стояв його внук Миколка.

Вважалося, що допомагає дідусеві в роботі. А насправді ось уже цілу годину він тримав у руці викрутку, чекаючи, поки дідусеві знадобиться цей інструмент.

Але стальна спіральна пружина, яку треба було ввігнати на місце, була вперта, а дідусь терплячий. І здавалося, що це чекання ніколи не кінчиться. Це було прикро, тим паче що з-за сусіднього паркана ось уже кілька разів висувалась чубата голова Сими Симакова, людини дуже моторної і тямущої. І цей Сима Симаков язиком, головою і руками подавав Миколці знаки, такі дивні й загадкові, що навіть п'ятирічна Миколчина сестра Тетянка, яка, сидючи під липою, зосереджено намагалася запхнути реп'ях у пащу собаки, що ліниво розкинувся, несподівано заверещала й смикнула дідуса за холошу, після чого голова Сими Симакова вмить зникла. Нарешті пружина лягла на своє місце.

— Людина повинна працювати,— підводячи спітніле чоло й звертаючись до Миколки, повчально мовив сивий джентльмен Ф. Г. Колокольчиков.— А в тебе таке обличчя, наче я тебе частую рициною. Подай викрутку й візьми обценьки. Праця облагороджує людину. А тобі душевного благородства саме й бракує. Наприклад, вчора ти з'їв чотири порції морозива, а з меншою сестрою не поділився.

— Вона бреше, безсовісна!— сердито зиркнувши на Тетянку, вигукнув ображений Миколка.— Тричі я давав їй відкусити по два рази. А вона пішла на мене скаржитися та ще по дорозі поцупила з маминого стола чотири копійки.

— А ти вночі по вірвовці з вікна лазив,— не повертаючи голови, байдуже кинула Тетянка.— У тебе під подушкою є ліхтар. А вчора до нас у спальню якийсь хуліган шпурляв камінцями. кине й посвистить, кине і ще свисне.

Дихання перехопило в Миколки Колокольчикова від цих зухвалих слів безсовісної Тетянки. Дрож пройняв тіло від голови до п'ят. Але, на щастя, заклопотаний дідусь не звернув уваги на такий небезпечний наклеп або й просто не почув його. Саме тут дуже вчасно в садок увійшла з бідонами молочниця і, відміряючи кухлями молоко, почала скаржитися:

— А в мене, батечку Федоре Григоровичу, шахраї вночі ледь дубову діжу з двору не потягли. А сьогодні люди кажуть, що вдосвіта в мене на даху двох чоловік бачили: сидять на димарі, кляті, і ногами розмахують.

— Як на димарі? З якою ж це, дозвольте спитати, метою?— почав здивований джентльмен.

Але тут від курника почувся дзвін та брязкіт. Рука сивого джентльмена з викруткою затремтіла, і вперта пружина, вилетівши із свого гнізда, з вищанням брязнула на залізний дах. Усі, навіть Тетянка, навіть лінивий собака, разом обернулись, не розуміючи, де брязнуло і що сталося. А Миколка Колокольчиков, не сказавши ані слова, шаснув, як заєць, через морковні грядки і зник за парканом.

Він спинився біля корівника, зсередини якого, так само, як і з курника, чути було різні звуки, немов хтось гатив гирею по шматку сталевий рейки. Саме тут він і зіткнувся з Симою Симаким, в якого спитав схвильовано:

— Слухай... Я не розумію. Це що?.. Тривога?

— Та ні! Це, здається, за формою номер один позивний сигнал загальний.

Вони перестрибнули через паркан, пірнули в дірку огорожі парку. Тут з ними зіткнувся кремезний, міцний хлопчак Гейка. Слідом підскочив Василь Ладигін. Ще й ще хтось. І безшумно, спритно, тільки їм знайомими ходами, вони мчали кудись, на бігу коротко кидаючи:

— Це тривога?

— Та ні! Це форма номер один позивний загальний.

— Який позивний? Це не «три-стоп», «три-стоп». Це якийсь бевзь кладе колесом десять ударів підряд.

— А от подивимось!

— Ага, перевіримо!

— Вперед! Блискавкою!

А в цей час у кімнаті тієї самої дачі, де ночувала Женья, стояв високий темночубий хлопець років тринадцяти. На ньому були легкі чорні штани і темно-синя безрукавка з вишитою червоною зіркою.

До хлопчика підійшов сивий патлатий дід. Полотняна сорочка його була вбога. Широцезні штани — в латках. До коліна лівої ноги ременями було припасовано грубу дерев'янку.

В одній руці він тримав записку, другою стискав старий, обдертий револьвер.

— «Дівчинко, коли виходитимеш, пристукни міцно двері», — насмішкувато прочитав старий. — Отже, ти, може, все-таки скажеш мені, хто ночував у нас сьогодні на дивані?

— Одна знайома дівчинка,— неохоче відповів хлопчак.— Її без мене затримав собака.

— От і брешеш!— розсердився старий.— Якби вона була тобі знайома, то тут, у записці, ти назвав би її на ім'я.

— Коли я писав, я не знав. А тепер я її знаю.

— Не знав. І ти залишив її вранці саму... у квартирі? Ти, друже мій, хворий, і тебе треба направити в лікарню для божевільних. Ця негідниця розбила дзеркало, розстрожила попільничку. Ну добре, що револьвер було заряджено холостими. А якби в ньому були бойові патрони?

— Але, дядечку... бойових патронів у тебе не буває, бо у ворогів твоїх рушниці і шаблі... просто дерев'яні.

Схоже було на те, що старий усміхнувся. Однак, труснувши патлатою головою, він суворо сказав:

— Ти дивись! Я все помічаю. Справи у тебе, як я бачу, темні, гляди, щоб я за них не вирядив тебе назад, до матері.

Постукуючи дерев'яною, старий пішов угору по сходах. Коли він зник, хлопчак підстрибнув, схопив за лапу собаку, що вбігла у кімнату, і поцілував її в морду.

— Ага, Рито! Ми з тобою попались. Нічого, він сьогодні добрий. Він зараз співатиме.

І справді. Згори з кімнати почулося відкашлювання. Потім таке собі тра-ля-ля!.. І низький баритон заспівав:

Я третю ніч не сплю. Я чую — виникає
Таємний рух в похмурій тишині...

— Стій, божевільний собако!— крикнув Тимур.— Чого ти шарпаєш мої штани і куди ти мене тягнеш?

Раптом він з грюкотом причинив двері, які вели нагору, до дядька, і через коридор слідом за собакою вискочив на веранду.

В кутку веранди біля невеличкого телефону смикався, стрибав і бився об стіну підв'язаний до мотузки бронзовий дзвіночок. Хлопчак затиснув його в руці, замотав мотузку на цвях. Мотузка ослабла, мабуть, десь розірвалась. Тоді, здивований і розсерджений, він схопив трубку телефону.

На годину раніш, ніж усе це сталось, Ольга сиділа за столом. Перед нею лежав підручник з фізики.

Увійшла Женя й взяла пляшечку з йодом.

— Женю,— незадоволено спитала Ольга,— звідки в тебе на плечі подряпина?

— А я йшла,— безжурно відповіла Женя,— а там стояло на дорозі щось таке колюче чи гостре. Отак і вийшло.

— Чого ж це в мене на дорозі не стоїть нічого колючого або гострого?— передражнила її Ольга.

— Неправда! У тебе на дорозі стоїть іспит з математики. Він і колючий, і гострий. Гляди, ще зріжешся!.. Олечко, не йди на інженера, йди на лікаря,— заговорила Жєня, підсуваючи Ользі настільне дзеркало.— Ну, поглянь: який з тебе інженер? Інженер повинен бути — от... от... і от... (Вона зробила три енергійні гримаси). А в тебе — от... от... і от...— Тут Жєня повела очима, підняла брови і дуже ніжно всміхнулась.

— Дурнєнка!— обіймаючи її, цілуючи і легенько відштовхуючи, сказала Ольга.— Іди собі, Жєню, і не заважай. Ти б краще збігала до колодязя по воду.

Жєня взяла з тарілки яблуко, відійшла в куток, постояла біля вікна, потім розстебнула футляр акордеона й заговорила:

— Знаєш, Олю! Підходить до мене сьогодні якийсь дядечко. Такий на вигляд нічого собі — русявий, у білому костюмі, і питає: «Дівчинко, тебе як звать?» Я кажу: «Жєня...»

— Жєню, не заважай і не чіпай інструмента,— не обертаючись і не одриваючись від книги, сказала Ольга.

— «А твою сестру,— виймаючи акордеон, говорила далі Жєня,— здається, звать Ольгою?»

— Жєнько, не заважай і не чіпай інструмента!— мимоволі прислухаючись, повторила Ольга.

— «Дуже,— каже він,— добре твоя сестра грає. Чи не хоче вона вчитися в консерваторії?» (Жєня вийняла акордеон і перекинула ремінь через плече).— «Ні,— кажу я йому,— вона вже вчиться по залізобетонній спеціальності». А він тоді каже: «А-а!» (Тут Жєня натисла один клавіш). А я йому кажу: «Бе-е!» (Тут Жєня натисла другий клавіш).

— Погане дівчисько! Поклади інструмент на місце!— схоплюючись з місця, крикнула Ольга.— Хто тобі дозволяє встрявати в розмови з якимись дядечками?

— Ну й покладу,— образилася Жєня.— Я і не встрявала. Це він встрявав. Хотіла я тобі розповісти далі, а тепер не буду. От постривай, приїде тато, він тобі покаже!

— Мені? Це тобі покаже. Ти заважаєш мені вчитися.

— Ні, тобі!— хапаючи порожнє відро, вже з ганку відгукнулась Жєня.— Я йому розкажу, як ти мене по сто разів на день то по гас, то по мило, то по воду ганяєш! Я тобі не вантажна машина, не кінь і не трактор!

Вона принесла води, поставила відро на лаву; Ольга, не звернувши на це уваги, сиділа, схилившись над книгою, і ображена Жєня пішла в сад.

Вийшовши на лужок перед старим двоповерховим сараєм, Жєня вийняла з кишені рогатку і, натягнувши резинку, запустила в небо маленького картонного парашутиста.

Злетівши догори ногами, парашутист перекинувся. Над ним розкрився голубий паперовий купол, але тут сильніше рвонув

вітер, парашутиста потягло вбік, і він зник за темним вікном горища на сараї.

Аварія! Картонного чоловічка треба було виручати. Же-ня обійшла сарай, через діряву покрівлю якого розбігались на всі боки тонкі мотузяні дроти. Вона підтягнула до вікна трухляву драбину і, вилізши по ній, сплигнула на підлогу горища.

Дуже дивно! На цьому горищі жили. На стіні висіли мотки мотузок, ліхтар, два схрещених сигнальних прапори і карта селища, вся поцяткована незрозумілими позначками. В кутку лежав оберемок соломи, накритий мішковиною. Тут же стояв перекинутий фанерний ящик. Біля дірявої замшлої покрівлі стирчало велике, схоже на штурвальне колесо. Над колесом висів саморобний телефон.

Женя визирнула через шпарку. Перед нею, немов морські хвилі, коливалося листя густих садків. У небі кружляли голуби. І тоді Женя вирішила: нехай голуби будуть чайками, цей старий сарай з його мотузками, ліхтарями і прапорами — великим кораблем. А вона сама буде капітаном.

Їй стало весело. Вона повернула штурвальне колесо. Тугі мотузяні дроти затремтіли, загули. Вітер зашумів і погнав зелені хвилі. А їй здавалося, що це її корабель-сарай повільно й спокійно розвертається на хвилях.

— Ліво руля на борт! — голосно скомандувала Женя й міцніше налягла на важке колесо.

Пробившись крізь шпарки покрівлі, вузькі сонячні промені впали їй на обличчя і на плаття. Але Женя зрозуміла, що це судна противника намацують її своїми прожекторами, і вона вирішила дати їм бій.

З силою управляла вона рипучим колесом, маневруючи праворуч і ліворуч, і владно вигукувала слова команди.

Та ось гостре проміння прожектора потьмарилось, погасло. І це, звичайно, не сонце сховалося за хмару. Це розгромлена ворожа ескадра йшла на дно.

Бій було закінчено. Запорошеною долонею Женя витерла чоло, і враз на стіні задзеленчав дзвоник телефону. Цього Женя не сподівалася: вона думала, що цей телефон просто іграшка. Їй стало ніяково. Вона взяла трубку.

Голос дзвінкий і різкий запитував:

— Алло! Алло! Відповідайте. Який осел обриває дроти і подає сигнали, незрозумілі і безглузді?

— Це не осел, — пробурмотіла спантеличена Женя. — Це я — Женя.

— Божевільне дівчисько! — різко й майже злякано прокричав той самий голос. — Облиш штурвальне колесо і тікай геть. Зараз примчать... люди, і вони тебе відлупцюють.

Женя кинула трубку, та було вже пізно. Ось проти світла з'явилася чиясь голова: це був Гейка, за ним Сима Симаков, Миколка Колокольчиков, а слідом лізли ще й ще хлопчаки.

— Хто ви такі?— відступаючи од вікна, перелякано спитала Женя.— Ідть геть!.. Це наш садок. Я вас сюди не кликала.

Але плечем до плеча, щільною стіною хлопчаки мовчки йшли на Женю. І, затиснута в куток, Женя скрикнула.

Тієї ж миті проти світла майнула ще одна тінь. Усі обернулись і розступились. І перед Женею встав високий темночубий хлопчак у синій безрукавці з вишитою на грудях червоною зіркою.

— Тихше, Женю!— голосно сказав він.— Кричати не треба. Ніхто тебе не зачепить. Ми з тобою знайомі. Я — Тимур.

— Ти Тимур?!— широко розкривши повні сліз очі, недовірливо спитала Женя.— Це ти вкрив мене вночі простирадлом? Ти залишив мені на столі записку? Ти послав татові на фронт телеграму, а мені передав ключ і квитанцію? Але навіщо? За що? Звідки ти мене знаєш?

Тоді він підійшов до неї, взяв її за руку і відповів:

— А от залишайся з нами! Сідай і слухай, і тоді все буде тобі зрозуміло.

На вкритій мішками соломі навколо Тимура, який розстелив перед собою карту селища, посідали хлоп'ята.

Біля отвору вище слухового вікна повис на мотузяній гойдалці спостерігач.

Через шию у нього був перекинутий шнурок з пом'ятим театральним біноклем.

Недалеко від Тимура сиділа Женя й насторожено прислухалась і придивлялась до всього, що відбувається на нараді цього нікому не відомого штабу. Говорив Тимур:

— Завтра, на світанку, поки люди сплять, я і Колокольчиков полагодимо обірвані нею (він показав на Женю) дроти.

— Він проспить,— похмуро вставив головатий, одягнений в матроську тільняшку Гейка.— Він прокидається тільки до сніданку та до обіду.

— Наклеп!— зіскакуючи і заїкаючись, закричав Миколка Колокольчиков.— Я встаю разом з першим променем сонця.

— Я не знаю, який у сонця промінь перший, який другий, але він проспить неодмінно,— вперто вів своєї Гейка.

Тут спостерігач, який гойдався на мотузках, свиснув. Хлопчаки позіскакували з місць.

По дорозі в хмарі куряви мчав кінно-артилерійський дивізіон. Могутні, вдягнені в ремені й залізо коні швидко тягли за собою зелені зарядні ящики і вкриті сірими чохлами гармати.

Обвітрені, засмаглі їздові, не хитнувшись у сідлі, хвацько завертали за ріг, і батареї одна по одній зникали в гаю. Дивізіон промчав.

— Це вони на вокзал вантажитись поїхали,— поважно пояснив Миколка Колокольчиков.— Я по їхньому обмундируванню бачу: коли вони скачуть на навчання, коли на парад, а коли і ще кудись.

— Бачиш — і мовчи!— спинив його Гейка.— Ми і самі з очима. Ви знаєте, хлопці, цей базика хоче втекти в Червону Армію!

— Не можна,— втрутився Тимур.— Це зовсім марна витівка.

— Як не можна?— почервонівши, спитав Миколка.— А чому ж раніше хлопчаки завжди на фронт тікали?

— То раніше! А тепер твердо всім начальникам і командирам наказано гнати звідти нашого брата в шию.

— Як в шию?— спалахнувши і ще більше почервонівши, крикнув Миколка.— Це... своїх так?

— Та от!..— І Тимур зітхнув.— Це своїх так. А тепер, хлопці, берімося за діло.

Всі посідали на місця.

— В садку будинку номер тридцять чотири по Кривому провулку невідомі хлопчаки обтрусили яблуню,— ображено повідомив Миколка Колокольчиков.— Вони зламали дві гілки і потолочили клумбу.

— Чий будинок?— І Тимур заглянув у цератовий зошит.— Будинок червоноармійця Крюкова. Хто у нас тут колишній фахівець по чужих садах та яблунях?

— Я,— почувся зніяковілий голос.

— Хто це міг зробити?

— Це зробив Мишко Квакін і його помічник, на прізвисько Фігура. Яблуня мічурінка, сорт «золотий налив» і, звичайно, взята на вибір.

— Знов і знов Квакін!— Тимур замислився.— Гейко! У тебе була розмова з ним?

— Була.

— Ну і що ж?

— Дав йому два рази по шиї.

— А він?

— Ну, і він теж садонув мене разів зо два.

— І як у тебе все — «дав» та «садонув»... А пуття з того немає. Гаразд! Про Квакіна ми поговоримо окремо. Давайте далі.

— В будинку номер двадцять п'ять у старої молочниці взяли в кавалерію сина,— повідомив хтось із кутка.

— Яка ж це новина?— І Тимур докірливо похитав головою.— Там на воротах ще позавчора наш знак поставлено. А хто ставив? Колокольчиков, ти?

— Я.

— То чого ж у тебе верхній лівий промінь зірки кривий, наче п'явка? Взався зробити — зроби добре. Люди пройдуть — сміятимуться. Давайте далі.

Схопився Сима Симаков і заторохтів упевнено, без запинки:

— В будинку номер п'ятдесят чотири по Пушкарьовій вулиці коза зникла. Я йду, бачу — баба дівчинку лупцює. Я кричу: «Тітонько, бити не по закону!» Вона каже: «Коза щезла. А бодай тобі добра не було!» — «Та де ж вона ділась?» — «А он там, в яру за гайком, перегризла налігач і зникла, наче її вовки з'їли!»

— Стривай! Чий будинок?

— Будинок червоноармійця Павла Гур'єва. Дівчинка — його дочка, звать Нюрка. Лупцювала її баба. Як звать, не знаю. Коза сіра, з спини чорна. Звать Манька.

— Козу розшукати! — наказав Тимур. — Піде команда з чотирьох чоловік. Ти... ти, ти і ти. Ну, все, хлопці?

— В будинку номер двадцять два дівчатко плаче, — немовби неохоче повідомив Гейка.

— Чого ж воно плаче?

— Питав — не каже.

— А ти спитав би краще. Може, хтось дівчатко побив... скривдив?

— Питав — не каже.

— А чи велике дівчатко?

— Чотири роки.

— Ото ще лихо! Якби людина... а то — чотири роки! Стривай, а чий будинок?

— Будинок лейтенанта Павлова. Того, що недавно вбито на кордоні.

— «Питав — не каже», — сумовито передражнив Гейку Тимур. Він нахмурився, подумав. — Добре... Це я сам. Ви в цю справу не втручайтесь.

— На обрії показався Мишко Квакін! — голосно доповів спостерігач. — Іде по тому боці вулиці. Наминає яблуко. Тимуре! Вислати команду: хай дадуть йому штурхана або потиличника!

— Не треба. Всі залишаться на місцях. Я скоро повернусь.

Він стрибнув з вікна на драбину і зник у кущах. А спостерігач повідомив знову:

— Біля хвіртки, в полі мого зору, невідома дівчина, на вигляд гарна, стоїть з глечиком і купує молоко. Це, напевне, хазяйка дачі.

— Це твоя сестра? — смикаючи Женю за рукав, спитав Миколка Колокольчиков. І, не діставши відповіді, він поважно й ображено застеріг: — Ти, гляди, часом не гукни звідси.

— Сиди! — шарпнувши рукав, глузливо відповіла йому Женя. — Теж мені начальник.

— Не лізь до неї, — піддражнив Гейка Миколку, — а то вона тебе відлупцює.

— Мене? — Миколка образився. — У неї що? Кігті? А в мене — мускулатура. Ось... ручна, ножна!

— Вона відлупцює тебе разом з ручною і ножною. Хлопці, тихо! Тимур підходить до Квакіна.

Легко помахаючи зірваною гілкою, Тимур ішов Квакіну навперейми. Помітивши це, Квакін спинився. На його плоскому обличчі не відбилось ані подиву, ані переляку.

— Здорово, комісарє!— схиливши голову набік, неголосно сказав він.— Куди так поспішаєш?

— Здорово, отамане!— в тон йому відповів Тимур.— Тобі назустріч.

— Радий гостеві, та частувати нічим. Хіба оце?— Він сунув руку за пазуху і подав Тимурові яблуко.

— Крадені?— спитав Тимур, надкушуючи яблуко.

— Саме вони,— пояснив Квакін.— Сорт «золотий налив». Та от біда: немає ще справжньої стиглості.

— Кисле яке!— сказав Тимур, кидаючи яблуко геть.— Послухай: ти на паркані будинку номер тридцять чотири отакий знак бачив?— І Тимур показав на зірку, вишиту на його синій безрукавці.

— Ну, бачив,— насторожився Квакін.— Я, братко, і вдень і вночі все бачу.

— Так от: якщо ти вдень або вночі ще раз такий знак де-небудь побачиш, тікай геть від того місця, немов тебе окропом ошпарили.

— Ой комісарє! Який ти гарячий!— розтягуючи слова, сказав Квакін.— Досить, поговорили!

— Ой отамане, який ти впертий!— не підвищуючи голосу, відповів Тимур.— А тепер запам'ятай сам і перекажи всій ватазі, що ця розмова у нас з вами остання.

Ніхто, дивлячись збоку, і не подумав би, що це розмовляють вороги, а не двоє щирих друзів. І тому Ольга, стоячи з глечиком у руках, спитала у молочниці, хто цей хлопчак, який радиться про щось з хуліганом Квакіним.

— Не знаю,— сердито відповіла молочниця.— Напевне, такий самий хуліган і шибеник. Він чогось усе біля вашого будинку шильники тре. Ти дивись, люба, щоб вони твоєї сестрички не відлупцювали.

Ольга стривожилась. З ненавистю глянула вона на обох хлопчаків, пройшла на терасу, поставила глечик, замкнула двері й вийшла на вулицю розшукувати Женю, яка ось уже дві години не наверталась їй на очі.

Повернувшись на горище, Тимур розповів про свою зустріч товаришам. Було вирішено завтра послати всій ватазі писаний ультиматум.

Безшумно зіскакували хлопчаки з горища, крізь дірки у парканах, а то й просто через паркани у різні боки розбігалися по домівках. Тимур підійшов до Жени.

— Ну як?— спитав він.— Тепер тобі все зрозуміло?

— Все,— відповіла Женя,— тільки ще не дуже. Ти поясни мені простіше.

— А тоді спускайся і йди за мною. Твої сестри все одно зараз немає дома.

Коли вони злізли з горища, Тимур повалив драбину.

Вже стемніло, але Женя довірливо пішла за ним слідом. Вони спинилися біля будиночка, де жила стара молочниця. Тимур озирнувся. Людей поблизу не було. Він вийняв з кишені свинцевий тюбик з олійною фарбою і підійшов до воріт, де було намальовано зірку, верхній лівий промінь якої справді вигинався, мов п'явка. Тимур упевнено вирівняв промені, загострив і випрямив.

— Скажи, навіщо?— спитала його Женя.— Ти поясни мені простіше: що це все означає?

Тимур сховав тюбик у кишеню. Зірвав листок лопуха, витер замащений фарбою палець і, дивлячись Жені в обличчя, сказав:

— А це означає, що з цього будинку пішла людина в Червону Армію. І відтоді цей будинок перебуває під нашою охороною і захистом. У тебе батько в армії?

— Так,— з хвилюванням і гордістю відповіла Женя.— Він командир.

— Отже, і ти також під нашою охороною й захистом.

Вони спинилися перед ворітьми іншої дачі. І тут на паркані було намальовано зірку. Але прямі світлі промені її було обведено широкою чорною смугою.

— От!— сказав Тимур.— І з цього будинку пішла людина в Червону Армію. Та цієї людини вже немає. Це дача лейтенанта Павлова, якого недавно вбито на кордоні. Тут живе його дружина і те маленьке дівчатко, що в нього добрий Гейка так і не добився, чого воно часто плаче. І якщо тобі трапиться нагода, то зроби, Женю, цьому дівчатку щось гарне.

Він сказав усе це дуже просто, а Женю обдало холодом, хоч вечір був теплий і навіть душевний.

Вона мовчала, нахиливши голову. І тільки щоб хоч щось сказати, дівчинка спитала:

— А хіба Гейка добрий?

— Так,— відповів Тимур.— Він син моряка, матроса. Він часто лає малого хвалька Колокольчикова, але сам скрізь і завжди за нього заступається.

Різкий і навіть гнівний окрик змусив їх озирнутися. Неповдалі стояла Ольга.

Женя торкнулась руки Тимура: вона хотіла підвести його до Ольги і познайомити. Але новий окрик, суровий і холодний, змусив її од цього відмовитись.

Винувато кивнувши Тимурові головою і здивовано знизавши плечима, вона пішла до Ольги.

— Євгеніє!— важко дихаючи, із сльозами в голосі казала Ольга.— Я забороняю тобі розмовляти з цим хлопчаком. Тобі зрозуміло?

— Але, Олю,— пробурмотіла Жєня,— що з тобою?

— Я забороняю тобі підходити до цього хлопчиська,— твердо повторила Ольга.— Тобі тринадцять, мені вісімнадцять. Я твоя сестра... Я старша. І коли тато виїздив, він звелів мені...

— Але, Олю, ти нічого не розумієш!— розпачливо вигукнула Жєня. Вона здригалась. Вона хотіла пояснити, виправдатись. Але вона не могла. Вона не мала права. І, махнувши рукою, Жєня не сказала сестрі ні слова.

Зразу ж вона лягла в ліжку. Але заснути довго не могла. І коли заснула, то так і не чула, як уночі постукали у вікно й подали телеграму від батька.

Розвиднілось. Проспівав дерев'яний ріжок пастуха. Стара молочниця відчинила хвіртку й погнала корову до череди. Не встигла вона завернути за ріг, як із-за куща акації, намагаючись не брязкати порожніми відрами, вискочили п'ятеро хлопчаків і кинулись до колодязя.

— Качай!

— Давай!

— Бери!

— Хапай!

Обливаючи холодною водою босі ноги, хлопчаки мчали у двір, перекидали відра в дубову діжку і, не затримуючись, знову бігли до колодязя.

До змоклого Сими Симакова, який без перепочинку крутив важіль колодязного насоса, підбіг Тимур:

— Ви Колокольчикова тут не бачили? Ні? Виходить, він проспав. Швидше, поспішайте! Стара зараз повернеться.

Опинившись у садку перед дачею Колокольчикових, Тимур став під деревом і свиснув. Не діждавшись відповіді, він поліз на дерево і зазирнув у кімнату. З дерева йому було видно тільки половину присунутого до підвіконня ліжка й загорнуті в ковдру ноги.

Тимур кинув на ліжку шматок кори і тихенько покликав:

— Миколко, вставай! Миколко!

Той не ворухнувся. Тоді Тимур вийняв ножа, зрізав довгий прут, загострив на кінці сучок, перекинув прут через підвіконня і, зачепивши сучком ковдру, потяг її до себе.

Легка ковдра поповзла через підвіконня. У кімнаті почувся хрипливатий здивований зойк. Вирячивши заспані очі, з ліжка зіскочив сивий джентльмен у спідній білизні і, хапаючи рукою ковдру, яка вислизала, підбіг до вікна.

Опинившись віч-на-віч з поважним дідусем, Тимур враз злетів з дерева.

А сивий джентльмен, кинувши на ліжку відвойовану ковдру,

зірвав зі стіни двостволку, швидко надів окуляри і, виставивши рушницю з вікна дулом до неба, зажмурич очі і вистрілів.

Аж біля колодязя переляканий Тимур спинився. Сталася помилка. Тимурові здавалося, що під ковдрою Миколка, а сивому джентльменові, звичайно, здалося, що перед ним злодій.

Тут Тимур побачив, що стара молочниця з коромислом і відрами виходить з хвіртки по воду. Він шмигнув за акацію, почав спостерігати. Повернувшись від колодязя, баба підняла відро, перекинула його в діжку і зразу відскочила, бо вода з шумом і бризками хлюпнула з повної вже по вінця діжки просто їй під ноги.

Ойкаючи, дивуючись та озираючись, стара обійшла діжку. Вона занурила руку у воду й піднесла її до носа. Потім побігла до ганку перевірити, чи цілий замок біля дверей. І, нарешті, не знаючи, що й думати, вона почала стукати у вікно до сусідки.

Тимур засміявся і вийшов із своєї засідки. Треба було поспішати. Вже сонце підбивалось угору. Миколка Колокольчиков не з'явився, і дроти й досі не були полагождені.

...Пробираючись до сарая, Тимур зазирнув у відчинене вікно, яке виходило в садок.

Біля столу коло ліжка в трусах і майці сиділа Женя й щось писала, нетерпляче відкидаючи волосся, яке сповзало на лоб.

Побачивши Тимура, вона не злякалася і навіть не здивувалась.

Вона тільки посварилась йому пальцем, щоб він не збудив Ольги, сунула незакінченого листа в шухляду й навшпиньках вийшла з кімнати.

Тут, довідавшись від Тимура, яка з ним сьогодні трапилась біда, вона забула всі Ольжині повчання й охоче запропонувала допомогти йому полагодити нею ж самою обірвані дроти.

Коли роботу було закінчено й Тимур уже стояв по той бік огорожі, Женя сказала йому:

— Не знаю за що, але моя сестра тебе дуже ненавидить.

— Ну от, — зажурено відповів Тимур, — і мій дядько тебе теж! Він хотів іти, але вона його спинила:

— Постривай, зачешись. Ти сьогодні дуже розпатланий.

Вона вийняла гребінець, подала його Тимурові, і в ту ж мить позаду, з вікна, пролунав обурений окрик Ольги:

— Женю! Що ти робиш?..

Сестри стояли на терасі.

— Я тобі знайомих не вибираю, — розпачливо захищалася Женя. — Яких? Звичайних. У білих костюмах. «Ах, як ваша сестра прекрасно грає!» Прекрасно! Ви краще послухали б, як вона прекрасно лається. Ось глянь! Я вже про все пишу татові.

— Євгеніє! Цей хлопчик — хуліган, а ти дурна, — холодно вичитувала Ольга, намагаючись здаватися спокійною. — Хочеш, пиши татові, будь ласка, та коли я ще хоч раз побачу тебе з цим

хлопчаком, я того ж дня покину дачу, і ми поїдемо звідси в Москву. А ти знаєш, що в мене слово буває тверде?

— Так... мучительно!— із сльозами відповіла Женя.— Це я добре знаю.

— А тепер візьми й читай.— Ольга поклала на стіл одержану вночі телеграму й вийшла.

У телеграмі було написано:

«Днями проїздом кілька годин буду Москві число годину телеграфую додатково крп Тато».

Женя витерла сльози, приклала телеграму до губ і тихо пробурмотіла:

— Тату, приїжджай швидше! Тату! Мені, твоїй Женьці, дуже важко.

На подвір'я того будинку, звідки зникла коза і де жила баба, яка відшмагала жваву дівчинку Нюрку, привезли дві хури дров.

Лаючи недбалих візників, що абияк скинули дрова, стара, крекучи та охаючи, почала укладати їх у штабель. Але ця робота була їй не під силу. Відкашлюючись, вона сіла на сходинку, відхекалась, узяла поливальницю й пішла на город. На подвір'ї залишився тепер тільки трирічний братик Нюрки — людина, як видно, енергійна й працьовита, бо тільки-но баба зникла, хлопчик підняв палку і почав гатити нею по лавці й перекинутих догори дном ночвах.

Тоді Сима Симаков, який щойно полковав на втікачку-козу, що стрибала по куцах та ярах не гірше від індійського тигра, залишив одного хлопця із своєї команди на узліссі, а з чотирма іншими вскочив вихором у двір.

Він сунув малюкові в рота жменю суниць, дав йому в руки блискуче перо з крила галки, і вся четвірка рвонулась укладати стосом дрова.

Сам Сима Симаков побіг кругом паркана, щоб затримати на цей час бабу на городі. Спинившись біля паркана, поблизу того місця, де до нього щільно підходили вишні та яблуні, Сима заглянув у шпарку.

Стара набрала в пелену огірків і збиралася йти на подвір'я. Сима Симаков тихенько постукав по дошках паркана.

Баба насторожилась. Тоді Сима підняв палицю і почав ворушити нею гілки яблуні.

Бабі зразу ж здалося, що хтось тихенько лізе через паркан по яблука. Вона висипала огірки на межу, висмикнула великий жмут кропиви, підкралась до паркана і причаїлась. Сима Симаков знову зазирнув у шпарину, але баби вже не побачив. Занепокоєний, він підстрибнув, схопився за край паркана і почав обережно підтягаться.

Але в той самий час баба з переможним вигуком вискочила із своєї засідки і спритно шмагнула Симу Симакова по руках кропивою.

Розмахуючи пожаленими руками, Сима помчав до воріт, звідки вже вибігла четвірка, закінчивши свою роботу.

На подвір'ї знову залишився тільки малюк. Він підняв із землі тріску, поклав її на край штабеля, потім поволік туди ж шматок березової кори.

За цією роботою і застала його баба, повернувшись з городу. Здивувавшись, вона спинилась перед ретельно складеним стосом дров і спитала:

— Це хто тут без мене працює?

Малюк, кладучи кору в штабель, поважно відповів:

— А хіба ти, бабусю, не бачиш — це я працюю.

На подвір'я зайшла молочниця, й обидві бабусі почали обговорювати ці чудні події з водою та дровами. Пробували вони добитися відповіді од малюка, однак мало про що дізналися. Він пояснив, що прискочили з воріт люди, сунули йому до рота солодких суниць, дали перо і ще пообіцяли спіймати зайця з двома вухами і чотирма ногами. А потім дрова покидали й знову вискочили.

У хвіртку ввійшла Нюрка.

— Нюрко,— спитала її баба,— чи ти не бачила, хто до нас зараз на подвір'я забігав?

— Я козу шукала,— похмуро відповіла Нюрка.— Я весь ранок по лісу та по ярах сама бігала.

— Украли,— сумовито пожалілась баба молочниці.— А яка була коза! Ну, голубка, а не коза. Голубка!

— Голубка!— відсовуючись від баби, огризнулась Нюрка.— Як почне шпиняти рогами, то не знаєш, куди й діватись. У голубок рогів не буває.

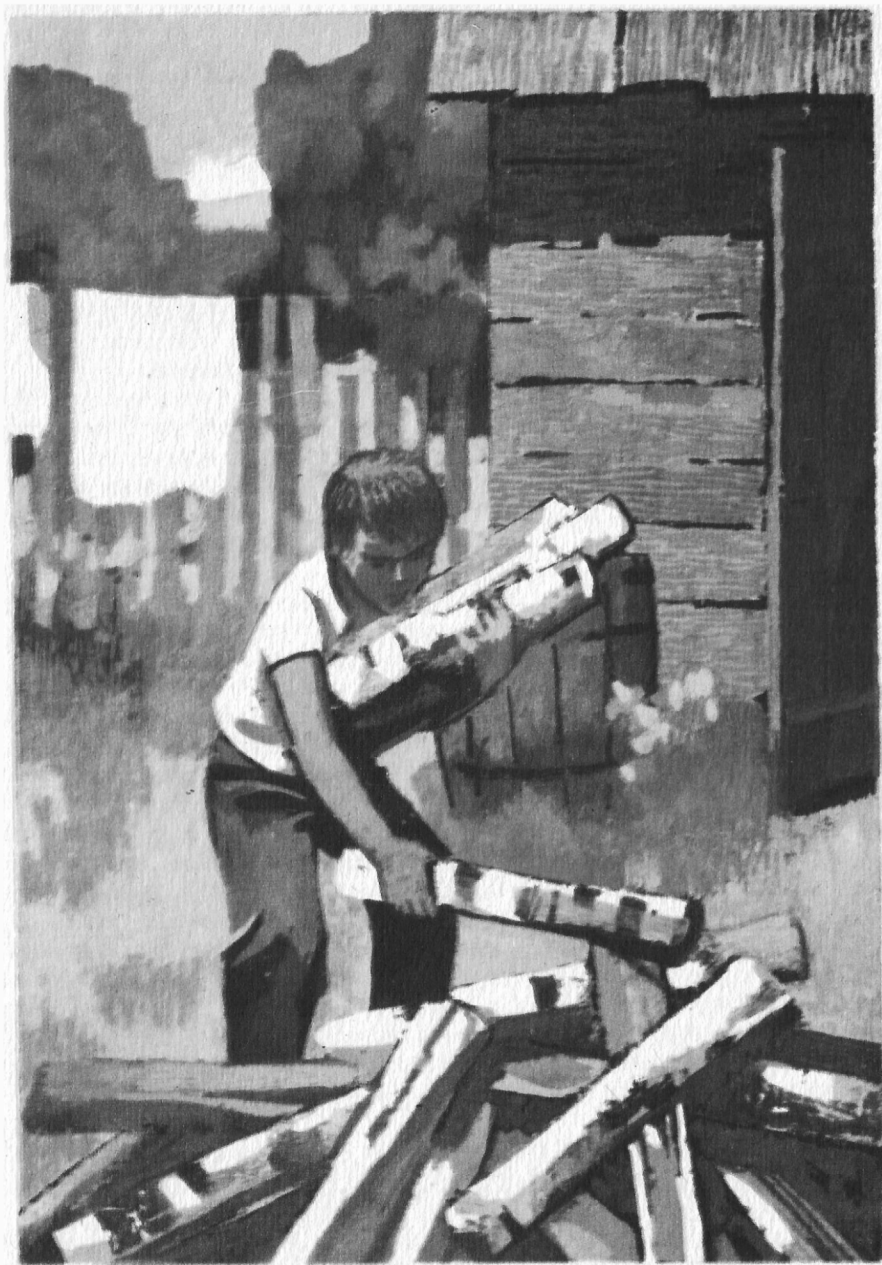
— Мовчи, Нюрко! Мовчи, роззяво безголова!—закричала баба.— Воно, звичайно, коза була з нором. І я її, кізоньку, продати хотіла. А тепер ось моєї голубоньки й немає.

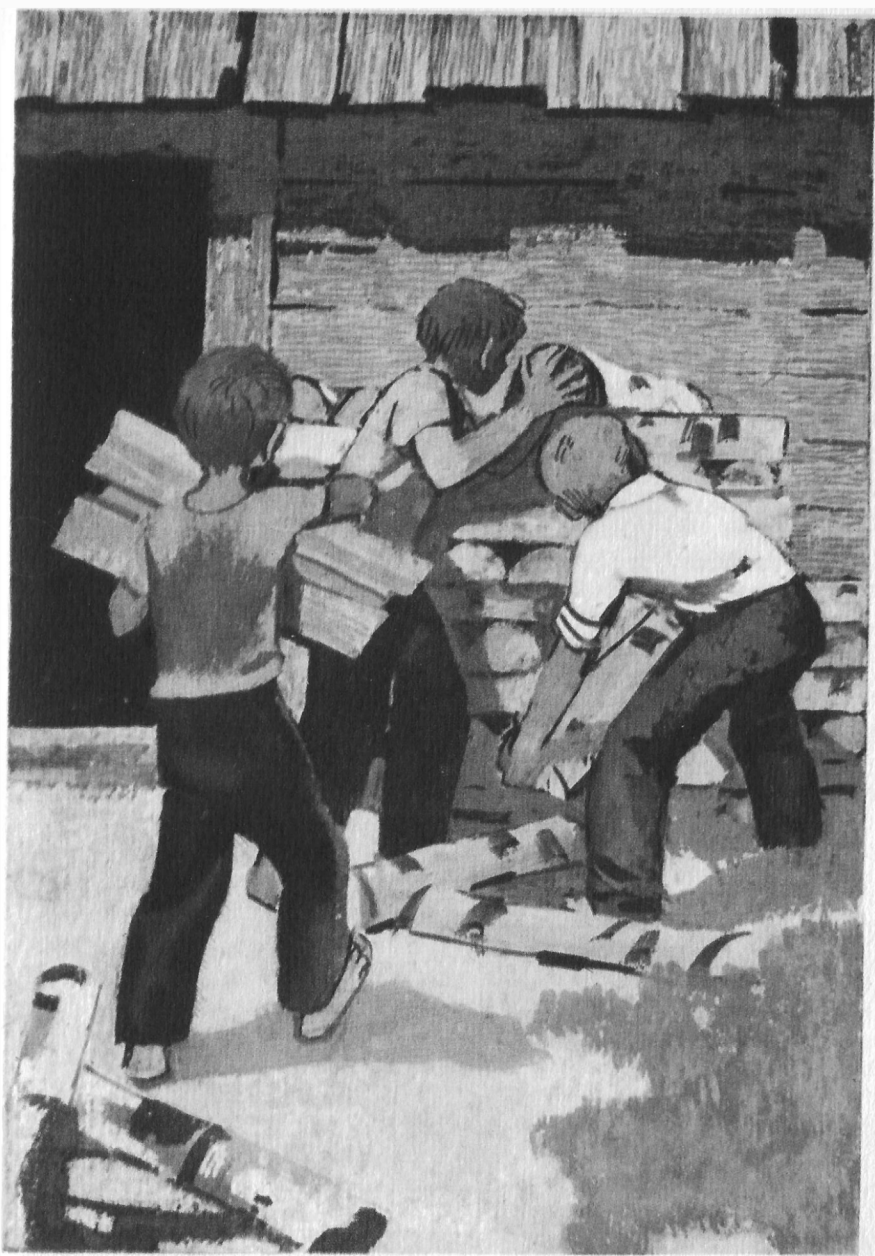
Хвіртка з рипінням відчинилась. Низько опустивши роги, у двір вбігла коза і кинулась просто на молочницю. Підхопивши важкий бідон, молочниця з вереском скочила на ганок, а коза, вдарившись рогами об стіну, спинилась.

І тут всі побачили, що до рогів кози міцно прив'язано фанерний плакат, на якому великими літерами написано:

Я коза-коза,
Всіх людей гроза.
Хто Нюрку буде бити,
Тому кепсько буде жити.

А за парканом реготали задоволені хлопчачки.

Устромивши в землю палку, притупуючи навколо неї і пританцювуючи, Сима Симаков гордо проспівав:

Ми не зграя і не банда,
Не ватага молодців,
Розвесела ми команда
Піонерів-смільчаків.
У-ух, ти!

І, як табунець стрижив, хлопчаки прудко й безшумно помчали геть.

Роботи на сьогодні було ще чимало, але, головне, зараз треба було скласти і надіслати Мишкові Квакіну ультиматум.

Як пишуться ультиматуми, цього ще ніхто не знав, і Тимур спитав про це в дядька.

Той пояснив йому, що кожна країна пише ультиматуми по-своєму, але наприкінці для чемності годиться дописувати:

«Прийміть, пане міністре, запевнення в цілковитій до Вас пошані».

Далі ультиматум через акредитованого посла вручається правителю ворожої держави.

Але це ні Тимурові, ні його друзям не сподобалось. По-перше, ніякої пошани хуліганові Квакіну вони передавати не хотіли; по-друге, ні постійного посла, ні навіть посланника при цій ватазі у них не було. І, порадившись, вони вирішили надіслати простіший ультиматум, на зразок того листа запорожців до турецького султана, якого кожен бачив на картині, коли читав, як сміливі козаки боролися з турками, татарами й ляхами.

...За сірими ворітьми з чорно-червоною зіркою, в тінистому садку того будинку, що стояв навпроти дачі, де жили Ольга й Женья, алейкою, всипаною піском, йшла маленька білява дівчинка. Її мати, жінка молода, красива, але з обличчям сумним і стомленим, сиділа в кріслі-гойдалці біля вікна, на якому стояв пишний букет польових квітів. Перед нею лежала купа розпечатаних телеграм і листів — від родичів і від друзів, знайомих і незнайомих. Листи й телеграми ці були теплі й ласкаві. Вони звучали здалеку, наче лісова луна, яка нікуди не кличе подорожнього, нічого не обіцяє і все-таки підбадьорює й підказує йому, що люди близько і в темному лісі він не самотній.

Тримаючи ляльку догори ногами, так, що дерев'яні руки та конопляні коси її тяглися по піску, білява дівчинка спинилась перед парканом. По паркану спускався пофарбований, вирізаний з фанери заєць. Він смикав лапою, тренькаючи по струнах намальованої балалайки, і мордочка в нього була сумовито-смішна.

Захоплена таким незрозумілим чудом, рівного якому, звичайно, і на світі немає, дівчинка впустила ляльку, підійшла до паркана, і добрий заєць служняно спустився їй просто в руки.

А слідом за зайцем визирнуло лукаве й задоволене обличчя Жені.

Дівчинка подивилась на Женю і спитала:

— Це ти зі мною граєшся?

— Так, з тобою. Хочеш, я до тебе зіскочу?

— Тут кропива, — подумавши, попередила дівчинка. — І тут я вчора обжалила собі руку.

— Нічого, — зіскакуючи з паркана, сказала Женя, — я не боюсь. Покажи, яка тебе вчора кропива вжалила? Оця? Ну, дивись: я її вирвала, кинула, розтоптала ногами і плюнула на неї. Давай з тобою гратись: ти тримай зайця, а я візьму ляльку.

Ольга бачила з ганку тераси, як Женя крутилась біля чужого паркана, але вона не хотіла заважати сестричці, котра й так сьогодні вранці багато плакала. Та коли Женя злізла на паркан і зіскочила в чужий садок, стурбована Ольга вийшла з будинку, підійшла до воріт і відчинила хвіртку. Женя й дівчинка стояли вже біля вікна, коло жінки, і та усміхалась, коли дочка показувала їй, як сумний смішний заєць грає на балалайці.

По стривоженому обличчю Жені жінка вгадала, що Ольга, яка ввійшла в садок, незадоволена.

— Ви на неї не сердьтесь, — тихо сказала Ользі жінка. — Вона просто грається з моєю дівчинкою. У нас горе... — Жінка помовчала. — Я плачу, а вона, — жінка показала на свою крихітну доньку й тихо додала: — а вона й не знає, що її батька недавно вбито на кордоні.

Тепер зникла Ольга, а Женя здала подивилась на неї гірко й докірливо.

— А я самотня, — говорила далі жінка. — Мати моя в горах, у тайзі, дуже далеко, брати в армії, сестер немає.

Вона торкнула за плече Женю, яка до неї підійшла, і, вказуючи на вікно, спитала:

— Дівчинко, цей букет уночі не ти мені на ганок поклала?

— Ні, — швидко відповіла Женя. — Це не я. Але це, напевно, хтось з наших.

— Хто? — І Ольга здивовано глянула на Женю.

— Я не знаю, — злякано заговорила Женя, — це не я. Я нічого не знаю. Дивіться, сюди йдуть люди.

За ворітьми почувся гуркіт машини, а по доріжці від хвіртки йшли два льотчики-командири.

— Це до мене, — сказала жінка. — Вони, звичайно, знову пропонуватимуть мені поїхати в Крим, на Кавказ, на курорт, в санаторій...

Обидва командири підійшли, приклали руки до пілотов, і, певне, почувши її останні слова, старший — капітан — сказав:

— Ні в Крим, ні на Кавказ, ні на курорт, ні в санаторій. Ви хотіли побачити вашу маму? Ваша мати сьогодні виїжджає до вас поїздом з Іркутська. До Іркутська її доставили спеціальним літаком.

— Хто доставив? — радісно й розгублено вигукнула жінка. — Ви?

— Ні, — відповів льотчик-капітан, — наші і ваші товариші.

Підбігла малесенька дівчинка, сміливо подивилась на гостей, і видно було, що синя форма ця їй добре знайома.

— Мамо, — попросила дівчинка, — зроби мені гойдалку, я літатиму туди-сюди, туди-сюди. Далеко-далеко, як тато.

— Ой, не треба! — беручи на руки й обіймаючи доньку, скрикнула її мати. — Ні, не лети так далеко... як твій тато.

...На Малій Овражній, позаду каплички з облупленими розписами, що зображували суворих волосатих дідів і чисто виголених ангелів, праворуч картини страшного суду з казанами, смолою та вертками чортами, на ромашковій галявині хлопці з компанії Мишка Квакіна грали в карти.

Грошей у гравців не було, і вони різалися «на стусана», «на щигля» та на «оживи покійника». Тому, хто програвав, зав'язували очі, клали спиною на траву і давали йому в руки свічку, тобто довгу палку. І цією палкою він повинен був наосліп відбиватися від добрих друзів своїх, які, жаліючи померлого, намагалися вернути його до життя, завзято стьобаючи кропивою по голих колінах, литках та п'ятах.

Гра була в розпалі, коли за огорожею різко пролунала сигнальна сурма. Це зовні біля стіни стояли посланці від команди Тимура.

Штаб-сурмач Миколка Колокольчиков стискав у руці мідну блискучу сурму, а босоногий суворий Гейка тримав пакет, склеєний з обгорткового паперу.

— Це що ж тут за цирк чи комедія? — перегинаючись через огорожу, спитав хлопчак на прізвисько Фігура. — Мишко! — обертаючись, закричав він. — Кинь карти, тут до тебе якась церемонія прийшла!

— Я тут, — вилізаючи на огорожу, озвався Квакін. — Агов, Гейка, здоров! А це яка ще з тобою нікчема?

— Візьми пакет, — подаючи ультиматум, сказав Гейка. — Строку на роздумування вам дано двадцять чотири години. По відповідь прийду завтра о цій порі.

Ображений тим, що його назвали нікчемою, штаб-сурмач Миколка Колокольчиков підняв сурму і, роздимаючи щоки, люто прокурмив відбій. І, не сказавши більше ані слова, перед очима заці-

кавлених хлопчаків, що позлізали на огорожу, обидва парламенти з гідністю подалися геть.

— Це що ж таке?— перевертаючи пакет і оглядаючи хлопців, що пороззявляли роти, спитав Квакін.— Жили-жили, ні про що не тужили... Раптом... сурма, гроза! Я, братці, справді нічого не розумію!

Він розірвав пакет і, не злізаючи з огорожі, почав читати:

— *«Отаманові ватаги по очистці чужих садів Михайлові Квакіну...»* Це мені,— голосно пояснив Квакін.— З повним титулом, по всій формі. *«...і його,— читав він далі,—паскудноусланеному помічникові Петру П'ятакову, інакше іменованому просто Фігурі...»* Це тобі,— задоволено пояснив Квакін Фігурі.— Диви, як вони втнули: *«паскудноусланений!»* Це щось уже дуже по-благородному, могли б дурня і простіше назвати. *«... а також до всіх членів цієї ганебної компанії ультиматум».* Це що таке, я не знаю,— глузливо заявив Квакін.— Напевне, лайка або щось схоже не неї.

— Це таке міжнародне слово. Бити будуть,— пояснив бритоголовий хлопчак Олекса, який стояв поруч Фігурі.

— А, так би й писали!— сказав Квакін.— Читаю далі. Пункт перший:

«З огляду на те, що ви ночами чините напади на сади мирних жителів, не минаючи і тих будинків, на яких стоїть наш знак — червона зірка, і навіть тих, на яких стоїть зірка з жалобною чорною каймою, вам, негідним боягузам, ми наказуємо...»

— Бач, як, собаки, лаються!— зникновівши, але намагаючись посміхнутися, говорив Квакін.— А який далі стиль, які коми! Диви!

«...наказуємо: не пізніше як завтра вранці Михайлові Квакіну і паскудноподібній особі Фігурі з'явитися на місце, яке їм буде вказане гінцями, маючи на руках список усіх членів вашої ганебної зграї.

А в разі відмови ми лишаємо за собою цілковиту свободу дій».

— Тобто в якому розумінні свободу?— знову перепитав Квакін.— Ми їх, здається, поки що нікуди не замикали.

— Це таке міжнародне слово. Бити будуть,— знову пояснив бритоголовий Олекса.

— А, тоді так би й казали!— досадливо промовив Квакін.— Шкода, що пішов Гейка; видно, він давно не плакав.

— Він не заплаче,— сказав бритоголовий,— у нього брат — матрос.

— Ну?

— У нього й батько був матросом. Він не заплаче.

— А тобі що до того?

— А те, що в мене дядько — теж матрос.

— От дурень — одно торочить! — розсердився Квакін. — То батько, то брат, то дядько. А що до чого — невідомо. Відрости, Олексю, чуба, а то сонце тобі напекло потилицю. А ти що там мимриш, Фігуро?

— Гінців треба завтра спіймати, а Тимка і його компанію відлупцювати, — коротко й похмуро запропонував ображений ультиматумом Фігура.

На тому й погодились. Відійшовши в затінок каплиці і спинившись удвох біля картини, де прудкі мускулісті чорти спритно тягли в пекло грішників, які вили й упиралися, Квакін спитав у Фігури:

— Слухай, це ти в той сад лазив, де живе дівчинка, у якої батька вбито?

— Ну, я.

— Так от... — досадливо пробурмотів Квакін, тикаючи пальцем у стіну. — Мені, звичайно, на Тимкові знаки наплювати, і Тимка я завжди битиму...

— Добре, — погодився Фігура. — А чого ти мені пальцем на чортів тикаєш?

— А того, — скрививши губи, відповів йому Квакін, — що ти мені хоч і друг, Фігуро, але ніяк ти на людину не схожий, а скоріше от на цього товстого й поганого чорта.

Вранці молочниця не застала вдома трьох постійних покупців. На базар уже було пізно йти, і, взявши бідон на плечі, вона подалась по квартирах. Довго ходила марно і нарешті спинилася біля дачі, де жив Тимур.

За парканом почула густий приємний голос: хтось тихо наспівував. Отже, хазяї вдома і тут, може, пощастить.

Пройшовши у хвіртку, молочниця протяжно закричала:

— Чи не треба молока, молока?

— Два кухлі! — відповів басовитий голос.

Скинувши з плеча бідон, молочниця обернулася і побачила, що з кущів виходить, тримаючи в руці криву шаблю без піхов, скуйовджений, одягнений у лахміття кульгавий дід.

— Я, батечку, кажу, чи не треба молочка? — злякано задкуючи, запропонувала молочниця. — Який-бо ти, голубе, на вигляд серйозний! Ти що ж це, шаблюю траву косиш?

— Два кухлі! Посуд на столі, — коротко відповів дід і встромив шаблю клинком у землю.

— Ти, батечку, купив би косу, — казала молочниця, поквалливо наливаючи молоко в глечик і боязко дивлячись на діда. — А шаблю краще кинь. Такою шаблюю звичайну людину на смерть налякати можна.

— Платити скільки?— засунувши руку в кишеню широчених штанів, спитав дід.

— Як у людей, — відповіла йому молочниця. — По карбованцю сорок — разом два вісімдесят. Зайвого мені не треба.

Старий пошукав у кишені і вийняв великий обдертий револьвер.

— Я, батечку, потім... — підхопивши бідон і подавшись назад, бурмотіла молочниця. — Ти, дорогий мій, не турбуйся! — наддаючи ходи і раз у раз озираючись, говорила вона. — Мені, золотий, гроші не спішно.

Вона вискочила за хвіртку, грюкнула нею і сердито з вулиці залементувала:

— У лікарні тебе, старого чорта, тримати треба, а не пускати на волю. Так, так! На замку, в лікарні.

Дід здвигнув плечима, засунув знов у кишеню вийняту звідти троячку і швидко сховав револьвера за спину, бо у садок увійшов літній джентльмен, лікар Ф. Г. Колокольчиков. Обличчя в нього було зосереджене і серйозне. Спираючись на палицю, прямою, трохи дерев'яною ходюю він ступав по всипаній піском доріжці.

Побачивши дивного діда, джентльмен кашлянув, поправив окуляри і спитав:

— Чи не скажеш ти, чоловіче добрий, де мені знайти власника цієї дачі?

— На цій дачі живу я, — відповів дід.

— У такому разі, — приклавши руку до солон'яного капелюха, провадив далі джентльмен, — ви мені скажете: чи не доводиться вам такий собі хлопчик, Тимур Гараєв, родичем?

— Так, доводиться, — відповів старий. — Цей такий собі хлопчик — мій племінник.

— Мені дуже сумно, — відкашлюючись і здивовано кидаючи скоса оком на шаблю, що стирчала в землі, почав джентльмен, — але ваш племінник зробив учора вранці спробу пограбувати наш дім.

— Що?! — здивувався дід. — Мій Тимур хотів пограбувати ваш дім?

— Так, уявіть собі! — заглядаючи дідові за спину і починаючи хвилюватися, казав джентльмен. — Він зробив спробу, коли я спав, украсти байкову ковдру, якою я вкривався.

— Хто? Тимур вас пограбував? Украв байкову ковдру? — розгубився дід. І схована в нього за спиною рука з револьвером мимоволі опустилась.

Поважний джентльмен розхвилювався і, з гідністю задкуючи до виходу, гордовито мовив:

— Я, звичайно, не запевняв би, але факти... факти! Шановний добродію! Я вас прошу, ви до мене не підходьте близько. Я, звичайно, не знаю, як пояснити... Але ваш вигляд, ваша дивна поведінка...

— Послухайте,— підійшов до джентльмена дід,— все це, певне, непорозуміння.

— Добродію!— не спускаючи з револьвера очей і не перестаючи задкувати, закричав джентльмен.— Наша розмова набирає небажаного і, я б сказав, негідного нашого віку напрямку.

Він вискочив за хвіртку й швидко пішов геть, повторюючи:

— Ні, ні, небажаного і негідного напрямку.

Дід підійшов до хвіртки саме в ту мить, коли Ольга, йдучи купатись, порівнялася з схвильованим джентльменом.

Тут раптом дід замахав руками і закричав Ользі, щоб вона спинилась. Але джентльмен швидко, як цап, перестрибнув через канаву, схопив Ольгу за руку, і обоє вони вмить зникли за рогом.

Тоді дід засміявся. Збуджений і зраділий, жваво притупуючи своєю дерев'яною, він проспівав:

Чи визнаєте ви потім
На літаку в польоті,
Як вас я дожидала до самої зорі.
Так!

Він відстебнув ремінь біля коліна, жбурнув на траву дерев'яну ногу, на ходу скинув перуку та бороду й помчав до будинку.

Через десять хвилин молодий і веселий інженер Георгій Гараєв збіг з ганку, вивів мотоцикл із сарая, крикнув собаці, щоб той стеріг будинок, натис стартер і, скочивши в сідло, помчав до річки розшукувати налякану ним Ольгу.

Об одинадцятій годині Гейка й Миколка Колокольчиков рушили по відповідь на ультиматум.

— Ти йди рівно,— бурчав Гейка на Миколку.— Ти ступай легко, твердо. А ти ходиш, як курча за черв'яком стрибає. І все в тебе, брате, добре — і штани, і сорочка, і вся форма, а вигляду в тебе все одно немає. Ти, брате, не ображайся, я тобі діло кажу. Ну, от відповідай: навіщо ти йдеш і язиком губи облизуєш? Ти заховай язика до рота, і нехай він там лежить на своєму місці... А ти чого з'явився?— спитав Гейка, побачивши Симу Симакова, який вискочив навперейми.

— Мене Тимур послав для зв'язку,— заторохтів Симаков.— Так треба, і ти нічого не розумієш. Вам своє, а мені своє діло. Миколко, дай-но я сурмону в сурму. Диви, який ти сьогодні поважний! Гейко, дурню! Ідеш у справі — хоч би взув чоботи, черевики. Хіба ж посли ходять босі? Ну, добре, ви туди, я сюди. Гоп-гоп, до побачення!

— Такий базікало!— похитав головою Гейка.— Скаже сто слів, а можна було б чотири. Сурми, Миколо, ось і огорожа.

— Подавай наверх Михайла Квакіна!— наказав Гейка хлопчиськові, котрий висунувся зверху.

— А заходьте справа!— гукнув з-за огорожі Квакін.— Там для вас навмисне ворота відчинено.

— Не йди,— смикаючи Гейку за руку, прошепотів Миколка.— Вони нас спіймають і відлупцюють.

— Всі на двох?— бундючно спитав Гейка.— Сурми, Миколо, голосніше. Нашій команді скрізь дорога.

Вони пройшли у іржаву залізну хвіртку й опинилися перед групою хлопців, попереду яких стояли Фігура й Квакін.

— Відповідь на листа давайте,— твердо сказав Гейка.

Квакін посміхався, Фігура хмурився.

— Нумо поговоримо,— запропонував Квакін.— Ну, сядь посидь, куди поспішаєш?

— Відповідь на листа давайте,— холодно повторив Гейка.— А розмовлятимемо з вами потім.

І було дивно, незрозуміло: чи грає він, чи жартує, цей прямий, кремезний хлопчак у матроській тільняшці, біля якого стоїть маленький, дуже зблідлий сурмач? Чи, примруживши строгі сірі очі свої, босоногий, широкоплечий, він і насправді вимагає відповіді, почувавши за собою і право, і силу?

— Ось, візьми,— подаючи папір, сказав Квакін.

Гейка розгорнув аркуш. Там була грубо намальована дуля, під якою стояла лайка.

Спокійно, не змінившись на обличчі, Гейка розірвав папір. В ту ж мить його й Миколку міцно схопили за плечі і за руки. Вони не опирались.

— За такі ультиматуми треба було б вам по шиї дати,— підходячи до Гейки, сказав Квакін.— Але... ми люди добрі. До ночі ми замкнемо вас сюди,— він показав на капличку,— а вночі ми геть обчистимо сад під номером двадцять чотири.

— Цього не буде,— спокійно відповів Гейка.

— Ні, буде!— крикнув Фігура і вдарив Гейку по щоці.

— Бий хоч сто разів,— зажмурившись і знову розплющивши очі, сказав Гейка.— Миколко,— підбадьорливо буркнув він,— ти не бійся. Почуваю я, що буде сьогодні в нас позивний за формою номер один загальний.

Полонених штовхнули всередину маленької каплички із щільно зачиненими залізними віконницями. Обое дверей за ними зачинили, засунули засув і забили його дерев'яним клином.

— Ну як?— підходячи до дверей і прикладаючи до рота долоню, закричав Фігура.— Як воно тепер: по-нашому чи по-вашому вийде?

І з-за дверей глухо, ледь чутно долинуло:

— Ні, бродяги, тепер по-вашому вже ніколи і нічого не вийде. Фігура плюнув.

— У нього брат — матрос, — похмуро пояснив бритоголовий Олекса. — Вони з моїм дядьком на одному кораблі служать.

— Ну, — загрозово спитав Фігура, — а ти хто — капітан, чи що?

— Його за руки тримають, а ти його б'єш. Хіба це добре?

— На й тобі також! — розлютився Фігура і вдарив Олексу на-відліг.

Тут обидва хлопчачки покотилися на траву. Їх тягли за руки, за ноги, рознімали...

І ніхто не подивився вгору, де в густому листі липи, що росла біля огорожі, з'явилося обличчя Сими Симакова.

Гвинтом зісковзнув він на землю. І навпростець, через чужі гори, помчав до Тимура, до своїх на річку.

Прикривши голову рушником, Ольга лежала на гарячому піску пляжу й читала.

Женя купалась. Несподівано хтось обняв її за плечі. Вона озирнулась.

— Здрастуй, — сказала їй висока темноока дівчинка. — Я припливла від Тимура. Мене звать Танею, і я також із його команди. Він шкодує, що тобі через нього від сестри дісталось. У тебе сестра, напевне, дуже лиха?

— Нехай він не шкодує, — почервонівши, пробурмотіла Женя. — Ольга зовсім не лиха, у неї така вдача. — І, сплеснувши руками, Женя розпачливо додала: — Ну, сестра! сестра! і сестра! Ось постривай, приїде тато...

Вони вийшли з води і вибрались на крутий берег, ліворуч від піщаного пляжу. Тут вони натрапили на Нюрку.

— Дівчинко, ти впізнала мене? — як завжди, швидко й крізь зуби, спитала вона в Жені. — Так, я тебе впізнала одразу. А онде Тимур! — скинувши плаття, показала вона на юрбу хлопців на протилежному березі. — Я знаю, хто мені спіймав козу, хто нам склав дрова і дав моєму братикові суниця. І тебе я теж знаю, — звернулася вона до Тані. — Ти одного разу сиділа на грядці і плакала. А ти не плач. Що з того!.. Ось я тобі! Стій, чортяко, або скину тебе в річку! — закричала вона на прив'язану до куштів козу. — Дівчатка, давайте у воду стрибнемо!

Женя й Таня презирнулись. Надто вже вона була смішна, ця маленька, засмагла, схожа на циганку Нюрка. Взявшись за руки, вони підійшли до самого краю кручі, під якою плюскотіла ясна голуба вода.

— Ну, стрибнули?

— Стрибнули!

І вони разом кинулись у воду.

Але не встигли дівчатка виринути, як слідом за ними шубовснув у воду хтось четвертий.

Це, як був — у сандалях, трусах та майці,— Сима Симаков з розбігу кинувся у річку. І, обтрушуючи злиплого чуба, відплювуючись та пирхаючи, довгими саженками він поплив до другого берега.

— Біда, Женю! Біда!— обернувшись, прокричав він.— Гейка й Миколка попали в засідку!

...Читаючи книгу, Ольга йшла вгору. І там, де крута стежка перетинала дорогу, її зустрів Георгій, який стояв біля мотоцикла. Вони привітались.

— Я їхав,— пояснив їй Георгій,— дивлюсь, ви йдете. Дай, думаю, зачекаю і підвезу, якщо по дорозі.

— Неправда!— не повірила Ольга.— Ви стояли і навмисне чекали на мене.

— Ну, правильно,— погодився Георгій.— Хотів збрехати, та не вийшло. Я мушу просити у вас пробачення за те, що налякав вас уранці. Адже кульгавий дід біля хвіртки — це був я. Це я в гримі готувався до репетиції. Сідайте, я підвезу вас на машині.

Ольга заперечливо хитнула головою.

Він поклав їй букет на книгу. Букет був гарний. Ольга почервоніла, розгубилась і... кинула його на дорогу.

Цього Георгій не сподівався.

— Послухайте!— засмучено сказав він.— Ви добре граєте, співаєте, очі у вас прямі, ясні. Я вас нічим не образив. Але мені здається, що так, як ви, не роблять люди... навіть залізобетонної спеціальності.

— Квітів не треба!— сама злякавшись свого вчинку, винувато відповіла Ольга.— Я... і так, без квітів, поїду з вами.

Вона сіла на шкіряну подушку, і мотоцикл помчав уздовж дороги. Дорога поділялась надвоє, але, минувши ту, що звертала до селища, мотоцикл вирвався в поле.

— Ви не туди повернули,— крикнула Ольга,— нам треба праворуч.

— Тут дорога краща,— відповів Георгій,— тут дорога весела.

Знову поворот, і вони промчали через гомінкий тінистий гай. Вискочив з череди і загавкав, намагаючись догнати їх, собака. Та ні! Де там! Далеко.

Мов важкий снаряд, прогула зустрічна вантажна машина. І коли Георгій та Ольга вирвались із хмари куряви, вони під горою побачили дим, башти, димарі, скло й залізо якогось незнайомого міста.

— Це наш завод!— прокричав Ользі Георгій.— Три роки тому я їздив сюди збирати гриби й суниці.

Майже не зменшивши ходу, машина розвернулася.

— Прямо!— застережливо кричала Ольга.— Давайте тільки прямо додому.

Раптом мотор заглух, і вони спинились.

— Зачекайте,— зіскакуючи, сказав Георгій,— маленька аварія.

Він поклав машину на траву під березою, вийняв із сумки ключ і почав щось підкручувати і підтягувати.

— Ви кого в вашій опері граєте?— сідаючи на траву, спитала Ольга.— Чому у вас грим такий суворий і страшний?

— Я граю старого інваліда,— пораючись біля мотоцикла, відповів Георгій.— Він колишній партизан і трохи... дивак. Живе біля кордону, йому все здається, що вороги перехитрюють нас і обдурять. Він старий, але обережний. А червоноармійці молоді — сміються, після варту у волейбол грають. Дівчата у них там різні... Катюші!

Георгій нахмурився і тихо заспівав:

Померкнув місяць знов у темряві глухій.
Я трету ніч не сплю. Стою в дозорі.
Ген вороги повзуть. Не спи, о краю мій!
Старий я і слабий... О горе мені... горе!

Тут Георгій змінив голос і проспівав слова хору:

Старий, спокійно... спокійно!

— Що означає «спокійно»?— спитала Ольга, витираючи хустиною запилені губи.

— А це означає,— стукаючи ключем по втулці, пояснив Георгій,— це означає, що спи спокійно, старий дурню! Давно вже всі бійці й командири стоять на своєму місці... Олю, ваша сестричка про мою з нею зустріч вам говорила?

— Говорила, я її вилаяла.

— Даремно. Дуже потішна дівчинка. Я їй кажу «а», а вона мені «бе»!

— З цією потішною дівчинкою наберешся лиха,— знову повторила Ольга.— До неї прив'язався якийсь хлопчисько, звуть Тимуром. Він із компанії хулігана Квакіна. І ніяк я його від нашого дому не можу віднайти.

— Тимур!.. Гм...— Георгій збентежено кашлянув.— Хіба він з компанії? Він, здається, не того... не дуже... Ну, добре! Ви не турбуйтеся... Я його від вашого дому віднаджу... Олю, чому ви не вчитеся в консерваторії? Подумаєш — інженер! Я й сам інженер, а що з того?

— Хіба ви поганий інженер?

— Чому поганий?— підсовуючись до Ольги і починаючи тепер стукати по втулці переднього колеса, відповів Георгій.— Зовсім не поганий, але ви дуже добре граєте й співаєте.

— Послухайте, Георгію, — зніяковіло відсунулась Ольга. — Я не знаю, який з вас інженер, але... лагодите ви машину якось дуже чудно.

І Ольга помахала рукою, показуючи, як він постукує ключем то по втулці, то по ободу.

— Нічого не чудно. Все робиться так, як треба. — Він схопився і стукнув ключем по рамі. — Ну, от і готово! Олю, ваш батько командир?

— Так.

— Це добре. Я і сам теж командир.

— Хто вас розбере! — знизала плечима Ольга. — То ви інженер, то ви актор, то командир. Може, до того ви ще й льотчик?

— Ні, — усміхнувся Георгій. — Льотчики глушать бомбами по головах зверху, а ми з землі крізь залізо і бетон б'ємо просто в серце.

І знов перед ними замиготіли жито, лани, гаї, річка.

Нарешті ось і дача. На тріск мотоцикла з тераси вискочила Женья. Побачивши Георгія, вона збентежилась, та, коли він поїхав, Женья, дивлячись йому вслід, підійшла до Ольги, обняла її і задрісно сказала:

— Ох, яка ти сьогодні щаслива!

Хлопчаки умовилися зустрітись недалеко від садка будинку № 24 і розбіглися з-за огорожі.

Затримався тільки сам Фігура. Його сердило й дивувало мовчання всередині каплички. Полонені не кричали, не стукали і на запитання й окрики Фігури не озивались.

Тоді Фігура вдався до хитрощів. Він відчинив зовнішні двері, ввійшов у кам'яний простінок і замер, немов його тут не було.

І так, припавши до замка вухом, він стояв, доки зовнішні залізні двері не зачинилися з таким грюкотом, наче по них ударили колодою.

— Ей, хто там? — кинувся до дверей, розсердившись, Фігура. — Ей, не балуй, а то дам по шиї!

Але йому не відповіли. Зокола почулися чужі голоси.

Зарипіли петлі віконниць.

Хтось через заграбовані вікна розмовляв з полоненими.

Потім усередині каплички пролунав сміх. Від цього сміху Фігурі стало моторошно.

Нарешті зовнішні двері розчинилися. Перед Фігурою стояли Тимур, Симаков і Ладигін.

— Відчини другий засув! — не рухаючись з місця, наказав Тимур. — Відчини сам або гірше буде!

Нехота відсунув Фігура засув. З каплички вийшли Миколка й Гейка.

— Лізь на їхнє місце!— наказав Тимур.— Лізь, гадино, швидко!— стискуючи кулаки, крикнув він.— Мені з тобою ніколи розмовляти!

Зачинили за Фігурою обоє дверей. Наклали на петлю важку перекладину й повісили замок.

Потім Тимур узяв аркуш паперу і синім олівцем кострубато написав:

«Квакін, вартувати не треба. Я їх замкнув, ключ у мене. Я прийду просто на місце, до садка, ввечері».

І всі зникли. Через п'ять хвилин за огорожу зайшов Квакін. Він прочитав записку, поторгав замок, посміхнувся і пішов до хвіртки, а тим часом замкнений Фігура щосили гатив кулаками і п'ятами в залізні двері.

Від хвіртки Квакін обернувся й байдуже пробурмотів:

— Стукай, Гейко, стукай! Ні, брате, ти ще до вечора настаєшся.

Далі події розгорталися так.

Перед заходом сонця Тимур і Симаков збігали на базарний майдан. Там, де в безладді стояли лотки — квас, води, овочі, тютюн, бакалія, морозиво, — біля самого краю стирчала незграбна порожня будка, в якій у базарні дні працювали шевці.

У цій будці Тимур і Симаков пробули недовго.

Коли посутеніло, на горищі сарає запрацювало штурвальне колесо. Один по одному натяглись мотуз'яні дроти, передаючи туди, куди треба, потрібні сигнали.

Находило підкріплення. Збиралися хлопчаків, їх було вже багато — двадцять-тридцять. А крізь діри парканів тихо, безшумно пролазили усе нові люди.

Таню й Нюрку відіслали. Женя сиділа вдома. Вона мала затримувати і не пускати в сад Ольгу.

На горищі біля колеса стояв Тимур.

— Повтори сигнал по шостому дроті, — заклопотано попросив Симаков, просунувшись у вікно.— Там чомусь не відповідають.

Двоє хлопчаків писали на фанері якийсь плакат. Підійшла ланка Ладигіна.

Нарешті з'явилися розвідники. Ватага Квакіна збиралась на пустирі, поблизу садка будинку № 24.

— Пора, — сказав Тимур.— Усім приготуватись!

Він випустив з рук колесо, взявся за мотузку. І над старим сараєм під нерівним світлом місяця, що біг поміж хмар, повільно піднісся й замайорів прапор команди — сигнал до бою.

Уздовж паркана будинку № 24 просувався низкою десяток хлопчаків. Спинившись у затінку, Квакін промовив:

— Усі на місці, а Фігури немає.

— Він хитрий, — відповів хтось.— Він, напевне, вже в садку. Він завжди лізе вперед.

Квакін відсунув дві задалегідь зняті з цвяхів дошки і проліз крізь діру. За ним полізли й інші. На вулиці біля діри залишився тільки вартовий — Олекса.

З порослої кропивою та бур'яном канави на другому боці вулиці визирнуло п'ять голів. Чотири з них зразу ж сховались. П'ята — Миколки Колокольчикова — затрималась, але чиясь долоня ляпнула її по маківці, і голова зникла.

Вартовий Олекса озирнувся. Все було тихо, і він просунув голову в отвір — послухати, що діється в саду.

З канави вилізло троє. Ще мить — і вартовий відчув, як міцна сила рвонула його за ноги, за руки. І, не встигнувши крикнути, він відлетів од паркана.

— Гейко,— пробурмотів він, підіймаючи голову,— ти звідки?

— Звідти,— просичав Гейка.— Гляди мені, мовчи! А то я не подивлюся, що ти за мене заступався.

— Добре,— погодився Олекса,— я мовчу.— І несподівано він пронизливо свиснув.

Але зразу ж широка долоня Гейки затиснула йому рота.

Чийсь руки підхопили його за плечі, за ноги і поволокли геть. Свист у саду почули. Квакін обернувся. Свист більше не повторювався. Квакін уважно озирнувся. Тепер йому здалося, що кущі в кутку саду ворухнулись.

— Фігуро!— неголосно гукнув Квакін.— Це ти там, дурню, ховаєшся?

— Мишко! Вогонь!— раптом крикнув хтось.— Це йдуть хазяї! Але то були не хазяї.

Позаду, в гущавині листя, спалахнуло не менше десятка електричних ліхтарів. І, засліплюючи очі, вони навально насувалися на розгублених нападників.

— Бий, не відступай!— вихоплюючи з кишені яблука і шпурляючи по вогнях, крикнув Квакін.— Рви ліхтарі з руками! Це йде він... Тимко!

— Там Тимко, а тут Симко!— гаркнув, вихоплюючись з-за куща, Симаков.

І ще десяток хлопчаків рвонулися з тилу і з флангу.

— Еге!— закричав Квакін.— Та в них сила! За паркан вилітай, хлопці!

Ватага побачила, що вона у засідці, і метнулася в паніці до паркана.

Штовхаючись, стукаючись лобами, хлопчаки вискакували на вулицю і попадали просто в руки Ладигіна й Гейки.

Місяць зовсім сховався за хмари. Чути було тільки:

— Пусти!

— Облиш!

— Не лізь! Не чіпай!

— Усім тихше!— пролунав у п'їтїмї голос Тимура.— Полонених не бити! Де Гейка?

— Тут Гейка!

— Веди всїх на мїсце.

— А якщо хтось не пїде?

— Хапайте за руки, за ноги і тягнїть обережно, як ікону богородицї.

— Пустїть, чорти!— благав хтось крїзь слїози.

— Хто кричить?— гнївно спитав Тимур.— Хуліганити вмїєте, а вїдповїдати боїтесь! Гейко, давай команду, рушай!

Полонених пїдвели до порожньої будки на краю базарного майдану. Тут їх одного по одному проштовхнули за дверї.

— Михайла Квакїна до мене!— сказав Тимур.

Пїдвели Квакїна.

— Готово?— спитав Тимур.

— Все готово.

Останнього полоненого штовхнули в будку, засунули засув і замкнули важкий замок.

— Іди собі,— сказав Тимур Квакїну.— Ти смїшний. Ти нїкому не страшний і не потрібний.

Впевнений, що його битимуть, нїчого не розумїючи, Квакїн стояв похнюпившись.

— Іди собі,— повторив Тимур.— Вїзьми оцей ключ і вїдїмкни капличку, де сидить твїй друг Фїгура.

Квакїн не йшов.

— Вїдїмкни хлопцїв,— похмуро попросив вїн.— Або посади мене разом з ними.

— Нї,— вїдмовив Тимур,— тепер усе кїнчено. Нї їм з тобою, нї тобі з ними бїльше робити нїчого.

Пїд свист, галас та тюкання, увїбравши голову в плечї, Квакїн повільно пїшов геть. Одїйшовши крокїв з десяти, вїн спинився і випростався.

— Бити буду!— люто закричав вїн, обертаючись до Тимура.— Бити буду тебе одного. Сам на сам, до смертї!— І, вїдскочивши, зник у темряві.

— Ладигїн і твоя п'ятїрка, ви вільнї,— сказав Тимур.— У тебе що?

— Будинок номер двадцять два — перекотити колоди, по Великій Василькївській.

— Гарзд. Працїйте!

Поряд на станцїї заревїв гудок.

Прибув дачний поїзд. З нього сходили пасажири, і Тимур заспїшив.

— Симаков і твоя п'ятїрка, у тебе що?

— Будинок номер тридцять вїсім по Малїй Петракївській.—

Він засміявся і додав:— Наше діло, як завжди, наносити всім води... Гоп! Гоп! До побачення!

— Гаразд, працюйте! Ну, а тепер... сюди йдуть люди. Решта всі по домівках... Разом!

Грім і стукіт залунали на майдані. Відсахнулись і спинились перехожі, які йшли з поїзда. Стукіт і виття повторилися. Засвітились вогні у вікнах сусідніх дач. Хтось увімкнув світло над рундуком, і люди, які скупчилися тут, побачили над будкою такий плакат:

ПЕРЕХОЖІ, НЕ ЖАЛИ!

**ТУТ СИДЯТЬ ЛЮДИ, ЯКІ НОЧАМИ ПОЛОХЛИВО ГРАВЮЮТЬ
САДИ МИРНИХ ЖИТЕЛІВ.
КЛЮЧ ВІД ЗАМКА ВИСИТЬ ПОЗАДУ ЦЬОГО ПЛАКАТА,
І ТОЙ, ХТО ВІДІМКНЕ ЦИХ АРЕШТАНТІВ,
НЕХАЙ СПОЧАТКУ ПОДИВИТЬСЯ, ЧИ НЕМАЄ СЕРЕД НИХ
ЙОГО БЛИЗЬКИХ АБО ЗНАЙОМИХ.**

Пізня ніч. І чорно-червоної зірки на воротах не видно. Але зона тут.

Садок того будинку, де живе маленька дівчинка. З гіллястого дерева спустились мотузки. Слідом за ними по шершавому стовбуру зісковзнув хлопчак. Він кладе дошку, сідає і пробує: чи міцна вона, ця нова гойдалка. Товста гілка злегка поскрипує, листя шарудить і тремтить. Спурхнула й пропищала потривожена пташка. Вже пізно. Спить давно Ольга, спить Женя. Сплять і його товариші: веселий Симаков, мовчазний Ладигін, смішний Миколка. Перевертається, звичайно, і бурмоче уві сні хоробрий Гейка.

Годинник на каланчі відбиває чверті: «Був день — було діло! Дін-дон... раз, два!..»

Так, уже пізно.

Хлопчик підводиться, нишпорить у траві руками і піднімає важкий букет польових квітів. Ці квіти рвала Женя.

Тихенько, щоб не збудити і не злякати нікого, хлопчик сходить на освітлений місяцем ганок і обережно кладе букет на верхню сходинку. Це — Тимур.

Був ранок вихідного дня. На честь роковин перемоги червоних під Хасаном комсомольці селища влаштували в парку великий карнавал — концерт і гуляння.

Дівчатка побігли в гай ще зранку. Ольга квапливо закінчувала прасувати блузку. Перебираючи плаття, вона труснула Женин сарафан, і з його кишені випав папірець.

Ольга підняла й прочитала:

«Дівчинко, нікого вдома не бійся. Все гаразд, і ніхто від мене нічого не знає. Тимур».

«Чого не знає? Чому не бійся? Що за таємниці у цього скритного й лукавого дівчиська? Ні! Цьому треба покласти край. Тато виїздив, і він звелів... Треба діяти рішуче і швидко».

У вікно постукав Георгій.

— Олю,— сказав він,— виручайте! До мене прийшла делегація. Просять щось проспівати з естради. Сьогодні такий день — відмовити не можна було. Акомпануйте мені на акордеоні.

— Так... Але це вам може зробити піаністка!— здивувалась Ольга.— Навіщо ж на акордеоні?

— Олю, я з піаністкою не хочу. Хочу з вами! У вас вийде добре. Можна, я до вас у вікно стрибну? Облиште праску й візьміть інструмент. Ну от, я його вже сам вийняв. Вам тільки лишається натискати на лади пальцями, а я співатиму.

— Послухайте, Георгію,— ображено сказала Ольга,— зрештою, ви могли не лізти у вікно, коли є двері...

У парку було гомінливо. Одна по одній під'їжджали машини з відпочиваючими. Сунули вантажні машини з бутербродами, булками, пляшками, ковбасою, цукерками, пряниками. Струнко підходили голубі загони ручних і колісних морозивників. На галявинах різноголосо репетували патефони, навколо яких розташувались приїжджі й місцеві дачники з питвом та їжею.

Грала музика.

Біля воріт огорожі естрадного театру стояв дідусь-черговий і вичитував монтерові, який хотів пройти у хвіртку разом зі своїми ключами, ремнями та залізними кішками.

— З інструментами, голубе, сюди не пропускаяемо. Сьогодні свято. Ти спочатку піди додому, вмийся та одягнись.

— Батечку, та тут же без квитка, безплатно.

— Все одно не можна. Тут співи. Ти б ще телеграфного стовпа приволік. І ти, громадянине, теж відійди,— спинив він другого чоловіка.— Тут люди співають... музика. А в тебе пляшка стирчить із кишені.

— Але, батечку, любий,— заїкаючись, намагався заперечити чоловік,— мені треба... я сам тенор.

— Проходь, проходь, теноре,— вказуючи на монтера, відповів дідусь.— Онде бас не заперечує. І ти, теноре, теж не заперечуй.

Женя, який хлоп'ята сказали, що Ольга з акордеоном пройшла за сцену, нетерпляче совалася на лавці.

Нарешті вийшли Георгій і Ольга. Жені стало страшно: їй здалося, що з Ольги зараз почнуть сміятися.

Але ніхто не сміявся.

Георгій і Ольга стояли на підмостках, такі звичайні, молоді й веселі, що Жені схотілось обняти їх обох.

Ось Ольга накинула ремінь на плече.

Глибока зморшка перерізала чоло Георгія, він зсутулився, нахилив голову. Тепер це був дід, і низьким гучним голосом він заспівав:

Я третю ніч не сплю. Я чую — виникає
Таємний рух в похмурій тишині.
Гвинтівка на плечі. Тривога серце крас.
Як двадцять літ тому ночами на війні.
Але якщо й тепер зустрінусь я з тобою,
Ворожих армій найманий солдат,
То я, старий, слабкий, ізнов піду до бою,
Спокійний і твердий, як двадцять літ назад.

— Ах, як добре! І як цього кульгавого сміливого діда шкода! Молодець, молодець... — бурмотіла Жєня. — Так, так. Грай, Олю! Шкода тільки, що не чує тебе наш тато.

Після концерту, дружньо взявшись за руки, Георгій та Ольга йшли алеєю.

— Все як слід, — говорила Ольга. — Але я не знаю, де ділась Жєня.

— Вона стояла на лавці, — відповів Георгій, — і кричала: «Браво, браво!» Потім до неї підійшов... — тут Георгій запнувся, — якийсь хлопчик, і вони зникли.

— Який хлопчик? — стривожилась Ольга. — Георгію, ви старший, скажіть, що мені з нею робити? Гляньте! Вранці я в неї знайшла оцей папірець!

Георгій прочитав записку. Тепер він і сам замислився і нахмурився.

— Не бійся — це означає не слухайся. Ох, попався б мені цей поганий хлопчисько під руку — я б з ним поговорила!

Ольга сховала записку. Якийсь час вони мовчали. Але музика грала дуже весело, навколо сміялись, і, знову взявшись за руки, вони пішли алеєю.

Зненацька на перехресті вони зіткнулись з другою парою, яка, теж дружньо тримаючись за руки, йшла їм назустріч. Це були Тимур і Жєня.

Розгубившись, обидві пари чемно розкланялись на ходу.

— Ось він! — смикаючи Георгія за руку, розпачливо мовила Ольга. — Це і є той самий хлопчисько.

— Так, — зніяковів Георгій. — А головне, що це і є Тимур, мій відчайдушний племінник.

— І ти... ви знали! — розсердилась Ольга. — І ви мені нічого не казали!

Відкинувши його руку, вона побігла алеєю. Але ні Тимура, ні Жені вже не було. Вона повернула на вузьку криву стежку й аж тут наскочила на Тимура, який стояв перед Фігурою і Квакіним.

— Послухайте,— підходячи до нього впритул, сказала Ольга.— Мало вам того, що ви облазили і пообламували всі сади, навіть у бабусь, навіть в осиротілої дівчинки; мало вам того, що від вас тікають собаки,— ти псуєш і підбурюєш проти мене сестричку. У тебе на шії піонерський галстук, але ти просто... негідник.

Тимур зблід.

— Це неправда,— сказав він.— Ви нічого не знаєте.

Ольга махнула рукою і побігла розшукувати Женю.

Тимур стояв і мовчав.

Мовчали спантеличені Фігура й Квакін.

— Ну що, комісарє?— спитав Квакін.— Ось і тобі, я бачу, буває невесело?

— Так, отамане,— повільно підводячи очі, відповів Тимур.— Мені зараз тяжко, мені невесело. І краще б ви мене спіймали, відлупцювали, побили, ніж через вас слухати... оце.

— Чого ж ти мовчав?— посміхнувся Квакін.— Ти б сказав: це, мовляв, не я. Це вони. Ми тут стояли, поруч.

— Так! Ти б сказав, а ми б тобі за це надавали,— вставив зрадильй Фігура.

Але Квакін, зовсім не сподіваючись на таку підтримку, мовчки і холодно подивився на свого товариша. А Тимур, торкаючи рукою стовбури дерев, повільно пішов геть.

— Гордий,— тихо сказав Квакін.— Хоче плакати, а мовчить.

— Давай-но шмагонемо його по разу, от і заплаче,— сказав Фігура й кинув навздогін Тимурові ялинову шишку.

— Він... гордий,— хрипко повторив Квакін,— а ти... ти — нікчема!— І, розмахнувшись, ударив Фігуру кулаком по лобі.

Фігура отетерів, потім закричав і кинувся тікати. Двічі, наздоганяючи його, давав йому Квакін штурхана в спину.

Нарешті Квакін спинився, підняв кашкет, що впав на землю; обтрушуючи, ударив ним по коліну, підійшов до морозивника, взяв порцію, прихилився до дерева і, важко дихаючи, жадібно почав ковтати морозиво великими шматками.

На галявині біля стрілецького тиму Тимур знайшов Гейку й Симу.

— Тимуре!— попередив його Сима.— Тебе шукає (він, здається, дуже сердитий) твій дядько.

— Так, іду, я знаю.

— Ти сюди повернешся?

— Не знаю.

— Тимо!— несподівано лагідно сказав Гейка і взяв товариша за руку.— Що це? Адже ми нічого поганого нікому не зробили. А ти знаєш, коли людина робить як належить...

— Так, знаю... то вона не боїться нічого в світі. Але їй все одно боляче.

Тимур пішов.

До Ольги, яка несла додому акордеон, підійшла Женья.

— Олю!

— Іди собі!— не дивлячись на сестру, відповіла Ольга.— Я з тобою більше не розмовляю. Я зараз їду в Москву, і ти без мене можеш гуляти з ким завгодно хоч до світанку.

— Але, Олю...

— Я з тобою не розмовляю. Післязавтра ми переїдемо в Москву. А там почекаємо тата.

— Так! Тато, а не ти — він усе визнає!— у гніві й сльозах крикнула Женья й помчала розшукувати Тимура.

Вона знайшла Гейку, Симакова і спитала їх, де Тимур.

— Його покликали додому,— сказав Гейка.— На нього дядько дуже сердитий за щось через тебе.

Розлючено тупнула Женья ногою і, стискаючи кулаки, закричала:

— Отак... ні за що... і гинуть люди!

Вона обняла стовбур берези, але тут до неї підскочили Таня й Нюрка.

— Женько!— закричала Таня.— Що з тобою? Женю, біжи-мо! Там прийшов баяніст, там почалися танці — дівчата танцюють.

Вони схопили її, затермосили і потягли до кола, всередині якого миготіли яскраві, мов квіти, плаття, блузки й сарафани.

— Женю, плакати не треба!— так само, як завжди, швидко й крізь зуби сказала Нюрка.— Коли мене бабуся лупцює — і то я не плачу! Дівчатка, давайте краще в коло!.. Стрибнули!

— «Стрибнули!» — перекинула Нюрку Женья.

І, прорвавшись в коло, вони закружляли, завертілися у нестримному веселому танці.

Коли Тимур повернувся додому, його підкликав до себе дядько.

— Мені надокучили твої нічні пригоди,— говорив Георгій.— Надокучили сигнали, дзвінки, мотузки. Що це за дивна історія була з ковдрою?

— Це була помилка.

— Добра помилка! До цієї дівчини ти більше не лізь: її сестра тебе не любить.

— За віщо?

— Не знаю. Значить, заслужив. Що це в тебе за записки? Що це за дивні зустрічі в саду на світанку? Ольга каже, що ти вчиш дівчинку хуліганства.

— Вона бреше, — обурився Тимур. — А ще комсомолка! Якщо вона чогось не розуміє, могла б покликати мене, спитати. І я б їй на все відповів.

— Гаразд. Але, поки ти їй ще нічого не відповів, я забороняю тобі підходити до їхньої дачі, і взагалі, якщо ти будеш сваволити, я тебе зараз же виряджу додому, до матері.

Він хотів вийти.

— Дядьку, — спинив його Тимур, — а коли ви були хлопчиком, що ви робили? Як грались?

— Ми?.. Ми бігали, стрибали, лазили по дахах, часом навіть билися. Але наші ігри були звичайні і всім зрозумілі.

Щоб провчити Женю, Ольга надвечір, так і не сказавши сестричці ані слова, поїхала в Москву.

У Москві ніяких справ у неї не було, і тому, не заїжджаючи додому, вона подалася до подруги, просиділа в неї до вечора і тільки перед десятою годиною прийшла до себе на квартиру. Вона відчинила двері, засвітила світло і враз здригнулась: до дверей було приколото телеграму.

Ольга зірвала телеграму й прочитала її. Телеграма була від батька.

Надвечір, коли вже роз'їжджалися з парку вантажні машини, Женя й Таня забігли на дачу. Мали грати у волейбол, і Женя хотіла скинути туфлі і взути тапочки.

Вона зав'язувала шнурок, коли в кімнату ввійшла жінка — мати білявої дівчинки. Дівчинка лежала у неї на руках і дрімала.

Довідавшись, що Ольги немає дома, жінка зажурилась.

— Я хотіла залишити у вас дочку, — сказала вона. — Я не знала, що сестри немає... Поїзд приходить сьогодні вночі, і мені треба в Москву — зустріти маму.

— Залишіть її, — сказала Женя. — Що ж Ольга... А я хіба не людина? Кладіть її на моє ліжко, а я на іншому ляжу.

— Вона спить спокійно і тепер прокинеться тільки вранці, — зраділа мати. — До неї тільки зрідка треба підходити і поправляти під її головою подушку.

Дівчинку роздягли, поклали. Мати пішла. Женя відсунула фіранку, щоб через вікно бачити ліжко, зачинила двері тераси,

і вони з Танею побігли грати у волейбол, умовившись після кожної гри прибігати і дивитись, як спить дівчинка.

Щойно вони побігли, як на ганок зійшов листоноша. Він стукав довго, але ніхто не відгукнувся, тому він повернувся до хвіртки і спитав у сусіда, чи не поїхали хазяї у місто.

— Ні,— відповів сусід,— дівчинку я зараз тут бачив. Давай, я прийму телеграму.

Сусід розписався, ткнув телеграму в кишеню, сів на лаву й закурив люльку. Він довго чекав Женю. Минуло години півтори. Знову до сусіда підійшов листоноша.

— От,— сказав він.— І що за пожежа, чого поспішають? Прийми, голубе, й другу телеграму.

Сусід розписався. Було вже зовсім темно. Він пройшов од хвіртки на терасу і зазирнув у вікно. Маленька дівчинка спала. Біля її голови на подушці лежало руде котеня. Отже, хазяї були десь недалеко. Сусід відчинив кватирку і опустив через неї обидві телеграми. Вони акуратно лягли на підвіконня. Женя, повернувшись, повинна була зразу їх помітити.

Проте Женя їх не помітила. Прийшовши додому, вона при світлі місяця зручніше поклала дівчинку, що сповзла з подушки, прогнала котеня, роздяглась і лягла спати.

Вона довго лежала роздумуючи: ось яке буває життя! І вона не винна, і Ольга немовби теж. А от вони з Ольгою вперше серйозно посварилися.

Було дуже прикро. Не спалось, і Жені захотілося булки з варенням. Вона зіскочила, підійшла до шафи, увімкнула світло й тут побачила на підвіконні телеграми.

Йї стало страшно. Тремтячими руками обірвала заклеюку і прочитала.

У першій було:

«Буду сьогодні проїздом від дванадцятої години ночі до третьої години ранку крп Чекайте на міській квартирі крп Тато».

У другій:

«Приїжджай негайно крп Вночі тато буде в місті крп Ольга».

З жахом глянула на годинник. Було без чверті дванадцять. Вдягнувши плаття і схопивши сонну дитину, Женя, як божевільна, кинулась до ганку. Отямилась. Поклала дитину на ліжко. Вибігла на вулицю і помчала до будинку старої молочниці. Вона грюкала у двері кулаком і ногою, доки не з'явилась у вікні голова сусідки.

— Чого стукаєш?— сонним голосом спитала вона.— Чого бешкетуєш?

— Я не бешкетую,— благально заговорила Женя.— Мені треба молочниці, тьотя Маша. Я хотіла залишити йї дитину.

— І що ти мелеш?— зачинаючи вікно, відповіла сусідка.— Хазяйка ще зранку поїхала на село гостювати до брата.

Від вокзалу долинув гудок близького поїзда. Женья вибігла на вулицю і зіткнулася з сивим джентльменом, лікарем.

— Пробачте,— пробурмотіла вона.— Ви не знаєте, який це гуде поїзд?

Джентльмен вийняв годинник.

— Двадцять три п'ятдесят п'ять,— відповів він.— Це сьогодні останній на Москву.

— Як — останній?— ковтаючи сльози, прошепотіла Женья.— А коли ще буде поїзд?

— Тепер тільки вранці, о третій сорок. Дівчинко, що з тобою?— хапаючи за плече Женю, яка враз поточилася, співчутливо спитав старий лікар.— Ти плачеш? Може, я тобі чимось можу допомогти?

— Ой, ні!— стримуючи ридання і тікаючи, відповіла Женья.— Тепер уже мені не може допомогти ніхто в світі!

Дома вона уткнулась головою в подушку, але зараз же зіскочила й гнівно подивилась на дівчинку, що міцно спала. Опам'яталась, поправила ковдру, скинула з подушки руде котеня.

Вона засвітила світло на терасі, в кухні, в кімнаті, сіла на диван і похитала головою. Так сиділа вона довго і, здається, ні про що не думала. Мимохіть зачепила акордеон, який валявся тут-таки. Машиналино підняла його й почала перебирати клавіші. Зазвучала мелодія, урочиста й сумна. Женья різко обірвала гру й підійшла до вікна. Плечі її здригалися.

Ні! Залишатися самій і терпіти таку муку у неї немає більше сил. Вона засвітила свічку і, спотикаючись, через сад пішла до сарая.

От і горище. Мотузка, карта, мішки, прапори. Вона засвітила ліхтар, підійшла до штурвального колеса, знайшла потрібний їй дріт, зачепила його за гак і різко повернула колесо.

Тимур спав, коли собака Рита торкнула його за плече лапою. Поштовху Тимур не почув. І, скопивши зубами ковдру, собака стягнула її на підлогу.

Тимур скочив.

— Ти чого?— спитав він, не розуміючи.— Щось сталося?

Собака дивилася хлопчику у вічі, ворушила хвостом, мотала мордою. Тут Тимур почув дзенькання бронзового дзвоника.

Дивуючись, кому він потрібен глибокій ночі, він вийшов на терасу і взяв трубку телефону.

— Так, я, Тимур, біля апарата. Це хто? Це ти... Ти, Женю? Спочатку Тимур слухав спокійно. Та ось губи його заворуши-

лись, по обличчю пішли червонясті плями. Він почав дихати часто й уривчасто.

— І тільки на три години?— хвилюючись, спитав він.— Женью, ти плачеш? Я чую... Ти плачеш. Не смій! Не треба! Я прийду скоро.

Він повісив трубку й схопив з полиці розклад поїздів.

— Так, ось він, останній о двадцять третій п'ятдесят п'ять. А потім піде тільки о третій сорок.— Тимур стояв і кусав губи.— Пізно! Невже нічого не можна зробити? Ні! Пізно!

Але червона зірка вдень і вночі горить над ворітьми Жениного будинку. Він запалив її сам, своєю рукою, і її промені, прямі, гострі, блищать і мерехтять перед його очима.

Дочка командира в біді! Дочка командира несподівано попала в засідку.

Він швидко вдягся, вискочив на вулицю і через кілька хвилин уже стояв перед ганком дачі сивого джентльмена. У кабінеті лікаря ще горіло світло. Тимур постукав. Йому відчинили.

— Ти до кого?— сухо й здивовано спитав його джентльмен.

— До вас,— відповів Тимур.

— До мене?— Джентльмен подумав, потім широким жестом розчинив двері й сказав:— Тоді заходь, будь ласка!..

Вони говорили недовго.

— От і все, що ми робимо,— поблискуючи очима, закінчив свою розповідь Тимур.— От і все, що ми робимо, як граємось і навіщо мені потрібен зараз ваш Миколка.

Старий лікар мовчки підвівся. Різким рухом він узяв Тимура за підборіддя, задер йому голову, заглянув у вічі і вишов.

Він пройшов у кімнату, де спав Миколка, і поторсав його за плече.

— Вставай,— сказав він,— тебе кличуть.

— Але я нічого не знаю,— перелякано кліпнувши очима, заговорив Миколка.— Я, дідусю, справді нічого не знаю.

— Вставай,— сухо повторив йому джентльмен.— По тебе прийшов твій товариш.

На горищі на оберемку соломи, обійнявши коліна руками, сиділа Женья. Вона чекала Тимура. Але замість нього у вікно просунулася скуйовджена голова Миколки Колокольчикова.

— Це ти?— здивувалася Женья.— Чого тобі треба?

— Я не знаю,— тихо й перелякано відповів Миколка.— Я спав. Він прийшов. Я встав. Він послав. Він велів, щоб ми з тобою зійшли вниз, до хвіртки.

— Навіщо?

— Я не знаю. У мене самого в голові якийсь шум, гудіння. Я, Женю, і сам нічого не розумію.

Питати дозволу не було в кого. Дядько ночував у Москві. Тимур засвітив ліхтар, узяв сокиру, покликав Риту і вийшов у садок. Він спинився перед замкненими дверима сарая, перевів погляд з сокири на замок. Так! Він знав — цього робити не можна, але іншого виходу немає. Міцним ударом збив замок і вивів мотоцикл із сарая.

— Рито! — сумно сказав він, стаючи на коліно і цілючи собаку в морду. — Ти не сердься! Я не міг зробити інакше.

Женя й Микола стояли біля хвіртки. Здала блиснув і почав швидко наблизатись вогонь. Вогонь летів просто на них, почувся тріск мотора.

Засліплені, вони зажмурились, позадкували до паркана, але раптом вогонь погас, мотор заглух, і перед ними опинився Тимур.

— Миколко, — сказав він, не вітаючись і нічого не питаючи, — ти залишишся тут і охоронятимеш дівчинку, яка спить у кімнаті. Ти відповідаєш за неї перед усією нашою командою. Женю, сідай. Уперед! У Москву!

Женя скрикнула, міцно обняла Тимура й поцілувала.

— Сідай, Женю, сідай! — стараючись здаватися суворим, кричав Тимур. — Тримайся міцніше! Ну, вперед! Вперед, рушаємо!

Мотор затріщав, гудок ревнув, і незабаром червоний вогник зник з очей спантеличеного Миколки.

Він постояв, підняв палку і, тримаючи її наперевіс, як рушницю, обійшов навколо освітленої дачі.

— Так, — поважно ступаючи, бурмотів він. — Ой, і важка ж ти, солдатська служба! Нема спокою вдень, немає і вночі!

Незабаром третя година ночі.

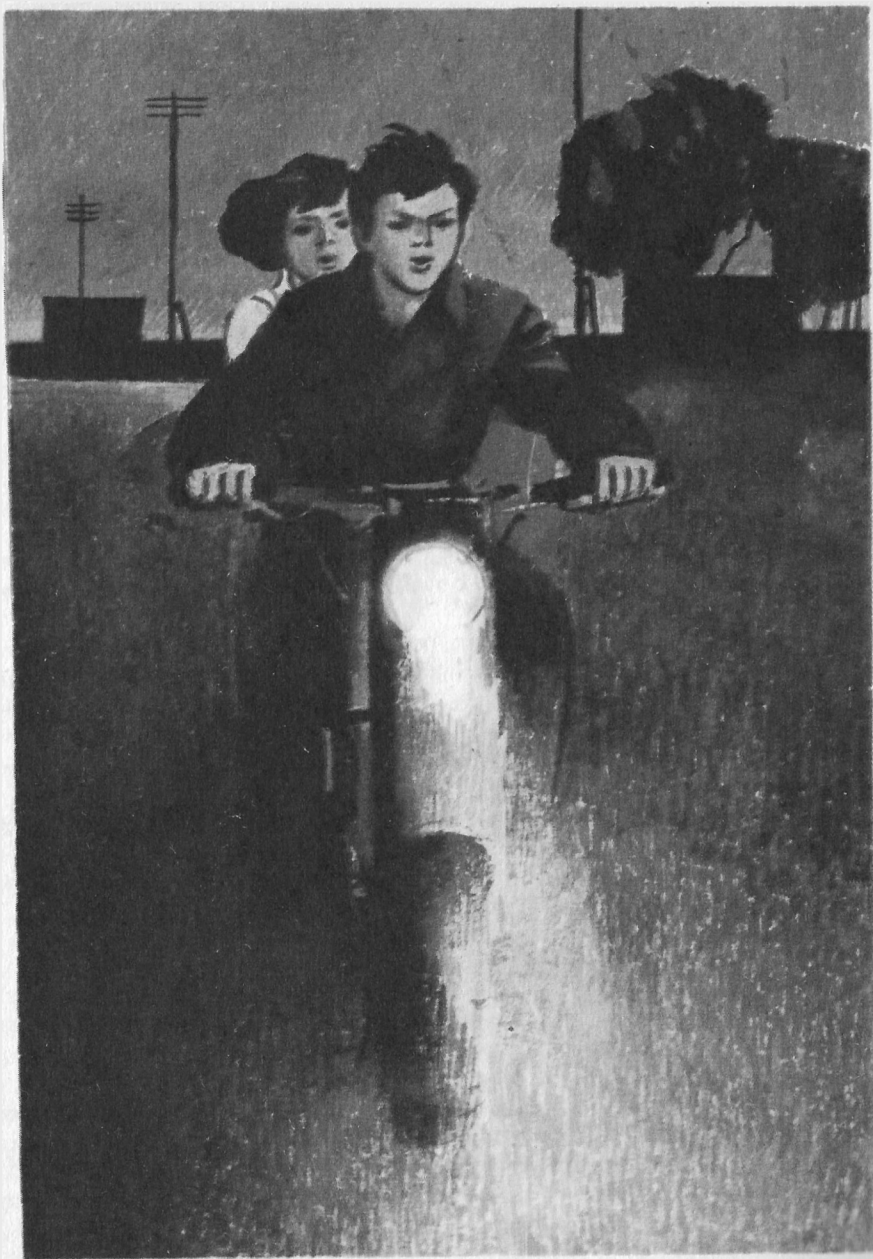
Полковник Александров сидів біля стола, на якому стояв прохололий чайник і лежали шматочки ковбаси, булки й сиру.

— Через півгодини я поїду, — сказав він Ользі. — Шкода, що так і не довелося мені побачити Женьку. Олю, ти плачеш?

— Я не знаю, чому вона не приїхала. Мені її так шкода, вона так тебе чекала. Тепер вона зовсім збожеволіє. А вона й так божевільна.

— Олю, — підводячись, сказав батько, — я не знаю, я не вірю, щоб Женька могла попасти в погану компанію, щоб її зіпсували, щоб нею командували. Ні! Не така в неї вдача.

— Ну от! — засмутилась Ольга. — Ти їй тільки про це скажи.

Вона й так весь час торочить, що вдача в неї така сама, як у тебе. А чого там така! Вона вилізла на покрівлю, спустила через комин мотузку. Я хочу взяти праску, а вона стрибає вгору. Тату, коли ти відїжджав, у неї було чотири плаття. З двох лишилися самі ганчірки. З третього вона виросла, одне я їй поки що не даю носити. А три нових я їй сама пошила. Та на ній усе так і горить. Вічно вона у синцях, у подряпинах. А вона, звичайно, підійде, губи бантиком стулить, очі голубі широко розкриє. Ну, звичайно, всі думають — квітка, а не дівчинка. А підійди-но. Ого! Квітка! Торкнеш і обпечешся. Тату, ти не вигадуй, що в неї така вдача, як у тебе. Їй тільки про це скажи! Вона три дні на димарі танцюватиме.

— Гарзд, — обіймаючи Ольгу, погодився батько. — Я їй скажу. Я їй напишу. Ну і ти, Олю, не дуже тисни на неї. Ти скажи їй, що я її люблю і пам'ятаю, що ми повернемося скоро і що їй за мною плакати не можна, бо вона дочка командира.

— Однаково буде, — пригортаючись до батька, сказала Ольга. — І я дочка командира. І я теж буду.

Батько подивився на годинника, підійшов до дзеркала, надів ремінь і почав обсмикувати гімнастерку. Раптом надвірні двері грюкнули. Розсунулась порт'єра. І якось незграбно зсутулившись плечі, немов приготувавшись до стрибка, з'явилася Женя.

Але замість того, щоб скрикнути, підбігти, плигнути, вона безшумно, швидко підійшла й мовчки сховала обличчя на батькових грудях. Чоло її було забризкане болотом, зім'яте плаття — у плямах. І Ольга перелякано спитала:

— Женю, ти звідки? Як ти сюди дісталася?

Не повертаючи голови, Женя відмахнулась, і це означало: «Почекай!.. Одчепись!.. Не питай!..»

Батько взяв Женю на руки, сів на диван, посадив її до себе на коліна. Він заглянув їй в обличчя і витер долонею її замазане чоло.

— Так, добре! Ти молодець людина, Женю!

— Але ти вся в грязюці, лице чорне! Як ти сюди дісталася? — знову спитала Ольга.

Женя показала їй на порт'єру, і Ольга побачила Тимура.

Він скидав шкіряні автомобільні краги. Скроня у нього була замашена жовтим мастилом. У нього було спітніле, стомлене обличчя робочої людини, яка чесно виконала своє діло. Вітаючись з усіма, він схилив голову.

— Тату! — зіскакуючи з батькових колін і підбігаючи до Тимура, сказала Женя. — Ти нікому не вір! Вони нічого не знають. Це Тимур — мій дуже хороший товариш.

Батько підвівся і, не роздумуючи, потиснув Тимурові руку. Переможна усмішка майнула по обличчю Жені — одну мить

вона допитливо дивилась на Ольгу. І та, розгублена, все ще вражена, підійшла до Тимура.

— Ну... тоді здрастуй...

...Незабаром годинник пробив тричі.

— Тату,— злякалася Женя,— ти вже встаєш? Наш годинник поспішає.

— Ні, Женю, це точно.

— Тату, і твій годинник теж поспішає.— Вона підбігла до телефону, набрала «час», і з трубки долинув рівний металічний голос:

— Три години чотири хвилини!

Женя глянула на стіну і, зітхнувши, сказала:

— Наш поспішає, але тільки на одну хвилину. Тату, візьми нас із собою на вокзал, ми тебе проведемо до поїзда!

— Ні, Женю, не можна, мені там буде ніколи.

— Чому? Тату, адже в тебе квиток уже є?

— Є.

— У м'якому?

— У м'якому.

— Ох, як я хотіла б з тобою поїхати далеко-далеко в м'якому!..

І от не вокзал, а якась станція, схожа на підмосковну товарну, мабуть, на Сортировочну. Колії, стрілки, поїзди, окремі вагони. Людей не видно. На лінії стоїть броньовик. Прочинилося залізне віконце, майнуло і сховалось освітлене полум'ям обличчя машиніста. На платформі у шкіряному пальті стоїть батько Жені — полковник Александров. Підходить лейтенант, козиряє і запитує:

— Товаришу командир, дозвольте вирушати?

— Так! — Полковник дивиться на годинник: три години п'ятдесят три хвилини.

Полковник Александров підходить до вагона й дивиться. Вже розвидняється, але небо в хмарах.

Він береться за вогкі поручні. Перед ним відчиняються важкі двері. І, поставивши ногу на приступку, усміхнувшись, він сам себе запитує:

— У м'якому?

— Так! У м'якому...

Важкі сталеві двері з гуркотом зачиняються за ним. Рівно, без поштовхів, без брязкоту все це броньоване громаддя рушає і плавно набирає швидкість. Проходить паровоз. Пливуть гарматні башти.

Москва залишається позаду.

Туман. Зорі гаснуть.

Розвидняється.

Вранці, повернувшись з роботи, не знайшовши вдома ні Тимура, ні мотоцикла, Георгій тут же вирішує відрядити Тимура додому, до матері. Він сів писати листа, але крізь вікно побачив червоноармійця, що йшов по доріжці.

Червоноармієць вийняв пакет і спитав:

— Товариш Гараєв?

— Так.

— Георгій Олексійович?

— Так.

— Прийміть пакет і розпишіться.

Червоноармієць пішов. Георгій глянув на пакет і, зрозумівши, свиснув. Так! Ось і воно, те саме, чого він уже давно чекав. Він розкрив пакет, прочитав і зім'яв розпочатого листа. Тепер треба буде не відсилати Тимура, а викликати його матір телеграмою сюди, на дачу.

У кімнату увійшов Тимур — і розгніваний Георгій стукнув кулаком по столу. Але слідом за Тимуром увійшли Ольга й Женя.

— Тихше! — сказала Ольга. — Ні кричати, ні стукати не треба. Тимур не винен. Винні ви, та і я теж.

— Так, — підхопилася Женя, — ви на нього не кричіть. Олю, ти до стола не торкайся. Он отой револьвер у них дуже гучно стріляє.

Георгій подивився на Женю, потім на револьвер, на відбиту ручку череп'яної попільнички. Він щось починає розуміти, він догадується і питає:

— То це тоді вночі тут була ти, Женю?

— Так, це була я. Олю, розкажи людині все до ладу, а ми візьмемо гас, ганчірку і підемо чистити машину.

На другий день, коли Ольга сиділа на терасі, прочинивши хвіртку, увійшов командир. Він ступав твердо, впевнено, наче йшов до себе додому, і здивована Ольга підвелась йому назустріч. Перед нею у формі капітана танкових військ стояв Георгій.

— Це що ж таке? — тихо спитала Ольга. — Це... нова роль з опери?

— Ні, — відповів Георгій. — Я на хвилину зайшов попрощатися. Не нова роль, а просто нова форма.

— Оце, — показуючи на петлиці і злегка почервонівши, спитала Ольга, — те саме? «Ми б'ємо крізь залізо і бетон просто в серце»?

— Так, те саме. Заспівайте мені і заграйте, Олю, щось на далеку путь-дорогу.

Він сів. Ольга взяла акордеон:

Льотчики-пілоти! Бомби-кулемети!
От і полетіли в дальню путь.
Ви коли повернетесь?
Я цього не знаю.
Тільки повертайтеся... хоч коли-небудь.
Гей! Де б ви не линули,
Десь аж за хмарами
Чи в чужу здіймаєтесь
Ви блакить,
Рідні крила зоряні,
Грізні і незборені,
Я вас вірно ждатиму
Кожну мить.

— От,— сказала вона.— Але це все про льотчиків, а про танкістів я такої гарної пісні не знаю.

— Нічого. А ви знайдіть мені і без пісні добре слово,— попросив Георгій.

Ольга замислилась і, відшуковуючи потрібне слово, притихла, уважно дивлячись в його сірі і вже не усміхнені очі.

Женя, Тимур і Таня були в саду.

— Слухайте,— запропонувала Женя.— Георгій виїжджає. Давайте зберемо йому на проводи всю команду. Давайте дамо за формою номер один позивний сигнал загальний. Ото буде переполоху!

— Не треба,— відмовився Тимур.

— Чому?

— Не треба! Ми інших так нікого не проводжали.

— Ну, не треба, то й не треба,— погодилася Женя.— Ви тут посидьте, я піду води напиться.

Вона пішла, а Таня засміялась.

— Ти чого?— не зрозумів Тимур.

Таня засміялась ще голосніше.

— Ну і молодець, ну й хитра у нас Женька! «Я піду води напиться!»

— Увага!— пролунав з горища дзвінкий, урочистий голос Жені.— Подаю за формою один позивний сигнал загальний.

— Божевільна!— підскочив Тимур.— Та зараз сюди примчить сто чоловік! Що ти робиш?

Але вже закрутилося, заскрипіло важке колесо, здригнулися, засмикалися дроти: «Три-стоп», «три-стоп», зупинка! І загріміли над дахами сараїв, у комірчинах, у курниках сигнальні дзвінки, тріскачки, пляшки, бляшанки. Сто не сто, а не менш як п'ятдесят хлопчаків швидко мчали на заклик знайомого сигналу.

— Олю,— вискочила Женя на терасу,— ми теж підемо проважати! Нас багато. Виглянь у вікно.

— Еге, — відсмикуючи фіранку, здивувався Георгій. — Та у вас команда велика. Її можна повантажити в ешелон і послати на фронт.

— Не можна! — зітхнула Женя, повторюючи слова Тимура. — Твердо всім начальникам і командирам наказано гнати в шию звідти нашого брата. А шкода! Я б і то куди-небудь там... у бій, в атаку. Кулемети на лінію вогню!.. Пер-р-ший!

— Пер-р-ший... ти на світі хвалько й отаман! — перекинула її Ольга і, перекидаючи через плече ремінь акордеона, сказала: — Ну що ж, коли проводжати, то проводжати з музикою.

Вони вийшли на вулицю. Ольга грала на акордеоні. Потім ударили склянки, бляшанки, палки — це вирвався вперед саморобний оркестр, і залунала пісня.

Йшли зеленими вулицями, обростаючи щораз новими проводжаючими.

Спочатку сторонні люди не розуміли: чому гомін, гуркіт, вереск? Про що і до чого пісня? Але, розібравши, вони уміхались і хто тихцем, а хто і вголос бажали Георгієві щасливої дороги.

Коли вони підходили до платформи, повз станцію, не спиняючись, проходив військовий ешелон.

У перших вагонах були червоноармійці. Їм замахали руками, закричали.

Потім пішли відкриті платформи з візками, над якими стирчав цілий ліс зелених голубель! Далі — вагони з кіньми. Коні мотали мордами, жували сіно. І їм теж закричали «ура». Нарешті промайнула платформа, на якій лежало щось велике, кутасте, старанно загорнуте сірим брезентом. Тут же, похитуючись від ходи поїзда, стояв вартовий.

Ешелон зник, підійшов поїзд. І Тимур попрощався з дядьком. До Георгія підійшла Ольга.

— Ну, до побачення! — сказала вона. — І, можливо, надовго? Він похитав головою і потиснув їй руку:

— Не знаю... Як судилося!

Гудок, шум, грім оглушливого оркестру. Поїзд рушив.

Ольга була задумлива. В очах у Жені велике і їй самій незрозуміле щастя.

Тимур схвильований, але він кріпиться.

— Ну от, — трохи зміненим голосом сказав він, — тепер уже і я залишився сам. — І, зараз же випроставшись, він додав: — А втім, завтра до мене приїде мама.

— А я? — закричала Женя. — А вони? — Вона показала на товаришів. — А це? — І вона торкнулась пальцем червоної зірки.

— Будь спокійний!— задумливо сказала Тимурові Ольга.—
Ти про людей завжди думав, і вони тобі віддячать тим самим.

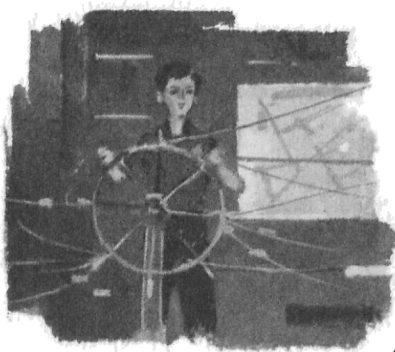
Тимур підвів голову.

Ой, і тут, і тут не міг він відповісти інакше, цей звичайний і
милий хлопчисько!

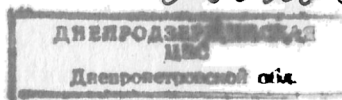
Він оглянув товаришів, усміхнувся і сказав:

— Я стою... я дивлюсь... Усім добре. Усі спокійні. Отже, я
теж спокійний!

1940 р.

28020-3

Зміст

ЗАВЖДИ ГАЙДАР!

Передмова Ю. Збанацького

5

ВІЙСЬКОВА ТАЄМНИЦЯ

Переклад Г. Кулінича

9

ГОЛУБА ЧАШКА

Переклад О. Назаренко

99

ДОЛЯ БАРАБАНЩИКА

Переклад Г. Ткаченко

123

ЛУМПУР І ЙОГО КОМАНДА

Переклад Л. Яценко

203

Аркадий Петрович Гайдар

СУДЬБА БАРАБАНЩИКА

Повести для среднего и старшего школьного возраста.

Перевод с русского *Григория Григорьевича Кулиничя,*

Галины Тихоновны Ткаченко,

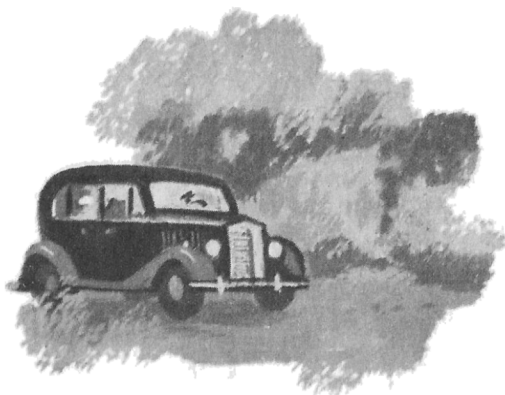
Ларисы Андреевны Яценко и др.

Предисловие *Юрия Олиферовича Збанацкого*

Комментарии *Владимира Яковлевича Бурбана*

Киев. Издательство ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1984

(На украинском языке)

Редактор

Н. Ф. МІЩЕНКО

Художній редактор

Б. О. ПЛЮТА

Технічний редактор

С. Г. ОРЛОВА

Коректори

Р. О. КОНДРАЦЬКА,

Т. Д. ШАСТАЛ

Гайдар А. П.

Г14 Доля барабанщика: Повісті для середнього та старшого шкільного віку / [Переклад з російської Г. Г. Кулінича, Г. Т. Ткаченко, Л. А. Яценко та ін.].— К.: Молодь, 1984.—264 с., іл.

Г $\frac{4803010102-040}{M228(04)-84}$ 117.84

P2

Інформ. бланк № 1678

Здано до набору 22.11.83. Підписано до друку 20.04.84. Формат 60×84¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура шкільна. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 15,35. Умовн. фарбовідб. 64,87. Обл.-вид. арк. 16,84+0,42 фора. Тираж 65000 пр. Зам. 3-510. Ціна 1 крб. 10 к.
Поліграфкомбінат ордена «Знак Пошани» видавництва ЦК ЛКСМУ «Молодь». Адреса видавництва та поліграфкомбінату: 252119, Київ-119, Пархоменка, 38—44.